Беки Сейтәков

6

Беки Сейтәков

Алты томдан ыбарат эсерлер йыгындысы

Редакцион коллегия: Х. Деряев, К. Гурбаннепесов, Б. Худайназаров, М. Аннанепесов, К. Таңрыгулыев, Җ. Аллаков, С. Өрәев, Н. Хоҗагелдиев, Г. Гелдиев, Х. Меләев, О. Аннаев.

82
С34

Беки Сейтәков

Алтынҗы том

Гошгулар, поэмалар, ятламалар

ББК 84 Тур7
С34

Топлап, чапа тайярланлар: М. Сейтәкова, А. Мәммедов, Қ. Кулыев, Т. Садыков.

Сейтәков Б.
34 Эсерлер йыгындысы. 6 томлук (Ред. коллегия: Х. Деряев, Қ. Гурбаннепесов, Б. Худайназаров ве башг. — А.: Түркменистан. — 1990.
Том 6: Гошгулар, поэмалар, ятламалар.

ISBN 5-8320-0278-4

Түркменистаның халк языжысы, республикамызың Магтымгулы адындакы дөвлет байрагының лауреаты Беки Сейтәковың алты томлук эсерлер йыгындысының алтынжы томуна онуң гошгулары, поэмалары, ятламалары алынды.

С $\frac{4702590201 - 000}{М 551 (14) - 90}$ 44 — 90 ББҚ 84. Тур 7

ISBN 5-8320-0278-4 © «Түркменистан» нешираты, 1990 й.

ГОШГУЛАР

ЯШЛЫҚ

I

Ватансыз, эесиз, бир гүлер йүзсүз
Дурмушда иң агыр дөврүрди яшлык.
Зорлар сүтем эдйән, зорлар басгылян
Бүтин дурмуш бойы жебирди яшлык.

Гедайчылык ат гамчылап чапарды,
Яшлык оң өңүнде билин эпердя.
Сүтем, хорлук гарагыны гапарды,
Сүңңи сүйнүп, кемсиз эзилди яшлык.

Яшамага ёкды аматлы өйлер,
Яшлык үчин ясды эдилйән тойлар.
Отуза етмәнкә агарды түйлер,
Вагтындан өң солуп, совулды яшлык.

Бая чопан болуп, гумларда гезмек,
Агыр хем жебирли зулмуна дөзмек,
Ач, еувсуз, эшиксиз, яланач гезмек —
Сениң тарыхыңа язылды, яшлык.

Ган ысы гелйәрди сөйги сөзүнден,
Гызы чалып, чекердилер гөзүнден,
Огланы сүйредип атын ызындан,
Өмри заялыкда богулды яшлык.

Яш гызлары чуңңур гуя атдылар,
Пула гызып, даш ерлере сатдылар,
Шейлеликде жана сүтем этдилер,
Бай сынпы элинде эзилди яшлык.

Нәче язсаң гериш-гериш хорлуклар,
Яшлыгы эзйәрди эрбет зорлуклар.
Иниң титредйәрди ол ганхорлуклар,
Дурмуш дәлди озал дузакды яшлык.

Гейим тапман ачык ерин япмага,
Вагт тапылмазды дызын эпмәге,
Бейик максат барды ватан тапмага,
Шол максат угрунда гөрешди яшлык.

2

Озал шейле болса инди Ватанмың
Багында сайраян билбили яшлык.
Бейик партияның, эзиз халкымың
Хем-де шат дурмушың гуванжы яшлык.

Азат дурмуш, азат выждан, азат эрк,
Азатлык, шатлыклар берйәр оңа гөрк,
Өңе гидйәр саг бедении, жаны берк,
Советлер илинде гүллейәр яшлык.

Окаса — мекдеби, сейил этсе — багы,
Көнеден галмандыр йүрекде дагы,
Дөредйәр геңзатлар ол ислән чагы,
Жошгунлы, хыжувлы бу гөзел яшлык.

Гүйчли толкун билен гүллейәр, өсйәр,
Хер хил кынчылыгы гаңрып басяр.
Гүллейәр ол, Ватан багында өсйәр,
Толкунлы, хүжүмли, хевесли яшлык.

Гатышып гезйәрлер огланлар-гызлар,
Гөркленйәр оң билен тебигы язлар,
Нәзижек хең билен сесленйәр сазлар,
Тебигатың гөрки-гөрмеги яшлык.

Азат сөйги кынчылыгы билмейәр,
Бизиң яшлар хич зада зар болмаяр,
Гызыл гүл дек өсйәр, хич бир солмаяр,
Атасы Ленинлир, багтлы яшлык.

Дүнйәде яшлыгын бир или бардыр.
Ол хем СССР-дир — ачылан багдыр.
Бу ерде яшамак не гөзел чагдыр,
Еке шунда өсйәр, гүллейәр яшлык.

Жош сен, мениң гөвнүм, ене-де жош сен,
Яшлык үчин жош сен, дагларданаш сев.
Атана дилег эт көп узак яш, сен,
Чүнки онуң хемме гуванжы яшлык!

1937 ә.

СӘХЕР

Мен сәхер вагтыны сөййән хер гүни,
Чүнки сәхер вагты укудан турян.
Сәхер ниймитлейәр хер ишчи гөвни,
Мен сәхерде түкениксиз гүйч гөрйән.

Чагаң йүпек сачы ялы мылайым
Сәхер эртириниң чыглы гүллери.
Мелул эдйәр мениң рухум-оюм
Сәхер билбилиниң чепер диллери.

Сәхерсиз дурмуш ёк, сәхерсиз гүн ёк,
Сәхер дирилигиң гүйчли гөзбашы.
Сәхер вагты сөйгүлиңе гүлүп бак,
Сәхер догян гүнүң алтындан башы.

Сәхериң мынасып өз яшлыгы бар,
Сәхер айдым сеси узага гидйәр.
Сәхериң үйтгешик бир хошлугы бар,
Ол хошлук сәхерден-сәхере етйәр.

Хер гүнки дурмушың ачары сәхер,
Биз ондан гүйч алып башлаяс иште.
Айнам ачык, дол сен ичери, сәхер,
Эй, мениң мүдими яшлыгым, яша!

1948 ә.

ГУЙЫНЫҢ БАШЫНДА

Бир гөзел сув аляр чуңңур гуюдан,
Шаңңырдаяр бойнундакы шайлары.
Гыратлы гоч йигит иңйәр гаядан,
Узакдан гөрүнйәр колхоз өйлери.

Атлыны гөренден чайылды йүзе
Шатлык деңизиниң батлы толкуны.
Гыза середенден гөрүнди гөзе
Йүпеклер ичинде гар дек алкымы.

Ат хоргурып пытырадяр гарлары,
Йигидиң йүреги җайлашды муңда.
Середйәрлер сервә алгыр гөзлери
Хем-де шу сураты гөрйәрлер онда:

Узын гөвре серви ялы салланяр,
Тайы ёк дүнйәде гара гөзлериң.
Үчлы гоша гөвсе яшлык бат берйәр,
Дабаралы мөвсүминде гызларың.

Гозгананда пасырдаяр кетени,
Гөйә гызыл сүлгүн тисгинип учяр.
Гыз хем середенде тейден утаныр,
Гөречлер бир-бириниң ичинден гечйәр.

Йигит гөрки — гыр ат асмана бөкйәр,
Аңшырмаяр гарашларың манысын.
Гөречлерден сөйги учгуны чыкяр,
Гамчысыны ойнап, титиредип сесин:

— Салам — диййәр шемпа телпекли йигит
Гырмыз донунуң сыныны биряна серпип,
Җогап херекети оклаяр багт,
Гоша сач ойнаяр эллерин чарпып.

Асман деңизинден сырыляр думан,
Гыр ат якынлашяр гуйың башына,
Йигит галпылдаяр, эмма ол җенан
Әңедйәр сүлмүрәп якын-дашына,

Яш йүреклер товсуп, туташян ялын
Гаядакы донан гары эредйәр.

Гыз сувлы бедирә узадып элин,
Гыз оглана, оглан гыза середйәр.

1939 й.

МЫРАТ

Бәш-он адам болуп стол дашында
Отурярыс, бу гүн достумың тойы.
Ягшы ниет, арзув хеммәң башында,
Кәседе көпүкләр Бүзмейин мейи.

Достум дийди: «Оглума бир ат тапың,
Берсин дөврүмизиң манысын ол ат...»
Бирден маңа бакды назары көпүң,
Дийдим: «Оглуң ады, гой, болсун Мырат».

Дийдилер: «Тапсана, шахыр, башгасын:
Коммунар, Мейлис... хер хили ат кән...»
Ене дийдим: «Оглуң ады шу болсун,
Бизде хениз етилмели мырат кән..»

1946 й.

АМЫДЕРЯНЫҢ КЕНАРЫНДА

1

Байырларың, гаяларың ичинден
Деря акяр, аждар ялы товланяр.
Августың шемалы алтын сачындан
Сыпалаяр, депесинде көвленйәр.

Асманың гөвхери — акҗа булутлар
Новруз гары ялы гөрүнйәр гөкде.
Гүн шапагы дүшйән дерек хем тутлар
Гең вагышлар чекйәр акылдан өкде.

Гөзъетмесиз сув дүнйәси чайканяр,
Ак көпүклер ойнаклаяр ичинде.
Елкенлиже көне гайык галкыняр,
Барды Гарып ашык муңдан геченде.

Илерки кенарда гарры Байхатын
Хайбат билен абанып дур үстүне.
Гөрен экен бейик Гөроглың атын
Товусанда гиң дерядан дессине.

Сагрысы бәш гарыш, шар гара сачлы
Галпак гызы дүе ийдип хиңленйәр.
Онун айдымында түкенмез гөчли
Гечен кервенлериң сазы диңленйәр.

2

Гиң маңлайлы йүзде гоша шамчыраг
Деңиме геленден йылгырды маңа.
Рухум ганат бекләп учды-ла бу чаг,
Голдакы гүлүми окладым оңа.

Гарбап алды шахырана совгадым
Җогап берди сөйги айдымы билен.
Хыялымы есир этди чөл гызы,
Губа газ дек басян гадамы билен.

Гызыл гүлли ак көйнегиң этегне
Мәмиши гүллерден нагыш чекипдир.
Гөзүм дүшди ал яглыгың готазна,
Гыммат хүнҗи гүне гашын какып дур.

Гиң токайлык оң өйүниң хер яны,
Гара чая ак сүйт гошуп ичдик биз.
Яшлык назарлары гезди деряны,
Тейден мәхир билен маңа бакян гөз.

Гөйә дийййәр «Гал сен, яшалы мунда,
Җейхун боюн сейран эдип гезели.
Сәхерлер кенарда басалы гадам,
Гиҗелер кенара кече язалы.

Толкунлар ичинден гидип барярын,
Хениз-де элинде галгаяр яглык.
Хер акымдан оңа салам иберйән,
Җейхунда не гөзел бу агшам чаглык!..

Байырларын, гаяларың ичинден
Җейхун акяр, аждар ялы товланяр.
Августың шемалы гызың сачындан
Сыпалаяр, депесинде көвленйәр.

1939 й.

БАГТЫМЫЗЫҢ ГОРАГЫ

Мен сениң тарыхың окадым башдан,
Ол тарых гахрыман, әрлик беяны.
Мен сени танаян йигитлик яшдан,
Агдарып уграңда илки гаяны.
Гел, ачалы ол тарыхың гатыны,
Онда Псков... Нарва... Гайлы гүнлер бар.
Ворошилов йылдырым дек атыны
Царицының янларында сүрүп йөр.
Будённының полат гылҗы ялпылдап,
Гараңкы гиҗәни ягта өврүйәр.
Қорнилов, Деникин, Колчак галпылдап,
Отдан чыкып ,сува өзлерин уряр.
Бир бейик минбере чыкды-да Ленин
Асырлара тарап гөтерди элин,
Айданын эшитди ынсан хер ерде,
Чүнки хемме билйәр оң сада дилин.
— Гызыл Гошун!
— Совет Гошуны!.. — дийди,
Ол саңа ат берди, сен хем дөредиң.
Сөвешлер ичинде дурмушы гөрүп,
Сен гелҗек гүнлере гүлүп гарадың.
Ганлы сөвешлерде дик тутуп башың,
Парахатлык байдагыны парлатдың.
Дөвүп антантаның демирден дишин,
Сырты ёгын черчиллери дерлетдиң.
Көп гошун дөреди, көплери өтди,
Дүнйә тарыхына гарап отурсам,
Көпүсиниң гүни доганда батды,
Кән олары санап, мысал гетирсем.
Хемме этек-алты, ең-еди болуп,
Исгенлери эшден бада гачдылар.
Чүнки олар тәзе шәхери алып,
Маслыгың үстүнде шерап ичдилер.
Я-да, ине, Чингизханы алалы,

Гылыжындан ган дамарды залымың.
Онуң этмишлерин я-да салалы
Гүлзарын чөлүстан этди илимиң.
— Хош гелдиң — дийп, хич ким гүлүп бакмады
Наполеонын хырсыз, гыңыр йүзүне,
Вильгельм хем ондан өкде чыкмады,
Маслык сечип гитди рус дүзүне.
Эмма, ынха, сен хем йөриш гечирдиң,
Азияда, Европада яп-яңы.
Фашистлериң чырасыны өчүрдиң,
Сен бараисоң атды мазлумың даңы.
Бойнуңдан гужаклап,
Йүзүңден өпди
Додаклары кепән поляк аялы.
Үстүңе бәгүлүң сувуны сепди,
Болгар гызы — тәзе доган ай ялы.
Сачак ачып чыкды сениң өңүңден
Чех аялы бегенч гөзяшын дөкүп.
Словак дайханы тутуп ениңден:
— Оглум!..
Дийди, гүлер йүзүңе бакып.
Бары айдың мунуң гүн нуры ялы,
Чүнки сен азатлык, дынчлык Гошуны.
Сең билен гүллейәр ягдайы — халы
Әхли мазлумларын!
Билйәрлер муны.
Доган гүнүң байрам эдип мен бу гүн
Шаныңа нәче сөз дийсем ене аз.
Адыңа гуваняр бу шахыр гөвүн,
Йүрек айдым дүзйәр,
Элим чаляр саз.
Узак мензил гечип, узак ёл сөкүп,
Бейик Ватан бар-ха өңе йөрейәр.
Душ гелен бөведи юмрып, йыкып,
Хер гүн мүнләп тәзе еңиш дәрейәр.
Барярыс биз ягты гүнлере тая
Хер әдимде гөзел биналар дикип,
Азат зәхмедимиз гораяң гөйә
Маяк дек гөзлериң херяна бакып.
Агаюсуп ак алтындан ясап даг,
Мырат өңе сүрүп баряр отлусын.
Айда йыллык әдим уряр Небитдаг,
Биз гөрйәс ёлларың бейигин-песин.

Шат гүнлериң, багтымызың горагы,
Сең аркаңдан азат зәхмет гүллейәр,
Сенсиң парахатлык,
Дынчлык дирегн
Хер ким тоюн:
— Өз тоюм — дийип беллейәр,
Азат иллер хайбатыңдан горкмаяр
Трумэнлең,
Ачесонлаң,
Черчиллең!..
Хич вагтда пил пешеден үркмейәр,
Бу накыл гадымдан дилинде иллең.
Бейик партиялы
Еңпжи Гошун!
Сең шаныңа булгурымы нош эдйән.
Зәхметкеш аркаңда дик тутяр башын,
Мен онуң ышгына айдым жош эдйән!

1950 й.

ЧАГАЖЫК

Гөзел Айдан бөлүнипжик дүшен ялы там ичине,
Елгиниие гулпагыны ыкдырыпжык йөр чагажык.
Атыр сувы сепилипдир, тимар берилип сачына,
Гарлавачың овазы дек сечйәр дилден дүр чагажык.

Гара гөзлер не овадан! Гүңден йити, Айдан дуры,
Дүнйәң шатлык базарына дөнйәр олаң бакян ери,
Гөрен вагты леззетленйәр хем гинейәр ынсан сери,
Гөвне гуванч, биле кувват берйәр, ынха, гөр, чагажык.

Ак йүзүнде толкун атып, акяр онуң нур дерясы,
Шемал дегип ыкяр гулпак, гөйә йүзйәр сув периси,
Гоша гөзлер ойнаклаяр, мисли учяр газ сүрүси,
Гөз еңүнде дүрли сахна гөркезипжик йөр чагажык.

Патефондан Халыманың эшдип айдын сеслерини
Эл-аягын ойнадыпжык үйтгедйәр ол түйслерини,
Билмейәр ол бу дүнйәниң ягшы-яман пислерини,
Дине бизиң шатлыгымызың деңизинде йөр чагажык.

Янында дур яш ата хем яш энеси она гөзләп,
Чага олан рухларна рух гошяр нәзик сөзләп,
Гиже ялы гара сача тимар берип, тарын дүзләп,
Диййәр эне: «Ханы сердар, маңа айдып бер, чагажык?»

Гөз гүлдүрип, гашын какып, гөзлейәр-де энесине,
Эллерини ойнадыпжык, мензәп ховуз сонасына,
Гөйә улы адам ялы деррев дүшүп манысына:
«О еде...» дийип, суратыны гөркезипжик дур чагажык.

Деррев барып гарбап алян йүрегимден сөйүп оны,
Мәхир билен багра гысып, өпйән онуң маңлайыны.
— Мең суратым ниреде дур? Ханы, гызым, гөркез мени!
Дишлерини ялдырадып, сепйәр маңа нур чагажык.

Ондан соңра бармажыгын узадяр-да ички жая,
Йүзи дөнйәр бу вагтлар он дөрди гүн доган Ая.
Гөйә лачын гоняр ядап, гөк йүзүнде гая-гая,
Суратымың янна барып: «О еде...» дийип, дур чагажык.

Айдың, достлар, бу дүнйәде шундан хезил леззет бармы?
Шундан сүйжи, шундан говы, шундан бейик хеззет бармы?

Бу сөзлерден башга хей-де жана мәхрибан зат бармы?
Хер деминде бу сорага жогап берип дур чагажык.

Яда дүшйәр чагалыгым, гам ичинде гечипди мең,
Гулагыма гиже-гүндиз илйәрди бир зарынлы хең.
Чөрек дийип аглаярдым Гүн батанда, атанда даң,
Энем гөзден яшын дөкүп диййәрди: «Аз дур, чагажык».

Оюнжагым гумалакды, гара палчык, гумды мениң,
Гыш-да болса, яз-да болса, бир көйнекди гейми тениң.
Диңе маңа гуванарды найзалары гөзел Гүнүң
Душ геленлер башын йкап, диердилер: «Хор чагажык».

Хоссарларым гаргардылар: «Догман гечен, янсын йүзүң,
Аз гөрдүңми ял ягысын, гарып өйүмизде бизиң?
Тапылмаяң сен өйүнде, аглап йөрен чагасызың...»
Хорлук эле торба берип хем диерди: «Йөр, чагажык».

Ики дүнйә, ики гөрнүш, мениң гөз өңүме гелйәр,
Бу гөзеллик, бу хезиллик көп затлары яда саляр,

Деңешдирсең гечен билен хәзирки гүн сүйжи боляр,
Гүл ичинде самолётын гайдырыпжык йөр чагажык.

Самолётдан ядандан соң, аляр автобусын эле,
Он үстүне йүклейәр ол гуржакларын хөвес биле.
«Гак эде» дийип, гөркезйәр ол газжагазын тутуп гола,
Женнет ичре гөк йүзүнде учуп-гонуп йөр чагажык.

Шатлан гөвүн, ене шатлан, бу сайраян дилжагаза,
Не йүрек сен гуванмасаң, бу ал-яшыл гүлжагаза!
Бегенжинден бөкүп гелйәр сагат дакып голжагаза
«Тык эте» дийип, дилжагазын ойнадыпжык йөр чагажык.

Социалистик машгаланын лагылы ол, гөвхери ол,
Он ышгына жошяр йүрек, он ышгына сайраяр дил.
Чагасызлар она гаршы гиже-гүндиз узатса гол
Еңилкелле, донйүреклер диййәр: «Болсун хор чагажык».

Гуванжы ол хем зәхмедин, хем дынчлыгын, хем сердарын,
Деряларың дагын-дүзүн, ынсан гезйән хемме ериң,
Кә адамлар шейле эдйәр, оны сизлер ынха, гөрүң,
Энесинин янда галяр ата болув зар чагажык.

Машгаладан йүз өвүрип гидйәр олар гөрйәр гөзүм,
Чагажыгы аглап галяр, янакда яш дүзүм-дүзүм.
Аялларна дийййәр олар: «Йүзүне дүшмесин йүзүм...»
Гөрүң, ынха, нә гүнә бар? Атасына зар чагажык.

Адам диен бейик ады харапланжы зәхер билен
Ядындан-да чыкаряр ол чагасыны гахар билен.
Ким алышжак перзендини дүнйә долы гөвхер билен?
Бейле акмак чыкышларың жогабыны бийр чагажык.

Оларда ёк йүрек диен адам үчин гымматлы зат,
Яняр ичим мен олара ынсан дийип дакыняр ат.
Олар диңе өзлеринин дурмушларын эдйәр бербат,
Эмма велин, багт өйүнде гүлүп-ойнап йөр чагажык.

Инди өлчәп гөрелиң биз дурмушдакы ерин онуң,
Өз чагасы йүз өвүрсе, ким йүзүне гарар мунуң?
Хич ынанжы өдәп билмез, пан келледир өзи шонуң!
Социалистик машгаланы гуружы әр бор чагажык.

Ондан соңра хич бир ерде бейле бозук ишлер болмаз,
Айрылмагы, сөгүлмеги, ковулмагы адам билмез.

Машгаланың ичи-дашы полатдан бор порт болмаз,
Ол гүнлере менем экит ханы, элиң бер, чагажык.

Чүнки инди ол етим дэл бар бейик атасы онуң,
Ол атаның мэхиринден песдир мэхри Айың, Гүнүң,
Чагалыгың гуванжы ол, чагалык гуванжы онуң.
Саясында бейик атаң дөвраныны сүр, чагажык.

Гүлле яшлык гүлле яшлык, йүреклериң ышыгы сен,
Ынсанларың гөз гуванжы, шахырларың көшүги сен,
Аталарың, энелериң якутдан бил гушагы сен,
Хайсы ерде шатлык болса, гүлки болса бар чагажык.

Хош, сен, Беки, чагалыгың, бу яшлыгың саглыгына,
Гирип сайра гиже-гүндиз сен яшлыгың баглыгына,
Сесиң етер Ватаның дерясына, даглыгына,
Чүнки сениң гужагында гүлүп-ойнап дур чагажык.

1940 й.

ЛЕНИНИҢ СУРАТЫ

Эгсилмез байлыгым, сөнмез гуванжым —
Ол хем өйүмдэки Ленин сураты.
Билимиң кувваты, бакы бегенжим,
Гүйжүмиң чешмеси онуң сыраты.
Бу сураты Москвадан гетирдим,
Деңизден, дерядан, чөлден өтүрдим.

Хер гүн сэхер туруп, гүйч алып ондан
Зэхмете башлаян. Ене гич гелсем
Эхли ядавлыгым чыкяр тенимден
Ол яныан гөзлере бир назар салсам.
«Зэхмет сен атаңдыр, оны сөй! диййэр,
«Йүрекден сөй, серпайыны гей!» диййэр.

Ине, ярым гиже. Ишлэп отурян,
Укы бирден човзяр мениң үстүме.
Бу вагт сурата назар етирйэн,
Ол хемаят берйэр маңа дессине.
Диййэр: «Башлан ишиң гутаргын хөкман,
Диңе шонда леззет алар ширин җан!»

Кэте оу сурата гарап отурян,
Гечени-гелҗеги гөрйэрин онда,
Бу суратдыр инше гөвүң гөтерйэн,
Бу сурат — дирилик, жошгуң гаң тенде,
Бу суратың өзи том-том китапдыр,
Хер салан назарың түкенмез бапдыр.

Бу суратда бейик даңың ызындан
Доган гүнүң гөвхер нуры парлаяр,
Гөвүнлер гүйч алып онуң сөзүнден,
Ватан үчин зэхмет чекйэр, дерлейэр.
Бу суратда гөрйэн еңилмез гошун,
Хер солдатың даг дек сарсмаян дөшүн.

Бу суратдан галкып гөрүнйэр, ине,
Җеңлериң меканы Сталинград!
Зэхметкеш Ватаның огул-гызына
Еңишлерде рух берйэр бу сурат!
Бу суратдыр ёлумызың йылдызы,
Бейикден-бейиге әкидйэн бизи!

Ленин өлди. Иши яшаяр онуң,
Сураты безейэр хер сап йүреги.
Партиямыз чын Ленини бу гүнүң,
Партиядыр багтымызың горагы.
Партияда бейик Ленини гөрйэс.
Достлар, биз багтлы — оң билен баряс.

1947 й.

ГҮНОРТА ЧАЙ БАШЫНДА

Меле сув гиң яба сыгман акып дур,
Дерек япраклары сес гошяр оңа.
Ыссыда бу ериң өз леззети бар
Салкын шемал гелип уранда муңа.

Бэш-он дайхан отыр, ынха, гүрлешип,
Гүнортаның дынч алыян чагында.
Дегишйэрлер, чай ичйэрлер дерлешип,
[illegible] «Эрем» багында.

З... [illegible]

Агитатор гелди. Хер ким бирянден:
— Ханы, Нуры, сөзлесене нәме бар?
Чунки хер тәзелик яйраяр ондан,
Чунки ол дайхана гуйч-кувват берйәр.

— Өран говы хабар гетирдим сизе,
Партиядан улы карар гелипдир.
— Хав, адамлар, гулак гоюң бу сөзе...
Партиядан гелен болса болупдыр.

— Ондан дине ягшы хабарлар гелйәр,
— Дур, эшдели, Нуры, башла сөзуни.
— Чәржев-Гоңрат ара отлы йөрейәр,
Гелжек йыл Дашсака етмели оңи.

— Нуры, сен чыныңмы шу диенлериң?
Дашсака дийип язылыпмайт шо ерде?
— Ине, газет, алың, окаң-да гөрүң!
— Билиң, көп маны бар бу гүррүңлерде...

— Гөр нәхили, партиямыз мәхрибан!
Хорезмн хем салмаяр ол гөзүнден.
Партияң иши көп, аладасы кән,
Чөллер гүлзар боляр оң гудратындан.

— Хав, адамлар! — дийип, башлады сөзе
Келтежик, готурак, чал сакгал дайхан.
— Отлы хакда шуны айдайын сизе,
Ол гелсе пейдасы чениңден-де кән!

«Патальоп» боламда көп гездим онда,
Үч-дөрт оба сыгжак ичине бирден.
Хайран галдым оны илки гөремде,
Гөйә бир даг сүйшүп гелйәр илерден.

(Отураплаң бары агзыны ачып,
Үнс билен гулак салып башлады).
— Гиң бокурдагындан түссесин сачып,
Ядап гелйән ялы яман хашлады.

Соңра бир гыгырып гойберди вели,
Асман-земин сандырады сесинден.
Билмейәр батганы, гайы, шемалы,
Йөрйәр ериң бейигинден-песинден.

Өвренишдим машын мүнен ялы мен,
Өзүм мүнүп, өзүм дүшдүм соң-соңа.
Нуры, сен мениң шу сөзүме ынан,
Йүк чекмекде хич зат тай гелмез оңа,

Әй, ол гелсе оңа дөнер бир задың,
Хорезимиң йүзи Гүн ялы гүлер.
Базары-да якын гелер Гоңрадың,
Чәржев-де эльетим ериңде болар.

Чар тарапдан совал ягып უграды.
Гөйә Аман яңы гайдып гелипдир.
— Бармалы ерине нәхили барды?
— О нәхили ёла түрген болупдыр?

Инди Нура гезек бермезден Аман
Мисли өзи ясан ялы отлыны
Чал келлесин сыпап дийди шол заман:
— Өкде ахыры сүрүп йөрйәнлер оны.

Хол кәтмениң сапы ялы демирден
Өзүниң ёлы бар, шондан чыкмаяр.
Элмыдам көрүги долы көмүрден,
Гереги өзүнден, миннет чекмейәр.

Отлы гелйән болса болупдыр, Нуры.
Гелжек йыл Дашсака газа баранда
Гөрерлер йыгнанышып буларың бары,
Түсселәп, хаңыллап гелип дуранда.

Инди гөк чайын-да увулмез ызы,
Бир чекени уржун элер Таггана.
Бир йыла етирмән чекер бир өзи
Кән йыллап баслыгып ятан паггана.

Йөне вели, Нуры, кимкә улусы?
Киме табшырлыпдыр этмек бу иши?
Нуры жогап берди, Аманың сеси
Песелди-де, пикре чүмди оң башы.

Соңра дийди: — Бир арзажык язып бер,
Мен бу иште гатнашмасам болмаяр.
«Аман отлы гетирди» дийп, гүррүң бор,
Шо гүррүңиң өзи нәмә дегмейәр?

Көпүми яшадым, галыпдыр азым,
Мен өлерин, эмма отлы ёл галар.
Гелжегиң өңүнде ак болар йүзүм,
«Мендей соңкулара ядыгәр болар».

Чай ичилди, хемме уградыише,
Өйләниң салкыны яйрады дүзе.
Аман бейле дәл ялыды хемише,
Барха белент гөрнүп башлаяр гөзе.

Тәзе хабар оңа бейик гүйч берди.
Оңа шөхле салды гелжегиң нуры.
Дайханлар оң билен деңиш гирди,
Эмма ондан гечип билмеди бири.

1948 й.

АЙДЫМ ХАКЫНДА АЙДЫМ

Йүреклерден чогуп чыкян айдымлар
Рухун гөтерйәр, гөвнүңи ачяр.
Үстүнден гечирип энчеме йыллар
Ене-де бат билен гелжеге учяр.

Айдым билен йүрек достлукда яшап,
Олар адамзады багта экидйәр.
Хүммет берип, сең гүйжүңе гүйч гошуп,
Зәхмеде гуванчлы сөйги дөредйәр.

«ИЛЛИАДА», «ОДИССЕЙИ» дөредип,
Гомер үч мүң йыл өң айдып гезипдир.
Юнанларың сөвешлерин васп эдип,
Тәсирли, жошгунлы айдым дүзүпдир.

Азатлык хем шатлык диййп сайрапдыр
Элине саз тутан энче лириклер.
Адамзада эрк, хукук гөзләпдир,
Хер якымлы айдым сөзүнде олар.

Тә шу гүне ченли гөзел айдымлар
Гой канун — халк агзында йөрейәр.
Оны айдып, жоша гелип адамлар
Ише шатлык билен батлы дараяр.

Шота Руставели ене-де Шиллер,
Ене энче айдым дерясы акан.
Багтың кервенини ýградып булар
Эрк агтарып, узак ёллары сөкен.

Кервенбашы узаклара середип,
Айдым билен чөл-дүзлери гечипдир.
Ол айдымлар догумлылык дөредип,
Шөхлесини оң үстүне сачыпдыр.

Йүрек жошуп, гөвүн галкып, бекәп тең,
Айдымлары багт күйүне күйләпдир.
Багт агтарып, багтың ёлуна чыкан
Батырлар өзүне айдым сайлапдыр.

Пролетариат гимнини дөредип,
Эжен Потье дүнйә дабара саляр.
Бүтин дүнйә зәхметкеши сес гошуп,
Бир хенде гыгырып, гүйч-кувват аляр.

Айдым бизиң голтугмыздан гөтерип,
Гелжекки дурмуша умыт дөредйәр,
Шевченкоңы, Александр Пушкини
Диңләнинде жаның хезиллер эдйәр.

Өз дөреден батыр айдымын халклар
Шатлык билен айдып, асла йитирмез
Йүрек жошдурыжы чепер айдымлар
Өз янына өлүм, хорлук гетирмез.

Бизиң илимизиң хемме еринде
Даглар, дашлар айдым билен жош аляр,
Арслан йүрек, шир кувватлы Ватанда
Айдым айдып, шатлык билен яшаляр.

Хемме бир машгала, агзыбир ишләп,
Агырлыгы, кынчылыгы билмейәрс.
Атамыз партия өңүмиз башлап,
Айдым айдып, бейик гүнлере баряр с.

Бизиң айдымларымыз — дурмушың гүли,
Багт чешмеси — партиямыз хакында,
Йүрекде жошгунлы деряляр ялы
Хем мөвч уряр ол Кремль хакында.

Стаханов айдым айдып, чекиҗин
Гара ериң гапба билинден саляр,
Онуң гүйҗүн гөрен, эшиден сесин
Тебигы гүйчлер хем лерзана гелйәр.

Сарсмаз гүйҗи Ватан гахрыманларының,
Айдым айдып, тебигаты еңйәрлер,
Бизден сырын гизлән бузлук ерлериң
Депесинде танс эдишип гезйәрлер.

Арачәкчи йити гөзли йигитлер
Айдыммызы, багтымызы гораяр.
Тарыхда ат алан улы батырлар
Айдыма өврүлип, кувват зораяр.

Гөзел Ватанмызда гайнап шатлыклар,
Шахырлары деңиз ялы җошярлар.
Бу дурмушда ничик җошмасын олар,
Багт деңизинде долуп-дашярлар.

Җошалың, шахырлар, ене җошалың,
Овазымыз дүнйә йүзүн яңлатсын.
Партия хем Кремиле гошалың,
Хер сөзүмиз хакыкаты аңлатсын!

1940 й.

БИР ГАРРЫ ГЫҖАКЧЫ ХАКЫНДА АЙДЫМ

Бир гарры гыҗакчы узак обадан
Меркези шәхере гезмәге гелди.
Өз өмрүнде бейле ери гөрмәнди,
Шатланып, бесленип, сейрана гелди.

Дийди: «Мен бир шейле ере барайын,
Хүнәрдеш достлармың ишин гөрейин,
Таглымат алайын, таглым берейин...»
Шейдип, ансамблың җайына гелди.

Бирнәче гүн гезип, оба йүзленди,
Гең затлар хакында ичден сөзленди.
Рух тәзеленди, иш тәзеленди,
Гөйә деря дашып, илине долды.

Колхозчылар үйшди онуң дашына,
Сорадылар гелен иши башына,
Тәзе гыҗагыны деңи-душуна
Гөркезип, олардан көп саг бол алды.

Дийди: «Тиз вагтда бир байрам болса,
Я бизиң депутат колхоза гелсе,
Я-да клубумыз адамдан долса,
Чалып берерин...» дийип, бойнуна алды.

Хемме ятса гыҗагыны аларды,
Өвренен хеңлерин я-да саларды,
Хер гиҗе йүз гезек хеңлер чаларды,
Ынха, Гошунларың байрамы гелди.

Гарры гыҗакчымыз орта чыканда,
Тәзе гыҗагының тарын каканда,
Гүлүмҗирәп халка тарап баканда,
Гиң клубуң ичи шатлыга долды.

— Бу хеңи билйәрлер бүтин дүнйәде,
Перенистанда хем ол Германияда,
Америкада, Африкада, Данияда... —
Дийип, кеманчаны гыҗага салды.

«Интернационалың» якымлы сеси
Айланды хер ери — беленди-песи.
Ол асман деңизи — обаң депеси —
Үнс билен хеңи гарбады, алды.

— Японлылар билен уруш боланда,
Узак Гүндогарда, Хасан көлүнде
Шу хең билен енди Гошунлар онда —
Дийип, «Эртир уруш болайсаны» чалды.

Ене чалды секиз иң оңат хеңи,
Дийдилер: «Бу гаррың хич ёкдур деңи...»
Даргадылар эртир, атырып даңы,
Гыҗакчың шөхраты көп ере долды.

Тимар берйәр телпегине, донуна,
Хер гиҗе гелйәрлер онуң янына,
Ватан аркасындан адам санына
Гирип, багтың бакы өйүне долды.

1940 й.

БАЙЫРДА БИР ГИЖЕ

Дессе-дессе гызыл гүл
Тутуп икимиз эле,
Даг дуйбүне уградык
Гөзел Роза гыз биле.
Гөвхер ялы йылдызлар
Гаш какярды бизлере.
Ай догупды ялдырап,
Ягты берип дүзлере.
Энче йыллар бу ерлең
Ат тойнагы гөвсүни
Пара-пара эдипдир,
Үйтгедипдир түйсүни.
Роза гызың какасы,
Қакама элин берип,
Доганлык окашыпдыр,
Қасамында берк дуруп,
Икиси-де бир болуп.
Гужаклашып, өпүшип,
Полат билен югрулып,
Қебшир билен сепишип,
Гирипдирлер сөвеше
Багт, медениет үчин,
Роза билен биз яла
Түкениксиз багт үчин.
Гол тутушып, гыслышып,
Чыкдык бир бейик ере,
Икимиз-де мәхирли
Назар салдык шәхере.
Гармоның батлы сеси
Сандырадяр байыры.
Гыжакдан чыкян оваз
Рух берип бу ери —
Бу сейил гижесини
Түкениксиз яз эдйәр,
Шат айдымың сеслери
Даглардан ашып гидйәр.

Отурып шол бейикде
Гөзлейәрис хер ере.
Икимиз-де мәхирли
Назар саляс шәхере.

Айратын планет дек
Түркменистан меркези,
Дурмуш билен гайнаяр
Бегендирип ол бизи.
Ильичиң чыралары
Ятладып даң йылдызын,
Шәхериң ортасында
Сердар гүлдүрип йүзүн
Гөрйәр огул-гызларын.
Оюн эдйәр дашында.
Ватана сөйги жошяр
Хер бириниң башында.

Гыз билен арамызда
Бир йити сыр гезйәрди.
Дөзмеси кын болса-да,
Эмма йүрек дөзйәрди.
Октябрың аркасындан
Азат болды сөйгимиз,
Шейле болса-да вели,
Утанярды дуйгымыз.
Сыры ачайын дийсем,
Диен этмейәр дилим.
Нәзижек эллериндеи
Тутса-да мыдам элим,
Нәме дийжек, ынха, дур,
Гөзүн-гашын гүлдүрип,
Агзындан бир зат чыкса,
Габагыны галдырып,
Мәхирли бакяр саңа.
Хормат биленжик гүлйәр.
Гызларың бу гылыгы
Йүрегиң тытсыз дилйәр.

Дийдим: — Диңле, эй гөзел,
Атамызың хакына,
Асырлар арзувының —
Ватаның хорматына —
Тарыхларда болмадык,
Милли доганлык үчин,
Чар тарапы чар баглы,
Гүлли доганлык үчин
Элим берйән, кабул эт,

Сенем элиң бер маңа.
Гошулышып гиделн
Эл тутушып биз өңе.
Ене шол гүлйән гөзлер,
Ене шол гүлйән гашлар...
Бир сөз чыкды агыздан,
Эшитдилер даг-дашлар.
Бу сөз билен бу гөзлер
Ятдан чыкжак дәл бакы,
Ядымдан чыкмаз асла —
Шол гиже байырдакы.

...Яша, мәхрибан Ленин,
Дурмушымың гөзбашы,
Еке мен дәл, Роза дәл,
Ватаның гарры-яшы
Гуванярлар адыңа,
Хем нурана йүзүңе.
Лаглы-гөвхерден нурлы
Гүлүп дуран гөзүңе.
Партияның адындан
Шепагат тапяр җанлар,
Гүл пүркүлен юрдунда
Леззет аляр ынсанлар.
Середип гөрсем гечен
Узын-узын йылларда,
Ган дөкүлип гайдылан
Эгрем-эгрем ёлларда
Хич бир сердар болмандыр
Халкын сен ялы сөен.
Хич бир халк болмандыр
Сердара атам диен.

Халкымың саңа болан
Сөйгүсини хич зада
Деңешдирип болҗак дәл —
Денизе, деря я-да
Элбрусың, Казбегиң
Ол даглы белентлерне.
Бу дүнйәниң сувларна
Хем гуры ерлерине.

Сенсиң җанымыз, сердар,
Тенде ганымыз, сердар.
Атамыз, мугаллымымыз,
Мәхрибанымыз, сердар.
Ватан үчин, сен үчин
Биз Роза икимиз
Гуллеримизи гоярс-да,
Окдан тутарыс йүкүмиз.
Сөвешлере гидерис,
Сен бейик адың билен.
Душманы күл эдерис,
Гайытмаз бадың билен!

1940 й.

ФРОНТ ВЕ ТЫЛ

Дамары кесилен гурар, бой алмаз,
Келле дурабилмез били болмаса.
Еңиш оң үстүне шөхлесин салмаз
Фронтун полатдан тылы болмаса.

1940 й.

ЫЗЧЫ

Бу багтың ызында энче асырлар
Доганларымыз дынман гөреш этдилер.
Ган чайылды ере ол агыр йыллар,
Фронтлардан-фронтлара гитдилер.
Ядымда мен шонда болан бир вака,
Диңле, достум, хекаямы, ал, ока.

Революцион Гошун сүйшүп геленсоң,
Обаның байлары бир ере үйшүп,
Маслахат этдилер. Ол гутарансоң,
Йүзбашы муртуны товлады, чишип:
— Юрдумызы башгалара бермәлиң,
Ярага япышың, гарап дурмалың.

Жем болдулар. Бейик ише каст эдип,
Гошунмыза гызгын гүлле атдылар.
Кәте якын, кәте узага гидип,
Энче гүнлер ганлы сөвеш этдилер.

Шонда он бәш яшлы етим Мәтдурды
Гызыл Гошунлара көп көмек берди.

Яры гиже байлар гума ат салып,
Гызылларың зарплы, гүйжүне дөзмән
Гачыпдылар, гизлинликде жем болуп,
Мәтдурды тиз мунуң арасын үзмән,
Дийди гошунлара: «Башлайын ёлы,
Бозук гөрүнйәр-ле оларың пәли».

Уградылар шемал бозан ыз билен,
Етдилер ызындан даң сәхер вагты,
Йыртыжылар ахыр демде ган билен
Гаршылады батырлары бу вагты.
Мәтдурды айытды. — Ган аз дөкүлер,
Аңырсындан барсак нирә чекилер?!

Гошуның ярысы галып шу ерде,
Ярысы-да енсесинден гелдилер.
Тозанлар асмана тутдулар перде,
Гарым-гатым болуп, сөвеш салдылар.
Кесим-кесим болды байлаң атлысы,
Мәтдурды ниреде, гелмейәр сеси?

Бирсалымдан гөйә ериң астындан,
Өрән асса, зордан эшдилйәр оваз.
Согрулды-да маслыкларың ичинден:
— Тас жаным алыпды ол залым Өвез.
Пычак урдум, агыр гөвре үстүме
Йыкылды-да, салды мени астына.

Чопандым мен онда бәш йылдан бәри,
Өлмезден өң дийди: «Етим жаныны
Дөвзахда якарын...» Мен хем бар зоры
Элиме бердим-де, сердим хамыны.
«Яша...» дийип, бегенжинден Гошунлар
Гөтердилер гөге, багта душанлар.

Октябрь оглы шөхрат газанды.
Онуң иши асырлара яйражак.
Шахырлар багышлап газал язанда,
Окыжылар айдым эдип сайражак.
Мәтдурдының бизе берен тәлими
Гувандыряр мениң бейик илими.

1939 й.

АРСЛАН ХАКЫНДА АЙДЫМ

Яшлыгымда башым атып хер яна,
Гезйәрдим мен асла аладам ёкды.
Обамың ховасы якярды жана,
Хер тарапы батлы акян булакды.
Ол сувлара дүшүп, пөвхә атардым.
Энем-атам гуванарды боюма.
Гүллер арасына барып ятардым,
Гөк реңки ёкашарды гейнме.
Онуң үчин мениң гаррыжа энем
Явына чагырып, кәййәрди маңа:
— Өртеме-де мени, адам бол сенем,
Егса газанжымыз етжек дәл саңа.
Энем ол хыялы кемпирлер ялы
Ене көп гүррүңлер айдып берерди.
Женнет сөзүни гайталаярды дили,
Шу сөз билен йүрек арам тапарды.
Гөвнүндәки эртекилер депдериниң
Хер гүн тәзе сахыпасын ачарды.
Хыялы әрлериң, олаң гүйчлериниң
Әгиртдигин маңа сөзләп гечерди.
Ядымдан чыкмазды айданы онуң,
Сүйжүди ол сөзлер балдан, шербетден.
Гуванардым гөзеллигне ховаының,
Эмма йүрек гысыларды бир затдан:
Нирә баксам бир болшуды обаның,
Диңе үйтгедерди оны тебигат.
Вагшы дек гечерди гүни ынсаның,
Хем магарыф ятды хем-де медениет.
Менден улы, йигит етен адамлаң
Соңсуз зәхмет деррев юмарды гөзүн.
Гүн батансоң адам мазарлыкларың
Арасында дийип дуярды өзүн.
Бейик-бейик гиң ховлулар шемаллап,
Гаялар дек салгым атып дурарды.
Байгушлар эңрешип, булут-думанлап,
Яш йүрегме гамлы горкы берерди.
Гыш гүнлери шатлык бурнун гөркезип
Гүженләрди өзүн, башланарды той,
Ол тойларда диңе томашакәрдик,
Барсак долуп, гитсек кемелмезди өй.
Сейран этмек өз индики илиме

Догры гелди бир ажайып гүйз гүни,
Инди жошуп гелйәр мениң дилиме
Гөренлерим: «Яз мени-де, яз мени...»
Язярын. Окыжым, сен-де гулак гой.
Обам не ажайып, гөзел болупдыр.
Хатар-хатар салыныпдыр белент жай,
Диңе ядыгәрлик бир ёл галыпдыр.
Яшлыгымың ядыгәри тебигат
Хем онуң ажайып махмал гуллери,
Екеже көйнегим кирледип, бербат
Эден гөк майсалан яйрап голлары
Атыз-чили бүтин ери тутупдыр,
Маңа көп затлардан хабар берйәрлер.
Хыялы женнетден етип өтүпдир,
«Гуванжымыз, гөркүмиз шу» диййәрлер.
Бир ёдажык барды гөвнүни ачян,
Безелипдир якалары гүл билен.
Бир вака гөзүмиң өңүнден гечйәр,
Бир гүн Арслан барярды бу ёл билен.
Гыш гүнүди. Гейми юкады онуң.
Эгинде халтады, йүзи солукды.
Йылажы галыпды. Алты баш жаның
Индики такдыры хушун алыпды.
Мергенди ол, гуш гөзүнден урарды.
Гышына хырлыды якын ёлдашы.
Хүнәринде көпе тәлим берерди,
Хер затдан чыкарды акыллы башы.
Гелжек йылың хасылыны гиревләп,
Галла сораярды айланып или.
Аяклары доңуп, мурты гыравлап,
Йыкылыпды шунда эпилип били.

Билмейәрин ондан соңра Арсланың
Нәхил дурмуш гечиренин башындан.
Чүнки эртир барып гөрселер онуң,
Өзүнден нышан ёк хем-де гошундан.

Муны ятлап шол ёдадан баряркам,
Гапдалымдан түпең сеслери чыкды.
«Бу нәмекә?» дийип, геңиргәп дуркам,
Якынымда бир зат үнсүми чекди.

Колхоз клубунда оба яшлары
Атыжылык кружогыны гечйәрлер
Я-да, ине, бирден гоюп ишлерин,
Горанмак хакында йыгнак ачярлар.
«Тиз вагтда хемме яшлар жем болуп,
Мерген болмалыдыр нышаны алып...»
Бир агыздан тассыклаяр хеммеси
Ене-де тәзеден атыш башлаяр.
Булаң арасында бар бир гаррысы.
Бу кимкәни хем-де нәме ишлейәр?
Ол хем сөз аляр-да:
— Мүмкинми маңа
Атыжы болмаклык? —
Гүлйәрлер оңа.
Гарры гөвресине лайык болмадык
Тиз херекет билен алып ярагы:
— Элим, гөзүм муңа эдипдир эндик,
Ине, шу бор душманларың гереги —
Дийип, бир дызының үстүнде дуруп,
Ызлы-ызына ягдыряр ол гүлләни,
Дашындакы яшлар бар үнсүн берип
Ене хорматлаяр ол чал келләни.
— Бирвагтлар гөрен авым асмана
Учурардым, соң атардым шейле —
Дийип, гарры сиңе гарап нышана
Гайта-гайта шапба уряр ёк хиле.
Гара чызык ортасындан гечйәр ок,
Онун өрән үссат атылшына бак.
Гара гөзлер гөвхер дашын гөрен дек,
Бойдан-баша өлчейәрлер гаррыны.
Хер ким гуванжындан чага сөен дек
Эзиз мәхир билен гутлаяр оны.
Хайран галдым болуп дуран ишлере,
Гарры диййәр жогабында яшлара:
— Сакгалымы селпилдедип сөвешде
Ватан үчин гөрешипдим өң башда,
Герек болса ене гайталарын оны,
Он единжи йыллар дүшйәр ядыма.
Обадан гидемсоң гызыллар мени
Ёлбашчы эдипди отрядыма.
Партизанлык гаңы гызса беденде,
Өңүмде дуржак ёк газап эдемде. —

Дуйгы меркезинде харасат гопды,
Ынха, мең өңүмде ол йити гөзлер.

— Арслан! — дийдим, деррев бэрисин бакды,
Бэри бакды бүтин огланлар-гызлар.
Гужакладым барып гүйчли гөврэни,
Багрына гысды ол йүрекден мени.
Гарры обадашым билен эллешип,
Айландык биз хемме ерин обаның,
Гөренлермиз денешдирип, беллешип,
Гувандык биз хер гүнүне Ватаның
Ничик онсоң бизиң эзиз Ватана
Чозжак боляиларың иши оң болсун?..
Арсланым гөрелде хер өңъетене,
Гелсин душман, ондан гызыл от алсын!..

КОЛХОЗДА МИТИНГ

Даңа якын электрик уссасы
Ишини гутарып, гелип ятыпды.
Гулагына гелди Москваң сеси,
Сэхериң чагыды, даң хем атыпды.
Рухы гөтерлип, сүңңи еңледи.
Хөвес билен якын гелип диңледи:

«Гурултай ачылжак онунжы мартда»,
Ызлы-ызына гайталады бу сөзи.
Алтмыш яшлы уссаның шу сагатда
Колхоз обасына айланды гөзи.
Шэхер ялы посёлоклары гөрди,
Тэзеден середип, көп үнс берди.

Өйүнден чыкды-да гаты гыгырды.
— Йыгнаның эдара, эзиз ёлдашлар!..
Йыгнандылар. Колхоз башлыгы Дурды
Митинги ачып дийди: — Ёлдашлар,
Гулак салың, бир шатлыклы хабар бар,
Ханы, ёлдаш мастер, оны айдып бер.

Адам билен долды тамың өңлери,
Дегишйэрлер, шатланярлар, гүлйэрлер.
Зэхмедиң мердана батыр эрлери
Көпи агзап, көпи яда салярлар.

Яңланды диллерде партияң ады,
Ол ат билен енди колхозчы, яды.

Хормат билен середйэрлер миңбере,
Корольков өзүни ыкжамлап алды.
— Колхозчылар мэлим болсун сизлере,
Гызыл Москвадан яңыжа гелди —
Дийип, муртун тайлы гезек товлады,
Соңра машын ялы батлы шовлады.

— Русиетде шалар хөкүм сүрйэркэ,
Ишчилериң башын жемлэп партия
Депамызде ачлык, зорлук гезйэркэ
Гөрешлер ичинде дөрэп партия,
Гөрйэс инди полат гала болды ол,
Гарыплара саясыны салды ол.

Өңүнде командир сүңңи полатдан,
Бу партия еңилмеги билмеди,
Алынмажак гала ёк оң өңүнде,
Гүйжүне тай гелен бир гүйч болмады,
Онуң аркасындан бейик илимиз
Пугталды, беркеди бизиң билимиз.

Ынха, мысал үчин, алың Мереди,
Доя-гарын, долы табак гөрмэнди.
Бейик Гошун оң үстүнден йөреди,
Оняңча ол яшамагы билмэнди.
Хонха, гөрүң, ажайып там эдинди.
Оң ичинде ильич чырасы янды.

Гапысында гоюн, сыгыр малы бар.
Өйи гөйэ гүллер билен безелен.
Иймиши бар, галласы бар, пулы бар,
Зэхмет депдерине көп сан язылан.
Ене-де бу бахты бай этмек үчин,
Захметкеш дурмушын гүллетмек үчин

Гурултайын ачяр бейик партия.
Оны үстүнликли гаршы алалың.
Кервениң коммуна чекйэр партия,
Гурултая сылаг билен гелелиң.
Ярыша чагыряң трактор паркың,
Ене гүллетмэге обаның гөркүн.

— Яшасын партия!..
Яшасын Ватан!
Яшасын еңишлер байдагы сердар!
Тәзе борчлар алды чыкып өңъетен.
Гош сүрйән, дөкүнчи, фермачы, малдар...
Колхоз обасына тәзе гүйч гелди,
Зәхмет әрлерине ол кувват берди.

Бу гөрнүши гөрүп дуран яш шахыр
Ничик сайрамасын, ничик жошмасын?
Онуң белент хем-де кувватлы сеси
Ничик ганат беклэп, гуш дек учмасын?
Еңишлерден-еңишлере гиделиң,
Биз — шахырлар муны тарып эделиң.

1939 й.

КОМСОМОЛ ХАКЫНДА СӨЗ

Өмүр бир китапдыр кән сахыпалы,
Манысы дерядыр, хыңзап акып дур,
Достлар, мен гечдим бу ажайып ёлы,
Гечен ызым маңа гүлүп бакып дур.

Бедиркендиң «ак тамында» отурып,
«А» харпын гышардып язамда телки,
Молламыз хер ерден мысал гетирип,
Дурмушың манысын өвретди илки.

Ол дийди: «Биз Яшлар Союзын дүздүк
Хорезмиң илинде биринжи болуп,
Сөвеш мейданында гөрешип гездик,
Сиз хем шейдерсиңиз бизиң дек болуп...»

Гүнлер гечердилер ызлы-ызына,
Бойнумызда гызыл яглык пәрларды.
Молламызың ол манылы сөзүне
Пикир берип, хер биримиз дерләрди.

Биз узак йөредик, кән ёллар гечдик
Комсомол гужагна долянчак гелип,
Кән галың китаплаң бабыны ачдык
Хем-де улуларың тәлимин алып.

Ахырында гелип гирдик мейдана,
Йигитлик гүллери ачылды парлап,
Комсомол мәхринден биз гана-гана
Сөвешлер ичинде яйнадык дерләп.

Гөвүнде гүн догяр дүшенде яда
Ялкымлы яшлыкда яшалан гүнлер.
Йигделйәң, еңлейәң, мүнйәрсиң бада
Гүнешли гүндизе өврүлйәр түнлер.

Комсомол гөрешлер ичинде догды,
Женде габат гелди дөкүлен гана.
Ленин байдагына башыны эгди
Хукук бермек үчин эрксиз ынсана.

Комсомол — гөрешдир, еңишдир, гүйчдүр,
Ол шейле орнады башымда мениң.
Комсомол Гүн ялы бейик гуванчдыр,
Өмүр ятдан чыкмаз хер гүни онуң.

Оң сапында болан гаррамаз, чүнки
Онда илки дурмуш дузуны датдык.
Сөйги билен гужаклашдык биз илки,
Әдиммизи онуң багында этдик.

Комсомол — яшлыкдыр, гүлдүр, гүлүстан,
Онуң түкениксиз хыяллары бар.
Ол хич совулмаян бир багы-боссан,
Оң шөхраты алдына бор ядыгәр.

Комсомол — мекдепдир, том-том китапдыр,
Көп эссе нурлудыр онуң хер гүни,
Онда окамаклык мукаддес дәпдир,
Гомер, Пушкин билен дост этди мени.

Комсомолдыр өмрүмизиң сәхери,
Ол дурмушың догуп гелйән гүнеши.
Гөрнүши безейәр оба-шәхери,
Гуванч билен бакяр оңа хер киши.

Эй, мениң яшлыгмың гөзел пурсаты,
Мең бүтин өмрүме борсуңыз ёлдаш.
Гуванч билен ятларын мен бу вагты
Бил бүкүлип, гар дек чаларса-да баш.

Той мубәрек болсун, эй, бакы яшлык!
Туйс йүрекден алкышымы кабул эт.
Дурмушын, дүнйәниң, эй, гөрки, яшлык,
Ене бейик-бейик шат гүнлере ет!

1949 й.

М. И. КАЛИНИНИҢ ЯДЫГӘРЛИГИНЕ

Бейик партияның шөхратлы оглы,
Сениң адың көпден таныш түркмене
Халкың сөйгүси-де хызмата баглы,
Саңа болан сөйги сытмаяр чене.
Түркмене багт берен бейик әрлериң
Якын эгиндешн, ёлдашы болдуң.
Элимизден тутан медеткәрлериң
Ынамдар гардашы, голдашы болдуң.
Халкың азатлыгны хем-де багтыны
Горадың сен гөзүң гөрежи ялы.
Юмурмакда зулмуң гара тагтыны
Дарадың сен алгыр бүргүт мысалы.
Хызматың бейикдир бейик халкыңа,
Деңәп болмаз дага, деңизе оны.
Бу гүн гамлы башы эгйәс үстүңе,
Касам эдйәс, ятдан чыкармарс сени.
Эзиз мыхман болдуң бизиң үлкеде,
Түркмен сең адыны йүрегне язды.
Ашгабатда, Дашховузда, Керкиде...
Адыңа миллионер колхозлар дүзди.
Сен түркмени Кремле чагырдың,
Түркмен барып, сениң билен отурды.
Элин гысып оңа орденлер бердиң,
Ол багтлы башын гөге гөтерди.
Сениң адың медет берер ене-де
Өңде дуран бейик ишлерде мыдам.
Сени ятда саклар ата, эне-де,
Сениң адың билен биз басарс гадам.

1946 й.

КЕРАМАТЛЫ ГҮЙЧ

Диййәрлер: «Көп меңзетмели гошгының
Гыммматы ёкары, гүйжи зор боляр».
Горький хакындакы мен шу гошгымың
Меңзетмә зардыгын айдасым гелйәр.
Башдан-аяк гөвүн сөзлүгин гөзләп,
Оңа деңемәге тапмадым хич зат.
Гиже-гүндиз китап агтардым йүзләп
Хем башга хыяллар учдулар азат.
Деңешдирип гөрдүм оны даг билен,
Белент гарлы даглар пес гелди ондан.
Чүнки даглар гүрлешйәрлер заг билен
Ол гүрлешди ынсан билен гөвүнден.
«Деңизе меңзетсем нәхили болар?» дийя,
Чуңңур оя батып отурдым бираз.
Деңиз ятяр табагында яйылып,
Шоңуң үчин бу-да меңземейәр саз.
Деря билен деңәп болармы оны?
Гар ягмаса деряның-да гүйжи ёк.
Аймы? Ол гүндиз ёк. Гөрелиң Гүни,
Гүн-де гүндиз болса узак гиже ёк.
Адатда шахыры ве языжыны
Билбиле меңзедип язярлар мыдам.
Муңа-да меңзедип болмаз Горькини,
Бейик гая билбил этмейәр чыдам.

Ол тәзе бир кераматлы гүйч болды.
Ол бүргүтди — гайлар ичинден гечйән.
Ол бейик багтлаң жарчысы болды
Белент сеси гөкде от болуп учян.

Тарых хер асырда бирини берйәр
Шейле бейик, шейле акыллар әриң.
Горький учуп, геляжек мүң йыла баряр.
Ёлы узак оңуң, ол сеңеткәриң!

1948

«СОВЕТ ТҮРКМЕНИСТАНЫ»

Гейә экспресс отлусы
Чәрьек асыр хер гүн гатнаяп дурман.
Ленин пикирине гандырып или,
Илатың дердине болдуң сен дерман.

Илки бадак урдуң ачлык билине,
Бай, сүйтхоры тигир астына салдым.

Хызматың бейикдир түркмен илине,
Сен бизиң гүнлериң айнасы болдуң.

Колхоз гурлушыгы, медени ишлер —
Обаның йүзүни тәзе өврүмек,
Ватан горагына топламак гүйчлер,
Душмана ялынлы оклар совурмак,

Миллетлер достлугы, халклар бирлиги,
Пугта жебисленмек сердар дашына...
Шулар хакындакы сөзлең дүрлүги
Дүр дек гошант болды Ватан ишине.

Хер оба, хер колхоз, хер өй, хер киши
Хер гүн гужак ачып, гаршы алар сени,
Сен дурмуш ховасы, сувы, алкышы,
Буларсыз адамың гечмейәр гүни.

1945 й.

МЕН ГАНАТЛЫ АДАМ

Ганат баглап гөкде учмак хыялы
Бизиң дөврүмизде хакыкат болды.
Инди хер бир адам лачын мысалы
Асманың эркиня элине алды.

Бу гүн мен ганатлы, эркин учярын,
Булут арасында, дагларың башында.
Айлык ёлы бир сагатда гечйәрин.
Геченлермиз гөрди муны дүйшүнде.

Эгер мен асманда учсам он сагат,
Каспий, Баку, Махачгаланы гөрйән.
Муңа-да этмезден гөвүн канагат,
Шол баршыма бейик Москва барян.

Мен ганатлы хем-де багтлы адам,
Бу гүн ериң-гөгүң эрки элимде.
Мен бейик гележеге басярын гадам,
Ганатым тарыплап чепер дилимде.

1940 й.

АГИТАТОР ГЫЗ

Яңы доган Ай дек бир овадан гыз
Хер махал гөрүнйәр бизиң ховлуды.
Гөрсең гөвнүң ачяр, күмүш дек тәмиз,
Яз эртири ялы онуң гөвни-де.

Элиң аясында гөркезйәр гөйә
Хер айдан сөзүниң чепер суратын.
Инче ёллар тапып гөвнүңе тая,
Онсоң ачяр бейик кануның гатын.

Гечени-гележеги айдяр бизе,
Хер сөзи йүреге языляр барып.
Гитсе-де сураты гөрнүп дур гөзе,
Ынха, гүлүп отыр ховла яң берип.

Гаррымыз геңң галяр: «Биз көпи гөрдүк,
Гөрмәндик муң ялы дилевар гызы.
Овазы билбил дек, сөзлери дүр дек,
Бу бейик дөврүң садаплы сазы...»

1948 й.

ОГЛУМА

Мен сөййәрин сени хем сениң адың
Билен баглы болан хер овнук зады.
Чүнки сөймек өз эзизиң, зүрядың —
Дурмушың эсасы, гөвнүмиң шады.

Яша, оглум, гүлле, оглум, өс, оглум,
Овазың йигитлик гөзбашы маңа.
Диңе ягшы сөзе гулак ас, оглум,
Китапдан иймитлен, китапдан диңе!

1947 й.

ТҮРКМЕН ГЫЗЫНА

Гоша сачы дөш үстүнде толкуняр
Түркмен гызы голларыңа гүйч гелсин!

Хер гүн ики адамлык «ак алтын» йыгна,
Бири сенки, бири ярынкы болсун.

Ярын ениш билен гүлүп геленде,
Он өңүнде гысга болмасын дилиң!
— Ендик — диййп, жак-жак эдип гүленде,
Гөрки гачсын сен янында новгүлүң!

Онуң гелен гүни улы той болар,
Хорезмиң баглары безенер гүле,
Колхоз клубуна хеммелер гелер,
Адың дең тутулсын шол гүн оң биле.

1942 й.

АРЗУВ

Йөр, гардаш, чыкалы гөвүн ачмага,
Ашгабат гижеси гарашяр бизе.
Ганатым болсады мениң учмага,
Сейл эдердим алтын Ая, йылдыза.

Шундан гөзел дурмуш бармыка башга?
Көпетдага дүшйәр Айың ялкымы.
Байырлар меңзейәр гадымы көшге,
Баканда мөвч уряр хыял толкуны.

Гижәниң мылайым салкын шемалы
Махмал булутлары ковлаяр херян.
Гөк йүзи магшугың гөзи мысалы,
Наче баксаң хич доймаяр ширин жан.

Ашгабат гижеси жошдуряр мени,
Онуң уч-гыраксыз пикирлери бар.
Бегенч билен гаршылаян мен гүни,
Ол маңа түкенмез ылхамлар берйәр.

Бай тебигат акыл етмез сунгатын
Сырлы сахналарын гөркезйәр ачып,
Гөркүне гөрк гошуп, достлар, шу вагтың
Аксады бир деря көпүгин сачып.

1948 й.

БУ КИМ?

Шу гүн өйүмизе бир адам гелди,
Хеммәни гөтерди аяк үстүне.
Ол өйүң эеси, баш шасы болды
Пугта ерлешди-де гелен десснне.

Сөз сорасаң гөйә дили ёк ялы
Гөрежин ойнадып, юмругын дүвйәр.
Көп затларда болса герек хыялы,
Янашаның йыкяр, тутаның дөвйәр.

Гызым чай демлейәр яранжак болуп,
Оглум оңа оюнжагын гөркезйәр.
Гөвнүн тапмак үчин бакярын гүлүп,
Ол хем маңа бакып гөзлерин сүзйәр.

Берениң алмаяр, дүшмейәр сөзе,
Дүевнин этмесең, гыгыряр дызап.
Эмма ол мәхрибан, якымлы гөзе
Өймүзи женнете өврүрди безәп.

Гетирене шөхрат, эй, адам сени!
Хәзир гуванжым сен, соң аркадагым.
Гүйч берип зәхмеде гөндерйән мени
Сен адың — дурмушым хем гөвүн чагым.

1946 й.

УМЫТ

Бир агшам «Айнадан» йүзүңи гөрдүм,
Сурат эдип гизледим мен йүрекде.
Йылгырып сөзләңде гөзүңи гөрдүм,
Том-том китап герек гарайшың хакда.

Билмедим, сен дерман этдиңми маңа,
Я-да жадыгөймиң. Айладың башым.
Диңлесең диерди йүрегим саңа:
«Шондан бәри артды мениң тешвүшим...»

Асла гөз өңүмден гиденок мениң
Узын бармакларың, ногта сачларың.

Сорабам билмәндим адыңы сениң,
Түйс Межнун эдипди ол гөречлериң.

Шондан бәри «Айнаң» дашын торч эдйән,
Гирип-чыкан ишгиңе баш эгип.
Шол гиң залы хер гүн гөрүп гайыдян,
Гөвнүме: отырсың Гүн ялы догуп.

Шондан бәри Ашгабадың деңиз дек
Көчелерин гезсем-де мен агтарып,
Чар тарапа бакып болсам-да хеләк,
Канагат тапамок, билемок гөрүп.

Гуш болуп учдуңмы, я жерен болуп,
Түркмен чөллерине сиңип гитдиңми?
Я шол агшам мениң йүрегим алып,
Дүзе элтип пара-пара этдиңми?

Шондан бәри агтарярын мен сени,
Умыдым бар, саңа душарын бир чак.
Шахыр гөвнүң иң ажайып чемени
Тайынладым саңа, гел, оңа бир бак!

Бу чеменде догуп гелйән пәк Гүнүң
Хем-де нурлы Айың гошанды бардыр.
Ол мынасып диңе өзүңе сениң,
Бу чемен ылхама түйс медеткәрдир.

Агтарарын, агтарарын ядаман,
Ховадан сорарын. Сорарын Айдан.
Гайыбана гезип чекмерин арман,
Хич тапмасам сорарын мен «худайдан...»

Тапыл! Гөрүн! Өзүң мәлим эт маңа,
Ай герекми? Гөкден ёлуп берейин.
Йылдызлардан хүнжи дакып бойнуңа,
Ловурдысын алкымыңда гөрейин.

Даг башлары гөге етйән-де болса,
Олар бир-бирине душуп билмейәр.
Адам касам эдип аяга галса,
Өңүнде алынмаз гала болмаяр.

Шундан тымсал алып, душарын бир гүн,
Пәкизе гөзлере бакарын ене.
«Айнада» гечирлен шол ажайып гүн
Болар яшайшымда иң говы сене.

1966 й.

ГӨВҮН

Чагакам гоп берип гөге гетерип,
Әлемден-әлеме гөчүрдиң мени.
Деряны гүчдүрип, дагы гөтердип,
Булуды кесдирип учурдың мени.

Едиде атардың арзув атыңа,
Деңиз сувы топугыма етмеди.
Маңлайымы дирәп китап гатыңа,
Эртеки, дессансыз гүнүм өтмеди.

Гөрешде Рейхан арабы йыкып,
Гүйч сынанышдым әпет пәлванлар биле.
Он секизде награ тартып, ёл сөкүп,
Сөйгимиң келамын алыпдым диле.

Отузымда гылыч салып зарп билен
Паралардым керт гаяның гөвсүни.
Кырка гирдим, түкениксиз гурп билен
Ислейәрдим говусындан говсуны...

Элли етдим, көнелишди сүңклер,
Гыравлады бирәагткы гара сач.
Аграс әтләп башладылар аяклар,
Болжак болса болмаз экен хич алач.

Эмма гөвүн велин, өңкүси ялы
Дагдан чыкян чешме болуп уруп дур.
Гетирейин екеже бир мысалы:
«Айна» гитжек болуп, өңе сүрүп дур.

Яшасын бакы яш, түкенмез гүйчли
Гужурың, гайратың эеси гөвүн!
Ол саг болса биз мыдама хыручлы,
Онки сынамызың сереси гөвүн!

1966 й.

Хачан гөрсем эпишгэниң өңүнде
Тез марал дек чар тарапа бакярсың,
Кәте кагыз-галам нэзик элиңде,
Кәте галың китаплары окярсың.

Мүң реңкли, гөзел Ашгабат Гүни
Чогун сепелейәр сениң үстүңе.
Гүн чыкмаса сен нур берйән жахана,
Бу хакыкат мәлиммикә өзүңе?

Ене бир хакыкат мәлимми саңа:
Хер гечемде эгер гөрмесем сени
Хова бирден сован ялы гөвнүме,
Огурланан ялы асманың Гүни...

Ене бир хакыкат мәлимми саңа:
Гөрен гүнүм сениң энайы йүзүң.
Бир бап язмак дагы хич затдыр маңа,
Мениң ылхамымың чешмеси өзүң.

Дурмушың безеги, довам эт ишиң,
Гаррама, мыдама гөвүн ялы бол!
Айнаның өңүнде безәнде гашың,
Кәте шонда биз Гарыбам яда сал!

1966 й.

ХАЯЫШ

Йүпек ялы сачың ойнап отыркам,
Бир галат сөз диййдим, гөвнүңе алдың.
Инди мен гүвүми ничик өтиркәм,
Дүйнем шол гүнәни ядыма салдың.

Кән ялбардым, чөке дүшдүм өңүңде,
Йүрегиң бузмудыр, демирми сениң?
Гөзелликде гөзел екдур дениңде,
Ынан бу сөзүме «желладым» мениң.

Гүл гетирсем, алып гапдала атяң,
Гүррүң берсем, диңлейәрсиң гөвүнсиз.
Хошлашан махалың йылгырман гидйәң,
Шейдип нәче вагт яшамалы биз?

Бер элиңи бәри, гел, ярашалы,
Гайдып галат сөзи диле алмайын.
Болайын бахарың сергин шемалы,
Гыш болуп, үстүңе сая салмайын.

Бу касамы эдйән өмрүн адындан,
Өмүр гысга затдыр, гадрын билмели.
Пейдаланмак билен хер әдиминден,
Хер демини гүлүп, ойнап алмалы.

Ергсам гүнүң башдан-аяк армандыр,
Армансыз яшамак — жана дермандыр.

1966 й.

ТОКТОГУЛУҢ ЮБИЛЕЙИНДЕ

Алты йүз дерялы Гыргызыстаның
Алты мүң дагының күмүш гары бар,
Гиң яйладыр нирә баксаң хер яның,
Бу үлкеде гөзеллигиң бары бар.
Не гөзел сен, совет Гыргызыстаны!

Гөк махмала кешде чекип мүң гүлден
Үстүне өртүнен яшыл байырлар.
Дениз ялы толкун атяр, ойнаяр,
Дертлиниң дердине дерманмыш булар.
Не гөзел сен, совет Гыргызыстаны!

Даглардан анырда даглар гөрүнйәр,
Барының солтаны сенсиң, Аладаг!
Депәңде булутлар сув дек акып йөр,
Этеклериң женнет ялы гара баг.
Не гөзел сен, совет Гыргызыстаны!

Токтогулуң сап овазы эшдилйәр
Билбиллериң бәс эдишип сайранда.
Узаклардан айдым сеслери гелйәр,
Гөйә чопанларың гезйәр сейранда.
Не гөзел сен, совет Гыргызыстаны!

Айдың асманында сәхер чагында
Бүргүт билен бәс эдишип учдук биз.
Йылкылар ойнанда гүл гужагында
Аладагдан Токтогула[1] гечдик биз.
Не гөзел сен, совет Гыргызыстаны!

Ол бейик акының шат агтыклары
Гызыл гүлүн дессесини беренде,
Догандан мәхирли гөрдүк олары
Токтогулуң өмүр сүрен еринде.
Не гөзел сен, совет Гыргызыстаны!

Улы кәселерде чогяр, ойнаяр
Жана леззет берйән совук гымызың.
Йигитлик чагы дек Нарын гайнаяр
Аклымызы хайран этди ол бизиң.
Не гөзел сен, совет Гыргызыстаны!

Токтогул адында гурулян ГЭС-иң
Гүн дүшмейән жүлгелере нур сачар.
Ене гөзелленер бейигиң-песиң,
Тәзе-тәзе женнет гапысын ачар.
Не гөзел сен, совет Гыргызыстаны!

1965 й.

ЭДЕРМЕН ГЫЗ

Көпетдагың этегинде, мес ерде —
Яз паслы ачылан гызыл гүл ялы,
Бир гыз ише чыкяр хер гүн сәхерде,
Зүлпүни ойнаяр гүйзүң шемалы.

Гозалар йылгырып бакяр ол гыза
Эчилишип хереи элде барыны.
Өңүнде хатарлар чөкйәрлер дыза,
Нәзик ак голларың гөрүп зоруны.

Огулсурай пагта билен гүлүшйәр,
Огулсурай ак алтының «пиридир».
Гөрмегей гыз гиң мейдана гелишйән —
Дөврүмизиң батырларының биридир.

Көпмүңчүлең байдагыны гөтерип,
Ёлбашчыдыр гөрелдедир хер ишде.
Йылдырым дек чар тарапа нур берип,
Хеммеден өңдедир өңе йөришде.

Эзиз Ватан сенасыдыр дилиниң,
Жошгуны гүйчлүдир мисли яз ялы.
Тонна-тонна пагта йыгян элиниң
Васпын нәче этсең ене аз ялы.

Илимиң акйүрек, эдермен гызы,
Өмрүң узак болсун, дөвлетиң артсын.
Шаныңа чалынян сазың овазы —
Асырлардан ашып, геләжеге етсин!

---

[1] ...тогул — шәхер.

ПОЭМАЛАР

ЯГТЫЛЫГА

ГИРИШ

Кime багышлаян мен бу эсери,
Ким болмалы гахрыманы дессаның?
Тамбов уездинден чыкып, кән ери
Сөкүп гелен яш гыз эеси мунуң.
Бедиркенде илки геленде Маша,
Гирен экен яңы он секиз яша.

Гөзел Айдан дүшен ялы Ермизе
Пәкизеди бүтин гөрнүши онуң.
Көйнеги яшылды, ковшы гырмызы,
Сачлары меңзәрди нуруна Гүнүң.
Дүйпсүз деңиз ялы гөзлери гөкди,
Нерессе чага дек йүреги пәкди.

Шейле болуп галды ядымда Маша,
Илкинҗи мугаллым — мәхрибан аял.
Өмүрбойы тарып этсем хемише,
Сетир азлык эдер, етишмез хыял.
Онда-да бир сынап гөрели багты,
Язалы гошгының язылян вагты.

Биринҗи бөлүм

БЕДИРКЕНТ

Түркменистан картасына сын эдиң,
Демиргазык тая баксын йүзүңиз.

Гарагумдан чыкан бада эңедиң,
Бир әпет галаны гөрер гөзүңиз.
Селеңләп дурандыр хайбатлы гәрки,
Исгендере салыпмышын кән горкы.

Ат башын чекмеги намыс билсе-де,
Чиңгиз гече билмән дурупмыш мунда.
Энче айлар ганлы сөвеш салса-да,
Баш эгмәндир галадакы жеменде.
Адамлаң мейдинден ясап мердиван,
Эеләпмиш бу галаны Чиңгизхан.

Чүйше сувлы көл орап дур дашыны,
Бесләп йүрегинде галаң суратын.
Йүз яшан гамышлар ырап башыны,
Гизлейәрлер диварларын хер гатын.
Шейдип асырлары гечирип башдан,
Гала чөкүп баряр ювааш-ювашдан...

Яйрап ятан гиң обалык үч яны,
Бедиркент дийилйәр адына онуң.
Амыдеряң сувы гана ичйәни,
Бай бу ери алтын чогуна Гүнүң.
Ол вагтлар ёкды башга бол заты,
Эмма йөргүнлиди бар ерде ады.

Инди бес, окыжым, нше гирели,
Обаң нирдедигини билдиң чалажа.
Гечен вакалары бир-бир гөрели,
Эмай билен ыза гайдып билеже.
Йөр, гиделн йигриминжи йыллара,
Гел, сейран эдели бизиң иллере.

Багышла кем ерин бу хекаямың,
Билйәрин аңсат дәл, ярамак саңа.
Достум, сениң шейле белент дуряның
Кувват берйәр ахли ишимде маңа.
Гел, онда башлалы эсасы сөзе,
Сабыр герек болар сизе хем бизе.

ГЕЛДИ

Овнук гар диңенок эртирден бәри,
Гыялап ягып дур елиң угруна.

Бедиркендиң ерден йөрәниң бары
Ял бойна босуп чыкыпдыр ише.
Көпден бәри дуряр олар шу халда,
Улының-кичиниң гөзлери ёлда.

Нилгәранкы ялы йүзлери гөм-гөк,
Эркеклериң муртун гырав басыпдыр.

Яма салынмадык бир битин дон ёк,
Кәси аяк ялаң, эгнин гысып дур.
Гуш гузлажак ярыгында хер элиң.
Мундан артык сөзе бармаяр дилиң.

Аяллар там ыгасында отырлар,
Чай, нахар атармак дүшенок күе.
Чагалар гонжуна басышып йөрлер,
Хич кимиң гайдасы геленок ве.
Гөйә гүнбатардан гүн догжак ялы,
Шол янда хеммәниң назар, хыялы,

Ов әдиме гелди гөзъетим сүйшүп,
Асман-земин гужаклашды, гошулды.
Нәмә гарашярлар адамлар үйшүп,
Ким олары бейле ягдая салды?
Машеваң башында эртеки айдып,
Отурмак говудыр дурандан бейдип...

Эртеки-де, мәшеве-де говы зат,
Тазелик оларың барындан ягшы.
Бирсыхлы дурмуша этмән канагат,
Гең затлары арзув эдйәр хер киши.
Дүйн Тагтадан гыссаглы бир хат гелди,
Мазмуны бу өйден ол ее долды.

«Бедиркендиң аксакалы, шу хаты
Алан бада Тагта бир адам ёллаң!
Араба гошуң сиз иң оңат аты,
Мекдебиң янында оңат жай белләң.
Рус гызы баржак мугаллым болуп,
Хорланмасын узак ерлере гелип...»

Арабасын шакырдадып даң билен
Мекдеп гаравулы гидипди Тагта.

Рус гызы гелмелиди оң билен,
— Эгер гелжек болса боландыр вагт-а... —
Дийшип, адамларың гөзлери ёлда,
Ол гыз орун алды әхли хыялда.

Гүн батмазың өң янында гелди гыз,
Айдан дүшен ялы, ак йүзли гөзел.
Бейле гыз гөрмәнди Бедиркент хениз,
Ёлдан-да геçмәнди бейле гыз озал.
Аял-эркек үйшди онуң дашына,
Совал ягды гаравулың башына:

— Мәтгелди, нireден гетирдиң муны?
— Гепе-сөзе дүшүнйәрмикә бери?
— Атыңа дөв чалмаз, гойсана оны!
— Бе, онуң гөзүни сувдан-да дуры.
— Адамкәрчилиги нәхили экен?
— Маңлайна энедиң өрән уллакан!..

Арабадан дүшен бада, эгилип
Яшуллара салам берди дестине.
Сонра аялларың янына гелип,
Гөйә душан ялы мекдеп достуна —
Гөршүп чыкды ол екеме-еке,
Кәнди өзлерини тутянлар чеке.

Хер ким бир хил гаршылады бу гызы,
Бириси йигренди, гең галды бири.
«Гидәйсе говудыр, йитмәнкә ызы...»
«Ким эклэркә обада бу пахыры?»
«Хич адам дүшмесе онуң дилине,
Өзем гайдып гидер гелен ёлуна...»

Балдырлары гуюлан дек гуршундан,
Инжикден ашага гидйәр инчелип.
Гөречлер доймаяр болуп дуршундан,
Гаранкы өйде чыра янан дек болув,
Дөрт гарапа бакяр нурана йүзи,
Йүрегин гөркезйәр мәхирли гөзи.

Яш гелинлер барха голайна гелип,
Акжа эллерине назар салярды.
Додакларын дишләп, ахмырлы гүлүп,

Башын яйкап, улудан дем алярды.
Гөзлери гызярды онуң дуркуна
Гөвүнлери гоймаярды эркине.

Хер ким хер зат ойланса-да ичинден,
Улы вака болды гызың гелиши.
Бедиркент дурмушың басганчагындан
Бир гез гөтерилди. Дуйды хер киши,
Үйтгән ялы болды обаның халы,
Гөтерилди гөвүнлериң хыялы.

МӘТГЕЛДИ

Мәтгелди батракды. Гүйчлүди дерди,
Барды ики оглы, екеже гызы.
Өмрүн илиң гапысында өтүрди,
Бичәре хич вагт эпмезден дызы.
Аялы Гарагыз отуз бәшинде,
Болса-да, гара гыл ёкды башында.

Доя гарын, долы табак гөрмезден,
Машгаланың халы агырды гаты,
Кәте ковардылар хакын бермезден,
Кәте урардылар атып хайбаты.
Барындан бетери екелик дерди
Мәтгелди пахыра әзъет берерди.

Ёкды аркасында мурта тов берип,
Дөшүн герип дуран гүйчли доганы.
Өз хакын диләрди бойнуны буруп,
Хич ким йигренмезди, сөймезди оны.
Башындан ашады хеммәниң дерди,
Мәтгелди муны-да ягшы билерди.

Айлап-йыллап гелмесе-де өврүлип,
Хич ким гидип гөзлемезди ят ерден.
Бир ише башларды, бир ищден гелип,
Газананын хасапларды бир-бирден.
Кырк бәше гиренде букүлди били,
Мысалы эгрелен яш чынар ялы.

Түкениксиз дерт йыгнанып йүреге,
Барха келлесини ашак басарды,
Хасапда-хесипде гечмән дереге,
Хорлук чекип, мыдам эгнин гысарды.
Бары-ёгы бирди онуң дүнйәде,
Тойда, яcда хич ким салмазды яда.

Ичиндәки дерди жош уруп, хынзап,
Кәвагт чыкарды дашына бирден.
Шол вагт Мәтгелди ач гурда меңзәп,
Гахарыны чыкарарды ичерден,
Енжерди аялын эдип гөк далак,
Бала-чагаларын эйләрди хеләк.

Мыдама шейледи. Бу өрән узак,
Шонуң үчин бес эделиң бу бабы.
Ревкомдан адам гелип бир гезек,
Әкелипди гөк сахаплы китабы.
Дийди: «Шу эсасда окамак герек.
Галан окувларын бары бидерек».

МЕКДЕП

Бир улы ховлының ики жайыны
Бөлүп, энайыжа отаг гурдулар.
Моллалар, ишанлар ташлап чайыны,
Хайкырышып, ил ичине бардылар.
Дийдилер: «Окатмаң огул-гызыңыз,
Капыр болуп, тапмарсыңыз ызыңыз!»

Көп вагтлап адам гирмән ичине,
Мекдебиң гапысы япык дуярды.
Бири чемин тапып, йыкып пежини,
Бири ак дивары булашдырярды.
Гарга-да бир бада йитирип хушун,
Дешикдир дийип, айна уярды башын.

Руханылар: «Ёк эдериc — дийип — ак тамы»,
Гурхандан ант ичип, касам этдилер,
«Оглун окадаңың соңолар хамы»
Дийип, басмачылар айдып гитдилер.
Адамлар гачырып оглун-гызыны,
Мекдепден хас чеке тутды өзүни.

Дөрт гезек үйшдүлер, дөрт гезек чашып,
Беллән билмедилер мекдебе сакчы,

Иң ахырда: «Мәтгелди бар» диййишип,
Хемме йүзүн совды гәйә гыжакчы.
«Капыр болсун, арвах болсун, жын болсун,
Йөне бизден узагракда көвленсин...»

Мәтгелдини танан болсаңыз инди,
Хекаяны довам эделиң гөни.
Даргашдылар дүшенден соң икинди,
Ханы, Маша нирде, тапалың оны?
Даргады, хеммелер гитди дашындан,
Не хыяллар гелип-гечйәр башындан?

Дур тама сөенип, адын тутян ёк,
Бокурдагы доляр, тутулып дили,
Яда салып, аладасын эдйән ёк,
Диенин эденок аягы-эли.
Дишлери шакырдап, сүңни галдырап,
Гөзүн мөлердип дур, дөрт яна гарап.

Хениз ураманка адамлар мундан,
Мәтгелди гирипди эййәм өйүне.
«Табшыран ишлерин этдим гөвүнден,
Гетир диенлерин гетирдим, ине...
Өйүме-хә гиризжек дәл мен оны,
Озалам капыр дийип, нәтдилер мени.

Гой, аксакал гелип, угруна чыксын,
Гой, халындан хабар алсын гелениң.
Өңүне чай гоюп, ак набат дөксүн,
Хакыкы хоссары болсун ,гой, онуң...»
Дийип ,акламакчы болды, өзүни,
Кән отурды галдырмаздан йүзүни.

Эмма бокурдакдан гечмеди хич зат,
Кәседәки чайы совады гитди.
«Гелене гел диймек гадымы адат»,
Ол тәзеден чуңңур пикирлер этди.
Ахыр дийди: «Чагырайын мен оны,
Капыр болсам долы болайын ханы...»

ЕКЕЛИК ГИЖЕ

Шейле ягдайларда проза ягшы,
Танапыңдан дартып, ыза чекйән ёк.
Хыялында пейда болан бар нагшы
Ыгып, дуйрүп, бир галыпа дыкян ёк.
Ислесең хер хили мысаллар гетир,
Хер сөзи мүң дурли ойнада отур.

Дурды Гылыч пахыр өлмезден озал,
Бир сөз дийди, хениз ядымда мениң.
«Беки, эгер язжак болсаң сен газал,
Гөвнүң чаганыңкы болмалы сениң.
Деря ялы долуп, дашмагың герек.
Зор билен язылан гошгы бидерек».

Хава, поэзияң өз кануны бар,
Богун, капыясы, шерти кән ене.
Ол бакы шатлыга бакы хырыдар,
Васп эдйәниң дең болмалы ай-гүне.
Кын-да болса гошгы билен язайын,
Гүндогар шыгрының шертин бозайын.

Мәтгелди Машаны өйүне эртип,
Бир загара билен чәйнек чай берди.
Чагалары үйшүп гелдилер ёртуп,
Мәтгелди олары ковуп гойберди.
Соңра гызы элтди болмалы өйне.
— Чәйнегни юв! — дийип, буюрды хелейне.

Гөзе илйән зат ёк жайың ичинде,
Онда-да кыссаны довам эдели.
Маша гелип гапысыны ачанда,
Гөвреси сандырап, тутулды дили.
Элинде өчүгси чырасы барды,
Диварлар гап-гара ялдырап дурды.

Ер тапмады гоймага даш чыраны,
Петиге голайды айнасы жайың.
(Мунда Тамбовдакы мебеллер бармы?
Маша, гысынман-да, кайыл болайың.
Бу дурмушдыр, кәндир ёлы-ёдасы,
Өзүчедир хер бир илиң кадасы).

Бурнуна урярды ызгарың ысы,
Гоша бойра ташлавыпдыр төрүне.
Гыз: «Ах!..» диййжек болды, чыкмады сеси.

Соңра гарашян дек болуп бирине,
Төрден гапа йөрәп башлады ине,
Элин гоюп, бөкүп дуран гөвсүне.

Кә дуряр, кә йөрйәр, нәтжегин билмән,
Айнаның янына гелйәр дин салып.
Гыш гижеси муны назара алман,
Елун довам эдйәр порхан дек болуп.
Кә увлаяр, кә сыгыряр, кә дымяр,
Агачлар шатырдаяр, шахалар сыняр.

Бирден гөрсең, дым-дырслык дашарда,
Бирден гала тайдан эшдилйәр оваз.
Кә эшек аңңырып голайжак ерде,
Гарагулак чыңсап, шагал чаляр саз.
Машаның йүреги сыгман ичине,
Эл етирйәр алтын ренк сачына.

Бирден гөрсең, чыкяр түпең сеслери,
Ызлашмалар гелйән ялы гулага.
Сарслырып дон ятан бейги-пеcлери,
Атлар чапып гидйән ялы узага.
«Бу нәхили вагшы, айылганч ерлер,
Бу ерлерде йүрек нәхили ерләр?..

Тора дүшен бедене дек уруняр,
Бир кадада тутуп билмән өзүни.
Өңүнде даг ялы юмушлар дуряр,
Бедиркендиң огланыны, гызыны
Мекдебе гетирип, хат өвретмели,
Дертлиниң дердине мелхем этмели.

Ол гамашык, совук йүзлериң түйсүн
Үйтгетмели, өз янына чекмели.
Яманлык эденлер ягшылык дуйсун
Агыр... Эмма башың алып чыкмалы.
Оба гөрме-гөрше гелмеди Маша,
Бейик халкы оны иберди ише.

Укы нирде! Дүрсәп биленок демин,
Гечениң, гелжегин саляр ядына.
Гайтам үшәп, чалтландыряр әдимин,
Гөзлери яшаряр чыраң дүйдүне.

Гыш гижеси сүйнүп, айнаң дашындан
Гечип-гидип баряр гызың башындан.

Мәтгелдиниң өйи гөз өңүнде дур,
Ынанып биленок гөренне Маша.
Эширетден башга нәме дийсең бар,
Дурмуш онуң башын урупдыр даша.
Чагаларың эгин-эшиги сал-сал,
Ине, отуз бәшде бүкүлен аял.

Сайгарар ялы дәл огланы-гызы,
Гөзлери чым-гызыл, сачлары буйра.
Йыртыкдан гөрүнйәр эҗәниң дызы,
Бичәре утаныл, чекилйәр гайра.
Мәтгелди башыны гөтермән отыр,
Йүрегинде гат-гат ахмырлар ятыр.

Гөренде язылан дүшеги төрде,
Маша чыдап билмән йүзүн өврүди.
Топлум-топлум летде ятырды ерде,
Гыз озал хем гарыпплыгы көп гөрди.
Эмма бейле ягдай гөрмәнди хениз,
Гарып гызы болан бу гөвни тәмиз.

Биринжи бөлүми жәмләлиң инди,
Узага гитмесин, вагт алмасын.
Икинжиниң судурлары гөрүнди,
Ара вурсат дүшүп, гой көнелмесин.
Чөрек япыляндыр тамдыр гызанда,
Менем шундан мысал аляи язамда.

Икинҗи бөлүм

ИКИГӨВҮНЛИЛИК

Узак ёлы гечип гелйәркә бәри,
Арзувларын учурярды хер яна.
Яшлыгындан окатмаклык хүнәри
Орнашыпды бейнә, сиңипди гана.
Ойнарды чагака мугаллым болуп,
Әхли бойдашларын чагырып гелип.

Ики-икиден отурдарды «партада»,
Аштагтаны дивар йүзүне какып,
Кәте дүшүндирди дуруп ортада,
Гең затлара олаң үнсүни чекип.
Аямазды «дәртлүк» билен «бәшлиги»,
Шейле арзув билен гечди яшлыгы.

Әжеси гүндизин, агшамларыны
Гечирерди гиң заводың ичинде.
Ишинден дашгары ишчилер оны
Секретарь сайлапды сайлав геченде.
Ол йыллар агырды көпчүлик юмшы,
Горкулыды говшак тутмаклык гамшы.

Гоша келле бүргүт ахыр деминде,
Агзына атыпды Машаң какасын.
Әжеси баш эгип мейдиң өңүнде,
Хасратлар ичинде йыртып якасын,
Дийипди: «Ишиңи довам эдерин,
Сең йөрән ёлуңдан дөнмән гидерин...»

Ол сөзүнде дурды. Шейле хем этди,
Әр ялы гөрешди, әр ялы еңди.
Дек дурман ишледи, гызын окатды,
Иң агыр пурсатда диш гысып оңды.
Маша дүшби гызды, билйәрди барын,
Дурмушдан өвренди чыдамак тәрин.

Мырат хасыл болды, ыхласа лайык,
Орта билим алды Тамбовда окап.
Арзув ганат бекләп учды бу тайык,
Ики йыл арзылы зәхметде бекәп.
Ене довам этмекчиди окувын.
Хыяллар ичинде жошярды гөвүн.

Чәржеве чен отлы билен гайтды,
Полат тигирлериң сазыны диңләп,
Хемме ери Тамбовмыкан өйтди.
Дурмуш болса гөрнүшлерин гүжеңләп,
Яш гызы ой-пикирлере батырды,
Әййәмден илкинжи сапагын берди.

Орта Азияның гиң чөллериниң
Депесинде дәри ысы гезйәрди.

Текәниң, емудың даш иллериниң
Тәлейини ганлы гөреш чөзйәрди.
Ыбрайым бек Жүнейтхана эл берип,
Тәзелиге ок атярды дик дуруп.

Он гүн мыхман болды Чәржев шәхринде,
Тозанлы, дар көчелери айланды.
Тәзе-тәзе хабар эшдип хер гүнде,
Хер әдимде ягдай хакда ойланды.
Еди ёлуң үстүндәки шәхерде
Эшидилйәрди бир зат болса бир ерде.

Таныш аял ак йүрекден айтды:
«Хыва барян? Асла гитмегин, Маша!
Ол ерде кән кишиң иши гайтды,
Сени-де ташларлар гуя башашак.
Айданым эт, деррев долан ызыңа,
Хайпың гелсин энең билен өзүңе.

Басмачылар даңа галан доңуз дек,
Гөзүне иленин гарнын ярярмыш,
Халкың гүйжи толкун атып дениз дек,
Олара газаплы жогап берйәрмиш.
Ол ерде дурмуш ёк, гуры дердесер,
Гүррүң берди барып гелен Багдасар...»

Ене кән затлары эшитди Маша,
Яш йүреги бирден-икә бөлүнди.
Мыхманханасында батып гөзяша,
Ызын күйсәп, йүрек-багры дилинди.
«...Гайдайсам нәдеркә Тамбова гөни?
Әжем бегенерди гөренден мени.

«Машам!» дийип, басарды ол багрына,
Яңагымдан сыпап, өперди гызгын».
Маша шейдип, әжизлигиң угруна
Гидип, тас ягдайын эдипди гөзгын.
Гөзүн гиңден ачып, сычрап турды,
Утанып, өзүне гыжалат берди.

«Хакыкаты гөрмән, горкуп гайбана,
Намыссызмы гачар ялы мен мундан?
Агыр ягдайларда дөз гелип жана,
Атам-энем гөреш этди гөвүнден.

Ата кесбин перзент довам этмесе,
Онда ынсан өңе гидерми эйсе?»

Хөвес үстүн чыкды, горкыны басып,
Гыз эртеси дүшди Хыва ёлуна.
Пакы ялы совук тешини кесип,
Йүрек дилинйәрди онуң халына.
Арабадан дүшүп, ылгарды бирден,
Ыссы мәхир агтарян дек доң ерден.

Екелик хорларды барындан бетер,
Елагчылар дүшүнмейәрди диле.
Гөвнүни алдарды: «Бу гүнлер өтер,
Мекдебе барамсоң чагалар биле
Ойнарын, гүлерин, гезип эркана,
Мәхрибан сеслерден мен гана-гана...»

Дарганата, Байхатында дүшдүлер,
Хер хайсында дынч алдылар ики гүн.
Узак ёлы саглык билен гечдилер,
Окатмага талвас урярды гөвүн.
«Мекдеп кемсиз йөрәп дурандыр» диййип,
Ичини гүлдүрип, эдйәрди кейип.

Херки зат хыялда боляр энайы,
Хакыкатда башга онуң гөрнүши.
Маша гелип гөренден соң бу җайы,
Ини тикенеклән, айланды башы.
Ханы окув? Ханы тертип? Ханы җаң?
Мекдеплилик билен мекдепсизлик деӊ...

ХОРЛУК БАСЯР

Шатлык айдымыны айдярка багшы,
«Хә!» берйәрлер оңа хер бир тарапдан.
Багышла окыҗым, билйәрин ягшы,
Шатлыга гарашяң сен-де хер бапдан.
Нәдейин, ислегиң өдәп билҗек дәл,
Хак зады эртекә өврүп болҗак дәл.

Бедиркент бир оба. Эмма ичинде
Мүң хили адам бар, мүң хили пикир.

Бири гүлүп саңа гөвнүн ачанда,
Бири сениң үчин газярды чукур.
Бири дага, бири чекерди дүзе,
(Бу гечен гүнлерден мәлимдир бизе).

Чөлден гидип барян кервен мысалы,
Гүнлер ызлы-ыза гечип барярды.
Мекдеп болса «арвах-җынлы» там ялы,
Хич ким барман, шол дуршуна дурярды,
Айнасыны тозан басыпды кемсиз,
Гапыдакы гар үстүнде ёкды ыз.

Бир ай гечди, хич ким хабар аланок,
Машаның йүреги ярылып баряр.
Окувчы-да, өтегчи-де геленок,
Аксакал-да* гара бермән, даш дуряр.
«Нәмедейин? Хайсы ере гидейин,
Кимиң болушыны киме айдайын?»

Мария башыны уряр хер яна,
Тора дүшен марал ялы бичәре.
Агырдыр ят илде гечмесең сана,
Агырдыр дердиңе тапмасаң чәре.
Бир ичери гирйәр, бир гапа баряр,
Бейле яшамакда нәме маны бар?!

Совук... Эрбет нахар... Хапалык нәме,
Буларын хеммеси чыкды пикирден.
Кә аглаяр: «Мама, милая мама!
Етиш, чыкар мени совук чукурдан.
Отуз гүндүр мениң адым тутян ёк,
«Маша!» диййип, өе гелип гидйән ёк».

КАРАР

Агач кән гетирсе, башы пес болар,
Эй, Мәтгелди, шундан алярмың мысал?
Адам болан адам янына гелер,
Гоңшың аглап отыр, бу ненең ахвал?

---

* *Аксакал — хәзирки оба Совет башлыкларына шол вагтларда аксакал дийилйәрди.*

Сен болсаң гөтермән ерден башыңы,
Отырсың унудып дегре-дашыңы.

Мен саңа йүзленйән, эй, гарып йигит!
Дымма гара даш дек, ханы дилиң яр!
Барлылар мүлкүнден горкса бу вагт,
Сен нәмеден горкяң, сениң нәмәң бар?
Маша гүлүп баксаң, малсыз галармың?
Ер-юртдан айрылып, илсиз галармың?

Бу затларың хич бириси ёк сенде,
Нирде чатмаң диксең, ил сениң үчин.
Бир дөвүм загара ниййәниң гүнде,
Бу нәхили ягдай, хал сениң үчин?
Дилиң билемок диййп, тапма бахана,
Хич ким илки сөзләп гелмез жахана.

Белки, Маша тапар дердиңе дерман,
Белки, саңа оңат несихат берер!
Сениң ялы адам бейдип отурман,
Ягшыдан ягшысын агтарып гөрер.
Ёк, бу сөзлер тәсир эденок оңа,
Бейле адам хениз душманды маңа.

Чай одун гетирип, гечйән ериңе,
Ене ашак бакяң, йүзүңи саллап.
Не хыяллар гелип гечйәр сериңе,
Нәме пикир эдйән, нәхил ёл беллэп?
Мәтгелдиниң дерди башындан аша,
Газап билен бакяр ол думлы-душа.

Машаның ягдайы эркиңе гойман,
Оны отдан алып, сува ташлаяр.
Гетирйәрлер бирин, соң адам сайман,
Хер ким өз угруна гөвүн хошлаяр.
Гыз пахырың реңк-пети галмады,
Мекдебиң иши-де хич ёл алмады.

«Аксакалдан асман якын, белли зат,
Онуң аты чыкяр, хор дүшсе бири.
Нәмүчин шейлекә болшуң, адамзат?
Бири ач, бириси иймән петири —
Яглы палав билен кейпин көклейәр?
Өйүнде дайхандыр бече саклаяр?

Гарыбыңкы о дүнйәмиш диййәрлер,
Барлы тирмелимиш бу дүнйәң гүлүн.
Мең ялылар бу сөзлере уйярлар,
Такдыра баш эгип, ярмаздан дилин.
Гой, диели шейлемиш-дә тәлеймиз,
Эмма яшасак-да, көп гезсек-де биз,

О дүнйәден донун гәзеләп гелен,
Бир гарыба душамызок хич вагт.
Диймек, бу сөзлериң барысы ялан,
Маңа сөз герек дәл, нан герек пагт.
Ким чөзеркә бу ойларың дүвнүни?»
Шейдип, мүң хыяла берип гөвнүни,

Мәтгелди башыны ерден гөтермән,
Гиже-гүндиз ваагра чекйәр, ойланяр.
Пикир алышмага янына бармаң,
Гоңшусының голайында айланяр.
Бу гүн хем гүнешләп, эртирден бәри
Отуряр, гачыпдыр сабры-карары.

Күмүш гырындысы ялы гар ятыр,
Эгилип дур агачларың дик башы.
Мәтгелди дивара сөенип отыр,
Пикир эдйәр, голайында ёк киши.
Гара өйлерден чыкяр ажы түсселер,
Обаң депесинде көвленйәр олар.

Гарагыз чекинип гелди янына,
Сөз ачмагың угруи тапман отурды.
Көп зат бар диймәге хованларына,
Мәтгелди сүйшди-де, оңа ер берди.
Ики йүрек уряр бир йүрек ялы,
Ики йүрекде-де Машаның халы.

Олар агыр гүнүң гамын эденок,
Оларың пикири Маша барада.
Бу хакда хичниси бир сөз айданок,
Чүнки сөз артыкмач ики арада.
Гарагыз улудан алып демини,
Әрине йүзленди тапып чемини:

— Хорлама өзүңи, гам чекме бейле,
Гелипдир, бир заман өтер бу дөвүр.

Пахырың болшуна бир назар эйле,
Гиже-де, гүндиз-де тапмазлан хөвүр,
Өзүни хорлаяр паралап багрын,
Бу болшуна гитсе, йитирер угруи.

Гүвүң өңүн япып болмаз еӊ билен,
Ил агзынам йыгып болмаз, Мәтгелди.
Наласындан ояндым мен даң билен,
Йүзүме бакышы багрымы дилди.
Бизиң чагамызам дүшүп ят ере,
Шейле гүне галса... Башга диере

Менде сөз ёк... Өзүң пикир эдип гөр...
Мәтгелди башыны гөтерди ерден.
Гөйә силкинен дек гарлы, доңак ер,
Газап билен туруп, ах чекди бирден.
Ярылды газабың, дердиң бөвели,
Душ гелмәндим шейле болша эбеди.

Дийди аялына: — Шу гүнден башлап,
Өз чагаң хасапла, Гарагыз, оны!
Ялтанмадык узын дилини гулачлап,
Жар этсин бир ере, етирсин муны.
Ылгасын кемпирлер чермегин чекип,
Эллерине, диллерине жаң дакып...

Сыйладым мен оны шунча гүн бәри,
Йүрегинде ягшылык бар, яман ёк.
Биз болалы онуң якын хоссары,
Ынан бу сөзүме, мунда ялан ёк.
Бар янына, башын сыпала онуң,
Оңа сөйгет берер бу ишиң сениң.

Сүйжи сөз, гүлер йүз шейле вагтда,
Тылладан гымматдыр, бахасы ёкдур.
Адам сыпланяндыр шейле вагтда,
Барыны берениң йүреги пәкдир.
Бизиң йүрегимизде дине мәхир бар,
Инди шол мәхириң бары оңкы бор.

Сувсузлыкдан солуп угран бир нахал,
Тешнелиги ганса, үйтгедер йүзүн.
Гарагыз мензейәр шоңа шу махал,

Мәтгелдә миннетдар, гүлдүрип гөзүн,
Ылгады Машаның янына гөни,
Барып басды йүрек-багрына оны.

Мәтгелди-де эдил шу гүнден башлап,
Вагт тапса, барды онуң жайына.
Догры, гыбатчылар дилини гулачлап,
Дөндүлер рехимсиз, йигренч хайына.
«Мәтгелди, Гарагыз түйс капыр болды»
Диен сөз шу гүнден бар ере долды.

Эмма ян бермеди гарып Мәтгелди,
Йүз яшан чынар дек дик тутды башын.
Машаның гүл ялы гөвни ачылды,
Гөрмәге гөз герек онуң болушын.
Эййәм бирнәче сөз өвренди бирден,
Мәхрибан машгала тапып ят ерден.

Үчүнжи бөлүм

АКСАКАЛЫНКЫДА

Бир жан, бир тен болуп бирлешди Маша,
Гарып машгаланы йүрекден сөйүп.
Өмрүн биле гечирен дек хемише,
Дурмушда хич зады этмеди айып.
Мәшевәни чемче атышып ичишди,
Биле аглап, биле гөвүн ачышды.

Эмма халы тенди хениз-де онуң,
Мекдебиң ишиниң шол бир дуршуды.
Хениз-де бу обан аксакалының
Шол өңки болушы, «көмек бершиди».
Маша бейдип отурмакдан эл чекди,
Иши йөретмегиң угруна чыкды.

Мәтгелдини арка эдинип өзүне,
Оны инна алып, уграды Маша.
«Ынанмайын берҗек гуры сөзүне,
Мекдеби эртирден башлатсын ише.
Шейдип беллисини эдейин барып,
Ханы, өзүни-де гайдайын гөрүп.

Ол нәхил адамка дөвлет ишине
Бейле совук-сала середер ялы?
Гечип ерли хәкимиетиң башына,
Өңе экитмегиң ерине или,
Хич зада гошулман, бир четде отыр,
Өйүнде аркайын гүберлип ятыр...»

Дон чөзүлип, гар әрәпди мейданда,
Мылайымды Бедиркендиң бу гүни.
Кәте Гүн гөрүнип гидйәр асманда,
Йәрәр ялы дәлди ёлларда гөни.
Дызыңа етйәрди шорумтыл палчык,
Маша, бакма муңа, башың алып чык!

Бәш пагсалы, белент күңрели ховлы
Ат гайтарым ери тутуп отырды.
Хүнәр эдип Абдыкерим хывалы,
Өз вагтында оңа кән хашам берди.
Гызың башы айланды гөрен бадына,
Байхатын галасын салды ядына.

Энче дервезеси, язишиги бар,
Гөзаралар гараярлар хер яна.
Ахырлары бир-бирине голай дур,
Гайшак демир газыклары кән ене.
Бир яны яп, үч тарапын баг тутяр,
Дереклериң башы булуда етйәр.

Мәтгелди ичини хүмледип бирден:
— Аксакалын тамы шу — дийди гыза,
Акбай итиң сеси гелди бир ерден,
Маша горкуп, деррев чекилди ыза.
Дервезәни ачды бир күйки гожа,
Геленлери аңшырды ол чалажа.

Гургунмың, Мәтгелди, сагмыдыр
жаның?
— Шүкүр, Алы дайы, өзүң тендармы?
(Маша ичин чекди, гөрүп гожаны)
Мәтгелди сорады: — Аксакал бармы?
— Бар, бар... — дийип, жогап гайтарды Алы.
Сеси айылганчды, гүрлевүк ялы.

Гөзлери алады, улуды бурны,
Дурярды дик ашак гарап маңлайы.
Гулаклары улы, гышыкды эрни,
Гөвреси ясыды, келтеди бойы.
Аял тениң, чага мәхрин гөрмәнди.
Хич ким оңа гүлүп салам бермәнди.

Хәзирки аксакал Сары мергениң
Какасы бир юртдан гетирди оны.
Шондан бәри онуң гөрйән гүнүниң,
Кындыр беяныны айтмак гөни.
Акбай билен бир ятакда болярлар,
Бир табакдан ийип, бир дем алярлар.

Маша оң дүшүндан гечип баршына,
Додагыны дишләп, яйкады башын.
Алы зарын бакып, делминди ине,
Ене горкан ялы, гарады дашын.
Яша долды бирден Машаның гөзи,
Йүреги гүрсүлдәп, үйтгеди йүзи.

Дервезеден гирен бада ичери,
Маша геңиргенип, сакланды ине.
Гөзүн гамашдырды онуң бу ери,
Середенде гиң ховлының ичине.
Онки ганат ак өйлериң саны кән,
Гызыл-чызыл билен парлаяр хер ян.

Кетенисин пасырдадып гыз-гелин,
Бәзбентлерин Гүне тарап тутярлар.
Кәси чермәп билезикли ак элин,
Кәси гүлякалы гезим эдйәрлер.
Мес хелейлер хер ян басып гадамы,
Әсгеренок эйле-бейле адамы.

Бирден дымды олар Машаны гөрүп
Гең галышып, төверегне үйшдүлер.
Мәтгелдә бакдылар додак чөвүрип,
Машаның геленин эшдипди олар.
Маша деррев аксакалы сорады.
Жогап алып, четки өе йөреди.

«Элбетде, шейле гүн гечирйән киши,
Гарып-гассарларың гамыны этмез.

Ядына-да дүшмез мекдебиң иши,
Бейле адамлардан юмушың битмез.
Инди маңа аян болды хемме зат,
Бедиркент хениз-де болмандыр азат...»

ГҮРРҮҢ

Эгер жемгыети сынласаң дашдан,
Гүррүңсиз, көп хили адам гөрерсиң.
Бири халкың гамын чыкармаз башдан,
Бейлекә ген галып, сынлап дурарсың.
Ол өзүнден башгаң дердини билмез,
Онуң мылакаты, мәхири болмаз.

Сары мерген шейлелериң бириди,
Эллисинден яңы гечипди яшы.
Гара йүзи хырсыз, өзи ириди,
Ягырнысы хөкги, чөкетди дөши.
Бедиркендиң экин ериниң ярысы
Онуңкыды, сувуң үчден бириси.

Гарагумда агып-дөнүп гезерди
Сан-сажаксыз гоюн-гечи сүрлери.
Хывадан Ахала бойнун созарды
Губа дүелери, гүйчли нерлери
Барды секиз аял, отуз чагасы,
Ене кәнди доган, гардаш, агасы.

Хилегәрди, намысжанды, хусытды,
Уруп аглаярды герек еринде.
Гечен йыл бирнәче геңси иш этди,
Аман галмак үчин совет дөврүнде.
«Еңлетди ол машгаланың йүкүни»,
Аңандан соң сыясатың чакыны.

Бир аялын алып галып яңында,
Едисини өйли-өйүне уградды.
Шол гүнден рахат тапып жаңында,
Хер гиже бир өе сыяхат этди.
Гүндиз дүш гелене дийди йылгырман:
— Говгадан гутулдым, чекемок арман.

Гиң мүлкүниң хер еринде жай салып,
Огулларын элтип, отуртды онда.
Ерин бөлүп, ревкомдан хат алып,
Барыны дүзетди кагыз йүзүнде.
Шейдишдирип «орта дайхан» болды ол.
Ерли хөкимнети эле алды ол.

Деря аркасындан гөкнар аларды,
Меле чыбык тиръек гелерди дашдан.
Мыдам Гаршы теммәкиси боларды,
Чилиминиң найы борды күмүшден.
Ики тарапы-да бермезди элден,
Көп затлары совуп гойбәрди дилден...

Шу затлар барада Мәтгелди зордан
Дүшүндирип, гүррүң берипди гыза.
Маша оны танап барярды бәрден,
«Ишими битирмән, доланман ыза»
Дийип, йүрегине дүвйәрди гаты,
Шейдип йөрүшине гызярды чети.

Мария, Мәтгелди өе гиренде
Гышарып ятырды төрде аксакал.
Икиси әдепли салам беренде,
Салам алман, шейле азм урды ол:
— Нәме герек? — дийип, Мәтгелдә бакды,
Бу бакышда асла оңшуллык ёкды.

Йүзүн өврүмеди, тирсегне галып,
Дине гөз астындан аларлып бакды:
— Нәме, этек алты, ең еди болуп,
Бейдишип йөрсүңиз, нәме иш чыкды?
Гөрме-гөрше гетирдиңми муны сен?
Доганыдыр өйтдүңми мени сен?

Аңырсыны бәрисине гетирди
Бу айылганч сөзлер гарып йигидиң.
Әхли ганы хыжзап йүзүне урды,
Алажы ёк, дилин дишләп, салды диң.
Машаның билмейши түркмен дилини,
Гаты бегендирди бу вагт оны.

— Ыңха, бу молланы гетир дийдиңиз,
Тагта гидип, алып гелдим мен оны.

Не хабар алдыңыз, хал сорадыңыз,
Болмаса ызына гайтарың муны.
Ак там ханлап ятыр, оглан геленок,
Аксакал, бейдишин асла боланок...

— Ким болупсың, акыл берер ялы сен?
— Акыл?.. Йле берер ялы акыл ёк менде.
— Ким болдуң санашып дурар ялы сен?
Аксакал дикелип, бирден шо демде:
— Онда бар-да, ишиң билен болубер.
Онуң хал-ягдайын өзүң билибер.

Маша дүшмесе-де гүррүңлерине,
Ягдайың манысын йүзлерден анды.
Гулле ялы болуп, бир-бирлерине
Яра салжак болян гөзлерден анды.
Кынлык билен аксакала айтды:
— Мекдеп йөремесе, менки гайтды...

Гүррүң тамам болды. Аксакал бирден:
— Алы, чилим гетир! — дийип, гыгырды.
Геленлер ызына дөнүп шу ерден
Гайтдылар. Гүн хем агып барярды.
Икиси-де гелип билмән өзүне,
Ёла етди. Бирден булаң ызына

Бәш-алты ит агзын ачып дүшдүлер,
Мәтгелди Машаны ёлда отурдып,
Итлере топулды, олар гачдылар...
Мес хелейлер бокурдакларын йыртып,
Семиз бутларына уруп гүлдүлер,
Олар бу гөрнүшден леззет алдылар.

ЧЫКАЛГА

Шол гүнүң эртеси Маша хат берип,
Мәтгелдини ревкома угратды.
Сув кәдили гуюдан сув гетирип,
Өйде Гарагыза кән көмек этди.
Мереди нахарлап илки бадына,
Угратдылар Гарагума — одуна.

Секиз яшлы Ашыр чытып гашыны,
Эптегини алып, медресә гитди.
Он дөрт яшлы Гөзел атып башыны,
Машаны гужаклап, кән оюн этди.
Гүлмеги тас ятдан чыкаран эне
Булара сын эдип, йылгыряр ине.

Машгаланың улы, кичи адамы
Бар үнсүни рус гызына берди.
Пикир эдип басып хер бир әдими,
Бири-бирлерине гужагын герди.
Нам-нышан галмады өңки игенчден,
Гарып чатма безенипди гуванчдан.

— Эже жан, мен бейдип, оңушып билмен,
Ишлемесем, арам тапмаз йүрегим.
Дёк отурып, хөкүметден пул алман,
Мениң ягдайыма дүшүн, герегим —
Дийип, Маша Гарагыза баканда,
Энели-гыз гама батыпды шонда.

— Ек, бей дийме, гара гөзүм, Әше жан,
Сабыр эт, хеммеси дүзелер гидер.
Сен гитсең, даралар бизе гин жахан,
Худайымың өзи гарашык эдер.
Хоссар болдуң агыр гүнде сен бизе,
Ёгсам чыкаймалы болупдык дүзе...

Улы илде тутян ёкды адымыз,
Аркамызың дагы болдуң сен гелип.
Ил хатарна гечип баряс инди биз,
Гөвнүмиз гөтерлип, йүзүмиз гүлүп.
Мәтгелди-де сениң гайгыңы эдйәр.
Ак там тиз йөрәр дийп, хер гүн айдяр.

— Нәхили йөресин, хич ким геленок?
— Балам, улы иши башламак кындыр.
Ил энтек ак тамың гадрын биленок,
Ичлеринден арзув эдйәнлер кәндир.
Чекинйәндир олар ишандан-пирден,
Дүшерс диййәндирлер хеззет-хөзирден.

Әше жан, бизде бир говы накыл бар:
«Дары экмезмишин серчеден горкан».

Херки ишде аллаң өзи медеткәр,
Жанлы болсаң басан еринде шер кән.
Эмма саңа диши өтмез хич кимиң.
Мәтгелди сағ болса, болмасын гамың.

Саңа бир зат болса, иш ула гидер,
Билйәндирлер гара йүреклер муны.
Хөкүмет өйлерин чым-пытрак эдер.
Шондан горкуп, хорлап билмезлер сени.
Йөне ак тамыны ачайын дийсең,
Екеже ёлы бар, эгер сен уйсаң.

— Нәхили ёл? — дийип, шол бада Маша
Гарагызы гужаклады дессине.
— Мен кән-кән ойландым бу хакда Әше,
Шейтсең ак тамы йөрдерсиң ине.
Мерет, Ашыр, Гөзел үчүси биле
Салыбер ак тамың ишини ёла.

Чагалар буларың окайшын гөрүп,
Екеден-икиден гелерлер бәри.
Ак тамың бир йылдан гидер өзгерип,
Ене-де бир йылдан обаның яры
Гол говшурып саңа хормат эдер, гыз.
Ховлукма, ол гүнлер гелип етер, гыз.

Эллерин овкалап, атып башыны,
Маша чага ялы хер ян бөкйәрди.
Бир гөрсең Гөзели гысып дөшүне,
Бир ичери гирип, бир даш чыкярды.
— Онда мен эртирден башлаян ише,
Гүнүмиз шат гечер инди хемише!

Ак тамың гапысын ачдылар барып,
Сырып-сүпүрдилер хемме ерини.
Мәтгелди хем гелди гүни батырып,
Ызына дүшүрип ене бирини.
— Бу хем тәзе молла, танышың! — дийди.
Аңырсы Хывалы, Мәткерим ады.

Дөрдүнҗи бөлүм

ТӨВЕРЕК

Гелин, середелиң төверек-даша,
Обаның гүндогар четине чыкып.
Муң яшан йылгынлар ойнап-далаша,
Бири-бирлериниң башындан чекип,
Йыл гечдиги сайы өсйәрлер гөге,
Хич адам гелмейәр муны чапмага.

Йылгын тутуп ятыр гиден мейданы,
Хер ким тагзым эдип гечйәр бу ерден.
Херсиниң янында бар мердиваны,
Йылгынлыгың ичи долы габырдан.
Хер шахада мата йыртыклары бар.
Сәхел шемал дегсе үлпүлдешип дур.

Ортарада отыр белент ымарат,
Дөрт янында дөрт ишиги дур хаплап.
Депеси чүрүже гүммези әпет,
Геченлер ятырлар мунда «селенләп».
Узак гиже бу жеңңелиң арасы
Боляр шагал, мөжеклериң өрүси.

Томус айларында элхенч йыланлар
Сүйнүп гечйәр о шахадан бу шаха.
Буланык сув ялы толкуншып олар,
Болармышлар дура-бара аждарха.
Өвлүйәниң гайрасындан ёл гидйәр,
Ол ёл Газавада, Хыва әкидйәр.

Маша бир гүн Мерет билен айланып,
Узаклы гүн оба билен танышды.
Гөренлери барасында ойланып,
Кән хили гең залың үстүни ачды.
Биз довам эделиң өңки ёлумыз,
Бир ёл хакда сөз ачыпдык хәли биз.
Элли әдим гайрасында шо ёлуң
Улы ховлы отыр агажа букуп.
Йөрүң, инди оңа барып гөрелиң,
Егсам кын гөркезмек суратын чекип.

Бир яп бойы сыгжак онуң ичине,
Абдылла ишаның жайы бу ине.

Дагландан ясалан дервезе, ишик,
Йүзлеринде кән нагышың ызы бар.
Бу ерде аягың басмарсың гышык,
Бу ерде тас пыгамбериң өзи бар.
Ики гезек азан айдыляр гүнде,
Тарава дуряpлар агшам боланда.

Гурбанлык, ораза, хайыт геленде,
Адамлар зат алып бу ере эңйәр.
Дертлилер ишандан дога аланда,
Гоюн, гечи, сыгыр гетирип даняр.
Шу ховлының гапдалында бир жай бар,
Бу жайда он еди оглан окаяр.

«Абдылла ишаның метжиди» дийип,
Дабарасы долды онуң бар ере.
«Эти сеңки, сүңки мениңки» дийип,
Чагасын гетирйәр херки бичәре.
Йөрүң, инди оны гөрелиң барып,
Сынлалың дурмушын гапыда дуруп.

КӨНЕ МЕКДЕП

Ядыңызда болса герек Ашырың
Йылы жайдан гашын чытып гайдышы.
Бөкди ёл үстүнде ол дириң-дириң,
Айылганчдыр Бедиркендиң кә гышы.
Ёл бойы аглады гөзяшын дөкүп,
Ахыр етип гелди бурнуны чекип.

Йүзи, эл-аягы гөк далак болды,
Дишлери шакырдап, гачыпды аңы.
Дашкы ишикде аяк чекип, дин салды,
Гөрсе окув башлан экени яңы:
«Элип», «Би», «Ти»... диен сеслер геленде.
Ашырың гахары дурмады ченде.
— Элип... Би... хей, мунуң соңы болмазмы?!—

Диенде чагаың янды гөзлери.
Догрудан-да, гырмылдан ёл алмазмы?

Шол бир «элиплери», шол бир сөзлери.
Хер агшам, хер гүндиз нересе чага,
Бахана гөзлэрди мундан дынмага.

Ылайта-да Маша гелели бәри,
Ашырың башындан гачыпды хушы.
Укудан оянып гижәниң яры,
Гызың бар-ёкдугын гөрмекди иши.
Яш чага Машаны ягшы гөрйәрди,
Хер айдан сөзүне үнсүн берйәрди.

«Элип», «Би...» дийип, йыллар бойы бүкүлип,
Отурандан гызы диңлемек ягшы.
Хер гүррүңи сурат болуп чекилип,
Дөрерди хыялында кән нагшы.
«Мыдам оң янында отурсам» дийип,
Бу ере гайданна янярды көйүп.

Йүрекде билим дәл, йигренч гүйжәрди,
Газабын гизләрди гысып дишини.
Хорлук басып, аглай-аглай сожарды,
Өз-өзүнден аларды ол өжүни.
Йигренерди ирден туруп гитмеги.
Йигренерди гелип тагзым этмеги.

Аз салым дурансоң өзүни дүрсәп,
Башын ашак салып, гапыны ачды.
Шол бада күйкүже молла күпүрсәп,
Нересе чаганың дашына гечди.
Молла көпден бәри ырсарап йөрди,
Молланың Ашырда ахмыры барды.

Зат гелмезди өйлеринден огланың,
Моллаң гамына дәл, бармы я-да ёк.
Гүн-гүнден гүйжәрди газабы онуң,
Бахана гөзләрди этмәге хеләк.
— Молла, эдеп! — дийип, башын эгенде,
«Пеләкет!» диен сөз эшдилди шонда.

Йылдырымдан соңра гөк гурлейши дек,
«Пеләкетден» соңра гысгын дишини,
Багтсыз келләнде ойнар ак таяк,
Урупарсың йитирйәнчәң хушуңы.

— Нәме гижә галдың сөзле, пеләкет!
Көйнегиң чыкар-да, гел-де йүзин ят!

Бейлекилер бир эгилип, бир галып,
Гайталаяр «элибини», «бийсини».
Ине, Ашыр ятды юмак дек болуп,
Йитирипди акыл, хушун, түйсүни.
Молла сынын какып, ериңден турды,
Чее чыбыгыны эле гөтерди.

Маймына мензейәр, баксаң дашындан,
Келте эл-аягы, кичи гөвреси.
Агыр селле басярды оң башындан,
Чыбынынкы ялы инчеди сеси.
Гөзлери гыздырман дешиги ялы,
Ойнаклап дурарды газапдан долы.

Огул экләп, гуванманды гызына,
«Хелей!» дийип, йүзленмеди бирине.
Гужаклап чыкарды гиже дызыны,
Эрк эдип болярмы адам барына,
Гөренде «төк» дийип, гүлйәнлер барды,
Айылганч сырыны билйәнлер барды.

Абдылла ишаның бир хүжресинде
Яшаярды, чыкмаярды хич ере.
Обаның тоюнда, я-да ясында
Аз болярды. Мыдам гөзләрди чәре
Дурмак үчин адамлардан узакда,
Бес элелиң инди шахсыет хакда.

Зәхерде югрулып, йигренчде бишен
Молла эллерине алды чыбыгын.
Дең-душ болмаз хәзир дада етишен,
Ашырың халына ит аглар бу гүн.
«Хәх! Хәх!» эдип, уруп башлады ине,
Чагаң бекешмедик яш бedенине.

Талың деген ери галяр гүберип,
Кә ериңден чүвдүрилйәр гызыл ган.
Инди Ашыр элин, аягын герип,
Өзүн билмән ятыр, ятыр чала жан.

Күйки молла ядап, ерине гечди,
Хич зат этмедик дек китабын ачды.

ЯГДАЙ АГЫРЛАШЯР

Ашыр үч гүн бәри өзүни билмән,
От өвсүп, ялын дек чабырап ятыр.
Хоссарлары бир дакыка айрылман,
Башужунда ашак эгилшип отыр.
Маша эдйәр агыр ятана ярдам,
Өл эсгини сува батырып хер дем.

Сорап гелйәнлер бар якындан, ятдан,
Эмма оглан бәри бакыберенок.
Өйдәкилер душди гүйчден-кувватдан,
Гөзүни ачанок, адам гөренок.
Дине Маша башын сыпап сөенде,
Йылгырып, гозганжак болярды шонда.

Маша аныгына етди ягдайың,
Ашыр өлүп баряр, айыкды инди.
Эдип билжек чәреси ёк бу өйүң,
Болжак ишиң нетижеси гөрүнди.
Яш гыз бу чаганы гүйчли сөййәрди,
«Мен жигим ёк, жигим борсун» дийййәрди.

Аз салым ойланды барып жайына,
Агтарышдырып гөрди бары-ёгуны.
Үч йүпек көйнегиниң бирини ине,
Алып бир кагыза чолады оны.
Соңра барды Мәтгелдиниң янына:
— Мереди гошуң сиз мениң яныма!

Тагтада гыссаглы бир ишим барды,
Биз гүни батырман доланып гелерис...
Мәтгелди бу сөзи биргенси гөрди;
— Тиз гелиң, болмаса алада галарыс.
Өзүңизе мәлим өйүң дурмушы...
— Яшулы, асла сиз чекмәң тешвүши.

Биз айдан вагтымыз гелерис хөкман,
Йөне вели, эм-ём эдәймәң оңа.

Гөвнүңиз гин тутуң, асла дарыкмаң,
Чаган галан өмрүн ыняның маңа! -
Бу сөзе чыдаман гарып Мәтгелди,
Бокурдагы долуп, аглажак болды.

Мерет билен Маша пыяда гитди,
Газап донун геен вагты җаханың.
Сыргын туруп, бүтин әлеми тутды,
Совук шемал кесип барярды тениң.
Гөзүң ачып, демиң алмага гойман,
Аглар-дүңдер болуп барярды хер ян.

Олар бир-бириниң тутуп голундан,
Дөшлерини герип, өңе барярлар.
Кә совулып, тыглы елиң ёлундан,
Демлерини дүрсемәге дурярлар.
Биз болсак Ашырың янна баралың,
Ол ердәки хал-ягдайы гөрелиң.

ХАЛЛЫГҮЛ

Обамызда барды Халлыгүл диен
Етмиш яшан, сегсен йылкы бир аял.
Окыжым, шу ерде бир минут даян,
Нәче гүйжәп, ганат герсе-де хыял.
Оны саклап, бир зат диймесем болмаз,
Ёгса бизиң хекаямыз ёл алмаз.

Үпжүнди иймжегниң, гейжегниң бары,
Хич иши болмазды этмәге онуң.
Он йыл мунди озал өлүпди әри,
Сан-сажагы ёкды галан мүлкүниң.
Аял бай дурмушдан тәзе гүйч алып,
Геп гөзләрди өйден-өе айланып.

Ине, «хых-чох» эдип, гелди Халлыгүл
Сорамага кеселлиниң халыны.
Тумшутын йыгырды гирен бада ол,
— Булар-а түйс үйтгедипдир пәлини —
Дийди, сабын ысы бурна уранда,
Гашын чытды ак эсгини гөренде.

Сыр билдирмән, төре гечип отурды,
— Саглыкмыдыр, яманмы мал-башыңыз?
Ашырың маңлайын сыпалап гөрди,
Соңра дийди: — Нәхили бу болшуңыз?
Деррев гидип алың молладан дога,
Бейдип, ыгтыбарсыз серетмәң чага!

— Шол молла чаганы салды шу гүне...
Гүңлеч жогап берди Мәтгелди оңа.
— Гурбаны болдугмың әдениң гөвне
Гетирмек гүнәдир. Айтсам саңа:
Дерт беренден алсаң эгер дерманы,
Хич кимиң йүрекде галмаз арманы.

Нерессәң йүзүне бакып отурман,
Дога алың, бар-ёгуңыз харч эдип.
Яман заты гөвнүңизе гетирмән,
Гарагыз, хут моллаң янына гидип,
Маслахат сал, акыл берер ол саңа,
Соңра саг бол диерсиңиз сиз маңа...

Шейдип, чыкып гитди Халлыгүл өйден,
От салып, йүрегне ата-энәниң.
Эмма вели, угран бада бу тайдан
Голайда яшаян бар жемендәниң
Өйлерине барып, тутуп якасын,
Бир генси, бир генси айнадып сесин,

Дийди: — Мәтгелдиден худай сакласын,
Баба-алы гөрсүн онуң йүзүни!
Өйүндәки арак сабыныи ысы
Гутаржак дәл, он йыл ювсан-да оны.
Аңрың бәри гелйәр ысын дердинден,
Орус гызы гетирипмиш юрдундан...

Газан-табагынам гошуп гыз билен,
Бир отурып, чай хем ичйәмиш олар.
Арасыны ачып баряр ил билен,
Бу затларың соңы нәхили болар?!
«Чагаңа дога ал» дийсем, Мәтгелди
Үстүме хайкырып, йүзүми алды

Эй, худай, акылдан айырмавери,
Өзүң саклавери яман беладан.

Он угруна гитмэверин сиз бери,
Горкаверин пыгамберден, алладан...
Шейдип, барха жоша гелип, мөвч алып,
Халлыгүл сөзлейәр тоты дек болуп.

Ене Мәтгелдиниң өйне баралың,
Ашырың халындан алалың хабар.
Онуң маңлайыны тутуп гөрелиң.
Чекинме, окыжым, ханы, элиң бер.
Өңкүден-де бетерләпдир ахвалы,
Ата-эне отыр гөйә бир дәли.

— Хелей, тиз бол, галаймалы арманлы,
Молланыңка бар-да, дога алып гел!
Сен гелйәнчәң болаймасын бир янлы,
Худайымың өзи сакласын, тиз бол!
Сачбагындан соңкы тениесин ёлуп,
Гарагыз уграды өр-гөкден гелип.

Молла дөвет-галам алып элине,
Ики эпленип, язып башлады бир хат.
Арап жүмлелерин чолап дилине,
Хер сөзүне бермек үчин әхмиет,
Кәте гөзлерини гөге тутярды,
Гөйә чага саглык дилег эдйәрди.

Язып болуп деррев еринден галды,
Үч бурч эдип эпледи ол доганы.
Ене чөке дүшүп, оңа дем салды,
Дийди: — Чаганызың сагалар жаны,
Эгер шуны оңа эзипжик берсең,
Худайы чагырып, оңа ичирсең...

Үч гүнден аяга галар оглуңыз,
Галаны худайың халаны болар.
Херки затда ягшы тутуң пыглыңыз,
Алла рехимдардыр, назарын салар.
Гарагыз шундан соң учуп гайтды,
Өз янындан багтын ачып гайтды.

ТАГТАДА

Тагтаның гүнорта дервезесинден
Гирен бада Мерет өзүн йитирди.

Гадымы диварлаң хер пагсасындан,
Терслин-оңлын чыкян гөзара гөрди.
Галаның ичиниң гөрнүши башга,
Гала оң гөзүне меңзейәр көшге.

Ортадан ёл гечйәр, ики тарапы
Деге-деге салнан тамлардан долы.
Ела бакып дуряр сансыз кән гапы,
Мысалы арының өйжүги ялы.
Көчелер бир-бирин кесип гечйәрлер,
Эгрижe, даражык, хапыса олар.

Керпичден салынан белент ымарат,
Гөйә чар тарапа нурун дөкүп дур.
Айналары мисли чекилен сурат,
Дуры сув дек толкун уруп, акып дур.
Мерет агзын ачып, середип галды,
Маша муны кән ёл гечен соң билди.

Маша ылгап доланды-да ызына,
— Йөр, йөр! — дийип, тутды онуң элинден.
Шундан соңра Мерет гелди өзүне,
Совулмалы болды булар ёлундан.
Эревде-беревди бир жайың өңи,
Бир хабар долупдыр шәхере яңы.

Чыплан эерленен атларын сүрүп,
Адамлар ховлугып көчә чыкярды.
Бурны йирик бири өңүнде дуруп,
Хатарларың сазланшына бакярды.
Бири чыкып дийди: — Саг-аман гелиң,
Адамңыз йитирмән, хабардар болуң!

Икисинем гең галдырды бу болуш,
Басмачылар чоздумыка бир ере?
Нереде гидйәркә ол ганлы уруш?
Ким бар хеммесини сорап билере?
Дивара сөенип, гарап дурдулар,
Ховсалалы хал-ягдайы гөрдүлер.

Пылдырым дек сүйнди кырк-элли атлы,
Даражык көчеден гүнорта тая...
Мерединң йүзүне бакып хасратлы,

Гыз диййди: — Йөр, бармалыдырс бир жая.
Олар гаты-гаты йөрәп гитдилер.
Бармалы ерлерине деррев етдилер.

Эмай билен какды Маша гапыны,
Орта яшан аял ачды шо бада.
Мерет билен танышдырансоң оны,
Ичери гирдилер. Совук ховада
Эрбет ушәнлигин дуйдулар инди,
Жайын ичи хаммам ялы гызгынды.

Аклын хайран этди Мерединң бу ер,
Хемме зады нур чайылан ялыды.
Өз өйлери гөзүнң өңүне гелйәр,
Бу дурмушдан, ол эзъетден долуды.
«Биз хем гөрермикәк шейле дурмушы?»
Диенде, гөрүнди гөзүнде яшы.

Мерет сынлаярды ики аялың
Пүрекден сыздырып, гүррүң эдишин.
Хениз биленокды Машаң хыялын,
Хич зат сораманды бәри гайдышын.
Гарлы сыргын геплемәге май бермән,
Гелипдилер зордан, хич ерде дурман.

Мерединң өңүне чәйнек гетирип,
Өй эеси Маша тарап серетди:
— Пейдасы ёк чекелешип отурып,
Берәйиң, гыз, онуң бахасы етди.
Йүз манатдан артык бермез хич киши,
Шейдип гутаралы деррев бу иши.

— Анна Антоновна, ынанын сөзе,
Санап бердим үч йүз манадын өзүм.
— Бу ери Хывадыр, Тамбов дәл сизе,
Көйнегнизи алып өтәйдиң, гызым.
Зарым бар, зорум ёк, өзүңиз билиң,
Маша хырчын дишләп узатды: — Алың!..

Тикинчи аял деррев букжасын алып,
Элин сандырадып, йүз манат берди.
Мерет гөз астындан муңа сын салып,
«Маша нәмедйәкә?» диййп, гең гөрди.

Туруп уградылар бу ерден олар,
Инди нирә барҗакларын ким билер?

Мерет ылгап отыр гызың ызындан,
Ашак басып сары гачан телпегин.
Юка, йыртык доны эгри дызындан.
Гыз болса тасадып меле гулпагын,
Ыхлас билен әдим уряр гайратлы,
Эйменмән совукдан йөрейәр батлы.

Эгрем-бүграм көчелерден айланып,
Бир тамың өңүнде аяк чекдилер.
Маша дурмады-да узак ойланып,
Гапысыны какды. Деррев чыкдылар.
Бир гарры әр-хелей икиси бирден.
Йитирип тапан дек гызы бир ерден.

— Саглыкмы? Гургунмы? Гир өе! — диййп,
Гоймадылар Машаны өз угруна.
Гирен бада өйлеринде чай гоюп,
Иймитден долдурып столы ене.
— Газан атаржак — диййп, ылгады аял.
— Саг болуң, саг болуң, хәзирки ахвал

Гаты агыр. Асла азара галмаң.
Ханы Оля? Зерур герек ол маңа.
Какасы айтды: — Оны сорамаң,
Менем айтмайын, эзизим, саңа.
Даң билен Диреглә душман гелипмиш,
Ган дөкүлип, улы сөвеш болупмыш.

Уруш хениз довам эдйәрмиш онда,
Көмек ибердилер хәлирәк ене.
Шонуң үчин салымыз сув үстүнде,
Хер хили зат гелип гечйәр гөвүне.
Докторың-да гүни аңсат дәл, гызым,
Гөзүм ёлда, хачан гелер эзизим...

— Сабыр эдиң, Оля гелер доланып,
Мениң өрән зерур ишим бар сизе.
Чага өлүм яссыгында эленип
Ятыр, деррев дерман бериң сиз бизе.

Ол чага галмалы аяк үстүне,
Кеселинден гутулмалы дессине.

Сонра докторлара маглумат берди,
Кеселлиниң хал-ягдайын айдып.
Мерет бу затларың барыны гөрди,
Нәме диер өйлерине гайдып?
Гыза болан мәхри долуп йүрегне,
Гөзүне яш айлап, отыр ол ине.

— Якын гүнде гетирейин — дийип Маша,
Бу өйден уллакан бир себет алды.
— Гелип-гидип дурс ахырын хемише —
Дийип, сөзүн ене беркитджек болды.
Гарры дийди: — Герек задыңыз алың,
Ынанян мен сизе, аркайын болуң...

Шейдип булар көчә чыкдылар ене,
Маша ёл башлады дүкана тая.
Мерет хер хил зат гетирйәр күйүне,
Ёл бойы ялбарып баряр худая.
Машаның доктордан алан дерманы
Хуммет берип, умытландырды оны.

Гызың шундан сонкы эден ишини
Сыгдырып билмеди яш келлесине.
Сын эдиң өзүңиз онуң болшуны,
Себедин долдурып баряр ол ине.
Халва, набат, дүрли кемпутлар аляр,
Алан задын деррев себеде саляр.

Аляр сүйжи, көке, сарыжа кишмиш,
Эрик кишдесини, гавуның какын.
Сапаклы набадың өркүжи диш-диш,
Төлейәр буларың барының хакын
Көйнегини сатып алан пулундан.
Мерет бирден тутуп гызың элинден:

— Булары нәметжек? — дийип сорады,
Маша дүшүнмеди илки бу сөзе.
Соң дүшүнип, мәхир билен гарады:
— Бу затлары элтип сизиң өйңүзе,

Ашыр жана бержек, гой, ол шат болсун,
Ийсин, гүйч йыгнасын, аяга галсын...

Мерет бирден башын ашага салды,
Болшундан утанып, гызарды йүзи.
Маша бу ерде-де көмеге гелди:
— Йүрекден сөййәрин, Мерет, өйңүзи...
Көйнек тапылян зат. Ашыры болса
Йитирсек, тапмарыс асла биз эйсе...

Еңседен өвүсйән гышың шемалы
Итекләп барярды гөйә булары.
Ылгашып еляяк бедев мысалы,
Хер демсайын сүйшйәрдилер илери.
Гүн батманка гайдып гелдилер ине,
Умыт билен арзув долуп гөвүне.

Өе гиренинде хашылап булар,
Халлыгүл гөтерди Ашырың башын.
— Хава, худайымың халаны болар...
Сонра сынлап чыкып төверек-дашын,
Гарагыза дийди: — Әбер кәсәни,
Әбер кырк адамың түйкүлигини...

Маша Гарагызың элинден тутды:
— Бу нәме? — дийип, юваш сорады ондан
Гыз соңра айылганч зада сын этди,
Гарагыз сөзледи ачык гөвүнден.
Хич зады яшырман айтды барын.
Маша гахарланды: — Эже, гөрйәрин.

Болшуңыз хич зада мензәнок сизиң,
Умыдыңыз үзүң, ичсе ол муны.
Мәтгелди йүзүне середип гызың,
Дийди: — Молла эм дийип берипдир оны.
Гошулмасаң ягшы борды бу ара.
Мерет хырчын дишләп гелди карара:

— Кака, эже, гөвнүң йыкман Әшәниң,
Доганмың тәлейини табшырың оңа!
Бардыгын билмездим бейле ынсаның,
Эгер душ гелмедик болса ол маңа.

Асманың астында, ериң йүзүнде,
Гөремок мен бейле мәхирли бенде.

Халлыгүл акасын тутды бу сөзе:
— Болшуңыз нәхили? Ичириң оны!
Маша дийди: — Зерур болса бу сизе,
Алың, чая гошуп, ичиң сиз муны!
Бу зәхери чага берип билжек дәл...
— Тоба, тоба бу нә ягдай, не ахвал? —

Дийдип-де, Халлыгүл чекилди бир ян,
Гыз кәсәни зыңып гойберди алып.
Соңра элин ювуп, ичирди дерман,
Мысалы көп билйән тебип дек болуп,
Халлыгүл уграды бу ерден чыкып,
Дилине жаң дакып, чермегин чекип.

МЕРЕДИҢ СӨЗИ

Гиже яры болуп, хораз гыгырды,
Ашыр гөзүн ачды, додагын ялап.
Янында Машаның дураның гөрди,
Хоссарлары отыр дашыны долап.
Чалажа йылгырып бакан гыза,
Маша ылгап барып, чөкди-де дыза,

Маңлайындан өпди, сыпалап йүзүн,
Гайры-нагыш затлар берди элине.
Гарагыз. Мәтгелди супүрип гөзүн,
Чагалар бегенип аглаяр ине.
Улудан дем алып, еңледи бары,
Маша болды хеммесиниң хоссары.

Дана голай Ашыр ука гиденсоң,
Маша хем башыны яссыга гойды.
Мерет оң укланын анык эденсоң,
Эжесине, атасына шей дийди:
— Үч йүз манат берип алан көйнегин,
Йүз манада элтип сатды ол бу гүн.

Шейдип, Ашыр жаны баклырды бәри,
Доган-гардаш эдип билмез бу иши.

Худай берди бизе бейле хоссары,
Багты ачык болсун, узалсын яшы.
Җаным гурбан болсун адына оның,
Бу болар өмүрлик касамым мениң.

Бәшинжи бөлүм

АЛЫ ДАЙЫ ПИКИРЛЕНЙӘР

Сары мерген атып билениң атып,
Гыш синеги ялы меймирәп ятыр.
Алы дайы пахыр ган-дере батып,
Ыкжамланып, кулүн үстүнде отыр.
Хер хил хызмат болса этмәге тайын,
«Гит!» дийилсе, учуп гитмәге тайын.

Мыхмандан айранок ала гөзүни,
Суратын йүрегне язмакчы ялы.
Бейлелериң эллисини, йүзүни
Гечирсе-де душдан шемал мысалы,
Эмма бу мыхмана ол ичгин бакяр,
Бу мыхман Алының үнсүни чекйәр.

Эртир ирден чәгеләп ат ятагын,
Бедиресин шакырдадып чыканда,
Ики гыз өзара гүлдүрип гөвүн,
Гүрлешйәрди тәзе мыхман хакында.
Алы дайы гүйменжирәп диң салды,
Җуванларың гүррүңине гең галды.

Бир гыз дийди:
— Яңагында халы бар.
Икинжи гыз:
— Узын бойлы, овадан.
Биринжи гыз:
— Эййәм болдум хырыдар.
Икинжи гыз:
— Өзүң етир, ярадан.
Биринжи гыз:
— Мурты ялы мурт бамы?
Икинжи гыз:
— Гыжыкласа чекгәми!..

Биринжи гыз дийди:
— Гашлары онуң
Гарлаважың ганаты дек гыйлыпдыр.
Есири мен хумар ала гөзүниң.
Янакларна нар реңки чайлыпдыр.
Икинжи гыз дийди:
— Багрыма бассам,
Чымылган дүшекде далашып ятсам.

— Бедиркенде ишлемәге гелипмиш —
Дийип, айтдылар бири-бирине —
Хывада-да улы молла болупмыш,
Өклемишин хат язмаклык кәрине.
Молла болуп гелипмишин ак тама,
Шей диенин эшитдим мен атама.

Икинжи гыз дийди:
— Ишим гайтды,
Орус гызы айлаймасын башыны?
Ол хилегәрмиш дийип бири айтды,
Алаймасын акыл билен хушуны?
Биринжи гыз дийди:
— Ол бейле этмез,
Мусулмандыр, шейтан ёлуна гитмез...

«Тоба! Тоба!» дийип, тутуп якасын,
Алы дайы довам этди ёлуны.
Ичини геплетди, чыкарман сесин,
Соңра яда салып Машаң халыны:
«Пахыра көмекчин гелени ягшы,
Янында ёлдашы боланы ягшы.

Пахыр инди ак тамынам йөредер,
Тәзе молла көмек эдер ишине.
Кәте башга ишлере-де середер,
Мәтгелдин-де девлет гонар башына...»
Дийип, Алы дайы бегенди гаты,
Гызларың сөзүне гызса-да чети.

Узаклы гүн молла хич ере чыкман,
Сары мерген билен отурды өйде.
Алы дайы гирип-чыкып, дарыкман,
Молла хакда болды пикирде-ойда.
Гүррүң гызанокды эртирден бәри,
Ел бермеди гөкнар, тиръек хумары.

Сары мерген мелул болуп йыкылды,
Мыхман болса дерлейәрди чай ичип.
Алы энче гезек сөз ачжак болды,
Яш йигидин о ян, бу янна гечип.
Эмма муңа эдип билмеди йүрек,
«Хер кимиң өз хетдин билмеги герек».

Гожаң гөвни сув ичмеди мыхмандан,
Онуң кә болушы яранок Ала.
«Оңлы адам болса сыздырып жандан,
Гүррүң берип отурарды мең яла.
Гаты белент ялы ховасы мунуң,
Мундан гарашаным чыкжак дәл мениң».

ТӘЗЕ МОЛЛА

Сары мерген ахыр өзүне гелди,
— Алы, чилим! — дийип, гыгырды бирден
Молла оңа гарап, яллаклап гүлди:
— Яшулымыз, чыкдыңызмы хумардан?
Хор чекдиңиз, сүйжи ука гитдиңиз,
Укың арасында гүррүң этдиңиз.

Чилим чекип, ызын чая тутдулар,
Молла довам этди өңки гүррүңи:
— Хава, мени сизе молла этдилер,
Хава, бир зат сорамакчыдым яңы:
Ак там йөрейәрми, оглан гелйәрми?
Ишинден ревком хабар алярмы?

Сары мерген «хмм...» дийип, яйкады башын,
Соңра оңа совал берди: — Гоч йигит,
Иш салышян танамалы ишдешиң,
Атаң бармы? Кәри нәме шу вагт?
— Мениң атам сөвда эдйәр, яшулы,
Билйәр оны кесеаркачлы, көшүли.

Дон экиидйэр теке-түркмен илине,
Эйрана, Овгана гечйэр кә махал.
— Сенден башга оглы бармы оң ене?
— Агам барды. Көшк алнанда өлди ол,
Сағ голуды пахыр Хыва ханының,
Ёмутлар башыны кесдилер онуң...

Сары мерген ынжалыксыз горжанды,
Ашаклап йүзүне бакды мыхманың.
— Ёмутлардан Көшге чозмадык кәнди...
Йигит дилин дишләп дийди: — Сиз мениң
Бу сөзүм багышлаң, пәхимли ёмут,
Элбетде, бу ишден дашды ол вагт.

Узак отурдылар шу хили гүрләп,
Алы голун чермәп, гуллук эдйәрди.
Сөзлериң барысын аклында жемләп,
Башын силкип, кәте чыкып гидйәрди.
Бу йигитден гарашаны чыкмады,
Арзувлары оңа гүлүп бакмады.

Ичини геплетди: «Ол гыз пахырың
Ене-де хемме иш галды өзүне.
Алач ёк хер нәче гелсе гахарың,
Ким «хә» берип, гулак салар сөзүне?
Гыз ене-де башын хер яна урар,
Бу молла шейтсе, ким көмек берер?..»

Палав гелди. Соңра гавун ярылды,
Күл үстүнде отыр ювдунып Алы.
Бармаклар яланып, сүңклер гемрилди,
Гөтерилди гөвүнлериң хыялы.
Кейпи гүлләнден соң Сары мергениң,
Мыхмана диени шу болды онуң:

— Мен аксакал. Обаң эрки элимде,
Хәзир-ә йөредип гелйән бу иши.
Эмма вели, Бедиркендиң илинде
Гаты кән хер хили пикирли киши.
Тагтада ревком, гумда Мәтгурбан,
Херсиниң агзына бир эмжек берйән.

Бирнәчеси орсуң гепине гидип,
Динден, урп-адатдан чыкып барярлар.
Бирнәчеси өңден велилик сатып,
Гелжек гүни «дырнагында гөрйәрлер».
Бир топары гаршы чыкып булара,
«Чәре гөрүң» дийип, гелйәр олара.

Киме арка бержегиңи билмек кын,
Белли дәл хайсының узак дуржагы.
Үйтгәп дурсуң, бир ягдайда болмак кын,
Эртир шейле, агшам нәме гөржеги
Белли дәл адамың, душүн сен шуңа,
Шонуң үчин пугта гулак гой, маңа!

Ойлана-ойлана, ойланмаз болдум,
Голайда ягты гүн догайса герек.
Орус гөтерлер диен нетижә гелдим,
Тиз гидер бу юртдан, хич галмаз дерек.
Эмма ёл угруна ёк этмез ялы,
Ондан йүз өвүрмек иррәкдир хәли.

Бир әдим өңүңде нәме бардыгын
Сайгарып боланок, өзүң гөрйәрсиң.
Кимиң душман, кимиң досты-ярдыгын
Башыңа иш душен гүни билйәрсиң.
Хер гүнүмиз үмүр-думан ичинде,
Акыл-хуш галмады, ынансаң, менде.

Ак там билен сениң ишиң болмасын,
Ха йөрсүн, ха дурсун, агыртма башың.
Оңа чага гелсин я-да гелмесин,
Пугта сынлап гөр сен төверек-дашың.
Айланып гел оңа хер гүн бир гезек,
Гөрүн-де гайдыбер, сакланма узак.

«Барярмын?»
«Барярын!»
«Ак там йөрйәрми?»
«Йөрәнок!»
«Нәмүчин?»
«Оглан гелепок!»
«Аксакал хем бу ягдайныз гөрйәрми?»
«Гөрйәр, иле зорлук эдип биленок!»
Бирнәче вагт шейдип сап атмак болар,
Оңа ченли, белки, гумлулар гелер».

Шу өйде болубер, хор этмен сени,
Ийсең палав, ичсең цейлон чайым бар.
Хат ишими алып барарсың мениң,
Шейтсең, ягшы бор диен оюм бар.
Шейдип булар бир чукура түйкүрди,
Ятансоңлар Алы дайы-да турды.

Узак вагтлап уклап билмеди гожа,
Йүреги авады Машаң гүнүне.
Даң атансоң гөзүн юмды чалажа,
Тиз ара хопугып, оянды ене.
Йигренч билен ятлап дүйнки мыхманы,
Эшден сөзлеринден чыкарды маны.

ЙҮЗБЕ-ЙҮЗ

Гышың гысга, гарлы, совук гүнлери
Рехимсиз чалтлык билен гечйәрди.
Гам билен долдурып кә гөвүнлери,
Кәсини болса шатлык билен ачярды.
Мекдебиң хениз-де ятаны үчин,
Ит йыртып бярярды Машаның ичини.

Пахыр бегенипди умыдын беслэп,
Мәткерим хывалы геленде илки.
«Ёла салар хемме зады дүрүслэп,
Дил билйән мугаллым, өкдедир, белки.
Чагаларың дилини тапар, гетирер,
Олара хер хили несихат берер...»

Кән гүнлэп гарашды шейле болар дийип,
Эмма гарашаны чыкмады онуң.
Хер гүн гелип гидйәр гөзүн алардып,
Нәмедедигини онуң гөвнүнин
Билер ялы дәлди. Бир гөрсең дымяр,
Бир гөрсең, йылгырып, гөзүни юмяр.

Бир гөрсең, элинден тутяр-да гызың,
Инче бармакларын ойнап башлаяр.
«Мениң ягдайымы билйәрсиң өзүң...»
Дийип, орта манысыз сөз ташлаяр.

Бир гөрсең, гашыны какып баряндыр,
Бир гөрсең, өзүне чекип баряндыр.

Маймын ялы ойнадып эл-аягын,
Ерган-дүшеге-де етирйәр элин.
Кә багышлап нагышлыжа таягын,
Кәте хер затлара етирйәр дилин.
Бир сөз гозгамаяр иш барасында,
Асла гөрүнмейәр ил арасында.

Ятыр аксакалың төрүнде сүйнүп,
Ким билйәр ол ерде нәме эдйәнин?
Гапылары япык, өртүлги түйнүк,
Ким билйәр нәхили гүррүң гидйәнин?
Мәтгелди гөрүпдир Алы дайыны,
Көп зат билен таныш эдипдир оны.

«Хывалыдан әгә болуң» дийипдир.
Эшден-гоянларың айдыпдыр оңа.
Достуң чөрегини иймек айыпдыр,
Душманы мәхрибан болса оң саңа.
Маша шу пикирде даңын атырды,
Соңра Мәткеримиң гелени гөрди.

Гүнорта болманка гелди бәлчирәп,
— Чага ёкмы? — дийип, сорады гыздан.
Гүлүм-ялым эдип, хер яна гарап,
Гызың янна гечип отурды тизден.
Маша йылан гөрен ялы тисгинди,
Гөвреси сандырап, газаба мүнди.

— Чага ёк! Йөранок мекдебиң иши!
Бир өзүме башарданок йөретмек!
Дил билйәниз хем-де сиз эркек киши,
Пейда бермез дашдан дуруп серетмек.
Хөкүметден пул аляныз, унутмаң,
Пулуң алып, оңа хыянат этмәң!

Мениң барлагчым дек хер гүн гелйәңиз,
«Чага ёкмы?» дийип, гидйәниз гайдып.
Ене-де мең ягдайыма гүлйәңиз,
Йөршүңиз нәхили утанман бейдип?

Хер ким бир пишеде, әңедип гөрүң,
Нәме диер адамлары бу ериң?

Мәткерим бирбада нәтҗегин билмән,
Утанан дек ере дикди гөзүни.
Соңра бу сөзлери гөвнүне алман,
Ене-де гөтерди ерден йүзүни.
— Нәме, бейле жан чекйәрсиң, Маша жан?
Илле хениз йөремедик мекдеп кән.

Ода-көзе дүшүбермек герек дәл,
Гел, кейп чекели, чытма гашыңы.
Сен дек гөзеллере мыдам ачык ёл,
Тар чалайын, сен ойнадып дөшүңи,
Ядан вагтың гелип, дызымда отур,
Мен багт берейин, сен леззет гетир...

— Тур, гөтерил! — дийип, сандырады гыз,
Газап билен депип ачды гапысын.
Мәткерим айтды. — Эй, сүңңи тәмиз,
Нәме бейле гахар эдйәң маңа сен?!
Маша газап билен оңа бакды-да,
Мәтгелдиңкә гачып гитди чыкды-да.

Соңра Мәткерим хем гитди сөлтүлдәп,
Ичини геплетди: «Болшы нәхили?
Эмма узак гезмерин мен галпылдап,
Алдап болмаз мениң ялы жахылы.
Тиз вагтда эле аларын сени,
Долап ёрганыма саларын сени.

Ёгсам дең-душларым масгара эдер,
«Агзындакы авун гачырдың» дийип.
Бу ерде ким сениң дадына етер?
Бу иши, элбетде, гөрмезлер айып.
Хоссар чыкып, аркасында дурҗак ёк,
Эл дегмедик бедениңи, гардан ак!..»

МЕРЕТ

Мәтгелдиниң улы оглы Мередиң
Он докузы яңы долуп барярды.
Ярым ач яшады, гамда дөреди,
Шоң үчин дурмуша гамлы гарярды.
Гулуп-ойнамады башыны атып,
Рахат дем алмады шат гүне етип.

Дөрт йыл чопан дуруп, Дамлада болды,
Газанды бир теллек, сары гачан дон.
Хасаплашып ики батман ун алды,
Бай шунча зат төлемеги гөрди кын.
— Инди гидибер — дийип, бошатды ишден.
Хыялда гаррапды эййәм шу яшдан.

Бир гүн дынч алмады өйлерине гелип,
Эшегиң ызына дүшди шо бада.
Гарагумдан ожар, сазак әкелип,
Хырыдар тапайса обада я-да
Тагтада сатарды сәхелче пула
Өрән ужыпсызды дүшйән зат гола.

Айдымам билмезди багшылар ялы,
Эртеки, хекая билши сейрекди.
Буларың барына өкделәр ялы,
Ягшы дурмуш, эркинлик герекди.
Бу ики зат ёкды онуң эркинде,
Гөрнүклиди, кеми ёкды гөркүнде.

Маша гелип бу дурмуша гиренсоң,
Мерединң хыялы бекледи ганат.
Көп зат билйән яш адамы гөренсоң,
Өз ягдайына этмеди ол канагат.
Элли бошка оң янында боларды,
Бүтин болушындан тәлим аларды.

Гызың хер сөзүни йүрегне язып,
Әлем ялы гөк гөзлере бакарды.
Одун чөпләп йөркә, гумларда гезип,
Ят тутан харпларның шеклин чекерди.
Секиз харпы терслин-оңлын өврүп,
Сөз ясарды башындан гум совурып.

Маша йүзүн тутуп, аглап гиренде,
Мерет элден кәсесини гачырды.
Сожай-сожай янна гелип дуранда,

Гызың халы онуң хушун учурды.
— Ким гөвнүне деги? — дийип соранда,
Гөзи учганаклап гидипди шонда.

Хәзир Машаң арын-намысын горап,
Тайынды жан алып, жан бермәге ол.
Барының анығна етенсоң сорап,
Артык дурмак үчин галмады межал.
Ашпычагы какып алып дессине,
Уграберди Мәткеримиң үстүне.

Эмма Маша тутды онуң элинден:
— Габахат иш этме, гызма, Мерет жан.
Шу сөзлер от болуп чыкды дилинден:
— Маша, гойбер мени, болмайын ынсан.
Дирикәм бир адам харласа сени,
Мыдама ядыңда саклагын шуны!

— Саг бол, Мерет! — дийип,
хамсыгды Маша,
— Йөне гитме, хер ким пәлинден тапар.
Әхмиет берме сен бужагаз ише,
Багышла гүнәсин онуң шу сапар.
Шундан сонра Мерет пычагын ташлап,
Көп вагт отурды гахарлы хашлап.

Ахырсоны дийди: — Маша, гулак сал,
Ашырам гутулды, ак тамы йөрет!
Эртириң өзүңде! Эмма әгә бол,
Голайна гелмесин шол молла, серет.
Басан ызын ел чалманка уграсын,
Сонра бир зат болса өзүнден гөрсүн.

Шол гүнүң эртеси гүлүп догды гүн,
Ак тамын гапысы ачылды бакы.
Үч чага бегеншип, гүлдүрип гөвүн,
Гөрдүлер илкинжи сахыпадакы
Гин маңлай адамың нурана йүзүн,
Маша бегенжинден сүпүрди гөзүн...

Алтынжы бөлүм

ШАТЛЫК

Мәтгелди он гүнләп ёлагчы болуп,
Тагта билен аралыкда гатнады.
Ревкомдан мекдеп үчин зат алып,
Шундан башга обада иш этмеди.
Башга ише етер ялы дәлди эл,
Бу ишдеди бар пикири шу махал.

Секиз гүнләп бир энайы зат чекди,
Бедиркентде гөрүлмәнди бу хениз.
Гарагыз Машаның йүзүне бакды,
Шейле дийип дүшүндирди оңа гыз:
— Бу парта. Чагалар отурып шунда,
Инди окув окамалы хер гүнде.

Мәтгелди ене-де гатнап ики гүн,
Бир затлар гетирди дашы тагталы.
Узын-узын ады бар дүвүн-дүвүн,
Кә бир ящиклериң ичи пагталы.
Барыны гетирип, бир тама салды,
Алан затларыны гетирип болды.

Йыртык кече ташлап буларың янына,
Аркайын отурып, өне чай алды.
Агыр ишден сонра дынч берип жана,
Гышарды, машгалаң бары жем болды.
— Ханы, Әше, екән-екән дүшүндир,
Херси хакда маңа долы гүррүң бер.

Маша бары хакда маглумат берди,
Бегенч билен долды онуң йүреги.
Булар дүйшде гөрмедиклерин гөрди,
Кем болса-да машгаланың хөреги,
Хыялда дөндүлер дөвлетли бая,
Берекет долан дек болды бу жая.

Буларың ядындан чыкды бош сачак,
Гөзлер гөвхер ялы ловурдаярды.
Умыт ганат бекләп учупды бир чак,
Гөвүн талвас уруп: «Өңе!» диййәрди.
Маша ачды ящиклериң барыны,
Ондан чыкан суратларын бирини

Эмай билен эле алып сыпырды,
Ловурдадып гиң маңлайлы йүзүни.
Соңра Мәтгелдиниң элине берди,
— Ленин... Шол адам шу...
танаң сиз муны!

Мүдимлик ачды гарыбың багтын,
Ыкды патышаның башына тагтын.

Бахар дерясы дек жош уруп, хыңзап,
Онуң берен багты гелер бу тая.
Кумуш лыбас гейнен сәхере меңзәп,
Ялкым салып гелер, долар бу җая.
Ине, шулардыр ол багтың чапары,
Тиз вагтда гүле дөнер бу ери.

Ол деря угруна күл-пеекун эдер
Әхли бөветлери! Гөрерис тизден!
Халклары багтдан багта экидер
Улудан, кичиден, огландан, гыздан —
Хич кимсе хорланмаз, ишлесе эли,
Зәхметкеш үчиндир Лениниң ёлы...

Гүн батды. Гетирип чыра якдылар,
Чыкды гитди агшам нахары ятдан.
Лениниң суратын төрде какдылар,
Төверегин долдурдылар суратдан.
Парталарың дуржак ерин текизләп,
Сурат ялы эдип, гойдулар дүзләп.

Аяклы чот чеп тарапда ерлешди,
Гара тагта эеледи өз ерин.
Чүйшежиклер гиң столда бирлешди,
Улудан дем алып, сырдылар, дерин.
Рухлар белентди, гөзлер гүлйәрди,
Ягты гүн голайлап, гүлүп гелйәрди.

Гиже ярым болды, той хем совулды,
Эмма шатлык бермейәрди ынжалык.
Бары үйшүп, сачак башына гелди,
Чай ичдилер, соң ятдылар дынч алып.
Даңа голай бир дүйш гөрди Мәтгелди:
Әпет деря долуп, толкунып гелди...

ИЛ ИЧИНДЕ

«Җандар гелмәнден соң ак тамы о гыз
Җансыз адамлардан долдурыпмышын,
Тоба, бейле зады гөрмәндик хениз,
Дивара хер хил зат илдирипмишин.
Баш бетермиш арвах-җыныың өйүнден,
Нәчик чыкарс бу гүнәниң тейинден».

«Сураты чекмег-ә бейледе дурсун,
Гөрмек-де гүнәмиш янына барып,
Ылайым шол Мәтгелдини җын урсун,
Бедиркенди вейран этди от берип.
Ол капыры өзи барып гетирди,
Өйүне гетирип, төрден ер берди».

«Шол гүн оны мыхман алмадык болса,
Ол биреййәм гайдып гидерди мундан.
Мунча бела баша гелмезди эйсе,
Эдеп гүнәлермиз чыкды-ла чендеп.
Ол дүнйә барандан әзрайыл гелер,
Бу суратлар үчин бизден җан алар».

«Хәли-де бир чени, яндырың, якың,
Ерне соган экиң, о җайы йыкып.
Мәтгелдиң топарның гүмүни чекиң,
Галмаз ялы эдиң, тумшугна какып».
Эртеси Халлыгүл хер өе гирип,
Шу сөзлери яйрадярды харс уруп.

Шейдип адамлары алада гоюп,
Молланың янына ограды гөни.
Гой, ол ере барып, чексин ол кейп,
Сеңнерлере назар салалың ханы.
Улы-кичи өйден босуп чыкдылар,
Агзын ачып, ак там тая бакдылар.

ВЕКИЛ

Йүрек эдип билмедилер бирбада,
«Айылганч» затлары барып гөрмәге,
Соватсыз ил үчин довул бир када,

Ол яйраса вагт болмаз дурмага.
Ол өйден ол өе гирип башларлар,
Хопзтып, демигип, дуруп башларлар.

Бәшден, ондан, йигримиден жем болуп,
Бири кесип, бири бичйәр оларың.
Төверекден ене гошуляр гелип,
Ген галышып араларна буларын.
Ак телпекли, бай геймли бир адам
Буларын ичинден сүйшди бир әдим.

Дийди: — Бири барып гөрсүн ак тамы,
Ондан сонра бир чукура түйкүрис.
Айдылян затларың хеммеси бамы,
Гөренден соң белли маслахат берис.
Ханы, араңызда бармы дөвталап?
Ханы, миллет, узак дурма, бирин тап!

Кән вагтлап ара дымышма дүшди,
Гитжек тапылмады өз пейвагтына.
Ахырсоны ыздан бири дил ачды
Бир гаррыжа адам булан багтына,
Сакгалы дызына етип дурярды,
Ак телпеклә гарап, ол совал берди:

— Мәтгелдиңки дәлми баржак еримиз?
Ол нәме барылман йөрүлен ерми?
Эгер эгнимизде дурса серимиз,
Янымызда кем эдилен иш бармы?
Нәме диймели мен ол ере барып?
Халлыгүлүң айдан затларын гөрүп?

Ак телпек гыңралды: — Диймели болса,
Өзүмиз диерис! Бар, аныгын бил!
Эгер-де ол маслахатыны алса,
Мәтгелдини өзүң билен алып гел.
Шундан соң уграды ол гожа киши
Ил ичинде белли Дөвлетяр вәши.

Бу бир гең адамды, ер-сувсуз, затсыз,
Дүнйәде екеже кемпири барды.
Өмри өтүп барярды оң зүрятсыз,
Муңа гарамаздан, ол хырыдарды

Оюн билен гүлкә, шорта сөзлере,
Сәхерде гүлкүси етип дүзлере.

Барлыларың аялларна сув чекип,
Тамдыр одунларын йыгнап берерди.
Гүйз айлары гавун башына чыкып,
Гиже ятман, «хай! күш!» эдип йөрерди.
Бири өлсе, ерни газарды гидип,
Гожа асла ядамазды иш эдип.

Шу ишлерден газананын иерди,
Такдыра хич вагт налыш этмезди.
Мыдама өлениң геймин геерди,
Хораз гыгырянча асла ятмазды.
Иш тапмаса, йүп ишерди отурып,
Шейдип гүн гөрерди көкенек герип.

Бес инди бу хакда, хер бедиркентлә
Шунча ер берилсе нәхили болар?
Догры, кә вагтда ягшы ниетлә
Шахыр башгадан көп назарын салар.
Йүки етди онуң хер зат болса-да,
Ниетинем билемзок ёгса-да.

Ханы онда сөзи довам эделиң,
Доланалың бу бөлүмиң башына.
Дөвлетярың ызы билен гиделиң,
Дервезеден уруп гирди баршына.
Гыгырды: — Мәтгелди, бәри чык ханы!
Малы-мүлкүң билен таныш эт мени.

Мәтгелди башыны сыпалап чыкды,
— Эссалавмалейким, Дөвлетяр ага!
— Валейким эссалам! — Ол гүлүп бакды —
Гелдим сениң затларыңы гөрмәге.
Диййәрлер сен безәпмишиң бу жайы,
Патышалаң көшгүнден-де энайы...

— Көшге-пөшге деңәберме, яшулы,
Оңатжа бол, агзың гышараймасын.
— Гөрйән вели бу ердәки иш улы... —
Дийип, гожа бираз чыкарман сесин,
Ере бакып дурды, пикире гитди.
Сонра: — Ханы, гөркез! — дийип айтды.

Алып гирди Девлетяры Мәтгелди
Гул пүркүлен ялы жайың ичине.
Машаның сөзлерин ядына салды,
Барын айдып берди яшула ине.
Девлетяр динледи агзыны ачып,
Агыр иш эдйән дек дерини сачып.

Әхли зады чыкарды ол ядындан,
Ак телпекли бай хем уммана гитди,
Мәтгелдиниң туташдыран одундан
Лагшан бедени̇не ыссылык етди.
— Мәтгелди жан,
багтың гелипдир! — дийди.
— Эдибер ишини, болупдыр — дийди.

Соңра чыкып гитди батып пикире,
Барып етди дуранларың янына.
Дурмады ол етенден соң бу ере,
Ак телпек гыгырды сыгман донуна:
— Нәме, гөлегчи дек ере гарярсың?
Айт ахыры, дурман нирә барярсың?

Бирҗик сәгинмезден угруна гитди,
Адамлар бир геңси болды бу ишә.
Гоңшусының оглы ызындан етди,
Яшулы сөййәрди оны хемише.
Эллерин чаганың башына гойды:
— Оглум, сениң багтың ак тамда! — дийди.

Ак телпегин гахар-газабы жошуп,
Агзын көпүкледип башлады бирден.
Юваш-юваш уградылар даргашып
Гарып-гасарларың бары бу ерден.
Бай уграды аксакалың өйүне,
Ким билйәр не пикир гелди күйүне?

Аннамырат готур бу байың ады,
Бир аягы гумда, бириси мунда.
Аныклап обада бар болян зады,
Гум ичине етирип дур хер гүнде.
Ондан буйрук алып Сара гетирйәр,
Сарының сөзүни оңа етирйәр.

Девлетяр шол гиже узак отурды,
Гоңшы-голамлары гелди янына.
Бирин муң гайталап, кән гүррүң берди,
Дүшмесе-де диййәнлериниң кәнине.
— Галаныны айдып берер Мәтгелди —
Дийип, гөвүн ачып, жакгылдап гүлди.

АЛЫ ДАЙЫ

Ханы, ылхам, жошма билсең жошма сен,
Гөк чай тошап ялы дама башлады.
Ханы, өңе сүйшмә билсең сүйшме сен,
Магтымгулы багшы хеңе башлады:
«Сандык гелйәр дәли деряны бойлап»...
Ише гир, сөзлериң дүрүни сайлап.

Яш гелин йылгырса гарып чатмада,
Ексуллык ят болуп, галкыняр йүрек.
Шундан мысал алып, узак ятма-да,
Ише башла, ылхам, болма бидерек.
Той билен байрамда гечди кән вагтың,
Эмма зәхметдедир хакыкы багтың.

Башланды окувың үчүнҗи гүни,
Илкинҗи сапага Мария гирди.
Алы дайы аңтап дуран дек муны,
Әтиячлы йөрәп ызындан барды.
Ишиги ачды-да, гызы чагырды,
Гол говшурып, онуң өңүнде дурды.

Өзүн расланшсоң дийди: — Маша жан,
Мениң геленими дийме хич киме.
Мәткерим турманка, ылгадым бу ян,
Сениң билен гүррүңим бар бирнеме.
Ынха, илки билен бу огланы ал,
Етим чага, мундан өзүң әгә бол!..

Шей дийип башыны өврди гожа,
— Горкма, гел, гел! — дийип, бирже огланы
Элинден тутды-да, итип чалажа,
Машаның алкымына элтди гөни —
— Хич ере гойберме, өзүнде йөрсүн,
Гуйжүниң етенже көмегин берсин...

Агыр дүшер сана эклемек муны,
Гызым, нәтжек, гапысы ёк бармага.
Дайысы чыкарып ковупдыр оны,
Дүш гелдим, гелшиме сени гөрмәге.
Гойбер муны адам хатарна салып,
Йыгнап-йыгшыранжа задымдан бөлүп,

Гетирип гидерин, көмек бор сизе,
Гарашмавер кән зат гетирер дийип.
Худай кән бермеги халанок бизе,
Эмма, гызым, галаймасынлар дуюп.
Сениң ак тамыңа гелип тидйәним
Билселер, довзаха дөнер хер гүнүм.

Маша чагажыгы класа салып,
Ала миннетдарлык билдирҗек болды.
Гожа пахыр онуң сөзүни бөлүп,
Башын силкәп, улудан бир дем алды:
— Мен гыссаняң, гүрлешерс соң гелемде,
Сана дийжек затларым кән гөвүнде.

Хәзир ховлукма-да маңа гулак сал,
Мекдеп ачан гүнүң гүррүң көп болды.
Мәткеримиң ганым душмандыгын бил,
Сени масгаралап, ол гүн кән гүлди.
Ишан, молла, мен диенлер гелдилер,
Сени мундан ковламалы болдулар.

Мәтгелдә хем айт: сересап болсун,
Онарса гөчүрсин машгаласыны.
Берселер, Тагтадан бәшатар алсын,
Сизи говы гөрүп дийййәрин муны...
Хош! Гелериң гөзлерине чөп атып,
Ене нәме болса аныгна етип —

Дийип, Алы дайы ызына дөнди,
Ягырнын хөкгердип, тутуп маңлайын.
Марияның гөзүне яш айланды...
(Гөзяш аялларда мыдама тайын.)
Класына гирип, яңкы огланың
Башын сыпалады: — Адың ким сениң?

Чорлы эли билен дырмап бурнуны,
Оглан жогап берди: — Адым ёк мениң...

Мен гитжек. Эй-вай, гойбериң мени!
Мерет дийди:
— Болшуң нәхили сениң?
Оглан дийди:
— Дайым ызымдан гелер.
Мерет дийди:
— Гелсе жогабын алар.

Оглан дийди:
— Сабып этжекмишиңиз...
Шейле дийди дүйн дайыма Халлыгул.
Мерет дийди:
— Пәхей, гүррүңдешиңиз
Тапыпсыңыз! Алданма-да, оңат бол.
Оглан бирден өзүн гапа оклады.
Маша зордан етип, оны саклады.

Дөрдүси дөрт ерден үйшүп дашына,
Хөреләп-көшеләп уграды бары.
Яңы аяк басан онки яшына,
Амандурды келиң оглы бу Чары
Шейдип тәзе гүне етишди гелип,
Отурды дөрдүнжи окувчы болуп.

Шол гүнүң эртеси Дөвлетяр вәши
Ики оглан алып, мекдебе гелди.
Шейдип өңе гитди Машаның иши,
Шейдип онуң гөвни шатлыга долды.
Эмма гара булут гелйәрди сүйшүп,
Жанлы ялы кәте чашып, кә үйшүп.

АРАКЕСМЕДЕ

Ики сапакдан соң ядавлык гелди,
Алты чага ылгап чыкды мейдана.
Гөзел китапларын янына алды,
Серенжамлап чыкмак үчин хер яна.
Бәш огланың арасында бирже гыз,
Догрудан-да, гөрүнйәрди хас эжиз.

Гүжүмдеп-де ёкарлапды нурлы Гүн,
Ердәки гар гөзүң дешип барярды.

Гөзелжик мес болуп, ойнадып гөвүн,
Секиде отурып сурат гөрйәрди.
Огланлар ковалап бири-бирини,
Яэрдылар гар зыңышып билини.

Маша бегенжине эрк эдип билмән,
Гелди чагаларын янына бөкүп.
Гар билен урсалар, гөвнүне алман,
Ойнаяр булара гуванчлы бакып.
Гарыплык-да, гам-да чыкыпды ятдан,
Гөзел башын гөтерди-де китапдан,

Гүнбатардан гечйән ёла серетди,
Гөрсе Гурбан агзын ачып гарап дур.
Гыз танярды оны. Ышарат этди:
— Гурбан, нәдип дурсуң?
Ынха бир зат бар.
Гелсең гөркезейин — дийип дикелди,
Оглан бармагыны агзына салды.

— Ынха! — дийип, тәзе галың китабын
Ялдырадып, гөтерди гыз дессине.
Гурбан гөрен бада онуң сахабын,
Гөйә бири зыңян ялы үстүне,
Чалт-чалт йөрәп, ыза чекилди бирден,
Гөзел гүлүп, шейле дийди бу ерден:

— Гурбан, нәме гачян? Болшуң нәхили?
Горкма, бу ёлбарс дәл, адам иймейәр.
Ичиндәки суратлары кән хили,
Нәче серетсең-де гөзүң доймаяр.
Ынха, гөр! — дийп, басды китабын дөше,
Муны гөз астындан сынлады Маша.

Гурбан гөвнүн бөлди. Өзүн дүрседи,
Гозганмаздан дурды дуран еринде.
Хөвес эдип йүрежиги урса-да,
Дашдан вели гаты пархсыз гөрүнди.
Эййәм Гөзел барды янына бөкүп,
Башлады Гурбаның еңинден чекип.

Дийди:
— Йөри, мекдебмизи гөрели,
Гөрмесең, арманлы боларсың, Гурбан.
Йөрүң, огланларың янна баралы,
Гитме, бизиң әхли затлармыз гөрмән.
Гурбан дийди:
— Моллам урар бармасам,
Бишире сапагым айдып бермесем...

Оняңча Машадыр огланлар гелди,
Дегишдилер Гурбан билен ойнашып.
Шейдип булар оны мекдебе салды,
Гөркезип бар зады, дашына үйшүп.
Бирсалымдан Гурбан гелди өзүне,
Монжук-монжук яш айланды гөзүне.

— Моллам урар, агам ковар өйүнден,
Маша дийди:
— Ковдурмарыс агаңа.
Эмма чага агыр гүнәң тейинден
Чыкмагың пикирни эдйәрди диңе.
— Агаң жоган берсе, оқармын гелип? —
Гурбан дуряр башын ашага салып.

Горкы билен хөвес уршуп-далаша,
Чаганың йүрегин пәки дек дилйәр.
Гурбаның башындан сыпалап Маша,
Келлесине тәзе пикирлер саляр.
Хөвес үстүн чыкды, Гурбан дил ачды,
Гең затлара хушы башындан учды.

Маша дийди: — Агшам Мәтгелди биле,
Аганың янына әлтели сени.
Хәзир дерслер, галам ал-да сен эле,
Өвреншибер, гайгы этме нәрсәни.
Мәтгелди жан какды, бары йыгнанды,
Үчүнжи сапага гирдилер инди.

Мәткерим таягын ойнадып элде,
Чалажа йылгырып класа гирди.
Әхли сапагыны гечйәрди дилде,
Онуң не дерслери, китабы барды.
Өз ерине гечип отурды ене,
Илки бада ынанмады гөзүне.

Ичини геплетди: «Окувчын саны
Эййәм еда етайипдир, гөрсене!

Гөз астындан сынлап чыкып Гурбаны,
Дишини гысып, ише гиришди ине.
Арап харпларыны чолады диле,
Сораг билен йүзленди ол Гөзеле:

— Дүйн нәме гечипдик айдып бер, ханы!
— «А» харпыны гечдик, ёлдаш мугаллым.
— Тагтаның йүзүне язармың оны?
— Язман нәме, язарын, ёлдаш мугаллым.
— Ханы, тагта чык-да, яз оны ятдан!
Гөзел тагта чыкды.
Биз шу вагтдан.

Бир залы белләлиң, дервайыс бизе,
Мерет билен мугаллымың арасы
Барха бозулярды, илйәрди гөзе,
Ёкды мунуң хич эмели, чәреси.
Шол гүнки чакнышык йигренже дөнүп
Ики йүреги-де дилйәрди ёнуп.

Билдирмежек боляр хилегәр молла,
Эмма ювутмага тайын Мереди.
Мерединиң-де окы болса гөзүнде,
Онуң яззы маңлайындан берерди.
Бу душманлык гүйжейәрди гүн-гүнден,
Хер затдан гүйчлүди, ашады ченден.

Мекдеп ише гирди, ачылды гапы,
Огланларың саны артяр гүнбе-гүн.
Дурмуш Мәткеримиң бойнундан йүпи
Илдирди, йүрегне басды-да дүвүн.
Хакыкат өңүнден сыпып биленок,
Чыкалга гөзлейәр, тапып биленок.

Бу-да онуң газабыны артдыряр,
Дузда дат галмады, гижеде укы.
Бозук келлесини хер яна уряр,
Гөйә йылан ялы ахыр демдәки.
Хер дем нештерини сокмага тайын,
Онарса зәхерин дөкмәге тайын...

Гөзел «А» харпының улы-кичисин
Гелишикли эдип язды хек биле,
Мәткерим бир геңси үйтгедип түйсүн
Отурды-да, соңра диййди Гөзеле:
— Бар, отур, хеммәңиз билйән болсаңыз,
Инди тәзе харпы өврелелиң биз —

Диймек билен хеки алып элине,
Эгрем-буграм харпың суратын чекди.
— «Башкы тыг», «кейинки тыг» дийилйәр
ине —
Дийип, огланларың йүзүне бакды.
Язың деплеринизе болушы ялы,
Ынха, язып гөркезйәрин мысалы...

ХЕШТЕГИНКИДЕ

Эл-аягы саман ялы титирәп,
Гөзлер ойнаклаяр монжук мысалы.
Башындакы ой-пикирлер пытырап,
Хер дем агырлашяр Гурбаның халы.
Бу гүнки ак тамдан алан тәсири,
Этди оны ген затларың есири.

Сув ичмән, чөрегиң гарасын гөрмән,
Ак тамың ичинде болмага тайын.
Вах, агасы Хештек эзъет бермән,
Оны окатмага болсады кайыл...
Гурбаның яш башы етерди гөге,
Шу умыда гүмра болуп бу чага

Маша билен Мәтгелдиниң өңүнден
Дигдеңекләп баряр өйлерне тарап.
Аяк чекди тамларының дениңде,
Делмирип Машаның йүзүне гарап.
Мәтгелди дүшүнди: — Ойнабер — дийди.
— Голайда бол, чагырылсаң бар — дийди.

Машадыр Мәтгелди гирдилер гелип,
Хештек күмүшчиниң гиң дуканына.
Гаррылар отырды бир топар болуп,
Кейпине геленлер уссаң янына.
— Эссалавмалейким? — дийди Мәтгелди,
Адамлар аңкаршып, бир геңси болды.

Ики гожа бу икисини гөренден,
Бакдылар йүзлерне бири-бириниң.
Маша шейле маны окады мундан:
«Гүнәдир гөрмеклик йүзүн буларың...»
Яңкы икиси хич киме бир сөз диймән,
Дукандан чыкдылар деррев сәгинмән.

Таныш адамларың бейдип гидиши,
Мәтгелдини агыр ягдая салды.
Гыз сынлады башдан-аяк бу иши,
Төрде ене бири хасасын алды.
Дине бирки адам «валейким!» дийди,
Бейлекилер «хыс-выс» этди-де гойды.

Хештек илки нәтжегини билмеди,
Бир онуң, бир мунуң йүзүне бакды.
Хич адамдан белли жогап алмады,
Көрүгиң сапыны өзүне чекди.
Геп-гүррүң кесилди, дымды барысы,
Чыкып гитди отуранлаң ярысы.

Мәтгелди бир башдан узадып элин,
Дөрт яшулы билен гөрүшип чыкды.
Бәшинжи элигне етирип голун:
— Элим хапа! — дийип, терсине бакды.
Гөрүшмезлик үчин Мәтгелди биле,
Алтынжысы гайра чекилди чала.

Гөвүнли-гөвүнсиз гөрүшди усса,
Мәтгелди чоммалды ожак башына.
Бойнун буруп дуряр Маша нерессе,
Етим дек середйәр дегре-дашына.
Бу болуш Мәтгелдиң жанындан өтди,
Хештеге середип, шейле айтды:

— Бимахал чак гелэйдикми, сакгалдаш?
Пәсгел берен болаймалы ише биз?
Чыкан гач, чыкан гач, бу нәхил болуш?
Гыза бакып: — Өтәйдели, Маша, биз?
— Ёк, ёк! — дийип, Хештек сөзе гошулды,
Бу сөзе өр-гөкден гелен дек болды.

— Эйсем нәме биз гапыдан гиренден
Бириң ашак бакяр, бириңиз гачяр?

Хештек дийди: — Ынан, сакгалдаш, сенден
Дура-бара обаң арасын ачяр.
Болуш-гоюшыны сорап гөрүбер.
Мәтгелди айтды: — Өзүң сүрүбер.

— Гелейде-де сениң гүррүңиң эдип
Отурярдык. Айдыберсинлер ине.
Дийдеп, ёлдан чыкып йөренден бейдип,
Гөчәерлер бу гызың өз юрдуна.
Белки, онда хал-ягдайын дүзелер,
Доган-гардашлары хованлар болар.

Мәтгелди гең галды: — Хештек, диелн
Мен гидейин, гыз-да бу ерден гитсин.
Эмма үстүмизден дүшен бу ёлы
Нәхил совжаксыңыз? Хаңы, айтсын
Кимиң етйән болса акылы муңа?
Хештек яшуллара дийди: — Бир маңа

Сөзлемек галдымы, диййн ахыры!
Гезек бермән гүрлейәрдиңиз яңа.
«Хә-хм...» дийип, отуранларың бири:
— Агыр дүшен болса, Хештек бег, саңа,
Мениң бир келеме сөзүм бар онда.
Мәтгелди айдяр ёл барасында.

Бизиң ёл-ыз билен ишимиз ёкдур,
Сован совсун, чекен чексин о ёлы.
Биз мусулман, бизиң гөвнүмиз пәкдир,
Иөне арамызда бу бозук пәли
Сакламага ниет эдип билжек дәл,
Бу гүнәни үстүмизе алжак дәл...

Сары мурт, готурак үчүнжи бири
Дийди, гыжакчы дек совуп йүзүни:
— Шу гүне ден саклап хеззет-хатыры,
Ягшының-ямының чекдик сөзүни.
Инди сен, Мәтгелди, ак тамың алык,
Говы бор уграсаң, хетдиңи билип...

Мәтгелдиниң ганы гызып беденде,
Гөзи ханасындан чыкжак болярды.
Бири шейле якмазыны айданда,

Туруп якасындан тутжак боларды.
Эмма сакланярды дишини гысып,
Хынзап гелен гахар-газабын басып.

Гөрушмек ислемэн Мэтгелди биле,
«Элим хапа» диен бэшинджи бири
Болар-болмаз зады чолады диле:
— Гачды обамызың тагам-тагсыры
Сабын ысы гелйэр гуйы сувундан,
Огланлармыз азып баряр гүн-гүнден...

Гөрушмэн өзүни гайыррак чекен
Отуран еринден дийди: — Мэтгелди,
Гаты гидйэң илиң терсине бакан,
Сениң бет ишлериң элеме долды.
Мэтгелди эллерин дирэп дызына
Әнетди төрдәки гожаң йүзүне:

— Эй, Дөвлетяр дайы, сен-де булардан
Галма-да, айдып бер гөвнүндәкини?
Ол дийди элине чөп алып ерден:
— Оглум, диңлемекчи болсаң меңкини,
Хабардаррак бол-да, ишиң эдибер,
Шу баряң ёлуңдан чыкман гидибер.

Гөрйэңизми, мунуң дийййэн сөзүни —
Дийип, шол алтынжы галды дызына.
— Шол ак тама элтэймесең өзүни,
«Бар!» диймерсиң огулына, гызына.
Хич кими ёк мунуң, бир өзи тенха,
Шейле адам бозяр ил ичин ынха...

Соң Дөвлетяр ардынжырап шей дийди:
— Сакгалдаш, сен гаты гитме, юваш бол!
Мэтгелдини шол ишине ким гойды?
Ханы, пикир эт-де, шоны яда сал.
Ол бизиң табшыран ишимиз эдйэр,
Ревкомың айт диенин айдяр...

Усса дийди: — Бу сөзүң-де жаны бар,
Ишлемесең дишлемерсиң дийлипдир.
Дөвлетяр айтды: — Бардыр хырыдар,
Шонуң үчин ак там ачлып гойлупдыр.

Герекмесе ачмаздылар ак тамы,
Ханы айдың, сизи зорлаян бамы?

Ислэн барсын, ислемедик бармасын,
Үч-дөрт йылдан ерем тапмаз чагаңыз.
Халлыгул Мэтгелдиң йүзүн гөрмесин,
Эмма ондан йүз өврүп билмерис биз...
Барысы дымышып отырлар ине,
Нэме диййжек хакыкатың терсине?

— Өрэн жай сөз Дөвлетярың айданы —
Дийди-де, Мэтгелди өзүн дүрседи.
— Кэ бири обадан ковянча мени,
Өзи бир ак тамы барып гөрседи.
Ол ерде чагалар ойнаяр гүлүп,
Тэзе китапларың гужагна долуп.

Хөкүмет обада орнашды гайым,
Оны хич ким гозгап билмез ериңден.
Ак там ишлемели эдилди дайым,
Моллалары өкде бири-бириңден.
Ак тамда оканлар улы болжакмыш,
Бар задың эркини эле алжакмыш.

Мен аңырдан эшдип гелдим барыны,
Кетхудалар өзүмизден болмалы,
Хер ким сыламалы бири-бирини,
Хер ким бир-бирине сала салмалы.
Лениңден гелипдир деңлик перманы,
Хич ере гөчмериң, оны гөрмэни.

Маша барысына дүшүнди мунуң,
Миннетдар назарын дикди достуна.
Адамлар аңк болуп диңлейэр онуң
Хер айдан сөзүни, гөрйэр гыз ине.
Мэтгелди сөзлейэр ызыны кесмэн,
— Гөчмен өз обамдан чөксе-де асман!

Ким ак тамың окувыны гутарса,
Эмел етжек, арз сорап башлажак,
Бири онуң янна иш билен барса,
Оглы ялы болуп ишин ишлежек.
Ленин ревкома өвредип шуны,
«Берджай эдиң!» дийипмишин гөс-гөни.

Яшыр-юшур зат ёк ики арада,
Акмак болман, чагаңызы окадың.
Инди дийжек мусулманлык барада,
Мунда-да гышарман, дуз-ёлдан гидиң.
Динимизе хич ким дава эденок,
Хич ким намаз окама дийип айданок.

Окабер намазы, тутубер ёлы,
Ядама, тәретиң сынянча ока.
Маңлайың дүйәниң дабаны ялы
Галнап, тә елкене дөнйәнчә ока.
Йөне хер зат тослап, бахана тапма,
Тәзе хөкүмете ёк гүнә япма!

Шонуң үчин йүрек чиширип йөрмән,
Хер ким иши билен болсун мүбтела.
Хәзир окатмадык соң чекер арман,
Ленинниң ёлундан гелмез хич бела.
Чагаларыңыз айлык алар мазалы,
Онсоң яшарсыңыз мисли бег ялы.

Өмүрбойы көрүк басып, күл ювдуп,
Док дурмушың арзувында ат салан
Хештек, гөйә өңки пәлинден гайдып,
Шейле дийди өрән ювашлык билен:
— Эртекими, чынмы шулар, Мәтгелди?
Ким бизиң дадымыз эшидип, билди?

— Ленин... дийип, жогап берди Мәтгелди,
— Ленин... дийип, Хештек галдырды гашын.
Бу вагт дашардан бир оваз гелди,
Йитирен дек болды барысы хушун.
Эшидилди Гурбаның аглаян сеси,
Үйтгеди уссаның, Мәтгелдиң түйси.
Хемме бирден ылгап чыкды дашары,
— Нәме бар? Ким ол? — дийип, гыгырды усса.
Шол күйкүҗе молла чермәп гошары,
Гурбаны урярды... Чага нерессе
Гөзден боюр-боюр яшын дөкйәрди,
Маша ылгап эййәм алкымна барды.

Гурбаның элинден тутуп, уссаның
Янына гетирди. Сүпүрди гөзүн.

— Бу болшуң нәхили молламыз сениң? —
Дийип, Хештек зордан саклады өзүн.
Дүвүлен юмрук дек күйкүҗе молла
Ики сөзи чатып билмән шу пилле,

Сандырап дурярды, ахыр дилленди:
— Инди дүшүникли хемме зат маңа!
Мәтгелди капыр дийип иле белленди,
Ол-а түйс мәхрибан экени саңа.
Бу арвахам эййәм алыпдыр хушуң,
Довзахда янжакдыр сениң чал башың...

Хештегиң бу сөзе гахары гелди:
— Нәме болды? Нәме бейле гызярсың?
— Инииден сорап гөр, ол капыр болды.
— Өзүң айт, нәме бейле дызярсың?
— Иниң гачып гитди метҗитден сениң,
Ак тамында окап башлапдыр онуң —

Дийип, молла гыза ышарат этди.
Хештек дийди: — Шейтдими, Мәтгелди?
Ол болушын болшы ялы айтды.
Усса: «Болупдыр!» диен карара гелди.
— Сиз бери чаганы хорламаң бейле,
Ханы, молла, мундан гошуны сайла!

Гөрен ерде ач ит ялы таяклап,
Уруп йөрер ялы чага ёк менде!..
Молла яшуллара бакды гыяклап,
Арка тапмак үчин өзүне мунда.
Чагадады бар адамың үнүси,
Хештеге дыкылар барха иниси.

Молла бу болуша өр-гөкден гелди,
Ол ыза чекилип башлады бирден.
Бу ерде өвсайың гендигин билди,
Шейле дийди долуп газап-гахардан:
— О дүнйәде жогап соралар сизден,
Харая гарашмаң шол вагт бизден...

Шейдип, агшамара тозан турузып,
Молла газап билен гитди ызына.
Гурбаның бурнуның ганын дурузып,

Адамлар дүкана гирдилер ене.
Гүррүң довам этди өңкүси ялы,
Гаят беклэп учды хеммэң хыялы.

Мэтгелди сүрегне етдирди ине,
Билйэн затларының барын айтды.
Бат берип Мэтгелдиң айдан сөзүне,
Маша бу гүррүңиң довамын этди.
Бэш-он адам гелди ене гижара,
Түкениксиз совал дүшйэрди ара.

Ак тамда галаплар ховсала дүшди,
Мерет уч-дөрт гезек гарады ёла.
Бу сөхбет Машаның гөвнүни ачды,
Өчмез тэсир этди йигде, яшула.
Улы хуптан вагты гайдып гелдилер,
Бу агшамдан улы леззет алдылар.

Единжи бөлүм

МЕРЕТ БИЛЕН МАША

Онлук чыра яняр стол үстүнде,
Пежиң оды ловурдаяр сесленип.
Чөрек бар, жай ыссы, мекдеп хер гүнде
Ишлэп дур, яш гөвүн ялы бесленип.
Маша эжесинден тиз-тиз хат аляр,
Хер айда бир гезек совгады гелйэр.

Йүрек өңкүси дек күйсэнок ызын,
Мэтгелдиниң өйи мэхирден долы.
Иш көпелди, Маша эпенок дызын,
Догры алып баряр гөркезлен ёлы.
Онда барлабермели-дэ депдери?
Гечилди-дэ бу ишлериң кын ери?

Ёк Онуң ягдайы өверлик дэлди,
Депдерлери сүйшүрди ол бир яна.
Гайгы-хасрат бары жемленип гелди,
Эзъет бермек үчин бу яш ынсана.
Алма янагына дирэп эллерин,
Яда салды гечен, гелжек гүнлерин.

Гөйэ чакып гиден ялы йылдырым,
Гүнлер ызлы-ыза гечип барярды.
Яш йүрек мүң хили арзува долуп,
Йити талапларын өңе сүрйэрди.
Кэ гижелер оянярды йылгырып,
Ятарды яссыга дөшүни берип.

Хер задың мөхледи, өз пурсады бар,
Йылың дөрт паслының болушы ялы.
Яшлык оюн билен гүлкэ хырыдар,
Агыр зэхметден соң бошаса эли,
Дүшүп өзи ялы йигдиң ызына,
Хыялын учурып Айың дең ине.

Гөвүн телвас эдйэр гиже гезмеги,
Гүндиз огрын-огрын гарашсам диййэр.
Хич вагт ислемэн ызын үзмеги,
Эллер бир боюна долашсам диййэр.
Тамбовда яшаса башгача борды,
Белки-де, биреййэм сөйги дөрэрди.

Белки, айдып бир-бирине ич сырын,
Сөзсүз гүрлэрдилер огрын бакышып.
Гижелер шэхериң иң гөзел ерин
Гезердилер кэн болсады экишип.
Инди бу затларың вагты гелипди,
Дуйгулар бесленип, гөвүн гүлүпди.

Бу бир. Икинжиден гыз разы дэл,
Иши гөвнелайык дүшенок ёла.
Барха агырлашяр өңки агыр хал,
Душманлар гурярлар хер гүн бир хиле...
Шейдип, ой-пикире батып отурды.
Соңра элин депдерлере етирди.

Гышык-мышык, терслин-оңлын язылан
Харплары гөренден йылгырды бирден.
Өмүрбойы хер тарапдан эзилен
Халкың багты башланярды шу ерден.
Хер тэзе депдери эле аланда,
Ээси хэзирди гөзнүң өңүнде.

Ыхлас билен дүзедйэрди хер сөзи,
Гызыл галам алып, бахасын гоюп.
Шейдип йылы жайда онуң бир өзи,

Ишиие гуваныи, чекйәрди кейп.
Огланларың ярсы ерән асгынды,
Гапы жыгылдады, Маша тисгинди.

Гызлык дуйгуларын инче тарлары
Шол демде сесленип, бейнә урдулар.
Чалажа дилленип, бар дамарлары
Мередиң геленин хабар бердилер.
Серетмән танады мыхманын Маша,
Соңкы гүнлер пикирдеди хемише.

Бу йигидиң әхли гөрнүши, болшы,
Онсоң нәчик танамарсың, билмерсиң?
Пикриң чекйән болса хер бир дем алшы,
Әлбетде, толгунман гаршы алмарсың.
Маша бирден элин гойды дөшүне,
Әхли гаты хыңзап урды башына.

Ак йүзи чым-гызыл болды шо бада,
Эмма деррев өзүн элине алды.
Инди үнс бермән Маша хич зада,
Гапының агзына назарын салды.
Эли дөше етди, титреди беден,
— Нәме болды? — дийип, сорады шо дем.

— Хич зат... — дийип, Мерет совды йүзүни,
Гыз сын эдип бир зат боланын дуйды.
Йигит бирсалымдан дүрсәп өзүни,
Титрейән элини стола гойды:
— Гөзел аглап отыр, какам гам чекйәр,
Эжемиң наласы асмана чыкяр.

— Нәме болды, Мерет, айтсана тиз?
— Уйтгешик бир зат ёк, өңки хеи, Маша,
Чайы гутарындыр какамын гүндиз,
Барлып дурлан ер-э дийип хемише,
Бир атым чай сорап баранда Гөзел,
Генгшимиз дийипдир: «Берердим озал,

Инди сизиң билен барыш-гелшим ёк,
Дирикәм зат бермен диңден чыкана».
Белли зат, хер кесиң болса гөвни пәк,
Бейле этмез, эмма, Маша, бак ине,

Хер дем шейдип гетирселер гахарың,
Тагамы гачмазмы ахыр бу ериң?

Маша ере бакып, дишләп хырчыны,
Бирсалым ойланды пикирин жемләп.
Дийди: — Мерет, гөрүп гуваняи сени
Гөреш мейданында. Этмейәрин лап!
Пәлван хер ягдая назар салмалы,
Гиң гөврүмли, парасатлы болмалы.

Диңе шейле пәлван еңер бигүман,
Шонуң үчин мерт бол, йитирме өзүңі —
Мерет ене отурды-да бир заман:
— Саг бол, гайрат берди маңа бу сөзүң —
Дийип, чыкып гитди, өйлерне барды,
Барып, гамлылара гөвүнлик берди.

Ятдылар. Хеммеси уклады ине,
Эмма юмуланок Мередиң гөзи.
Хер хил пикир гелип гечйәр серине,
Кә йылгырып гидйәр нурана йүзи.
Гөз өңүнде Маша, хыялда Маша,
Мерет ёла чыкяр, о ёлда Маша.

Хыял голтугындан гөтерип, оны
Укладанок. Хер дем бир яна бакяр
«Нәхил адамдыгын билсемдим мунуң,
Гуя йыкылсаң-да элиңден чекйәр.
Әхли дерде тайяр онуң дерманы,
Барсаң, гойберенок көмек бермәни.

Гыз-да болса чекинмейәр хич затдан
Мен-э хайран мунуң акыл-хушуна...»
Укы гачды. Турды-да бир сагатдан,
Долуп гелен хыяллары башына
Бир ужундан жемләп башлады йигит.
Гөвнүниң көшгүнде гурды-да тагт.

Машаны чыкарды онуң үстүне,
Өзи гол говшурып, өңүнде дурды.
Ак мая мүндүрип оны дессине,
Өзи багтлы болды, оңа багт берди.

Яшлыгың ганаты түкенмез хыял,
Барха герим алды, ачылды гиң ёл.

«Гүнде йүз ялбарып, янында болсам,
Алты ганат өйде далашсам гана.
Йүпекден тикилен кежебә салсам,
Кәте гезим этсек чыкып хер яна.
Хер бир гүнүм гечсе оңа ялбара,
Жаным гурбан болсун шейле дилбере...»

Бу сөйгүди! Эмма йүрек эленип,
Хич ерден ынамдар даянч тапмады.
Хорлук басды. Бирден гөзлер немленип:
«Гарыплык-да төрүмизден гопмады»
Диййип, багрын пара эйледи йигит,
Даң-да чала саз берипди бу вагт.

Гоңшы отагдакы башга бир йүрек
Гүрсүлдәп урярды өнкә үч эссе.
Бу пурсатда ол йүреге ким герек?
Муңа жогап тапман, йылгырып мысса,
Маша геринйәрди ёрган ичинде,
Соңкы айлар шейле гечйәрди гүнде.

«Гөрнүш тайдан гөвне кине гелмейәр,
Хер ким билен деңешсе-де кем дурмаз.
Эмма гапы какмагы-да билмейәр,
Кә вагт гамланып отуршың гөрмез...
Шонда гелип бәлчиресе, гүлүшсе,
Якын дурса, хас йүрекдеш болушса...

Вий, мен нәме диййән, Мерет дүйбүнден
Башга бирин беслейәндир гөвүнде?
Ёкдур! Ынанмаян, асла мен ондан
Бейле сөз эшдемок, гөрсем-де гүнде.
Өз-ә гүнбе-гүнден өвренйәр, өсйәр,
Айдаңа дүшүнйәр хем гулак асяр...»

Бу сөйгүди! Ики йүрек бир гөчүп,
Бир-бирине узадярды элини.
Белки, парлар бу йүреклер гүл ачып,
Белки, тапман бир-бириниң дилини,
Сүйшүп гелйән гара гүнде ят болар,
Ким билйәр арзувлар, белки, мат болар.

Шунуң үчин тәзе баба гечелиң,
Вакалар жемленип, гурдулар хатар.
Аяк алдыгына өңе мычалың,
Оларың бириси бириндеи бетер.
Гум тарапдан Бедиркенде бир атлы
Эртеси гич гелди, гаты хайбатлы.

АННАМЫРАТ ГОТУР СӨЗЛЕЙӘР

Ил ятып, уклапды итлериң бары,
Агиннишден инен вагтында атлы.
Ким бу рахат ятман гижәниң яры,
Оба огрын гелен? Нәхил ниетли?
Ким билйәр, дүшелиң ызына онуң,
Гөзүмиз дүшйәнчә гөзүне онуң.

Селеңләп отуран көне галаның
Төверегниң гамышлары шаглаяр.
Кә гыжага меңзәп овазы онуң,
Кәте етим ялы зарын аглаяр.
Гыш шемалы көвсәп батлы уранда,
Гамышлар кә ятып, кә галяр шонда.

Гөйә меле сувлы әпет деряның
Толкунышын гөз өңүне гетирйәр.
Көне гала ортарасында онуң
Ериң диреги дек болуп отуряр.
Яңкы атлы гелип гамыша гирди,
Гаратап пычагы, түпеңи барды.

Бедиркендиң сырлы гижелери кән,
Кә вагтлар ондан чыкмаяр башың.
Кә түпең атылып, яңланып хер ян,
Бирден гайып болар якын ёлдашың.
Ики сыпп газап донун геенде,
Кән вакалар болуп гечипди муңда.

Гара дери тойнагыны өл эден
Атын дүшап гамышлыкда ол адам,
Чар тарапа бакып дурансоң бир дем,
Сары мергенинкә басды ол гадам.
Бу шол Аннамырат готурды хәки,
Дүш гелениңиз өң алтынжы бапдакы.

Яп-чиллерин ичи билен букулып,
Етип гелди. Сары мерген өр турды.
Мәткерим хывалы ики букулип,
Хеммеден өнинчә элини берди.
Отурдылар өне алып гөк чайы,
Дәп боюнча яда салып худайы.

Аннамырат готур сүпүрип дерин,
Сонра уәул-кесил сөзе башлады:
— Ханы, Сары мерген, ики гүн бәри,
Нәхили буйрук алдың? Нәме ишледиң?
Барыны айдып бер, болушы ялы...
(Шол дем чилим отлап гетирди Алы.)

Сары мерген оңа гыңралды бирден,
Дийди: — Ховлуда бол, маллара-гара.
Алы чыкды башын галдырман ерден,
Ховсала басдырып үстүн биәчре.
Сары мерген Аннамырада бакып,
Шейле дийди илки бурнуны чекип:

— Өтен агшам ревкомдан хат алдым,
Батракларың адын язып бермели.
Үч окадып, онсоң манысын билдим,
Чынмы, ялан, онуң соңун гөрмели.
Ревком олара дүе берҗекмиш,
Халларындан хабар алып дурҗакмыш.

Готур макуллады: — Говы болупдыр,
Бәш тагта кагызын йүзүн долдурың.
Гүлүп дийди: — Түйс вагтында билипдир,
Бизе дүе герекдигин. Берк дуруң.
Яшулы Ахала кервен угратҗак,
Хәзир дүе тапса ол дерман этҗек.

Ревком саг болсун, ягдаймыз билйәр,
Дөвлетине худай берсин берекет —
Дийип, Аннамырат җакгылдап гүлйәр,
Җай ичинде бирден гүйҗәп херекет.
Бир-бирине гезек бермән, ат тутуп,
Он йыл өң өлениң адын ят тутуп,

Список язярлар...Мәткерим тиз-тиз,
Дилине дегирйәр галамың ужун.

Хер дегенде додагында галып ыз,
Агзы тиз ятлатды товук кекеҗин.
Бу иш тамам болуп, ятансоң гүлки,
Аннамырат ене сөзледи илки:

— Инди хан аганың буйругын диңле,
Ак тамы якмалы затлары биле.
Мәтгелдиң-де тохум-тиҗини соңла,
Ол орус гызыны салмалы эле.
Гум ичине элтип бермели оны,
Йен ягшы гызарансоң алманы...

Палав гелди, шерап гелди, мең гелди,
Кәселер чакышды ызлы-ызына.
Ятдылар. Мәткерим тирсегне галды,
Бар үнсүни берди рус гызына.
«...Шу гиҗеден галсам, элимден гидер,
Гел, мертлик эдейин, этмәйин хедер...

Даң атянча ак билегин яссаныл,
Ятайын сыпалап леймун дөшүни...»
Ол ювашҗа турды гаты гыссаныл,
Гөйә йитирен дек акыл-хушуны
Уграды сандырап, мекдебе гаршы,
Танапдан бошана мензейәр баршы.

Алы дайы чыкды ызындан ылгап,
Йүреги гүрсүлдәп урды гоҗаның.
«Бу йигренҗи нирә барярка галгап,
Вагтам-а ярындан гечди гиҗәниң?
Бетеринден сакла, худайым, өзүң,
Худайым, дадына етиш о гызың! .»

Алы лая анык болды хемме зат,
Гара пикирини аңлап молланың,
Тасдан гыгырыпды эдип дат-перят,
Эмма гөзи етди бир зада онуң:
Гыкылык өзүңе зыян этмекди,
Говусы, ызындан аңтап гитмекди.

Бар зады чыкарып ядындан гоҗа,
Уграды хасасын алып элине.
Деми гысып, үсгүрйәрди чалажа,

Кә ерде бүдүрәп йыкыляр ине.
Мәткерим биреййәм йитипди гөзден,
Алы дайы әдим уряр тиз-тизден.

ДАҢЫҢ ӨҢҮНДЕ

Даңа галан мекеҗин дек хашылап,
Хер ерден бир әдим уряр Мәткерим.
Ынанай, окыжым, этмейәрин лап,
Гара гуш дек учуп баряр Мәткерим.
Гыздырма тутян дек шакырдап диши,
Учупдыр башындан, учупдыр хушы.

Ине, дервезәниң өңүне гелди,
Ичерден хырлады Мәтгелдиң ити.
Мәткерим шол бада ядына салды,
Пенжесинде барды бир бөлек эти.
Гапың ашагындан оклады оны,
Ит хем сесин кесди шо бада гөни.

Элин сокуп илдиргижи яздырды,
Асса басып гирди ховлың ичине.
Машаның җайының агзына барды,
Гапыны ювашжа ачды-да ине,
Эмай билен япды дөнүп ызына,
Гүйч тапанок эрк этмәге дызына.

Өлүгсиже чыра янярды төрде,
Маша яңы сүйжи ука гидипди.
Мәткерим сандырап дур гирен ерде,
Ятышы аклыны хайран эдипди.
Ак гошарлар гүлли ёрган үстүнде,
Акмаяң ёлы дек гөрүнйәр тен-де!

Белки, сүйжи дүйш гөрйәндир хәзир ол,
Чалажа йылгыряр нурана йүзи.
«Бейле гөзел дәл ялыды бу озал...»
Дийип, Мәткеримиң сүзүлйәр гөзи.
Ногта ялы сачлар толкунып ятыр,
(Гөр, хайсы бендәниң дөвлети гетир!)

Кә тамшанып гидйәр юкажа додак,
Таңжа келле пер яссыга чүмүпди,

Мәткерим бар зады унудып шу чак,
Дишин гысып, гөзлерни юмупды.
Япышды тушага чөзли, шо бада,
Донуны чыкарып, оклады кәте*

Әдигиве етди эллери бирден,
Долакларын зынышдырды дөрт яна.
Ене гыза бакды дуруп шу ерден,
«Эртир атсалар-да дөзерин жана.
Хей, муны-да хана берип болармы?
Бу леззете гарап дуруп болармы...»

Шундан соңра нәденини аңшырман,
Аклы чашды, перделенди гөз өңи.
«Мен дертли, сенсиң дердиме дерман»,
Гызың гужагына гирипди яңы.
Хашылап бойнуна саланда эли,
Маша гөзүн ачды, тутулды дили.

Бирден өзүн чекди дивара тарап,
Эмма бичәрәниң гүйжи асгынды.
Алтын сачлар хоша ялы пытырап,
Күмүш беден симап ялы тисгинди.
Чиллемеси ялы күкүрәп молла,
Агзындан ак көпүк сачяр шу пилле.

Гүйчли гөреш гитди даражык ерде,
Молла өне зынды, гыз ыза гачды.
Җайың ичи долды ак, гара перден
Гыз гыгырмак үчин агзыны ачды.
Молла элин онуң агзына эртди,
Маша бармагының ужун керитди.

«Вай!» дийип, элини чекенде молла,
Маша сыпды. Өзүн ере оклады.
Ач ёлбарс дек еке бөкенде молла
Оны гапа етирмезден саклады
Маша ики гезек гыгырды чиркин,
Молла йитирипди адамлык гөркүн.

Көйнеги йыртылып, сал-сал болупды,
Йүзи чызым-чызым дырнак ызындан.

---

* *Кәт — кровать.*

Элхенч гөзлери-де гана долупды,
Мытгал балагының эгри ызындан
Сыпжырлан бутлары чыкып дур ине,
Ене өзүн зыңды гызың үстүне.

Инди ерде гөреш тәзеден гызды,
Гыз ене-де чиркин гыгырды бирден.
Ховлудакы ит-де бир зады сызды,
Айылганч-айылганч үйрүп шо ерден,
Хеммәни галдырды аяк үстүне,
Мерет палта алып, чыкды дестине.

Ол дашарда бири бармыка дийип,
Дервезеден тая йөреди илки.
Мәтгелди-де донун елбегей гейип,
Даш чыкды. Ызындан ылгарды, белки,
Гулагына етди Машаның сеси,
Мереди чагырып, деррев икиси

Гызың отагына уруп гирдилер,
Диллери тутулды бир бада ине.
Молланың айылганч түйсүн гөрдүлер.
Ахыр етишдилер гызың дадына.
Гыз булара тая оклады өзүн,
Молла бир эйменҗи алардып гөзүн:

Гыгырды:
— Ёк болуң! — дийип — бу ерден.
Наганы ялпылдап гитди элинде.
— Чекил, оглум! Атаймасын ол бирден! —
Диен сөзди Мәтгелдиниң дилинде.
Эмма Мерет гулак асмады муңа,
Палтасын галгадып, топулды өңе.

Ялпылдады агзы наганың бирден,
Җайың ичи акҗа түсседен долды.
Мерет йыкылыпды. Галды-да ерден,
Палтаны молланың эгнинден салды.
Палта сүңке етмән тенини дилди,
Мәтгелди молланың наганын алды.

Алы дайы етип гелди дессине,
Шо бада ягдая дүшүнди гожа.

Гыз сараяр йүзүн Мередиң ине,
Ок яңакдан деген экен чалажа.
Барысы жемленип молланың дашына,
Бир карара гелжек боярлар ине.

Маша диййәр:
— Аксакала табшырың!
Алы дайы диййәр:
— Пейда ёк ондан!
Мерет диййәр:
— Эркин элиме бериң!
Мәтгелди айдяр:
— Геп болмаз мундан!
Муны ревкома элтип берейин,
Ере сокянчалар янна дурайын.

Молла болса йүзүн ашага салып,
Додагыны дишләп, силкейәр башын.
Ахмыр эдйәрми ол утанжа галып?
Ёк! Гахардан яңа гыжаяр дишин.
Гөзүнде окы ёк, атжак булары,
Гара ере егсаң этжек булары.

Мәтгелди гейинди. Гамчысын алды,
Алы дая дийди: — Болубер шунда.
Соңра Мәткерими өңүне салды.
Гыза дийди: — Кир галмасын гөвүнде.
Өзүм беллисини эдип гелерин.
Арыны алянчам шонда боларын.

Гахар эдип ятыраймa ишиңи,
Бу мынасып дәлдир бейле эдере.
Шейле вагтларда дик тут башыңы —
Мәткериме гарап айтды: — Йөре,
Дүш өңүме, гөркезейин ёлуңы,
Тагтада сорарын сениң халыңы!

Соңра бары ховла чыкдылар үйшүп.
Мәтгелди атланды гөк эшегине.
Угратдылар «саг-амангел» дийишип,
Молла өне дүшүп уграды ине.
Галанлар гирдилер тама доланып
Мерет гыза бакды, өзүн эле алып.

Гөвнүнде чалажа гүман дөреди...
Гыз деррев дүшүнип сөзсүз совала,
Батыргайлык билен оңа гарады.
Гөйә дийди: «Гарга гонанок гүле!»
Мерединң гүманы учды башындан,
Гувандылар муңа гөрүп дашындан.

Башладылар жайы тертибе салып,
Шу вагт айылганч бир оваз гелди.
Деррев даш чыкдылар бары жем болуп,
— Етиң! — дийип, гыгырярды Мәтгелди.
Хеммеси ылгады көпрүден тая,
Шол демде етдилер сес чыкан жая.

Мәтгелди сеңсирәп ятырды ерде,
Эшеги дурярды танапын басып.
«Доңуз оглы чекип гөзүме перде,
Уруп, чөпе сиңди кибтини гысып...»
Мерет бу гүррүни эшден дессине,
Шол дем чыкды ар алманың кастына.

Моллаң ызын алып, гуш болуп учды,
Пычагыны ялпылдадып элинде.
Көп япдан, салмадан, райышдан гечди,
Гөйә ере гирен ялыды генде.
Бир салымдан оң ызыны йитирип,
Касам этди бир бейикде отурып:

— Тә өлйәнчәм сең кастыңда боларын,
Якандан айырман гүйчли голумы.
Асмана учсаң-да эле саларын,
Басалатман гөвнүмдәки гүлүми.
Гөвнүмиз белентдир, болсак-да гарып,
Ар алышым бир чак эдерлер тарып.

ОКЫЖА ЙҮЗЛЕНМЕ

— Зол гиже гечип дур соңкы вакалар! —
Дийип, эй, окыжым, игенме маңа.
Гиже болса онуң гүндизем гелер,
Бу догалың бәри мәлимдир саңа.
Эмма хер дөврүң өз шерти бардыр,
Оны әсгермесең сөзүң бикәрдир.

Ажал узын гадамларын гиң ташлап,
Сүңклек элин барха өңе созярды,
Арадакы ёлуң тапапын чөшләп,
«Етдим! Етдим!» дийип, өңе дызярды.
Гөйә пишик ойнаярды сычаны,
Кә дишләп, кә ташлап, эзйәрди оны.

Бу шол Мәткеримди, бу шол моллады,
Чөп-чаламдан агтарярды делалат.
Ядан тазы ялы дилини саллады,
Бир гарыма өзүн атды бу халат.
Ковгы гайдандан соң дүрседи демини,
Шу гарымда гаршылады агшамын.

Гүн батып, гаранкы дүшен бадына,
Сары мергениңкә атды өзүни.
Чекен сүтемлери дүшүп ядына,
Газап билен ялдыратды гөзүни.
Сары мерген хер ян урярды башын,
Аннамырат готур чытярды гашын.

— Шейле кыңмы отламаклык бир тамы?!
Готур гыгырярды богазын йыртып.
— Мен өзүм отлардым... Эмма болямы
Бейле эденден соң үстүни өртүп?
Биз дашда дурмалы, халк этсин муны,
Ревком хем шейле дүшүнсин гөни!

Шонуң үчин аяма сен пулуны
Вагт ёк! Тиз ёлла бирини ише —
Сары диййәр:
— Эй, худайым, гулуңы
Өз пенаңда аман сакла хемише.
Узаклы гүн екән-екән чагырдым,
Он секиз адама дилими ярдым.

Эмма хич бириси болзанок боюн,
Хаммык-суммук эдип, уграәр туруп.
Молла бу арада тапып онайын,
Газап билен дийди дөшүне уруп:
— Бу иши шейле бир эдейин вели,
Йүз йыллап ят эдер Бедиркент или.

Пул герек дәл! Заяламаң задыңыз,
Мениң түкениксиз арларым бардыр.

Бу ишде тутулмаз сизиң адыңыз,
Алла хуммет берер, ол медеткәрдир.
Бир дилегим: мени Хыва етириң.
Боляр! Эдишими гөрүп отурың?

Бу сөзден соң оны алдылар гуршап
Дашына гечдилер, гылав бердилер.
Кемин гоймап ишләр ялы бил гушап,
Гапырга гемирдип, палав бердилер.
Бедиркендиң шейле гижелери бар,
Бири гүлсе, башга бири увлаяр.

Сөзүмиз узалдып, бираз дынч алдык,
Инди ене довам эделиң ёлы.
Өңки чыгрымыза доланып гелдик,
Сенсирән Мәтгелдиң ничиккә халы?
Йөрүң онда, онуң өйне баралың,
Айылганч ишлериң сонун гөрелиң.

АЙЫЛГАНЧ ГИЖЕ

Узаклы гүн Мәтгелдиниң өйүне
Кесилмеди гелин-гидйәниң ызы.
Шунча адам гелен дәлдир тоюна,
Өйленен гүнүнде ол Гарагыза.
Сүре дүйпде гөзүн мөлердип ятыр,
Машгала жемленип янында отыр.

Гүн батды. Гиҗәниң бирвагты болды,
Хениз-де саңңылдап дурды келлеси.
Көп зада дүшүнди бу гүн Мәтгелди:
— Булар билен эдилмесе беллиси,
Мыдам шейле болар бизиң гүнүмиз,
Мыдам дертли болар сагат тенимиз.

Хер ничик-де болса эртир турайын,
Тагта барып, тапдырайын моллány.
Ревкома барып айдып берейин,
Асмана уча-да тапсынлар оны.
Хер затдан гайтмаз ёгсам ол инди,
Инди онуң кимдиги-де билинди...

Өйдәкилер макуллады бу сөзи,
Ядавлык хеммәниң эркини алды.
Җайында ятмакдан горкуп бир өзи,
Маша хем дүшегин бу өйде салды.
Алы дайы ятды ожак башында.
Мерет ятыр. Маша онуң хушунда.

Гыш гиҗеси пейвагтына гечип дур,
Әлем иңлейәрди совук шемала.
Херси торгай ялы топбак-топбак гар
Дөкүлйән ялыды гапдан, хамала.
Көвсәп уряр, ачдыранок гөзүни,
Шемал пәки ялы дилйәр йүзүни.

Намаз окаян дек белент агачлар
Кә эгилип, кә гөтерип башыны,
Бир гөрсең гең галып, дымып дурярлар,
Бир арабаң жыгылдамаң баршыны.
Тигирине яг чалынан мысалы,
Араба сес-үйнсүз гечйәр бу ёлы.

Арабаң гурсагын долдурып ятыр
Ичи небит ягдан долы бир челек.
Җылавын дек тутуп бир адам отыр,
Элинде түпеңи, гаравул ялак.
Тыг ялы шемала дөшүни тутуп
Тамларың душундан баряр ол өтүп.

Назарыны дикип гиҗәң түмүне,
Айылганч ишлери этмәге баряр.
Ябың көпрүсинден гечеңден ине
Атың жылавыны ак тама буряр.
Гелдигиче жошяр онуң беслеги,
Гөвнүндәки ар алмагың ислеги.

Шемал сеси чар тарапа шуввулдап,
Тебигатың эркин эле алыпды.
Гөйә асман агыр сожап, гүввүлдәп,
Газаплы назарын ере салыпды.
Сес-үйни эшдилмән гиҗәң түмүнде,
Бир араба дурды мекдеп өңүнде.

Мәткерим арбадан дүшди-де бөкүп,
Дервезәни беклемәге дашындан.

Гиришди райышдан дон кесек чекип,
Гечмеди ол төңнелериң душундан.
Душ гелен затлары чекди бу ере
Бу хайын батылды хәзир ган-дере.

Кән ишледи, зор ишледи, дынч алман,
Депе ялы болды дервезәң дашы.
Инди бүтин бир гүн азара галман,
Ачып билжек дәлди оны он киши.
Мәткерим бу иши гутаран бада,
Небитли челеги алып арбадан

Дервезәң үстүнден ярысын гуйды,
Ярысыны дөкди тама айнадан.
Ики ерден күкүрт чакып, от гойды,
Адамлар үйшмәнкә эйле-бейледен,
Арабаны ёла салып гойберди.
Өзи бир чукурда сын эдип дурды.

Бедиркендиң түм-гараңкы гөвсүни
Ялын ики бөлүп ловурдаярды.
Гөйә бир аждарха атып овсуны,
Дөрт яна толгуныл, башын урярды.
Гүне ялпылдаян кетенә меңзәп,
Ялын муң реңке гечйәрди хыңзап.

Көп вагтлап бу гөрнүше сын эдип,
Мәткерим чукурда кейп чекйәрди.
Ялын белент агач башларна етип,
Барха мөвч уруп, гөге чыкярды.
Достлар эйменжекди бу болшы гөрүп,
Душман леззет аляр янында дуруп.

Ичини гүлдүрйәр, овкалап элин:
«Күл болсалар герек бираздан инде.
Эййәмден сыпалап теңлерин ялын,
Итлер аглар хер бириниң гүнүне.
Гачжак боланларын ока тутарын.
Хич ким гөрмез, шу чукурда ятарын...»

ТАМЫҢ ИЧИНДЕ

Алы дайы дүйш гөрйәндирин өйдйәр,
Мелул болуп ятыр сүйжи ука батып.

Гөзүн ачып билмән тисгинип гидйәр,
Ажы түссе жая геленде етип.
Кәте от чабырап гидйәр гөзүне.
Гожа хениз гелип билмән өзүне,

Ики-бака дөнүп ятырка бирден
Чиркин сесе бөкүп еринден турды.
Машаң сачын яйып, бөкүп ичерден
Аглай-аглай чыкып баряның гөрди.
Өзи-де тыгырды богазын йыртып,
Машаның ызындан ылгады ёргуп.

Чагалар эңрешйәр дөкүп гөзяшын,
Мерет ылгап чыкды пычагын алып.
Мәтгелди яссыкдан гөтерип башын,
Барына душүнди. Еринден галып,
Газап билен ховлың ичине чыкды,
Душманын агтарып, дөрт яна бакды.

Эмма хич зат гөрүнмеди гөзүне,
Меле ялын гара түссә гарышып,
Гапысына етип гелйәрди инде,
Хәзир дурмуш билен өлүм ярышып,
Айылганч суратда сөвеш эдйәрди,
Гара ер чыдаман ыраң атярды.

Мәтгелди бирбада: «Нәтмели?» дийип,
Өзүн йитирйән дек бир хала дүшди.
Гарагыз хем гелди сачыны яйып,
Онуң багрында даш, гөзүнде яшды.
Өчүржек болмаклык тичди янгыны,
Мәтгелди ягдайдан аңлады муны.

Хеммеси жем болды ховлың төрүне,
Ялын газап билен сүйшүп гелйәрди.
Гүйчли елден барха жош алып инде
«Якдым! Якдым!» дийип, горкы салярды.
Кә голая гелйәр ялының ёлы,
Сув үстүнде дурды буларың салы.

Мәтгелди айтды: — Адамлар, инди
Башымызы гутаралың саг-аман.
Гапдалдакы отагдан от гөрүнди,

Соңра өз жайлары. гүвләп шо заман
Ловурдап уграды, гөзлер яш болды,
Баш алып чыкмагың пурсаты гелди.

Эмма нирә гитжек? Дөрт тарапыңы
Бәш пагсалы дивар тутуп дурярды.
Танар ялы дәлди сагың. чепини.
Дервезе ловурдап, хайбат урярды.
Ажал оды сүйшүп барха илери.
Бир бурча гетирип дыкды булары.

— Диварың ашагын дешмели! — дийшип,
Мерет, Маша, Гарагыздыр үчүси,
Ер пешәп башлады бир ере үйшүп,
Гүңлеч эшдилйәрди доң ериң сеси.
Палтаң агзы барып дегйән дек даша
Тыркылдап дурярды, гоюп эндишә.

Бу болмады. Пагса палта урдулар,
Кән вагт герекди дешмәге оны.
«Нәдеркәк?» дийишип сожап дурдулар,
Алы шейле дийди эшидип муны:
— «Улының айданын этмедик увлар»
Диен сөзи билйәнсиңиз, әзизлер.

Индики тәлейңиз табшырың маңа,
Өләйсем, разы болуң сиз менден.
Азажык эгленсек, галарыс соңа.
Диңе бир ёлы бар дынмагың мундан.
Сиз дуруң, мен дервезәни йыкайын.
Соңра сизи мундан алып чыкайын.

Мерет дийди:
— Мен эдейин бу иши.
Алы дийди:
— Якынлашма, Мерет жан!
Мәтгелди Алыңка чыкмады гаршы,
Алы палта алып уграды ол ян.
Гожа барып етди о ере ылгап,
Гейими чалажа гөрүнди галгап.

Дуранлар билмеди йыкдымы Алы,
Өзи йыкылдымы дервезәң я-да
Асмандан бир харман от гачан ялы,
Бүтин әлем ягтыланды шо бада.
«Гыссанмаң, Мәтгелди!» диен сес гелди,
Хемме бирден ол ян назарын салды.

Бу арада түпең сеси эшдилди
Гөрдүлер Алының гайып гиденин.
Узакдан адамлаң овазы гелди,
«Билдилер өйдйән кимиң эденин»
Дийди-де, Мәтгелди палтаны алып,
Дервезә ылгады гуш ялы болуп.

Мерет ылгаберди онуң ызындан
Мәтгелди газаплы серетди оңа.
Йигит шундан соңра гозганман мундан,
Атасыны сынлаярды ол диңе.
Маша сандырап дур янында буюп,
Элинден тутупдыр гитмесин дийип.

Гарагыз йитирип акыл-хушуны,
Перзентлерин басып отыр багрына.
«Худайым ёла сал булаң ишини...»
Мәтгелди баршына, йүзүң угруна
Гожаң мейдин чекип алмакчы болы
Эмма... инди гижә галаның билди.

Йүзин йыкылыпдыр одуң үстүне,
Оңургасы гойры түтәп ловлаяр.
Бир пил дон топурак атып дессине,
Мәтгелди чекилди. Әлем увлаяр.
Одуң гүңлеч, агыр сесини шемал
Дөрт тарапа әкидйәрди бу махал.

Мәтгелди ховлугып дашары чыкды,
Шол демде өврүлди ене ызына.
Жувлап гелен бир ок зарбына йыкды.
Икинжи ок... Гелип билмән өзүне,
Аркан йыкылды ол дөшүни тутуп,
Адамлар гыгыршып, гелдилер етип.

Мәткеримиң элин даңып сыртына,
Бәшатарын алыпдылар элинден.
— Ким бар?! — дийип, Хештек гыгыряр ине,

Даш асылан ялы онуң дилинден...
Ховла окдурылды Аллаяр вэши,
Эййэм ише гирди кырк-элли киши.

Мэткеримиң йыгнан эхли задыны
Ода ташлап, уградылар сөндүрип.
Эзиз Мэтгелдиниң агыр мейдини
Бир тарапда ятырдылар сүйндүрип.
Бэш-он адам ода уруп дессине,
Машгаланы алып чыкдылар ине.

Даң атды. Өз вагты билен доглы Гүн,
Гаралып ятырды ери ак тамың.
Газап билен гайнап жошды хер гөвүн,
Йүрек дилйэр тутулышы матамың.
Етимлер гужаклап ата мейдини,
Дирелтжек болярлар тэзеден оны.

Ак тамың өңүнде жыназа чыкып,
Уградтылар оны ахыркы ёла.
Машгала эңрейэр гөзяшын дөкүп,
Хич ким гарап дуруп билмэн бу хала,
Гөзяш эдип паралаяр багрыны,
Гөвүнлик берйэрлер тапып угруны.

Гүнорта боланда етимлер мундан
Башларыны ашак салып гитдилер.
Пена тапып Аллаярың өйүнден,
Онуң бир дулунда мекан тутдулар.
Маша гечди машгаланын башына,
Эртеси ене-де башлап ишине.

Аллаярыңкыда йөреди мекдеп,
Огланлар гелдилер ызлы-ызындан.
Ревкома барып етенсоң бу геп,
Ики векил етип гелди о янда н.
Мекдеп салмак үчин ябың өңүнден
Ер бөлүп алдылар өңкиң деңинден.

БЕДИРКЕНТ

Шакырдап Мэтгелдиң арбасы ене
Инди Тагта гарап уграды ирден.
Мерет мүнүп атасының ерине,
Үч адамы алып баряр ол бэрден.
Бедиркентлиң бары чыкыпды ёла,
Дөшүн тутуп батлы гелйэн шемала.

Төверекден бахар ысы гелйэрди,
Ян берип уграпды аязлы гүнлер.
Гөйэ жахан элин чарпып гүлйэрди,
Йөне велин, газаплыды гөвүнлер.
Хемме йигренч билен арба бакярды,
Гахар толкун уруп, хер ян акярды:

— Мерет, ревкома дүшүндир оңат!
— Бизем шаят болуп барарыс бэрден!
— Гачырайма ене, пугтажа эңет!
— Харамзадалары ассынлар дардан.
— Буларың бүтинлей гидени болсун!
— Лэшлери-де доңак Сибирде галсын!

Эй, эзиз окыжым, эденсиң гүман,
Буларың кимдигин биленсиң белки?
Арбада отырлар хич ян гараман,
Булар өз вагтында чүркэпди халкы.
Сары мерген отыр ашага бакып,
Улудан дем алып, гүйчли ах чекип.

Мэткерим башыны хер яна уряр,
Ханасындан чыкып барярды гөзи.
Аннамырат готур торсарып баряр,
Репиде ялы чишикди йүзи.
Юмрук дүвүп, хайбат атяр ики ян:
«Мениң арым алар сизден Мэтгурбан!»

Бу сес халкың газабының ичинде
Чыбының сеси дек йитди, ёк болды.
Аннамырат ене агзын ачанда,
Мерет ябысына бир гамчы чалды.
Мес ат узак ёлуң танапын дартып,
Тагта тарап ёла дүшди ол ёртуп...

Гөреш барха гызышярды гүйч алып,
Тэзелик мысалы яш гүжүм ялы.
Ере көк яйрадып, хер ян гол салып,
Гүнбе-гүнден бегендирйэр бу или.

Бедиркент гөрешйәр, Бедиркент гүлйәр,
Бедиркентли тәзе таглымат аляр.

Улы гурулышык башланды мунда,
Бу вакадан он гүн гечен дессине.
Бедиркентли үйшүп гелип хер гүнде,
Керпич гойды керпичлериң үстүне.
Үч айдан тәзе жай эмеле гелди,
Хывада тәзе гүн доган дек болды.

1957-нжи йыл. Ашгабат

СЕНЕМИҢ СӨЙГҮСИ

Биринжи бап

— Гелнеже, гелнеже, кәбәм гелнеже,
Гойбер мени яп боюна гидейин.
Галды онуң сагатлары санлыжа,
Оңа ички сырым дөкүп гайдайын.
Бармасам багрыны паралап гидер,
Мениң хакда эрбет пикирлер эдер.

Шады эртир ирден гума гитмели,
Көп вагтлап доланмаз ол ызына.
Ол маңа, мен оңа кән сөз айтмалы
Гошуп гөвүнлериң нәзик сазына.
Бирден гахар эдип дөнүп гитмесин,
Башга гыз хакында пикир этмесин.

Бейитмез хем дийәймегин сен оны,
Ол түйс бир кечжалдыр, етик мен оңа.
Мекдепде гөвнүне дегилен гүни
Директормыз тәсир эдерди диңе.
Айданы болмаса саңгаты дашдыр,
Соң ёла гетирмек бир улы ишдир.

...Гойбер мени, мен гидейин ол ере,
Сен бери агам дек болма доңйүрек.
Гөрмесем дердиме тапылмаз чәре,
Мениң ягдайымы билмегиң герек.
Сен хем бирмахаллар болансын шейле,
Шондан мысал алып, гел, көмек эйле.

Ынан, аягымы гышык басмайын.
Хетденаша бәлчиретмәйин оны.
Диңе гөрсем боляр, оюн этмәйин,
Чай ичер салымдан гелейин гөни.
Адыңа дөнейин сениң, гелнеже,
Халым перишандыр мениң, гелнеже. —

От совурян ялы дегре-дашыңа,
Сенем янгын билен сөзлейәр жошуп.
Ышкың совдасына дүшен башына,
Йүреги бат берйәр хетдинден ашып.
Гелнежеси нәтжегини биленок,
Гынанса-да хич гойберип биленок.

Бу өйүң язгыды-ягдайы шейле,
Әхли эрк-ыгтыяр эриң элинде.
Биз ене гелерис бу өе сейле,
Бу өйүң гүррүңи хеммәң дилинде
Хәзирликче довам эдели сөзи,
Эййәм яша долды Сенемиң гөзи.

— Башыңа дөнейин, әзизим Сенем,
(Гелнежеси онуң элинден тутды).
Бирвагтлар шейле болупдым менем —
Дийип, гаранжаклап, соң довам этди. —
— Шоң үчин аяндыр ягдайың маңа,
Эмма хас аяндыр меңгүнүм саңа.

Сен гиден бадыңа күпүрсәп гелсе,
Мен ничик дурайын өңүнде онуң?
Агзын көпүкледип гыкылык салса,
Ким етишер шонда дадыма мениң?
— Ол энтеклер гелмез, мен өң гелерин.
Сөзүмиң үстүнде дуржак боларын...

Гелнежеси узак дурды ойланып,
Ахырында жогап берди бир сагат,
Сенем жоша гелди, учды күйленип,
Йөремәге гөвни этмән канагат.
Йүрек телвас эдйән тарапа учды.
Эййәм өйлериңден араны ачды.

Узын бой, хош сырат, ак йүзли аял
Гиң маңлайын тутуп пикире гитди.

Сенем барасында эдип кән хыял,
Онун багтын ачмак арзувын этди.
«Гызын сырын гизлин саклайын» диййп
Касам этди, элин дөшүне гоюп.

Икинжи бап

Меле сув дүйдерлип, шаглап аканда,
Дерек япраклары оңа сес гошяр.
Гиже тиң элеме перде чекенде,
Гуш сеслери булар билен говушяр.
Посёлокда чыра янды ялдырап,
Хер бириси йылдыз ялы булдурап.

Салкын шемал йүзүң сыпалап гечйәр,
Чар тарапын шахырана гөрки бар.
Оба агшамлары гөвнүңи ачяр,
Гумлы Шады муна мыдам хырыдар.
Узак гуюларың башында хер гүн
Ол муны ятлаяр гөтерип гөвүн.

Ол муны ятлар геришден-герше
Дүйә мүнүп, айдым айдып ашанда,
Йыртыжылар билен гирип гөреше,
Ятлаяр ол еңиш билен жошанда,
Шонда гөвни телвас уряр бу яна,
Елден салам ёллап ол Сенем жана.

Сүңңи гумда болса, гөвни бу ерде,
Чүнки мунда яш йүрегиң өрки бар.
Салкын гижелерде ол басып перде,
Оба тарап дуйгуларын ёллаяр.
Мурт гаралып, сакгал тегелененде
Бу дуйгы жанланяр әхли гөвүнде.

Шахырана гумы сөйди яш Шады
Гүлүң гүн шөхлесин сөйүши ялы,
Гарагума тиз яйрады оң ады,
Гуюлардан гуя гечип кән ёлы.
Бәш бармагы ялы өвренди гумы,
Чопанлык кәринде галмады кеми.

Ики йыл өң Сөзенлиде гош басды,
Гошуң дабарасы хер ере етди.
Шоң үчин адамлы хер гүн оң үсти,
Айдым-саз овазы әлеми тутды.
Хер гүн мыхман гелйәр якындан-дашдан,
Гайдярлар леззет алып бу гошдан.

Гүл меңзи саралып-соляр гүнсайы
Соңкы айлар, соңкы гүнлер ичинде.
Йүрек гысып, ек гөрүнйәр бу тайы
Гөвүн оба телвас эдип учанда.
Хер даңыны йылдыз санап атыряр,
Улудан дем алып, туруп отуряр.

Бу ягдай мәлимдир хер кишә башдан,
Айралык агырдыр хер нәче дөзсең,
Дурмуш болмаз асла бейле дурмушдан,
Ол обада болса, сен гумда гезсең,
Гүн гечмесе оюн билен, баз билен,
Ерин долуп болмаз айдым-саз билен.

Сәхер туруп, гулач уруп, сач дарап
Дурмаса сөййәниң айнаң өңүнде.
Гөвүн арам тапмаз! Елуна гарап
Дурсаң-да сен белент дагың деңинде.
Онуң өз янында болмагы герек,
Поса берип, поса алмагы герек.

Шу зерарлы соңкы вагтлар Шады
Тиз-тизден ёлуна дүшди обаның.
«Жаным» диййп, тутуп чолугың адын,
Гитмек гезегинем алярды онуң.
Ине, дүйн хем гелди тапып бахана,
Арзувлары сыгман жүмле-жахана.

Гүн батып, гараңкы дүшенде гелип,
Сенемлең өйүниң дениңден өтди.
Онуң агасының гыкылык салып,
Гудузлаяндыгының аныгна етди.
Бу гижәнем уклап билмән гечирди,
Әхли арзувларын еле учурды.

Шу гүн эртир хат иберди бир гыздан,
Инди болса онуң ёлуна бакяр.

Кейни гачып, япрак ёлуп тиз-тизден,
Кә эдимләп, кә отурып ах чекйәр.
«Эгер бир тәрини тапып гелмесе,
Халыс етдирдиги бор онуң эйсе...»

Кәбирлери ар-намысы кәп агзап,
Ызында дурмагы башарман гезсе,
Шады бейле дәлди. Чекерди гүзап,
Бири онуң сәхел кейпини бозса.
Шол эндиги адат эдип өзүнде
Бир зат дийсе тапыларды ызында.

Ыллар бойы сөйүп гелен гызыны
Инди эле салмак күйүне дүшди.
Бу ишиң ёлуна салды өзүни,
Бу пикир гөвнүниң өйүне дүшди.
Эмма бар зат исләнишче болмаяр,
Гөрешсиз еңши дурмуш билмейәр.

Үчүнжи бап

Чар тарапа бакып халласлап гелди,
Йүреги агзындан чыкайжак болуп.
Гелди-де бойнуна голуны салды,
Максады ганмакды гужагна долуп.
Эмма ол кечжалың гахары жошуп,
Гечипди биреййәм кенардан ашып.

Шады гөдек силтеледи элини,
Терс бакып, йүзүни өврүди ыза.
Агзында ойнадып гуран дилини,
Тагзым эдип, гөйә чөкен дек дыза.
Сенем дийди:
— Якма мени, эй оглан,
Гахарланма, дийжек сөзүң дий, оглан!

Ол шейле бир зарын айтды муны,
Шадының буз болан доны чөзүлди.
Өзүне голайрак чекди-де оны,
Гахары азажык язлан дек болды,
Эмма ене чеке тутуп өзүни
Узак дурды, дийип билмән сөзүни.

Ахыр дийди:
— Секизде гел дийипдим.
Инди докуздан-да гечипдир сагат...
— Мен эртирден мунуң гамын ийипдим,
Хат аламсоң йүрек этмән канагат.
Гелнежеми ырмак кын дүшди маңа,
Ынан Шады, гуванайын боюна!

Эреди, дагларың гары эреди,
Эреди Шадының доңан йүреги!
Гужак ачып, Сенем тая йөреди,
Шол дәлмиди онуң әхли гереги!
Ики кепән додак тапышды бирден,
Ики йүрек душуп, өпүшди бирдем.

Шадың ёлан япраклары кенарда
Чымылган дүшек дек язылып ятыр.
Шахасында гуш ойнадып чынар-да
Булаң кейпини горап, селенләп отыр.
Далашдылар гол салышып боюна,
Долдулар сөйгиниң ягты өйүне.

Ой-пикирлер башдан учуп кән вагт,
Нәзик дуйгы олаң ерине доляр.
Томусда, обада, эдил шу вагт,
Шейле сапа гурмак ажайып боляр.
Олар чыкардылар бар зады башдан,
Доймадылар оюн билен далашдан.

Тимар берип алынсача энайы,
Дүзетди башдакы яшыл өймесин.
Йүрекде бакы ер алды бу тайы,
Инди гөвүн ничик ганат яймасын?
Бир-бириниң бойнуна голларын салып,
Отурдылар мисли бир адам болуп.

Шондан соңра айналдылар хыялдан,
Шондан соңра өзлерине гелдилер.
Утанан дек болуп олар бу халдан,
Ашак бакып, ой-пикире долдулар.
Төверекде дурмуш довам эдйәрди,
Бириниң гөрәймек горкусы барды.

«Гөрсе гөрүпдир-дә, айыпмы сөймек»
Дийип, бизе игенмеклери мүмкин.
Агызда аңсатдыр диңе шей диймек,
Дурмушда сөйгиниң тәлейи хас кын,
Сөйгиниң хоссарларың сөймесе,
Агзалалык тайын дурандыр эйсе.

Машгалада хер хил гүррүңлер башлар,
Бири дага чекер, бириси чөле.
«Кичилер улыныӊ айданын ишләр»
Дийип, сени дүшүрерлер кын хала.
Бирбада бөвүсмек бөвединң барын
Яш адама аңсат дүшмез, билйәрин.

Шады жошгун билен йүзленди гыза:
— Бу ер дар гөрүнйәр, чөле гиделиң,
Гумы башдан-аяк чөкерип дыза,
Депелерден депә гезим эделиң.
Гоюнлары беслән, бежерип гүндиз,
Гижелер яңакда галдыралы ыз.

Ол ерлериң кейпи-сапасы башга,
Әлем ялы гиңдир төверек-дашың.
Агаң ялы пәсгел берйән ёк ышга,
Чыкма шу сөзүмден, саг болсун башың.
Яшлык дөврүлермиз гечмесин зая,
Айралык гүнлери салмасын сая.

Гумуң өз айдымы, өз дурмушы бар,
Әхли дөрт пасылы гөзелдир онуң,
Йылдызлар петрешип, саңа гөз гыпяр,
Алтындан реңки бар бу гөзел Гүнүң.
Геришден аңырда гериш гөрүнйәр,
Гөзъетимде асман ере сүрүнйәр.

Сәхер Гүн догушын гөрсеңдиң онда,
Аклың чашып, йитирердиң өзүңи.
Чигит ялы гам галмаяр гөвүнде,
Оюн эдип артдырардың нәзиңи.
Товшанжыклар ойнаклашып депеде,
Әхли жандар боляр кейпи-сапада.

Агып-дөнүп гезйәр гоюн сүрлери
Асман йүзүн тутан ак булут ялы.
Үсти чыглы тер отлужа ерлери
Гөрен гөвүнлериң жошяр хыялы.
Салкын гижелериң мазасы башга,
Айдымың, сазың-да сезасы башга.

Йөр гиделиң, йөр гиделиң о яна!
Сүримизиң сагымчысы боларсың.
Сөйгиниң мейинден сен гана-гана,
Хер пасылда тәзе гөрнүш аларсың.
Оглумыз болайса меле гулпаклы,
«Гүмлы» дийип, ат гоймага биз хаклы...

Дар өйде, даш ялы юмрук ичинде
Яшаян бир гызы нәтди бу сөзлер!
Толкун дөрәп дөшде ятан сачында,
От ялы ялдырап гитди гиң гөзлер.
Ички дүнйәсинде гопды харасат,
Перишанды гызың халы бу пурсат.

Гөвни билен гүррүң этди шо бада:
«Гидәйсек нәдерка шу ерден чөле?
Я галаярмыкак бир яман ада?
Кимиң нәме иши бар бизиң биле?
Ёк, агам гайытмаз акдан-гарадан,
Ругсат алмалы хем эдарадан...»

Шадының башыны багрына гысып,
Онуң сых-сых сачын сыпалап Сенем
Дийди: — Гитме мундан йүзүни асып,
Сөййәрсиң сен мени, сөййәрин менем.
Маңа хүммет берйәр шу сап хакыкат,
Эмма гидип билжек дәл мен шу пурсат.

Өзүң билйәң, эне-атаң мәхриңден
Ганмадым мен етим галып яш вагтым.
Хорлансам-да мен агамың гахрыңдан,
Мен онуң өйүнде тапдым шу багтым.
Ондан жогап алман гидип билжек дәл,
Бейле эдепсизлик эдип билжек дәл.

Ол разы болса, мен сениң биле
Зөхре йылдыза-да чыкмага тайын.

Илки билен оны салалы эле,
Ол сап сөйгимизе болмасын хайын.
Нәм үчиндир гаты горкярын ондан,
Дийәрин шулары мен сап гөвүнден.

— Сен чагамы нәме, болшуң нәхили?
Мыдам агам дийип отурып болмаз.
Шат гечмек ислейән өмрүмиң ёлун
Онкисин дүз эдип, етирип билмез.
Кә гөвүни тапып, кәсине дегип,
Яшамак хезилдир дерья дек жошуп.

Бу сөзлериң хайран галдыряр мени,
Сен мүзеррип отурарсың өйтмәндим.
Тутанъерли дийип билйәрдим сени,
Бейле диерсиң дийп, гүмдан гайтмандым.
Улының диенин этмекчи болсаң,
Мен сенден ики яш улудырын билсең.

Атбакар Дурдыны танярсың сен-де,
Ол мениң мәхрибан достларымың бири.
Ики ат тайын дур онуң өйүнде,
Бири йылдырымдыр, елдир о бири.
Мен олары гетирейин шу яна,
Атланып учалы чөл-беевана!

Атлары чолуклан ибәрис барып,
Барыбир оба дийп, мыдам аглап йөр.
Гошумы өвйәрлер гөренлер барып,
Сен ол гоша барып, борсуң хөкүмдар.
Гол гопшурып гуллугыңда дурайын,
Сув ерине сүйтдүр гаймак берейин...

Барха гысыларды гызың йүреги,
Гөвни эййәм Гарагумда гезйәрди.
Шадыды оң шу дүнйәде гереги,
Шадының сөзлери багрын эзйәрди.
Тайынды Шадының ызына дүшүп,
Хер ере гитмәге ойнап-гүлүшип.

Эмма агасының газаплы йүзи
Гөз өңүнде пейда боларды бирден.
Өй дек дараларды Гарагум дүзи,
Әхли арзувлары учарды серден.

Кынлык билен Сенем башын гөтерди,
Шадының сөзүне жогап гайтарды.

— Гысга сөзүм диңле, мениң герегим,
Мен сениң ызыңда өлмәге тайын!
Сенсиң мениң мәхрибаным, йүрегим,
Мыдама гужагңа долмага тайын!
Эдил, ынха, шунуң ялы дийп, Сенем
Бойнундан гужаклап огшады енем.

Эмма разы эт агамы мениң,
Мен нен дузумы депип гитмәйин.
Адам ибер, атаң-энең бар сениң.
— Межбур этме, эрбедини айтмайын.
Башдакы диеним чыкмады сенден,
Инди гаты гөрме, Сенем жан, менден.

Мен башымы алып чөллере гитжек.
Ай-йылдызлар хемра болар яныма!
Межнун болуп, аглап айдым айтжак,
Сенем дийди: — Отлар салма жаныма!
Адам ибер, белки, разы болар.
Ол доңйүрек ёла гелсе-де гелер...

— Адамлар тарына какып гөрүпдир,
Эмма оң хыялы башгамыш бүтин.
Барана азгырлып жогап берипдир,
Гаршы чыканмышын хеммә гөрнетин.
Ислесен гидели, йитирме вагтың,
Ондан дашда болсаң ачылар багтың.

— Өзүм хем бир салып гөрейин сала —
Дийип, Сенем башын ашага салды.
Гөйә силкинен дек бир улы гала,
Шады аграс туруп, таягын алды.
— Түйс горкак диерлер саңа доңйүрек,
Бейдип, азар берип йөрмесең герек...

Дик башыны ашак эгип уграды,
Додагыны дишләп, дүвүп юмругын.
Бу сөзсүз чекилйән гүйчли награды,
Чекерден агырды муны бир эгин.
Гыз багрын паралап, гөзяша батды,
От ялы ловурдап, өйүне гайтды.

Бир отагың ичи ала зензеле,
Чотлар шыкгылдашып, кагыз сес эдйәр.
Шейдип иш етенсоң белли мензиле,
Өзара месавы гүррүңлер гидйәр.
Ене-де тәзеден башланяр ише,
Бу жайың дурмушы шейле хемише.

Гымылдаса чөпүң башы колхозда
Чота дегип, соңра кагыза гечйәр.
Эдилен иш гышда, томусда, язда
Дүз язылып, бай дурмуша ёл ачяр.
Формаларың чызыклары ёл ялы,
Хер чызыгы узын санлардан долы.

Он йыл бәри шу затлара баш болуп,
Баш хасапчы Мерет Сары отуряр.
Көп адамлар гөрди оңа иш салып,
Берен сөзүн өз вагтында битирйәр.
Колхозың уставы онуң маягы,
Чызыкдан дашары басмаз аягын.

Бир товук өләйсе акт бермели,
Азындан он адам чекмели голун.
Хасапчы ол ере ылгап бармалы,
Болмаса бахасын төләрсиң элин.
Колхоз эмләгиниң улы гаравулы
Орта яшан, ак йүз, бу мурты товлы.

Эдебинде-эрканында кеми ёк,
Ичгин саламлашяр, элини гысяр.
Машгалаң саглыгын сораяр узак,
Илки гөрәенде сустуңы басяр.
Саңа багт ислейәр хер бир сөзүнде,
Мыссыжак гүлкүси мыдам йүзүнде.

Эмма Мерет ики адам бир тенде,
Онуң шахсы дурмушыны билйән ёк.
Өйүнден дашарда гөрүнйәр гүнде,
Ишигинден салам берип гелйән ёк.
Оба деңиз болса, оң өйи ада,
Ол ада элтенок бизи хич ёда.

Ишден башга аладасы ёк онуң,
Иш угрунда башын бермәге тайяр.
Нирә ачыляшыны оң гапысының
Билйәнлер гаты аз, гөренлер диййәр.
Үч метр хаятлы тамының дашы,
Ёк гөвүн ачышян якын ёлдашы.

Той-томаша болса чакылык аляр,
Эмма хич бирине бармаяр онуң.
Нәхили яшаяр, нахил доланяр,
Билйәни ёк оба адамларының.
Колхозчылаң йыгнагындан галмаяр,
Лекция, гүррүңе асла гелмейәр.

Узын бой, ак йүзли, шар гара сачлы,
Товлы мурты дик ёкары дызаяр.
Гөзлери уллакан йити гөречли,
Дуркуны коверкот, йүпек безейәр.
Гыз-гелинден мыдам узакда дуряр,
Өз аялы йылын язман догуряр.

Окыжым, тарыпы эдилйән адам
Сенемиң агасы, дуянсың, белки.
Онуң хакда башга ёк билйән задым,
Бош сөзләп, өңүнде болмайын гүлки.
Шахырың-да везипеси аңсат дәл,
Мурта, чота гызып, учмаяр хыял.

Бир тенде яшаян ики адамын
Болшун язмак четин, Чехов болмасаң.
Бу угурда басан хер бир гадамың
Кындыр долы хасабыны билмесең.
Дегерли диймесең хер бир сөзүңи,
Гуры гепләп, гызардарсың йүзүңи.

Гел, довам эделиң хекаяң ызын,
Эжизликдир чете совмак гүррүңи.
Гөзяш билен ёла салып эзизин
Сенем өйлерине гелипди яңы.
Бир салымдан Мерет гелди ишинден,
Бу ваканы гечирди ол душундан.

Яп боюндан гелен бадына Шады
Гума гитмеклигиң хыялын этди.
Эмма барха гүйҗәп сөйгиниң бады,
Оны долап, өз угруна экитди.
Шады энче вагт отурды дымып,
Бу болан ишлериң пикирне чүмүп.

Бу бир гең йигитди, сын этсең дашдан,
Гахаржаң, гөдекди илки гөренде.
Эмма велин, гөненерсиң ёлдашдан
Чын йүрекден саңа гөвүн беренде.
Эгер достум дийип танаса сени,
Сенден ширин җаныны аямаз гөни.

Бириниң гөвнүне дегәйсе бирден,
Соңра көп вагтлап хорлаяр өзүн.
Хер хил агтарып, ах чекип хер дем,
Ювмарларды эден ишиниң ызын.
Сенемиң гөвнүне дегенин билди,
Гөдеклик эденин бойнуна алды.

Йүзүн ашак салып отурды узак,
Дурли хыял гелип гечди башындан.
Эҗеси йүзленди.
— Оглум, бәри бак,
Йүрегим дилинйәр гөрүп дашындан.
Айт маңа, нәме болды, эзизим,
Сөзле, көшеҗигим, гөвни тәмизим?

Я ишиңде бир етмезиң чыкдымы?
Я нахак гөвнүңе дегдими бири?
Сөзле, балам, бири гыңыр бакдымы?
Сени бу ягдайда гөрмәйин дири.
Тыгсыз кесме йүрегими, Шады җан,
Отсуз якма мени, боюңа гурбан!

Асманың астында, ериң йүзүнде
Нәме кемиң болса бержай эдейин.
Эгер герек задың болмаса мунда,
Нириде тапылса шоңа гидейин.
Эзиз балам, сең адыңа дөнейин,
Сен хорланма, мен дердиңе янайын...

Эҗәниң сөзлери сыпап сачыны
Оны ой-пикирден оятды бирден.
Бираз салым геплетди-де ичини,
Ол аграс башыны гөтерди ерден.
Дийди:
— Эҗе, хорлама сен өзүңи,
Йөне биразаҗык гамландым яңы.

Говы палав бишир, аҗы чай демле,
Мен Дурдыны чагырайын өймүзе.
Нахарың башында отурып биле,
Гөвнүмде барыны айдайын сизе... —
Шейле дийип, аграс ериңден галды,
Онянча Дурдының өзи-де гелди.

Бахар айы жошуп гелен сув ялы
Гирен бада шатландырды бу өйи.
Достуны гөренсоң гүйҗәп хыялы,
Гүлкүден доллурды кичиҗик җайы.
Ягдайың гендигин гөрен дессине
Соваллар ягдырды булаң үстүне.

— Дойдук эҗе, бу нәболуш? Бу нә геп?
Шады, нәме болды? Нәхили бейле?
— Оглум, геплеш, хол-ха, өзүң дилин тап.
— Достум, ич сырыны, гел, беян эйле,
Сени хич гөрмәндим бейле бир халда,
Я җын какайдымы гелйәркәң ёлда?

Гиҗәң бирвагтына ченли отурып,
Ахырсоңы бир карара гелдилер.
Эртир Мередиңкә савчы иберип,
Шада гызы дилемекчи болдулар.
Шундан соңра Дурды өйүне гайтды,
Чопан хем көшешип рахат ятды.

Эртеси гүнорта чай вагты, ине,
Дурды бир гоҗаны янына алып,
Ууградылар Мерет Сарың өйүне
Гөвүн гөтериҗи арзува долуп.
Савчыларымыз гелип гапыны какды,
Мерет хайран галып, дашары чыкды.

Совук саламлашды геленлер биле,
Йүзүн саллап, ынжан ялы гөрүнди.
Гөрүшдилер бары берип эл-эле,
Хеммеси-де ере бакып дур инди.
«Өе гириң, чай ичиң» хем диймеди.
Я-да гүймемегиң гамын иймеди.

Дурды билен гожа биргенси болуп,
Әңетдилер бир-бириниң йүзүне.
Яшулы улудан демини алып,
Дийди:
— Мерет, биз-ә гелендирис, ине.
Хабармызы нирде алсаң ал бизиң,
Ончасыны ягшы билйәрсиң өзүң.

Мерет эййәм бир зат аңды бу сөзден.
Үстүнден совук сув гуйлан дек болды.
— Нәме соражагмы билемок сизден,
Айдыбериң — диййип, гахары гелди.
— Айдың сөзүңизи, тизирәк болуң,
Вагтымың аздыгын ягшыжа билиң.

Дурдың ичи янып, дүвййәр юмругын,
Чүнки хич ким бейле гаршы алманды.
Бу болуша йыгыряр ол сеңригин,
Онуң билен бейле вака болманды.
«Сенден-ә бу арым аларын бир гүн,
Шол вагт мениң-де эдишим гөргүн...»

Көпүгөрен гожа өзүн йитирмән,
Аркасыны тама берип отурды.
Өңкүлери ялы мысал гетирмән,
Догры меселәниң үстүнден барды.
— Мерет, хабармызы айдалы онда,
Биз хем гыссанярыс, гыссаняң сен-де.

Халлы готурың оглы Шады чопаны
Сен ягшы билйәрсиң, асыллы йигит.
Хер йыл сылаг берип, өвйәңиз шоны,
Бир иш билен оба гелипдир шу вагт.
Он ики сынасында кеми ёк онуң,
Эдепли, тертипли, гөвни ак онуң.

Шол йигит иберди бизи үстүңе,
Сөййәмиш Сенеми дашындан гөрүп.
Оңа бакы багт бержек сен диңе,
Диңле, шу сөзүми сен үнс берип.
Гой, яшлар етсинлер максат-мырада,
Бизиң дөврүмизде болды бу када.

Элбетде, ол галың хөдүрләп билмез,
Икиңиз хем тәзе дөврүң адамы.
Эмма Сенем жаның кем зады болмаз,
Гой, олар шатланып, бассын гадамы.
Өңки сүтемлериң гидени болсун,
Яшлар инди багтың гужагна долсун...

Мерединң гахары жошды, толкунды,
Бурч ялы гызарды онуң йүзи-де,
Өзүн саклап билмән газаба мүнди,
Ханасындан чыкжак болды гөзи-де,
Дийди: — Ел чалмасын гелен ызыңыз,
Бу ерде дәл ол агтарян гызыңыз!..

Шада берер ялы гырнак ёк менде,
Хайсыңызда болса әлтип бериң сиз!..
Гайдып мең гөзүме гөрүнмәң шунда,
Доган-гардашларңыз сорап гөрүң сиз,
Белки, аре чыкжак гызлары бардыр,
Белки, олар савчың гелерне зардыр?..

Шей дийип, зарп билен гапысын ачып,
Ичери гирди-де гулплады оны.
Мыхманханасының төрүне гечип,
Бир нокатдан айырмаздан гөзүни,
Узак вагт пикир эдип отурды,
Көп затлары хыялына гетирди.

Бирсалымдан инисини чагырып,
Деррев оны дайыларна укратды.
Аялына хем Сенеме гыгырып,
Хич ёк ере улы гыкылык этди.
Ховсаласы артды онуң шу гүнден,
Гара даш басан дек болды эгинден.

Шады бу хабары эшден бадына
Ишиң барха агырлашяныны гөрди.

Оба Совет башлыгының адына
Иберен хатында шу сөзлер барды:
«Ики адам сөйсе бири-бирини
Ким гадаган эдип билжекмиш муны?

Бизиң дөврумизиң Бабахан шаның
Дөври дэлдигини билмейэн бармы?
Мерет багтын баглап ол Сенем жаның
Узак вагт шейле эдип йөрерми?
Ол өз бажысыны сатмак ислейэр,
Кэн пул алмак үчин гөвүн беслейэр.

Иберен савчымы масгара эдип,
Ызына ит салып ковупдыр Мерет.
Шундан дүшүнмек бор мысал гетирип,
Сатмагы йүрегне дүвүпдир Мерет.
Гызы халас эдиң онуң элинден,
Шуны хайыш эдйэн мен ак гөвүнден.

Я алып гачайын, ругсат эдиң,
Гызың халы яман, дүшүниң шуна,
Бу барада белли бир сөз айдың.
Гыз сатылар, бирден галайман сона.
Бир сагат галмага вагт ёк менде,
Дине чолук галды гойнуң янында.

Ол ердэки иши бирйүзли эдип,
Ене-де он гүнден гелжек боларын.
Ёлдаш башлык, мени шат эйлэң шейдип,
Ягшылыгңыз мыдам яда саларын
Мерет Сарыевден йүреги даглы,
Хаты язан Шады, Халлының оглы...»

Алтынжы бап

Ики гүн геченсоң икиндинара
Бир тэзелик гең галдырды бу или.
«Балык отлап йөрмүш чыкып кенара»
Дийселер-де, гең болмазды шуң ялы.
Мерединкэ ики ак атлы гелди,
Бу хабар дүшелгэ, өйлере долды.

Барындан бетери, ховлудан чыкып,
Ат башыны онуң хут өзи тутды.
Адамлар узакдан, якындан бакып,
Агызларын ачып, муна сын этди.
Инди биз хем оң өйүне баралың,
Ондакы дурмушы, болшы гөрелиң.

Единжи бап

Мыхман гидип, тэ гарасы йитйэнчэ,
Пер яссык оклады халың үстүне.
Улы оглы гирип-чыкып бу тая
Сачак чекип, чай гетирди дессине.
Чыкмаяр аяллаң гүлкүси, сеси,
Гайрадан ачыляр олаң гапысы.

Эгер-де азашып гелсе бу өе
Шу гүнки дек айда-йылда бириси.
Аяллар гарасын салмаз бу тая,
Кесилер ховлудан олаң өрүси.
Петиш жайда отурарлар богулып,
Газаның башында ашак эгилип.

Аялы-да, бажысы-да даш чыкмаз,
Мыхман гидип, тэ гарасы йитйэнчэ,
Бу «канундан» налап хич ким ах чекмез.
Олар муна боюн өмри өтйэнчэ.
Өрэн гатымышын Мерединң эли,
Ондан-да бетермиш узаса дили.

Бир сөй билен оба чыкайса бири
Инче гөзлейэн дек эглип йөрмели.
Таныш адам чыкса өнүнден догры
Дил ярман, баш эгип салам бермели.
Гаты йөрэп ондан ачмалы ара,
Башга хили яшамага ёк чэре.

Эмма хусыт дэл экени хожайын,
Хеззет эдишине середиң онуң.
Инисин чагырдып, кесдирди гоюн,
Гижигенлигне-де гараман гүнүң.
Өзи болса аяк үстүнде дурды,
Хем маслахат берди, хем көмек берди.

Чишлик ысы кукэп ховла доланда
Гөвүнлерде гизлин гөтерим жошды.
Кесилен помидор, соган геленде
Ол гөтерим йүзе, гөзлере гечди.
Сәхел сөзе башладылар йыршарып,
Чүйшелере гөз астындан сын берип.

Оглы эдеп билен сачагы алып,
Бакды деррев атасының йүзүне.
Мерет дийди: — Оглум, элип дек болуп,
Бу гүн хызмат эйле, унутма ене,
Ызы кесилмесин гушдырнак чайың,
Хер демсайы жошсун кейпи бу жайың.

Ховлукман, соңуррак газан атарсың,
Палав болсун әхли палавдан говы.
Бир-бирине шөхле салып, нур берсин,
Сува гачан хүнжи ялы хер түви.
Меле кәшир өртеүн ашыклың үстүн,
Гапыргалар чала бугаршып ятсын...

Оглы буйрук алып чыкды бу ерден,
Мыхманлар отурды язылып, яйрап,
Адам гелжек гүманы ёк хич ерден,
Башладылар гезек-гезегне сайрап.
Гүррүң довам этди, гепледи бары,
Бирейһәм болупды гижәниң яры.

Кимди бу геленлер? Бири Мередиң
Доганжа дайысы төрде отуран,
Салыхатлы сыратына середиң,
Ири адам, эллә аягын уран.
Сакгалы узынды, гөзлери ала,
Отурярды батып гайры хыяла.

Хер вагт сөз оклап, лаккылдап гүлүп,
Мередиң голтугна гарпыз берйәрди.
Әхли ыгтыярын элине алып,
Сөзүн диңләп, өз угруна сүрйәрди.
Шонда хондан бәрси болярды Мерет,
Кәярым йыршарып гүлйәрди Мерет.

Дайысының шуды әхли гереги,
Илки йыкмалыды аягна оны.
Эрәнден соң егениниң йүреги
Ислән тарапына сүрмекди гөни.
Ахыр шу пурсаты алып элине,
Дайысы бат берди сүйжи дилине:

— Егеним, таң этдиң алман хабармыз,
Бу — түркмениң говы гылыгының бири.
Мунуң үчин саңа көп миннетдар биз,
Өңки гылыкларың галмандыр яры.
Шу зерарлы асылзаданың бирин
Гөренде багыш эдйәң элиңде барын.

Мерет чөке дүшүп сырды дерини.
Дийди: — Дайы, саг бол, разы сенден.
Асман-земин чалышмаса ерини
Дәплермизи сөйжекдирин гөвүнден.
— Пәсгел бермейәрми эдара ишиң?
— Иш нәме, дайы жан, дүз болса башың!

Дайысы гең галып агзыны ачды
Мерет муны түйс йүрекден диенде,
Онуң аклы-хушы башындан учды
Егениниң бу болшуны гөренде.
Аңырдан этияч эдип гелйәрди,
Көне пикир дийип, ковлар диййәрди.

Онуң гарашаны чыкды терсине,
Гожаның бегенжи дурмады чакда.
Дийди: — Еген, догры гелдик биз, ине,
Маслахат салмага бирже иш хакда.
Аман аганы-да алып гайытдым,
Оңа сениң әхли тарыпың этдим.

Шундан соң жанланды хәлиден бәри
Бир четде отуран кичижик гожа.
— Хава... Хава... — дийип, сүйшди илери,
Муртуны сыпалап, гүлүп чалажа.
Мекирже гөзлерин гездирди херян,
Ене довам этди өң гүррүң берйән.

— Бир чене етенсоң гырнагың яшы
Ерлешдирен ягшы бир элин жая.

Болмаса көп болар онуң тешвүши,
Башың ашак салып, батма сен оя.
Кичә акыл бермек улының иши,
Өз үстүме алып гелдим бу юмшы.

Аман агаң өрән оңат оглы бар,
Отузна етипдир, түйс диен вагты.
Обада көп гызлар оңа хырыдар,
Эмма узак ерден агтаряр багтын.
Колхозда ишлейәр демирчи болуп,
Стаханам болды көп зәхмет алып.

Гепи-сөзи дүзүв, аклы еринде,
Бир айыбы — онуң телпеги аган.
Етишмейән зады ёк өйлеринде,
Дурмушың абыны-табыны аңан.
Аман ага билен гарындаш болсаң,
Гаты оңат борды аклымыз алсаң.

Мереде ярады гүррүңиң баршы.
— Дайы, нәме, хоссарымыз сен бизиң.
Сен шейле диенсоң ким чыкар гаршы?
Мениң ислегими билйәрсиң өзүң...
— Ондан аркайын бол, түркмениң булар
Орта бармак ялы еринден болар...

— Гаты говы, гаты говы, дайы жан,
Хеммесини ягшы билйәрсиң менден.
Адам этжек болуп аямадым жан,
Аладасы көпелсе-де гүн-гүнден.
Гөзүмден салмадым хер әдимини,
Кемала гетирдим шейдип мен оны.

— Элбетде, асыллы ерден болмаса,
Яшулы гелмезди сакгалын саллап,
Бир зат дийжек эгер гөвне алмасаң:
Бахасын кесишдик он бәш мүң беллэп.
Эрте-биргүн гетирмекчи ярыны,
Той гүнүне үзлүшерис барыны.

Дөрт дивардан башга хич кимсе билмез,
«Сенем гачды» дийип, перят эдерсиң.
Еген мунуң шундан говусы болмаз,

Оба Советине барып айдарсың.
Ики гүнләп асып гезерсиң йүзүң.
Соңра: «Ондан гечдим» диерсиң өзүң.

Шундан соңра хемме гүррүң гутарар,
Ене-де рахат башларсың ише.
Әхли адам сениң аркаңда дурар,
Иш эденде шейле этгин хемише.
Хер багшының өз айдымы-сазы бар,
Хер өмрүң-де өз ёдасы-ызы бар...

Секизинҗи бап

Эй, эзиз окыҗым, элиң бер бәри,
Проза бөлүмин гечирдик башдан.
Поэманың мундан бейлеки яры
Өз майдална гидер юваш-ювашдан.
Өңки достлармыза душарыс ене,
Олардан бириси хас якын, ине.

Дүйнки болан вакадан соң Сенемиң
Ичен сувы богазындан геченок.
Түйс ачылан вагты болса-да онуң
Бахар гүли гөзел гөркүн сачанок.
Шадының сураты гөз өңүнде дур,
Ол суратда түкенмежек мәхир бар.

Балданмы, гантданмы додагы онуң
Посаң ери менек-менек болуп дур.
Гызың бедениңде онуң элиниң
Сыпалан ерлери от дек янып дур.
Товлам сачы овсун атяр хер яна,
Оны багра басмак якымлы жана.

Юваш сыпалады эли Шадының
Ол сачың хер өрүмини-тарыны.
Эй, сөйги, йүрегиң дашданмы сениң,
Нәме айра салдың онуң ярыны?
Сенемиң йүрегин якма бейле сен,
Гой, яш гөвүн башын атып ойнасын!

Гөз өңүне гетирйәр ол хер демде
Шадының янында отуран вагтын.
Гөвсүнден жай берип, салкын агшам-да

Горэпды башгадан оларын багтын.
Шол гүн ене гайдып дүшмезми эле,
Эдил шол вагтки тагамы билеʔ!

Шол гүнки леззетин тэсири хениз
Симап ялы титредйэр бедении.
Ол агшам алынан хер бир дем эзиз,
Эмма онун гахар эдип гидении
Ичине сыгдырып билмейэр Сенем,
Хич онки табына гелмейэр Сенем.

Яралы марал дек узаклы гүнүн
Башыны икияна уруп гечирди.
Сөзенли тарапа учурып гөвүн,
Нагышлы чэйнеги ере гачырды,
Кешдесине ики читим кем берди,
Инче сунгатында ялңыш гойберди.

Өвезиң адыны Жерен дийип тутды,
Дийди: «Шейле йөретмели иңңэни».
Оглан барып эжесине арз этди.
— Дэлирэпми Сенем, гөрсене оны,
Маңа Жерен дийип масгара эдйэр,
Гыза дийилмели сөзи айдяр...

Гелнежеси дүйнден бэри сын эдип,
Багрын паралаяр ол өз ичинден.
Ин эзиз адамның шуң ялы эдип,
Награ тартышына гынаняр чензен.
Бу икиси туйс йүрекден мэхрибан,
Шейле достлук билен гөзелдир ынсан.

Бир зат айтмага дөзмэн йүреги
Онун-да ягдайы, халы перишан.
Назы-ныгмат дэлдир гөвнүң гереги,
Рахат болмаса тенде ширин жан.
Мэлим оңа балдызының дуйгусы,
Мэлим оңа онуң гүйчли сөйгүси.

Газан дынман лыкыр-лыкыр сесленйэр,
Сенем кешде чекйэр эгип башыны.
Дүрли-дүрли хыяллара бесленйэр,
Гелнежеси сынлап гызың ишини,

— Гөзүмиң рөвшени, депэмиң тэжи,
Гелмегиңе нэме себэп болдука?

— Нэбилейин, гелнеже, гелйэн-гидйэн кэп,
Мен хайсының аңырсына етейин?
Лачыным элимден учурдым мен дүйн,
Хайсы деря, хайсы лая батайын?
Ганатым болсады учардым дурман,
Хич ерде гонмаздым сыратын гөрмэн.

— Гөзүмиң рөвшени, депэмиң тэжи,
Нэме бейле агыр гама батдың сен?
Сөзле, маңа барын, жанымың ужы?
Бейдер ялы оңа нэме этдин сен?
Я нахак гөвнүне дегдиңми онуң?
Реңк-пет галмандыр йүзүнде сениң!

Сенем эмай билен кешдесин гоюп,
Мэхрибан достуның долды гойнуна.
Бойнундан гужаклап: — Эзизим — дийип,
Азажык дымды-да сөзледи ене:
— Дердим гүйчли, диеримден зыяда,
Атлы гачды мени гоюп пыяда.

— Сөзле, сөзле, белки, көмегим дегер,
Хич болмаса маслахат-ха берерин.
Эзизим, сырыңы гизлесең эгер
Мен-де өзүм ода-көзе урарын.
Ин якының вепадарың мен сениң,
Эзиз гөрйэн ховандарың мен сениң.

— Гелнеже, агырдыр ягдайым чензен.
Мен онсуз бир сагат дуруп билжек дэл.
Хоссарлыгың үчин разы мен сенден,
Мундан аңырсыны дийип билжек дэл.
Бу дуйгының гизлин сыры көп болар,
Бу сыры йүрекден сөййэнлер билер.

Голун букав эдип бойнума салса
Карар тапар шонда жаным, гелнеже,
Туйс йүрегим саңа диейин эйсе,
Оңа дүшди мениң сыным, гелнеже.
Гужак ачып, ганат герсе янымда,
Рахатлык пейда болар жанымда.

Инди йүзүн гөрмен диййп гайытды...
— Гынанма, Сенем жан, бу сөз көп болар.
— Ек, гелнеже, ол йүрегин айтды,
Башга бир гыз оны элине салар.
Шондан соңра мен гүнүме ит аглар,
Ол болса кейп эдип, гөвнүни чаглар.

— Гойсана, эзизим, сен бейле сөзүң,
Шады хер адама чалышмаз сени.
Башыңы белент тут, йитирме өзүң,
Мен хем көпден бәри танаян оны.
Диңе намысыңы белент тут, Сенем,
Шонда гадрың билер сениң ил-гүнем...

Докузынжы бап

Шол гиже укламан, даң атан бада
Бир карара гелип гайтды савчылар.
Онунжы гүн, гиже ярым боланда
Сенемиң ызындан гелжеклер олар.
Мерет муны гизлин саклады серде,
Бу гүррүңи кеселиң биз шу ерде.

Инди Шадымыздан хабар алалың,
Көпден бәри айра дүшдүк биз ондан.
Онуң халын — ягдайыны билелиң,
Достумызы сөййән болсак гөвүнден.
Я азара гоймалыммы оны биз?
Ёлумызы довам эдип гөни биз?

Бейитмек мүмкин дәл, достуң тәлейи
Гымматдыр ынсана гадымдан бәри.
Эртеси терк эдип обаны, өйи,
Шады ёла чыкды гиҗәниң яры.
Аз йөрәп, көп йөрәп гелди мекана,
Узын гүн отурды чыкман хич яна.

Чолук пахыр ярым сөзден дүшүнип,
Бир айданың ики эдйәр, ылгаяр,
Хабар сорап билмән ондан үйшенип,
Кә о ерде, кә бу ерде галгаяр.
Йүзүн думан тутан бир даг мысалы,
Шады отыр, өрән агырды халы.

Келлеси эгниндеи гачайжак ялы,
Ики элин дирәп отыр маңлайна.
Ким билйәр, ничикси, недир хыялы,
Не пикирлер долмуш гөвнүниң өйне?
Бир сөз диймән диңләп отыр бөврүни,
Саңгаты даш болуп доңупдыр гөни.

Бирден туруп, гошы гечирди гөзден,
Хер затдан бахана агтарды Шады.
Гоюнлары санап чыкды йүз-йүзден,
Эмма кемелмеди йүрегиң оды.
Сыганок ол учсуз-гыраксыз чөле,
Кәте гүррүң эдйәр өз-өзи биле.

Эгер гелен болса Сенеми алып,
Чолугна бәш-он гүн жогап бержекди.
Өзи агыр сүриң янында галып,
Сенем билен зовкы-сапа сүржекди.
Алының арыны Ахметден алды,
Чолук пахыр ругсат-жогапсыз галды.

Бәш гүн шейдип гезди, гиже ятмады,
Иш билен баемакчы болды гамыны.
Дутарына какып айдым айтмады,
Өзүн еке тутды тапса чемини.
Барха ягшылашды сүриниң халы
От-сува бол болды колхозың малы.

«Йүрегими якдың» диййп, шу ерден
Оба гарап, хайбат урды Сенеме!
«Эгер болсаң-да сен лыбасы зерден,
Сенден кем дурмасам герек менем-ә.
Агаңдан арымы аларын, эй гыз,
Мыдама угруңда боларын, эй гыз!»

Соң игенди ики гүнләп өзүне,
Агзына гелениң диййди тайгырман.
«Бойнуң буруп бакдың онуң йүзүне
Ат сыртына алмалыкаң май бермән.
Йигит сениң ялы эмелсиз болса,
Бар иши шейле бор, дүз болмаз эйсе...»

Елинжи гүн онуң бөлүнди гөвни,
Бир хил мылайымлык долды серине,

Хыялы әкитди оны гөс-гөни
Гыз билен далашып ойнан ерине,
Эллерин багрына гысды отурып,
Болан иши гөз өңүне гетирип.

Эреди йүреги,, чөзүлди доңы,
Говшады йигидин ойки сынасы.
Яралы шир ялы арласа яңы,
Инди гелди бу пәлинден дәнеси.
Ене гапат бекләп учасы гелди,
Ол нәзик бедени гучасы гелди.

Ене бир гүн гечди шу хыял билен,
Инди гөвүн бөлүнмеди хич яна,
Достлар, мениң шу сөзүмде ёк ялан,
Арзувы сыгмады ере — асмана.
«Сенем» дийип, багрын әйледи пара,
Ене елден салам ёллады яра.

Инди өнкүсинден гүйҗеди дерди,
Отурып карары етмеди онуң.
Бакы ярашмагың ёлун агтарды,
Гүнәсини боюн алды өзүниң.
«Тапдым!» дийип, овкалады элини,
Чолуга йүзленди тапып дилини.

— Ораз җан, адына дөнейин сениң,
(Чолук гүлди бейлесине өврүлип).
Йүрегим аваяр ягдайна сениң,
Оба гит-де геләй, ики гүн болуп,
Гейим-гежимини чалшырсың барып,
Гөвнүңи ачарсың достларың гөрүп.

— Боляр, агам, саг бол, миннетдар сенден —
Дийип, чолук йыгнашдырды гошуны.
— Эгер диййән болсаң сен ак гөвүнден —
Деррев берҗай эдәймедикми оны?!.
(Чолугы-да шохды, оңат огланды,
Икиси-де бир колхозда догланды.)

— Бейдип учуберме, гыссанма, огул,
Кичиҗик ишим бар саңа мениң-де.
Оны битиренде өрән эгә бол,

Эгсам агырлыклар душар өңүңде.
Чагалар багына ир билен бар-да,
Хатымы Сенеме говшур ол ерде.

Диңе элине бер онуң өзүниң,
Анык барла, башга бири болмасын.
Белле болшун хат аланда йүзүниң,
Шонда яныңыза адам гелмесин.
Геленден соң гадырыны билерин,
Ислән задың алып, серпай саларын.

Алып кагыз билен галамы эле,
Дөшүни яссыга берди-де Шады
Башлады язмага геленини диле.
Мүң гезек гайталап Сенемиң адын,
Басга галып, гарадере батды ол,
Даң атанда ишни тамам этди ол.

Дерин чалды, алып улудан демин,
Йыртан кагызлары депе болупды.
Гайталап окамаң гоймады кемин,
Әййәм хер сөзүни ятлап алыпды.
Көп зәхмедиң соңы болды рәхнет,
Нетиҗеде йүзе чыкды шейле хат:

«Сенем җан, Сенем җан, өзүңе гурбан,
Гел, сөйгүлим, гуванайын адыңа,
Хер басан гадамың тозуна гурбан,
Әхли достлугмызы дүшүр ядыңа.
Сенсиз маңа ягты җахан дар боляр,
Шадың сенсиз Гарагумда хор боляр.

Я гел, я барайын яныңа учуп,
Сенсиң мениң әхли дердиме дерман.
Ол нәзик билиңден мен гана гучуп
Отурсам яныңда галмаз хич арман,
Гүнәми геч, хат яз, шат эдип мени,
Даң йылдызым дийип танаян сени.

Багышла, кәвагт гахар геленде
Адам нәме эденини билмейәр.
Соңра пушман дересе-де гөвүнде

Соңкы түйкүлигиң сакгал эземейәр,
Бүтинлей гүнәли өңүнде сениң,
Дүнйәде гөзел ёк дениңде сениң.

Эмма «агам» дийип адын тутайсаң,
Гахарым ене-де гайнар жош уруп.
Ол адам йүрегме дүшүпдир билсең,
Гижелер айылганч дүйшүме гирип.
Басдешим болайса эдердим генде,
Вах, сениң ганың бар оң бедениңде.

Онун билен ачык сөвеше гирип,
Сенден рүгсатсыз эдендирин иш...
Гайтдым үстүнден арза-да берип,
Чәре гөрүлмегин этдим мен хайыш.
Мунун үчин нәме этсең хакың бар,
Бизиң гөрешимиз гагы гүйчли бор...

Шу хатың ичине йүрегим салып
Иберйәрин, сүңңүм галды бу ерде.
Бу гүн депә чыкып, мен жоша гелип,
Саңа салам ёллап, басарын перде,
Хер гүн бәри гара шу гүнден башлап,
Мениң сесим барар гөги гулачлап!»

Онунжы бап

Шадының арзасы эртеси ирден
Оба Советине говушды гелип.
Секиз гүн ятансоң ол секретарда,
Шондан соң башлады арза ёл алып.
Гижәниң бирвагты йыгнак гутарды,
Секретарь папкасын голтуклап гирди.

Оба Советиниң башлыгы Чары
Мылайым гылыклы, элли яшлыды.
Оңа ынанярды обаның бары,
Ат-абрайы хемме ерде гүйчлүди.
Хәзир болса чал келлесин сыпалап,
Кагызлары гөрйәр ол сахыпалап.

Секретары дырнажыгна сын эдип,
Сачын ялдырадып отыр сүлмүрәп,
Чара ягшы гөрүнмәге жан эдип,
Нәме дийсе жогап тапып, гүлмүрләп.
Башлык аграс башын гөтермән ерден
Кагызлары окаярды бир-бирден.

Ине, бирден онуң гашы чытылды,
Әхли ганы гелип урды йүзүне,
Секретарь бу хала өр-гөкден гелди,
Тас чыкып гачыпды ол үмдүзүне,
Дим-дик болуп, сандырап дур сөз атман,
Нәмәң-нәмедигини такыгна етмән.

Чары бу огланы көп вагт бәри
Сынлаярды, халанокды болшуны,
Улы ишдәкилең гелйәсе бири
Секретарь «худай» дийип билерди оны.
Гол говшурып, башын эгип өңүнде
Сүпүрәйжек оң ковшуның чаңын-да.

Эгер-де йөнекей колхозчы гелсе,
Янкыжа секретарь дөнерди шире.
Иши бәш минутда битйән хем болса,
Уградарды түкениксиз «эртире».
Шу затлары Чары чала билйәрди,
Ахыр бир гүн гүрлешмекчи болярды.

Шол гүн гелип етди гезек дуйдансыз
Чары-да өр турды, элинде бир зат.
— Шадың арзасыны хачан алдык биз?
— Хә?.. Яшулы?.. Гечен дәлдир кән пурсат.
Вах, мен районда гелен бир буйрук
Ятдан чыкандыр дийп, горкдум бидерек.

Вах, ол дийсеңиз-ле.. Чопаның хаты,
Онуң нәме әхмиети бар бейле?
Агам, ган гыздырмак зыяндыр гаты,
Саглыга зыяны улудыр шейле... —
Дийип, элин ойнатды-да ховада,
Мөчберини гөркезди ол шо бада.

Ене довам этди.
— Сиз парасатлы,
Сизден нусга аляр адамлаң бары!..

Сизиң ялы башлык ёкдур соватлы,
Эй, бизиң атамыз, мәхрибан Чары!
Сизиң билен әңе гидйәрис батлы!
Сизиң дек ёлбашчы ёкдур хайбатлы!

— Бес эт! — дийип, гүлеч айтды Чары
Артык диңлемәге галмады гүйжи.
— Ет ызындан, чагырып гел Сапары
Хем-де чагыр ет-де ол Аннатәжи.
— Боляр, боляр — дийип, эгип башыны,
Секретары ене тутды дөшүни.

Еке галып гиң отагың ичинде
Башлык икиняна гадам уряды.
Элхенч тәсир гойды секретарь онда,
Чары өз-өзүне сораг берйәрди.
«Нирде догуп дөредикә шуң ялы
Десмалчылар, тәсин галдырып или?»

Сапар билен Аннатәжи гетирип,
Гапының агзында дурды секретарь.
Чары олар билен якын отурып,
Дийди: — Сизиң билен бир гүррүңим бар
Соңра гапа тарап бакып шо бада,
Секретара дийди. — Өтәгит, Өде!

Шадының арзасы окалды кемсиз,
Узак гүррүң гитди Мерет барада.
Сапар дийди.
—Белки, эшденсиңиз сиз,
Ики атлы гелипмишин арада.
Ене-де эртеси гайдыпмыш ирден,
Мениңче бу затлар дәл йөне ерден.

Догры, Мерет партияда дурмаяр,
Бир тарапдан маңа дахлы ёк ялы,
Ишинден гурама хасап бермейәр,
Шонуң үчин маңа гараңкы халы,
Эмма ол хем бизиң обадашымыз,
Шол себәпли оңа жогапкәрдирис биз.

Ол өзүни өрән узакда тутяр,
Биз хем үнсүмизден дүшүрдик оны.
Ким билйәр, нәмәниң пикирин эдйәр,
Мундан бейләк, бейле гоймалың муны.
Гелиң,. эртир оң өйүне баралың,
Онуң дурмушыны, болшун гөрелиң...

— Сапар догры айдяр — дийди Аннатәч,
Аяллар советем четде бу ишден.
Зәхметимиз болмаз ялы бизиң пуч,
Этжек гүррүңимизи белләлиң башдан.
Сенеми чагырып онуң янына
Шадының гүррүңнем эделиң ене...

— Разы мен сизиң билен биркемсиз—
Дийип, Чары ене сөзледи дурман.
— Ене бир меселе чөзмелидирис биз,
Яңы болмадыңыз янымда, арман.
Өдәниң болшуны гөрен болсаңыз,
Сөзләнде янында дуран болсаңыз

Билмездиңиз аглажагңыз, гүлжегиңиз,
Диен сөзлерин соң айдып берерин.
Ол-а түйс десмалчы экен билсеңиз,
Маслахат берсеңиз чәре гөрерин.
Секиз гүн сакландыр Шадын арзасын.
Хич киме гөркезмән, бу өрән тәсин...

Якындакы сессияда Өдәни
Бошатмалы дийип карар этдилер.
Беллиди йүзлерден хеммән ядаңы,
Дынч алмага өйлерине гайтдылар.
Хоразлар гыгырып башлапды ине.
Аз галыпды даңың атмагына ене.

Оба рахат ятыр. Хова мылайым,
Йылдызлар петрешип гаш какышярлар.
Йүз яшан дереклер шаглап хер дайым.
Күмүш япраклары сап өпүшйәрлер.
Меле сув дүңдерлип акяр, сесленйәр,
Бу гөзел гөрнүше гөвүн бесленйәр.

Он бириңжи бап

Мыхманлар гайдалы докуз гүн гечди,
Докуз гүн ичини геплетди Мерет.
Он бәш муңлы гүррүң гөвнүни ачды.
Онуң тиз гелмегине ышк этди Мерет.

«Эртир, гиже ярым боланда гелер,
Бөкүшип сандыга доларлар өлар...

Пулы-да аз-күш дәл, ери-де говы,
Мундан ягшы эдип болмаз сөвданы.
Шейдип оңат гелсе оюнчың дөви,
Бег ялы гүн гөрер, рахатдыр җаны.
Эртир ишден галып тайярлык гөрсүн,
Гелнежеси оңа тербиет берсин...»

Шу ойлара гүмра болуп, ёл бойы
Баш хасапчы Мерет ишинден гелди.
Чай-нахары тайын, арасса өйи,
Ол гелен бадына башга гөрк алды.
— Ханы, тиз бол, мениң әдигим чыкар,
Чагалары ховла әкитсин Шекер!

Аягым-да дерләп порсаян ялы,
Йылыжык сув гетир, чакган юв, ханы!
Сенем гелмедими ишинден хәли?
Эртир болсаише гойберме оны...
Шейле дийип, Мерет ичин гүлдүрйәр,
Үстүнде аялы чарх уруп дуряр.

— Кечә яссык окла, әбер пенҗамы,
Юмшак дарак биле сачымы дара...
Хей, шейле машгала, шейле әр бармы?
Эй, эзиз окыжым, дашыңа гара.
Бу өйүң язгыды, ягдайы шейле,
Ине, гелип гөрсек бу өе сейле.

Узаклы гүнүни дызыны эпмән,
Гап-чанак ичинде гечирйән аял,
Инди ондан бетер хич яна бакман,
Машын дек ишлейәр, ёк башга хич ёл,
Мерет болса түрк солтаны мысалы
Чишип отыр, оңат ягдайы-халы.

Нахарыны гоюп өңүнде онуң,
Чәйнегини яссык билен басырды.
Агзын ачып гелди акжа чүйшәниң,
Кәсәни пүр-пүрләп гуюп хем берди.
Инди нәме юмуш бар диен ялы,
Йүзүне серетди онуң аялы.

— Отур — дийип, башын ерден гөтермән,
Ер гөркезди оңа дүшек үстүнден.
Аялы отурды сесин чыкарман,
Мерет оңа гарап гөзүң астындан,
Дийди: — Сенем эртир гитмесинише,
Сен оны тайярла узак йөрише.

Эртир дайым онуң ызындан гелйәр,
Аман ага билен гарындаш болдук,
Яшулы бар иши үстүне аляр,
Хол гиже биз шейле карара гелдик
Бир адам билмесин якындан-ятдан,
Бу иш гизлин болмалыдыр хер затдан..,

Аялының бирден долуп богазы,
Гөзүнден яш дамып, дили тутулды.
Ак там болуп онуң мәхирли йүзи,
Үстүне гара даш аган дек болды.
Тас өзүнден гидипди ол бичәре,
Говы аял душ болмасын пис әре.

«Чуңңур гуя атылан бир даш ялы,
Сенем йитер гидер, гөр, нирелерде?
Нәнең гечер онуң гүни-ахвалы,
Аман агаларда, ят обаларда?
Шадының йүреги пара-пара бор,
Илим-гүнүм, муңа нәме чәре бар?»

Дийип, ичин геплетди-де аялы,
Сесини титиредип бакды әрине:
— Сенем нәме этди бейледер ялы?
Шу ерде чатайсак борды бирине?
Мунча чага билен нәдейин онсуз?
Гитсе-де ол гидер мундан гөвүнсиз...

Онсоңам какасы бир пикир эйле,
Сен бу ишде өрән өте гидйәрсиң.
Төверек-дашыңа оңат гөз айла,
Ягшы ойлан, габахат иш эдйәрсиң.
Хеммәниң гөзүнден дүшерсиң бирден,
Абрай гыммат затдыр, тапылмаз ерден.

Әгри отурып, догры гүррүң эдели,
Гахарланма, мен хем башарян оны.

Хәзир догрусыны догры айдалы,
Сен мени ёлдаш дийип билмедиң гөни.
Бу гүн бейле. эртир говы бор өйдүп,
Шунча дишим гысдым, хунаба ювдуп.

Гайтам, сең бетериң чыкяр гүнсайы,
Жаплы бир зат дийип билйәрсиң мени.
Диңе хызмат дәлдир аялың пайы,
Инди пугта билмелисиң сен шуны.
Эл-аягңам ювдурярсың утанман,
Маңа эзъет берйәң сен адам санман.

Чай-нахарың үчин саклаяң мени,
Гелеңде өңүнде дим-дик дурмалы.
Эрксиз-ыгтыярсыз гул этдиң гөни.
Ислән вагтың ёрганыңа гирмели.
Ынха, мениң тутян ерим дурмушда,
Бейдерсиң дийип пикир этмәндим башда.

Обадан-да бизиң өркүмиз үздүң,
Барыш-гелишлериң кесдиң барыны.
Бизиң үчин эйменч «кануклар» яздың,
Биз хем бержай эдип гелйәс барыны.
Бес эт, инди вагтың барка ёла гел,
Биз хем адам, шуны пугта яда сал!

Көп диш гысдым, дишим-дишимден гечди
Машгалаң абрайын саклайын дийип,
Канагат кәсеси инди чат ачды,
Чыдамым гутарды, этме сен айып.
Чагаларам ач өлмезлер, оңарлар,
Баша гелен кынчылыгы еңерлер.

Аялының айдан сөзи, болушы
Йигит ялы тәсир этмеди оңа.
Өңкүси дек довам этди. — Бу иша
Диңе йүрегимден ынаняң саңа.
Баранда нәхили болмагы өврет,
Өзүни тайярла, задын тайяр эт.

Чага ялы болуп, гөзүңи сыкып
Отурма-да, деррев ишиң билен бол.
Азар берме мениң ичими якып,
Шу затлар сең үчин, шуны ягшы бил.

Тиз гымылда, ёгсам басга галарсың,
Гелеңлериң янда гүлки боларсың.

Ярaлы жерен дек паралап багрын,
Нәзик гама батып чыкды ичерден.
Гапыны япансоң йитирди угрун,
Асман якындыгын билип бу ерден.
«Адыңа дөнейин, Сенем жан, сениң,
Сенсиз ничик гечер ягдайым мениң?..»

Немли гөзлерини айлап дашына,
Ховлының ичине гамлы сын этди.
Көп вакалар гелип гечди башына,
Булары ят эдип пикире гитди.
Белент дивар гысып-говруп барярды,
Гөвүн гиңишлигиң ышгына зарды.

Пагсаларың ийни боюндан улы,
Топ окы кәр этмез бу диварлара.
Айналары гоша, агач гапылы
Хем-де демир гөзенекли чар-пара.
Шол гадымы феодаллык дөврүни
Яда дүшүрйәрсиң гөренде муны.

Дервезәниң ич йүзүниң килиди
Демирденди, заказ берлип ясалан.
Хер бир чүйи инжикден-де улуды.
Хырлары биркемсиз чепер кесилен.
Ичи дашындан-да гөрүнйәр гамлы,
Болса-да нагышы өрән хашамлы.

Ишик билен сейисхана арада
Ики жай бар, Мерет боляр биринде.
Мыхманханамышын олаң бири-де,
Йыллар бойы адам болмаз төрүнде.
Аяллар бу ере аягын секмез,
Бу ерде чаганың сес-үйни чыкмаз.

Гайрадан ачыляр олаң гапысы,
Ол гапың өңүнде үч метр дивар.
Шунда гечйәр өмүрлериң көпүси,
Ханы, бу өмүрде нәме леззет бар?
«Ёк, мундан буяна чыдамак болмаз,
Ол барха бетерләр, өзүнден билмез...»

Дийип, Нэзик гаты дүвди юмругын,
Овадан гөзлери ялдырап гитди.
«Сенемиң ягдайы агралар бу гүн...»
Дийип, өз-өзүне гыжалат этди.
«Сенеми мал ялы сатдырып болмаз,
Ёк, инди Мередиң иши ёл алмаз...»

Сенем яшды Мерет өйленен вагты,
Нэзик гелен бада сөйди бу гызы.
Бу достлук беркледи шол гүнден гаты,
Бири болды бейлекиниң эзизи.
Сенемиң элине тикен урайса,
Нэзик багры билен чекерди эйсе.

Келлеси агырса гелнежесиниң
Балдызы үстүнде күкрек герерди.
Хер демде сыпалап маңлайын онуң,
Сүйт дийсе агзына гаймак берерди.
Сырларын гизлемэн бири-бириндең,
Мэхирлери гүйжейэрди гүн-гүнден.

Ашак бакып шу затлары ойланып
Дуран вагты жыгылдады дервезе.
Сенем гелди гамгын гөвни чагланып,
Гөйэ таныш дэлди хэзир ол бизе.
Тез марал дек гелди еңилжек бөкүп,
Гелди чар тарапа шадыян бакып.

Гелип гужаклады мэхрибаныны,
Башыны багрына гысып огшады.
— Гөрйэрмиң, гелнеже, гөрйэрмиң муны!
Бу хат! Йүрекдеш хат! Ёллапдыр Шады!
Ол кечжалың йүрек-багры эрэпдир,
Гөвнүнде тэзеден сөйги дөрэпдир!

Гутла, мэхрибаным, гутла, сен мени,
Мен бу гүн багтлы гызларың бири!
Гөвүн телвас эдйэр гөрмэге оны,
Ол мурты товлыны, мэхрибан яры.
Йүрегим тарсылдап уряр, гелнеже,
Йүрегим ярылып баряр, гелнеже!

Вий, саңа нэм болды, багышла — дийип,
Сенем өзүн эле алды дессине,

Онуң яңагына яңагын гоюп,
Башын эгди оң башының үстүне.
Гелнежеси юваш ышарат этди,
Агасының өйдедигин айтды.

Соңра дийди. — Йөр, жайына баралы,
Сениң билен эдилмели гүррүң бар... —
Мисли яраланды чөлүң маралы,
Я дузага дүшүп болды интизар.
Ашага эгилди дик башы онуң,
Йүзүн булут тутды нурана гүнүң.

Он икинҗи бап

Язанда эсериң гызыклы ерин
Бахар дерясы дек гайпаяр сетир.
Гөвнүң гөтерилйэр, сөзлериң зерин
Кейп эдип, бир-бирден сайла-да отур.
Хыял ганат беклэп асмана учяр.
Меңзетме меңзетмэң ызындан гечйэр.

Йөне мыдам шейле болуп дурмаяр
Язмалы боланда эрбет затлары.
Ылхам долуп-дашып көмек бермейэр,
Талап эдип сенден гөвни шатлары.
Эрбет болушларың, пис гылыкларын —
Болмагын ислэнок йүрек оларың.

Эмма Мерет дири, ол арамызда,
Бизиң билен бир ховадан дем аляр.
Ил ичинде гечйэн хер чэрэмизде
Бейлекилер ялы гатнашып гелйэр.
Хемме билен дең хукуклы граждан,
Меретде ёк дийип билмерсиң выждан.

Элхенч көне адат онуң бойнуна
Күндесини салып, ики бүкүпдир.
Есир эдип өз жениве — ойнуна,
Эхли гүйжи билен ашак чекип дур.
Эл-аягын баглап алып ол хайың,
Хер белан үстүнден элтмэге тайын.

Дүйнден бэри гөзяш билен хоркулды
Довам эдйэр гиң ховлының ичинде.

Өзүнден башганың ятманын билди
Мерет ирден туруп гөзүн ачанда.
Чагалар-да алып гызың дашыны,
Хоркулдашып, сыпаярлар башыны.

Какаларна гөз астындан бакярлар,
Ол бакайса өврүйәрлер йүзлерин.
Улудан дем алып, ичин чекйәрлер
Тиз-тизден сагада серетди барып,
Әтняжы элден бермеди Мерет,
Бу гүн өз ишине бармады Мерет.

Гулплап ховлусының әхли гапысын,
Хемме ачарлары гизледи гайым.
Башын ашак салып, чыкарман сесин,
Ичде-дашда гезим эдйәр «мылайым»,
Ичини гепледйәр. «Гүн тиз батсады,
Дайым билен Аман гелип етседи...»

Гүн агансоң өзи гузусын союп,
Чекдирмелик кесишдирди ховлукман,
Сүңклүрәк ерини палава гоюп,
Соң өйүне гирип отурды чыкман,
Тиз-тизден сагада серетди барып,
Соң якында гойды оны тов берип.

Сенем болса бир ишиге, бир айна
Барып, дерт тарапа уруняр аглап.
Агам гейдер дийип гетирмән күйне,
Үстүн басдыранна күкрегин даглап,
Нәтжегини биленок, гижә галды ол,
— Шады, дири болсаң, гел, көмеге гел!

Шады нирде, ады нирде, гум нирде?
Бар белаңы алдың башыңа өзүң!
Мерединң райын йыкман хич ерде
Газананың нәме болды сен гызың?
Горкдуң, эдепсизлик этмәйин дийдиң,
Иен дузум депип гитмейән дийдиң.

Ондан горкуп комсомола-да гирмән,
Яшлардан өзүңи сакладың четде.
Уруп-сөгүп, көсесе-де дил ярман,
Ахырсоңы гелип етдиң шу хетде.

Аглан вагтың бири гелсе үстүңе,
Гөзүң сырып, гүлен болдуң дессине.

«Агламадык чага эмжек ёк» дийип,
Кән гезек эшденни билйәрин, эй гыз!
Арз этмәни башдан сайдың сен айып,
Лал болдуң, сесиңи чыкарман хергиз.
Барындан бетери — көмек болжагын
Билсең-де, шу хала етдиң сен шу гүн.

Гел, ичиң якмайын берип гыжалат
Өз дердиң башындан аша чагында.
Гелнежеси жая гитди шу халат,
Сенем пейда болды оң гужагында.
Дийди: — Гутар мени, эзизим, гутар,
Халас этжегиңе хәзир вада бер!

Сенден башга ховандарым ёк мениң,
Ганатдан айрылан лачына дөндүм.
Гөрйәрмиң сен батып барышын гүнүң,
Сени башдан эзиз хоссарым сандым.
Тиз көмек этмесең бары гич болар,
Желлатларым дишни сыртардып гелер.

Мен бир хат берейин, етир, гелнеже,
Шадының достуна, атбакар Дурда.
Тиз язайын, ынха, отур, гелнеже,
Хут элине тутдур, янына бар-да.
Белки, онуң маңа көмеги етер?
Вах, ичим от аляр өңкүден бетер. —

Кагыз шатырдадып, сыясын сачып,
Жанховулна дүшен ялы язярды.
Терслин-оңлын сетир кагыза гечип,
Сөзлер гөйә пьян болуп гезйәрди.
— Ал, гелнеже, шуны етир сен оңа,
Жогабын гетирип, говшур сен маңа.. —

Шол бада айланды Нәзигиң башы
Гызың гөзе илмез херекетине.
Дийди: — Нәхил битирерки бу юмшы,
Зындан ялы гулплы гапылар, ине?
— Гуш болуп учсаң-да уч сен, гелнеже,
Гая дек дивардан геч сен, гелнеже! —

Дуйнден бәри гөзяш билен налышын
Ичинде багрыны ереден Нәзик,
Умыт эдип дузелмегне бу ишин
Башында кән арзув дөреден Нәзик
Меретден оңлы зат ёкдугын билди,
Ене төверeге бир назар салды.

Гөзяш. Налыш. Түм-гаранкы отаглар..
Дем алып боланок мунда аркайын.
«Гел, гөрели, кимсе гүлер, ким аглар,
Биз хем адам, әдишими гөр, хайын!
Бизи адам санман эйледиң сен хар,
Бизиң-де дуйгымыз, өз гөвнүмиз бар.

Инди болды, инди өзүңе кәе,
Гапыны ач, деррев барып гелейин.
Гайдып гара салаймарсың шу жая,
Гелмесе гидерсиң бу пәлиң билен...»
Мередиң янына уграды батлы,
Барып дийди ол әрине айгытлы.

— Бу нәтдигиң болды, какасы, сениң?
Дашымызы гулплап, эйледиң зындан.
Дерманхана барҗак ишим бар мениң,
Ашыр жан гыздырып оянды дандан.
Гапыны ач, деррев барып гелейин.
Япылманка етип, дерман алайын... —

Мерет ынанярды өз аялына,
Ялан сөз диймәнди Нәзик бир гезек.
Шоң үчин уgratды оны ёлуна,
Ол хем тиз доланды, дурмады узак.
Соң газан-табага япышды барып,
Ювашжа сөзледи Сенеми гөрүп:

— Гөзүң айдың, Сенем ишиң битендир,
Дурды яссы вагты етишер гелип.
Эмма дервезеден чыкмак четиндир,
Инди мунун ёлун гоймалы билип.
— Гелнеҗе, ене-де тапсана бир ёл,
Менде депренмәге галмады межал.

Нәзик гелен вагты Дурды өйүнде
Чай ичип отырды аялы билен.
Нагышлы кәсәни ойнап элинде,
Гөвнүндәки белент хыялы билен
Дийди аялына: — Гейинип башла,
Гыссаяным үчин мени багышла.

Гиҗә галдык, ара болса якын дәл,
Биз бармасак башламаз ол тоюны.
Ал-яшыл йүпеге чолан, басым бол,
Гөркүң билен безе олаң өйүни.
Адам бары сени гөрен бадына
Махым жан дек салсын сени ядына!

Аялы нәзиргәп айтды оңа:
Ал-яшыл йүпеге чолан, басым бол,
Угурсыз маслахат берйәнчәң маңа
Өзүңи бир адам сыпатына сал.
Йүзүңи, енсәңи танар ялы дәл,
Бу болшуңа барсаң нәме диер ил?

Гоңшы колхоздакы досты Дурдының
Той эдйәрди яңы болан оглуна.
Хат языпды сорап гелмегин онуң,
Йүзленип языпды хем аялына.
Дурды билен досты-мәхрибандылар,
Бир-бирини сөййән жана-жандылар.

Хер хил гымматбаха совгатлар алып,
Челпек япып, олар тайяр болдулар.
Ине, Нәзик гелди, хашлап дем алып,
Әр-аял бу гелше хайран галдылар.
Дурды ыглап гапың агзына гелди,
Нәзигиң узадан хатыны алды.

— Бу нә болуш. Нәзик? Бу нәхили хат?
— Мен сөзләп дурмайын, язландыр шонда.
— Геч төре, отур-да сөзүң беян эт,
Дурды жан, отурара вагт ёк менде —
Шей дийип ызына өврүлди аял,
Дурды дийди: — Бу нә болуш? Не ахвал?

Деррев хаты ачып окап башлады.
Йүзи бир гызарды, бир-де агарды.
Сонра хаты газап билен ташлады,
Юмругыны дүвүп, гаты гыгырды.
Вагшылык болармы, энедиң муңа.
Ядымдан чыканок кованың, Мерет!

Йигриминжи асырда хем шуң ялы
Вагшылык болармы, энәдиң муңа.
Суд өңүне элтип сен феодалы
Гөркезерин киминң-кимдигин саңа!
Бесдир инди, сең сылагың етендир,
Вагшылык заманы эййәм өтендир.

Сонра дийди аялына бакды-да:
— Мен бу гүн хич ере гидип билжек дәл.
Өзүң совуп гел сен ол тойы бар-да,
Ынха, ока, йүзе чыкды шейле хал.
Бирсалымдан аялыны угратды,
Гапысыны гулплап, атхана гитди.

Нәзик Дурдыңкыдан чыкан дессине
Совулды Чарының өйүне тарап.
Тапмады ол баран бадына оны,
Дийди аялына: «Ишимиз харап,
Эгер Чары ага деррев бармаса,
Барып достлук көмегини бермесе...»

Он дөрдүнжи бап

Гүн батып, гараңкы бирчак дүшсе-де,
Ховлының дурмушы өңки ялыды.
Түнче гайнап, дүрли нахар бишсе-де,
Хеммәниң-де халы өңки халыды.
Хер ким-дымып, өз дердини чекйәрди,
Гыз учжак гуш ялы херян бакярды.

Герек затларыны йыгнап бир ере,
Тиз-тиз гелип, тутуп гөрйәрди оны.
Карары етмезден бирдем дурара,
Йүреги ярылып барярды гөни.
Бу вагт дервезе ачылды бирден,
Ики атлы уруп гирди аңырдан.

Мерет мыхманларын элтип жайына,
Чалтлык билен хызмат эдип башлады.
Дайысы йылгырып бакып йүзүне,
Десде пулы оң өңүне ташлады.
— Ынха, еген, дүздүр хесиби мунуң,
Назарда тутарсың хызматым мениң... —

Мерет гарбап алды пулы дессине,
Дайысына бир мүң манат узатды.
Сонра дийди: «Тиз атланың сиз ене,
Себәби дүшнүкли — дийип айтды.
Онсуз-да геленлер оң аладасын
Билип отырдылар чыкарман сесин.

Гыссагара чемче-чанак гетирлип,
Нахарың башына гечдилер олар.
Огры ялы ынжалыксыз отурып,
Галавутлы ийип-ичйәрди булар.
Мереде хич тәсир этмеди арак,
Бүкгүлдиси бар-ха гүйжейәр герек.

Дашардан сәхелче шыгырды гелсе,
Бөврүн диңләп, гулак салып отырды.
Пул хакда ойланды рахат болса,
Көп затлары хыялына гетирди.
Хер манады он этмегиң ёлуны
Ойланярды беслэп пыглы-пәлини.

Гой, булар гыссанып, чейнемән ювдуп,
Ийсинлер-ичсинлер гөвнүни беслэп.
Биз болсак Сенемиң жайына гидип
Болшуны гөрелиң, язмалың тослап.
Гелнежеси нахар салан бадына.
Оң янына ыглап гелди ол, ине.

— Сенем, ат аягның сесин эшитдим,
— Дилиңе дөнейин, эзизим, сениң!
— Оларың айнасын ышлап гайтдым,
— Онда багтым гелди, гелнеже, мениң!
— Огурлары нични?
— Гаты аркайын.
— Онда бар-да мердиваны эт тайын!

Ылгап чыкды Нәзик ичерден, ине,
Пишик ялы юваш басып гадамын.
Мердиваны эртди герек ерине,
Сенем чалтландырып хер бир әдимин
Шол дем мердиваның янына гелип,
Хошлашды Нәзигиң гужагна долуп.

Затларыны хаят үстүнден зыңып,
Дырмашып башлады йыгнап гүйжүни,
Гелнежеси гачды ызына эңип,
Екары чыканын гөренсоң гөни.
Сенемиң бу пилле гүйчлүди дерди,
Мердиван йыкылып, гопды гүпүрди...

Бөкүп гелди Мерет тутуп гошасын.
Эййәм ишиң ишден гечениң гөрди.
Асман ягтысында Сенемиң башын
Гөрүп, галып: «Вах!» дийип, йүрегне урды.
Дервезә ылгады дөнмән ёлундан,
Шол вагт ачары гачды элинден.

Айылганч сөгүнип сермеди ери.
Гөзи гараңкырап, айланды башы.
Гапыны ачанда тапып ачары
Мәхрибан Сенемиң гайтды иши...
Атланып, җылавы деңләп бадына,
Гызгын гүлле җазлап дегди будуна.

Ат үркди-де бирден зыңлы чепине,
Ок деген сүлгүн дек йыкылды Сенем.
Киршене булашып ятыр ол, ине.
Мерет ок сүрдүрди түпеңе енем...
Сүем бармак деген бада демире
Дурды лачын болуп етди бу ере.

Мередиң үстүне оклады өзүн,
Тутуп богазындан, агдарды ере.
Шады гелип гужаклады әзизин.
Чары, Сапар гелди батып гандере...
Кеселхана гетирилди ол, ине,
Бир сагатдан Сенем гелди өзүне...

Август — ноябрь, 1955 й.

БАГДАГҮЛ

ЫЛХАМ БИЛЕН СӨХБЕТ

— Салам, достум, көпден бәри мен сениң
Хал-ягдайың сорамагы унутдым.
«Айнадакы» гыза табшырып сени,
Билмен, гаррадыммы, проза ятдым.

Ничик, өңкүликми я солдуңмы сен,
Җөвзада гүллериң солушы ялы?
Я өңки гүйч билен доландыңмы сен,
Хер йылда бахарың гелиши ялы?

Шонда ылхам диле гелип, шей дийди:
— Гөк чай демли дурмы, өңкүси ялы?
Чувал багшың сеси батлы чыкярмы?
Хениз мөвч урярмы арзув-хыялың?

— Хава! — дийдим.
Ылхам ене шей дийди:
— Ханы, онда, бир эсере башлалы.
Атакөпек гүлмез ялы дегишип,
Бар гүйҗүмиз гоюп, биле ишләли.

— Боляр, ылхам, сениң диениң болсун.
Кагыз, галам тайяр, гирели ише.
Гөзеллиги, меңзетмәни гысганма,
Поэзия сөййәр муны хемише.

СЕРХОВУЗ

Серховузың дөрт бурчунда дөрт гүҗүм,
Он гулачдан белент оюн хер бири.
Бирсыхлы әдйәрлер асмана хүҗүм
Гечен йүзйыллыгың башындан бәри.

Ер шарының дирегими дийдирйәр,
Дашындан серетсең, хайбатлы шейле.
Ген-энайы гушлар бахар паслында
Дүнйәң дөрт бурчундан гелйәрлер сейле.

Ашагында шабырдаяр күмүш сув,
Бир энайы далаш гурап ел биле,

Балыжаклар пейвагтына ойначр,
Тутаясың гелйәр барып эл биле.

Шол ажайып серховузың башында
Дынч алмага гонан яшылбаш ялы,
Ажайып гыз отыр. (Онуң гашында
Эжеси чай ичйәр). Доган махалы.

Багдагул гойдулар гызың адына,
Ил ичини безесин дийип гүл биле.
Дең болсун дийип гызлаң перизадына,
Тербие бердилер сүйжи дил биле.

Машгалада башга чага догмады,
Бар гуванжы болды ата-энәниң,
Илки бада йөржен-йөржен боланда
Хатырына гоюн кесдилер онуң.

«Оглум» дийип тутардылар адыны,
Шатдылар, гөвнүни тапып билселер.
Хер кишем-ә сөййәр өз зүрядыны,
Хеммеден-де артык сөййәрди булар.

Кирпиклери билен чыкарардылар
Багдагулүң элне батан тикени.
Башларына тәч эдип гөтерердилер,
Он әдимден аңры йөретмән оны.

«Эже» дийсе, габанярды какасы,
«Кака» дийсе, эжесине «якмазды».
Мысалы гозагың әпет мәкиси...
Багдагул буларың гөвнүн йыкмазды.

Шейдип, гечди йыллар, доланды айлар,
Көлде гамыш дейин өсди Багдагул.
Дилине гуванып ата-энеси,
Хер айдан сөзүне этдилер хезил.

Бал арының гонуп терден тер гүле,
Бал йыгнайшын гөз өңүне гетирсек,
Багдагул-де гүнден, хепдеден, айдан
Гөзеллик йыгнапдыр, гөрүп отурсак.

Он едә етенде яшы бу гызың,
Ады десең болды дилинде илиң.
«Хениз обамызда догманды бизиң
Бейле бир гөзел гыз!» (Шуны-да билиң —

Обамызда гөзел гызлар кән бизиң...)
Эмма хич бирине дең дәл бу гөзел.
Середенде, аляр ягыны гөзүн,
Сөзлешенде, окаберйәрсиң газал.

Аграс башын эгип китап үстүне,
Гечирерди гижелерни укламан.
Бизиң гызлар етишйәрлер дессине —
Он секизе етип гелди саг-аман.

Гечен йыл дәдеси арадан чыкды.
Айбыгадым дүввүкмәниң элинден.
Өлмәнкә гызының йүзүне бакды,
Шейле сөзлер чыкды эжиз дилинден:

— Сениң тоюң гөрмек несип этмеди,
Эмма, гызым, акыллы бол хер ишде.
Аттык шахасына элим етмеди,
Язгыдым шум экен озалда-башда.

— Дәде, бейле дийме, ягшы боларсың,
Умыт болармышын чыкмадык жанда...
— Оглум, кәте менем яда саларсың
Иш башында я-да китап оканда.

Тапылмаян китаплары тапардым,
Сениң райыңы йыкмазлык үчин,
Сенден узагракда дызым эпердим.
Үнсүң башга зада чекмезлик үчин.

Энеңи элиңде сакла, хар этме,
Энең өрән говы адамдыр сениң,
Асла нәкеслериң сөзүне гитме,
Эгер-де сарпамы тутсаң сен мениң.

Хош, дерәмиң тәжи, багтлы яша!..
Шейдип гөзүн юмды, мәхрибан адам.
Өйүни батырып гамлы гөзяша,
Иң соңкы ёлуна басды ол гадам.

Йне, Багдагүлүң гысга беяны,
Соңкы вакалара гечелиң инди,
Ораз почта гелйәр, сыплап хер яны,
Гетирен хатыны ачалың инди.

ОРАЗ ПОЧТА

— Эссалавмалейким, Шабиби дайза!
— Хелик салам, гелевери, Ораз жан.
— Багдагүл гыз, бир чәйнек чай бер бизе,
Болмаса, хатымы әкидерин бермән.

Хер бурчунда бардыр ики маркасы,
Херси болса узак ерден сөз ачяр.
Дөрт мөхүрли бу букжаның аркасы,
Хатың хер сетири гөйә дүр сачяр.

Шу ерде бир зады белләп гечелиң,
Ораз почта белент тутяр гөвнүни,
Якмаса-да, бирже сырын ачалың:
Диңе шөхрат гызыкландыряр оны.

«Ораз почта», «Ораз почта» дийилсе,
Хондан бәрси боляр, ойнадып гөзүн.
Баран ерде өңүнде чай гоюлса,
Сүйжүдип, сүйжүдип сөзлейәр сөзүн.

— Ораз ага, герегиң чай болсун! — дийип,
Гыз пасырдап, галды деррев ериңден,
Гушлар-да шо бада кесдилер сесин,
Өрдеклериң сув дөкүлди периңден.

Диңе пасырдысы йүпек көйнегиң
Терс эйвана безег берди, нур дөкди.
Чала шыңңырдысы кәсе-чәйнегиң
Сөйги мукамы дек жошгунлы чыкды.

Гөз астындан Багдагүле сын эдип,
Ораз почта гүпүлейәр, гүрлейәр.
Гыз узакдан хата бакяр жан эдип,
«Шонданмыка?!» дийип, жанын барлаяр.

Ораз почта:

— Хат дийилен зат мисли жанлы адамдыр.
Гөвнүңе геленин айдар отурар.
Ол четинден бу четине дүнйәниң
Тәзе-тәзе хабарлары етирер.

Шабиби:

— Өзалларам хат гелерди өймүзе,
Еке-ики мөхүрлиди көп болса...

Ораз почта:

— Мен тәзе бир зады айдайын сизе:
Сув порсармыш бир кәдиде көп дурса...

Шундан тымсал ал-да, ойлан, дайза жан,
Хемме зат өсмели, гитмели өңе.
Ховлукма аз салым, гелер бир заман —
Он мөхүрли хат гетирин мен саңа!

Оразың өңүнде чай гоянсоң гыз,
Эмай билен өз еринде отурды.
Чайдан соңра Ораз ёла дүшди тиз,
Багдагүл ол хата элин етирди.

— Эже, бу хат ене шондан гелипдир.
Мен-ә ачжагам дәл, атайжак ода...
— Гызым, ондан гелен болса болупдыр.
Гелен хаты якып бола рмы хей-де?

Ока. Соңра гүррүң берерсиң маңа,
Маслахатың биле эдерис хатың,
Йүрегимден бир зат айдайын саңа,
Элмыдама ягшы тутгунниетиң...

ХАТ

«Саңа болса арзувларымы үйшүрип,
Ондан бир энайы чемен багласам,
Гечен йылларымы чете сүйшүрип,
Межнун болуп, дыза чөкүп агласам, —

Кабул эдермидиң мениң чеменим?
Айың бир бөлеги, эй, доңйүрек гыз!
Я гезмели бормудым мен эменип?
Жогап бер сөзүме, дымма сен хергиз!

Нэдип мени жадыладың, билмедим,
Эл-аягым баглап ташладың гөни.
Серхош болдум, мен өзүме гелмедим,
Башдан билип гойгун, Багдагүл муны!

Сүлүк дек бармаклы ажайып элиң
Гүндиз гөз өңүмде, гиже дүйшүмде,
Ол марал гөзлериң, ол инче билиң...
Шундан башга зат галмады хушумда.

Перишан халымдан хабарың бармы?
Хабарың бар! Эмма боюн аланок.
Тижелер айнаңа бири барярмы?
Я баранок? Сен билжегем болаңок.

Сөйүлмекден бейик зат ёк дүнйәде,
Ислесең, кабул эт сөйгими долы!
Ислемесең, йыгып-дүйрүп, ат ода,
Үстүңден дүшендир багтымың ёлы.

Сең вепалы гулуң болайын, лэлем!
Сув сепейин гүллериңе сәхерде,
Тәлейден еке-тәк дилегим мениң:
Тер ачылан гүл дек алабахарда —

Башың белент болсун, жаның саг болсун,
Бизиң Васа нур яйрасын йүзүңден,
Мениң гамлы гөвнүм шатлыга долсун,
Рух алып сениң марал гөзүңден...»

ЧАҢЛЫ

Газак гырларының гутаран ери
Көнүргенжиң обаларның биринде
Бу вакадан гөни йигрим бәш йыл өң
Алты ганат бир ак өйүң төрүнде

Бир чага догулды даң атан бада.
Ол гүн асман йүзүн булут алыпды.
«Кыямат» сөзүни салыпды яда
Гөйә Ер гөтерлип, гөге галыпды.

Ак өйлерин түйнүгинден япышып,
Сакладылар гара елиң гүйжүнден.
Хемме ерде асман-земин гапышып,
Хабар ёкды бир чак догмалы Гүнден.

Гоңур тозан тутды обаның үстүни,
Беделер ёкарда гездилер гайып.
Текизленди гумуң беленди-песи,
Соңра бир гүн догды өрән ажайып.

Чага болан өе гелдилер үйшүп,
Чай ичдилер хем бир чебиш ийдилер.
Түркмениң гадымы адаты дийшип,
Чаганың адына Чаңлы гойдулар.

Ондан бәри гечен ажайып йыллар,
Чаңла билим берди, өвретди хүнәр.
Эржел йигит оба орта мекдебиниң
Директорының курсүсинде отуряр.

Шу Чаңлыды яңкы хатың авторы,
Шу Чаңлыды Межнун болуп күкрейән.
Бу ягдайың тарыхының шу ерин
Илки башдан эдип гечелиң беян.

Чаңлы бир гүн агшам гелди ишинден,
Дем-дынч алып, ачды телевизоры.
Бирсалым шыг-шыглап дурандан соңра
Экранында пейда болды бир пери.

Гөркездилер колхоз кеселханасын,
Чаңлы бүтин гөз-гулага өврүлди.
Үнс билен диңләп дикторың сесин,
Гыз барада шейле маглумат алды:

«Гөрйән гызыңызың ады Багдагүл,
Биринжи хирург Тагта илинде.
Боюн оңа тен кесижи скальпел,
Кем зат галдырмаяр ишиң хилинде».

Серховузы, гүжүмлери гөркезип,
Дынч алшыны беян этдилер узак.
Кадрлар ыз-ыза гечйәрдя йүзүп,
Серховузда балыкларың йүзши дек.

Көпчүлик ишини тарып этдилер,
Гөркездилер бага сейле чыкышын,
Гыз барада хемме зады айтдылар,
Гөркездилер гәзе сүрме чекишин...

Дине бир машгала дурмушы галды,
Бу барада хич хили сөз болмады.
Бу болуш Чаңлыны кын хала салды,
Чаңлы бу совала жогап алмады.

Отуран еринден бөкүп турды-да,
Гезмеләп башлады жайың ичинде,
Бирденем дикторың янна барды-да:
— Хав, ёлдаш! — дийди ол. — Совал бар
менде!

Багдагүлүң яры бармы я ёкмы?..
Оннанча-да бу геплешик гутарды.
Шо гүнден Чаңлының келлеси гөчди.
Сөйги оны өз уммана итерди.

Гөк «Волгаң» чырасы түмлүги бөвсүп,
Дөрт гезек гатнады Тагта илине.
Ёлуң онат, эрбет еринден товсуп,
Медет берди эесиниң билине.

Эмма Чаңлы йүрек эдип билмеди,
Серховузың кенарына гелмәге,
Айнаның дашында дуруп диңледи,
Чалышды сорагна жогап алмага.

Йүрек хасратыны хата гечирип,
Гижелер отурып, язып башлады,
Бир хатыны секиз гезек гөчүрип,
Сүйжи хыял билен гөвүн хошлады.

Ораз почта бакып букжаң йүзүне,
Овадан харплара галарды хайран.
«Чаңлы? Кимкә?» Совал берип өзүне,
Жогап тапмак үчин бакарды херян.

Хатың әхмиетин артдырмак үчин
Аркасына үч-дөрт мөхүр басансоң,
Деррев ёла душер, гепледип ичин...
Хат элтишин языпдык биз бираз өң.

ДУШУШЫК

Бу гүнем дөрдүнжи букжаны алып,
Ораз баряр машын ёлундан йөрәп,
Бой дереклер шайлы гелин дек болуп,
Середйәрлер оңа улумсы гарап.

Күмүш япраклары ойнадяр шемал,
Бу сервилер бир энайы саз эдйәр,
Ала-мула болуп ятыр текиз ёл.
Чар төверек гыш гөвнүни яз эдйәр.

Ораз почта пикир эдйәр баршына:
«Бу ничикси боляр? Хер гүн хат гелйәр.
Гең галмалы Багдагүлүң болшуна,
Бир хатам язанок, бу ничик боляр?

Я-да башга ерден ёллаярмыка?
Кәмахал гызларам бормуш хилегәр.
Гөзүме чөп атып, алдаярмыка?
Бу ерде нәме-де болса бир сыр бар.

Мырат бери билйәрмикә бу сыры?
Хабары бармыка бу букжалардан?
Олам-а сайлама йигидиң бири...»
Шу вагт бир машын гелди илерден.

Асфальт ёла чыкып, силкип
Эмай билен бәри йөрәп уграды.
Ораз танап, габатлады өңүни,
Йылгырды-да, оңа элин салгады.

Ораз почта

— Гурт агзасаң, гурт гелермиш дийлени,
Сен барада пикир эдип гелйәрдим.

Мырат:

— Сөзле, достум, нәме этҗек сен мени?

Ораз почта

— Соңкы гүнлер хер гүн яда салярдым,

Мырат:

— Бир себәби бардыр ахыры мунуң?

Ораз почта

— Себәпсизем гымылдармы чөп башы?

Мырат:

— Тиз рәк дийсене, гынама мени,
Артдырма-да йүрекдәки тешвиши,
Өйүмиз гургунмы? Ничик Багдагүл?
Обаның ягдайы өңкүлик герек?

Ораз почта

— Хава...

Мырат:

— Онда нәме тапярсың довул?
Адам барын толгундырып бидерек?

Ораз почта дүшди чыкгынсыз хала,
Өз дилинден гелди башына бела.
Сыпмак үчин гурмак иследи хиле,
Ене тутуп гөрди хер хили ёла.

Узын бойлы, буйра сачлы, гөрмегей.
Дөшлек йигит бөкүп дүшди машындан,

Мырат:

— Шу гүн ики хепде гума гиденме,
Шол гүнлериң сырын гизлеме менден!

Ким етишер Ораз почтаң дадына?
Хакы ёк почтаның сырын ачмага.
Гызма йигитдигини билйәр Мырадың
Чыкалга ёк инди сайлап-сечмәге.

Ер шары окундан сыпып гитсе-де,
Бейле агыр гүне дүшмезди Ораз,
Чыкалга тапмады, пикир этсе-де,
Ахыр дийди ойланандан соң бираз.

Ораз почта

— Чынлы диен йигди таняармың сен?
(Гөзи ханасындан чыкды Мырадың.)

Мырат:

— Чыныны, тоззанцы билмейәрин мен.
Маңа нәме дахылы бар о адың?

Ораз почта

— Ынха, дөрт хат гелди он гүн ичинде,
Хат диен зат көп затлардан сөз ачяр.
Бир зат болса ериң аиры бурчунда,
Бу бурчуна гарап, гуш болуп учяр.
...Хат дийлен зат...
Дөрт мөхүр...

Мырат:

— Гойсана, валла.
Өзүң басяң мөхүрлери бу ерде.
Мен чага дәл, самахуллап дурма-да,
Гөнүңден гел, ол хат гелди нирeден?

Ораз почта

— Көнеүргенчден гелди...

Мырат:

— Җогап язярмы?

Мырат:

— Сөзле, достум, нәме этжек сен мени?

Ораз почта

— Соңкы гүнлер хер гүн яда салярдым.

Мырат:

— Бир себәби бардыр ахыры муның?

Ораз почта

— Себәпсизем гымылдармы чөп башы?

Мырат:

— Тизрәк дийсене, гынама мени,
Артдырма-да йүрекдәки тешвиши,
Өйүмиз гургунмы? Ничик Багдагүл?
Обаның ягдайы өңкүлик герек?

Ораз почта

— Хава...

Мырат:

— Онда нәме тапярсың довул?
Адам барын толгундырып бидерек?

Ораз почта душди чыкгынсыз хала,
Өз дилинден гелди башына бела.
Сыпмак үчин гурмак иследи хиле,
Ене тутуп гөрди хер хили ёла.

Узын бойлы, буйра сачлы, гөрмегей.
Дөшлек йигит бөкүп душди машындан,

Мырат:

— Шу гүн ики хепде гума гиденме,
Шол гүнлериң сырын гизлеме менден!

Ким етишер Ораз почтаң дадына?
Хакы ёк почтаның сырын ачмага.
Гызма йигитдигин билйәр Мырадың
Чыкалга ёк инди сайлап-сечмәге.

Ер шары окундан сыпып гитсе-де,
Бейле агыр гүне душмезди Ораз.
Чыкалга тапмады, пикир этсе-де,
Ахыр диййди ойлананданң соң бираз.

Ораз почта

— Чаклы диен йигди таняармың сен?
(Гөзи ханасындан чыкды Мырадың.)

Мырат:

— Чапыны, тозаңы билмейәрин мен.
Маңа нәме дахылы бар о адың?

Ораз почта

— Ынха, дөрт хат гелди он гүн ичинде,
Хат диен зат көп затлардан сөз ачяр.
Бир зат болса ериң ахры бурчунда,
Бу бурчуна гарап, гуш болуп учяр.
...Хат диййлен зат...
Дөрт мөхүр...

Мырат:

— Гойсана, валла.
Өзүң басан мөхүрлери бу ерде.
Мен чага дәл, самахуллап дурма-да,
Гөнүнден гел, ол хат гелди нireden?

Ораз почта

— Көнеүргенчден гелди...

Мырат:

— Жогап язярмы?

13 Заказ № 753.

Ораз почта

— Шу бөлүмден жогап гиденок хениз,
Гиден болаймаса башга бөлүмден.

Мырат:

— Дилденем зат диенокмы саңа гыз?

Ораз почта

— Ёк.

Мырат:

— Онда айрыл сен мениң ёлумдан!
Мырат газап билен машына мүнди.
Мотор зарын-зарын нилоп башлады.
Азажык танышып гечелиң инди:
Мундан дөрт йыл озал нше башлады.

Мырат шу колхозда ветврач болуп,
Бир аягы чөлде, бу ерде бири.
Оба йигитлери сөйдүлер оны,
Чөлде чопанларын түйс медеткәри.

Мыдама йигитлер, гызлар дашында,
Тәлим берйәр чепер хөвесжеңлере.
«Дерцевчиде» ойнап йылын башында,
Дабарасы долды узак ерлере.

Шәхер хәкиминиң гызын ойнатды,
Багдагүлүң өйлерине кән гатнап,
Ене ойнамага оны боюн этди,
Тәзе бир пьесада бирин ниетләп.

Кә окадып бир китабы бар кишә,
Эдебият агшамыны гечирйәр.
Гөзи серховузлы жайда хемише.
Бир бахана тапса, бөкжекләп баряр.

Гитдигиче аралары голайлап,
Мәхирлери яңы артып уграпды.

Чопан гелди эгремчесин булайлап
Гоюнлара агыр кесел яйрапды.

Мырат гитди чөл ичине шол демде,
Халас этди агыр сүрини дертден,
«Хемме зат онатды мундан гидемде,
Чыкарлыгы ёк экени бу юртдан.

Ханы, өз янына барып гөрейин,
Сөз уршуны сынлайын мен отурып,
Ол Чаңлының адресин сорайын.
Узаклардан айлап, мысал гетирип.

Ханы, илки билен өе барайын.
Ювунайын, ардынайын дессине.
Багтымда нә болса шоны гөрейин,
Ылгап барып, дөрт гүжүмиң астына...»

ЧАНЛЫ

Йигитлик чагының гечиши башдан
Хеммеде-де бир меңзеш дәл, хер түйсли.
Бири пессай гечйәр, юваш-ювашдан,
Бири шагалаңлы той ялы мисли.

Бир йигидиң дабарасы даг ашяр.
Йигит бардыр бары-ёгы билинмез.
Бир шерти бар: ахли йүрек деп жошяр,
Овнук-ушак затлар гөвне алынмаз.

Бир гүн мүң ганатлы перишде ялы —
Сөйги гелер әлем жаханы безәп.
Бириниң гөтерлер гөге хыялы,
Бириси сөйгүден чекйәндир азап.

Чаңлы не ягдайда, инчик халдака?
Вагт болды, ондан хабар алалың.
Халы перишандыр, не хыялдака?
Көнүргенже, Вас иллерине баралың.

Үч бурч болды онуң ёлы обада,
Бири өйи, бири почта бөлүми.
Бириси-де мекдеп. Ол шу арада
Торч эйлейәр, довам эдип ёлуны.

Пуврук шахыр болды, айдыжы багшы,
Гөвнүниң жошгунын басып биленок.
Йүрегине чекди дерт сетир нагшы,
Хер дем шуны айтмаса боланок:

Ачылсын-а, ачылсын,
Багда гүллер ачылсын.
Багдагүлүң тоюнда
Гүлгүн шерап ичилсин...

Азажык теселли берйәр йүреге
Шу сетирлер айдым болуп чыканда.
Ятса, турса, япышса-да чөреге,
Бар пикири Багдагүл гыз хакында.

Укы гачды, рахатлык галмады,
Гиҗеси гүндизе өврүлди инди.
Оюн-гүлки билен угры болмады,
Дерт дивар ичинде хеҗян урунды.

«Не себәпден хата язмаяр жоган,
Ягшыдан-ямандан дилин ярмаяр?
Эй, сен, гөзеллериң шахы, махытап,
Нәме үчин элиң хата бармаяр?..»

Дызын эпмән почта уграяр,
«Ёк» диен сөз гаршылаяр ене-де.
Адам оглы, сенде бейик гудрат бар,
Чыдап болар экен бейле гүне-де!

Ахыры болмады, гелди карара:
«Екшенбеде ёла дүшейин ирден.
Межалым ёк мундан артык дурара,
Бир бахана билен барайын бәрден.

Дерт гүжүмли, серховузлы о жайың
Янында дурайын, гөрүнер, белки.
Гөр, нәхили болардым бу ажайып,
Эмма вели, утанжандыр гыз халкы.

Машынымың капотыны галдырып,
Дүзеден болайын одур, бу ерин.
Белки, көчә чыкар гөзүн гүлдүрип,
Шонда вели, ине-гана гөрерин.

Ёгса мениң келләм ярылып баряр,
Гайратым ёк чыдам этмәге инди.
Дүшен ягдайымы илем гең гөрйәр...»
Йүки еңләп ялы болуп гөрүнди.

БАГДАГҮЛ

Агшам секиз болды, гараңкы дүшди,
Багдагүл доланып ишден геленде.
Эҗеси йылгырып, гапыны ачды,
Шабибиниң ширин сөзлер дилинде.

Шабиби:

— Отур, балам, палав демин алып дур.
Түйс диен палавың болупдыр сениң.
Бу гүнки ишлерден, ханы, гүррүң бер,
Дилиңе дөнейин, ялңызым, мениң.

Багдагүл:

— Эҗе жан, кән болды бу гүнем ишим,
Диңлесең, саңа-да айдайын оны.
Гүнорта нахарна боланмызда жем,
О колхоза алып гитдилер мени.

Барып гөрсем, адам бары үйшүпдир,
Өңүмден чыкдылар «Гелде-гел!» дийип,
«Доктор, эгер көмек болмаса тизден,
Небир йигит өлжек, шоны бил» дийип.

Көр ичеги ириңләпдир, чүйрәпдир
Хем-де ярылыпдыр ичинде онуң.
Башужунда чагалары энрәп дур,
Дүшен ягдайлары чениң дәл сениң.

Ол колхозын оңат кеселханасы
Барды. Оны өңем гөрүпдим барып.
Шол ерде кесмәге онуң ичини,
Элтдик оны эмай билен гөтерип.

Ишимиз битирип, доландык ыза,
Бу ериң иши-де ашады башдан.

Янында жаң какып гөрдүк колхоза,
Хошал болупдырлар эдилен ишден...

Эне гөз астындан сынлап гызыны,
Гуванжындан ики болуп биленок.
Бирденем улудан дем алып диййәр:
«Йөне, бейдил йөрмеси муң боланок.

Тизрәк башыны чатсамдым мунуң,
Гуванардым агтыгыма ил ялы
Асла диенимми эденок мениң,
Ялңызымың шу болшы-ха бир хили.

Гелмедик адам ёк яныма мениң,
Хеммәни гайтаряр гелиши ялы.
Гөвнүне яраян ёкмука мунуң
Я-да башга ердемикә хыялы?

Гитсе-де кын. Мунча жайда бир өзүм
Нәдип яшап, нирә урарын башым?
Дадыма етмесең, эй такрым, өзүң,
Ойлана-ойлана, чашандыр хушум».

Сачак язып, эне алдылар нахар,
Ишдә билен башладылар ийм[illegible]е.
Эмәниң, гызының йүреклеринде
Гүррүң кәнди бир-бирине диймәге.

Б а г д а г ү л:

— Ничик гечди узак гүнүң, эже жан?
Гысмадымы менсиз сениң йүрегиң?

Ш а б и б а:

— Догрусын айдайын, мениң екежәм,
Ынан сөзлериме, мениң герегим:

Ораз почта ене-де хат гетирди,
Теңмикә диййәрин Чаңлының халы.
«Дөрт мөхүр...» диййп, саммыллап, кән отурды,
Пикир этсең, говы борды мазалы.

Бир хат язып, чагыр оны бу ере.
Халарсыңыз бири-бириңиз, белки?
«Хачан той?» диййәрлер, барсам бир ере,
Той тутуп бир бегендирели халкы.

Акыл-хушы ериндеми Чаңлының?
Язян хатларының ничик манысы?

Б а г д а г ү л:

— Оканында язян хатларын онуң,
Оңа тай гелжек дәл йигдиң онусы...

Гүррүң ачяр Шекспирден, Мольерден,
Пушкин, Толстойдан мысал гетирйәр.
Дөрт сетир языпдыр, сайлап Гомерден,
Хер хаты көп задың манысын берйәр.

Ш а б и б а:

— Онда нәме гынаярсың сен оны?
Чагыр, гелсин. Танышалы якындан.
Эгер тапжак болсаң эжеңң гөвнүни,
Ялңызым, эл чекме асла сен ондан.

Йөне ничик болар Мыратлы ягдай?
Оң ыхласы Чаңлынкыча ёк ялы...
Эзизим, маңажык йүрегни айдай,
Мыдам сув үстүнде эжениң салы.

Инди мениң яшым етипдир чене,
Мениң йүрегимем күйсейәр агтык.
Йүзүм гызмаз ялы чыксам ил-гүне.

Б а г д а г ү л:

— Эже жан, бу диййән сөзүң бары хак.

Йөне маңа-да бир гулак сал инди,
Менем йүрегими ачайын саңа.
Көп ойландым. Вах, дурмуша чыкмагам
Еңил дәл, эже жан, ынанай шуңа.

Медицина ылымларның докторы
Болуп, дипломымы алянчам эле,
Пурыжа бер, эже. Сечип көп дерң,
Ишим яңы салып уградым ёла.

Ишим говы гидйәр, азар берйән ёк,
Өз элим, өз якам аркандан сениң.
Барсам бирне, бары болар бидерек,
Ынан шу сөзүме, эже жан, мениң.

Чаңлы хәзир билбил болуп сайраяр.
Үйтгәр өз яңына гечирен гүни.

Ш а б и б и:

— Бирне баранда-да ишлемек болар...

Б а г д а г ү л:

— Хызматчы эдип пейдаланар ол мени.

Хажык-хужук эдер, гөвнүми авлап,
Эмма нахар бишмелидир вагтында.
Вагт тапылмаз аягыны эпмәге,
Үстүм хүмер болар адамдан гүнде.

Эшик тикип, арлык ювмалы болар.
Өз вагтында этмелисиң барыны.
Ылмы иш ниреде, иш нирде онсоң,
Белки, ташламалам бор хүнәрими.

Адам дурмушының кануны шейле.
Оны үйтгетмеклик башартмаз маңа.
Шуны биленден соң бир пикир эйле,
Белки ,шу ягдайым говудыр дине.

Мырадам шейледир, хеммеси бирдир,
Иң говусы, рахат дем алайын.
Эже жан, көмек эт, медет бер маңа,
Хәзир мен шол ишим билен болайын.

Вагт гелер, гөрүбирис соңуны.
Чаңлының хатына язайын жогап.

Башга гыз тап диййп, ырайын оны,
Мениң үчин болуп йөрмесин кебап.

Ш а б и б и:

— Гызым, үнс билен диңледим сөзүң,
Маңзыма батмады кәбир делилиң.
Дурмушыңда көмек эдейин өзүм.
Шейледир мыдама дәби улы илиң.

Б а г д а г ү л:

— Диели, мен гитсем, Васа баш алып,
Нәхил барып, маңа көмек эдерсиң?
Я-да мен бу ерде чыксам дурмуша,
Мунча жайда еке галып нәдерсиң?

Энтежик ховлукма, гамланма, эже,
Тапылар, йигитлер хич ере гитмез.

Ш а б и б и:

— Гөр-дә, мәхрибаным, өзүң билйәнсиң.

Б а г д а г ү л:

— Гызың сениң асла райыны йыкмаз...

Чагалар улаляр, биз гарраярыс,
Барха эркимизи алярлар бизиң.
Диенлерне «хә!» диймели болярыс.
Кәвагт олара өтмейәр сөзүң.

Ене умыт билен яшаярыс биз,
Мырадымыз хасыл болар диййәрис.
Айдың, Шабибиде, хей, гүнә бармы?
Онуң душен ягдайыны дуйярыс.

Дурмуша гараяр өз гөзи билен.
Ол зар агтыкларың шагаланына.
Серховузлы жайда улы той тутуп,
Ол етмек ислейәр илиң дециңе.

Эне гайра чекйәр, гызы — илери,
Шунуң үчин гызыклы сен, яшайыш!
Башга нәме ойнун болса гөрели,
Гөтер йүзүндәки пердәңи, дурмуш!

Мырат

Мырат агшамара гелди безенип,
Жайың ичин тутды атырың ысы.
Багдагүл отырды ише гүйменип,
Өрән арассады жайың ховасы.

Улы хормат билен гаршыладылар
Энели гыз чөлден гелен Мырады.
Палав атардылар, гөк чай гойдулар,
Дилден дүшмейәрди Мырадың ады.

Шабибә бегенйәр: «Гелени ягшы,
Белкем, Багдагүлүң пикири үйтгәр.
Әлбетде, бу затлар пелегиң иши,
Улы зада сәхел затдыр медеткәр».

Мырат гүррүң ачяр чөл дурмушындан.

Багдагүл:

— Өрән кындыр яшамаклык о ерде?

Мырат:

— Догрусын эшитсең, Багдагүл, менден,
Дурмушың гөзели хәзир шо ерде.

Хер хил машын ондан-оңа ваз ясяр,
Деге-деге геологлаң обасы.
Гүн батансоң әхли сеслери басяр
Дүрли приёмнигиң якымлы сеси.

Чопанларың гошларына бараңда,
Башга ерде дурмуш бардыр диймерсиң.
Гең галарсың нахарларын гөреңде,
Ишлеклисин ийип, доюп билмерсиң.

Өрүлери хер гүнсайын гиңейәр,
Машын каналларның көпелйәр саны.
Әхли ере газет-журнал гетирйәр —
Самолётлар бөвсүшдирип хованы.

Театрлар гелип дуряр ол ере,
Хер гүн кино. Телевизор ишлейәр.
Чөлде ер кән сейл этмәге, гезерс,
Йигитлер кейп чекип, гөвүн хошлаяр...

Узак отурдылар палав ийдилер.
Чай ичдилер ене ызлы-ызына.
Шабибиң палавна «Бәшлик» гойдулар
Вагтәм болса барып етди бир чене.

Эмма вели, башдан-аяк Багдагүл
Дил ярмады гелен хатлар барада.
Бир хил өңкүсинден үйтгән ялы ол,
Бу болушлар ёкуш дегди Мырада.

Доаул душан йүрегине йигидиң,
«Сув сеңриклен агандыр» дийип ойлапды.
«Шейле болар, болмаса сен маңлайың...»
Гөзи гаранкырап, башы айланды.

«Белки, әжесинден утаняндыр ол
Мениң билен гүрлешмәге хат хакда,
Белки, мени уградаңда ярар дил,
Гызлар бу затлара боляр лар екен».

Шейдип, гөвүнлигем берйәр өзүне,
Агыр йүкүн сәхел еңлетмек үчин,
Йигитлик чагының баксаң йүзүне, —
Көп зат аңсат оңа, көп зат болса кын.

Гелен бада талап этжекди хаты,
Чайлы барасында сорамакчыды.
Елуп ташламакды муны ниети.
Бу ише хас батыр дарамакчыды.

Эмма велин Багдагүли гөренден,
Эл-аякдан галып, ысгындан дүшди.
Шейле боляр утанжагың тәлейи,
Геплемәге агзы зордан говушды.

Уградмага чыкды Багдагүл оны,
Аз салым дурдулар тамың өңүнде.

М ы р а т:

— Бир зат гең галдыряр, Багдагүл, мени,
Нэм болса-да, бир тэзелик бар сенде.

Айт, ханы менден галдымы гөвнүң?
Я башга зат азар берйэрми саңа?

Б а г д а г ү л:

— Гөзеллигне серетсене гижэниң,
Деңешдирме тапып болармы муңа?

Йылдызлара серет, ачылан гоза,
Гол уздып, йыгыбермели башдан,
Нур дөкүлен ялы эхли колхоза,
Гижелер гүндизе меңзейэр дашдан...

Хемме сорап сорагына Мырадың
Шейле сөзлер билен жогап берди гыз,
Гечжек ялы көпрүсинден сырадың,
Гитди Мырат өйлерине гөвүнсиз.

Гөвнүне дегилен чага мысалы,
Бойнун буруп баряр, зарын гөрнүши,
«Багдагүлүң бу болушы нэхили?
Бу дуршуна гоюп болмаз бу иши!

Мен эртир янына барайын онуң,
Хер хили ёллара тутуп гөрейин.
Эхли язан хатларыны Чаңлының
Алып, жогабыны өзүм берейин.

Гүндиз оюм, гиже дүйшүмде бу гыз.
Мениң баржа аклы-хушум алайдыр.
Чаңла несип этмез Багдагүл хергиз,
Ол догланда, мениң үчин догландыр.

Ондан соңам бейле алым, бай гыза
Мыдам душ гелмерсиң дурмуш ёлунда.
Ийжегиң палавдыр, гейжегиң тэзе,
Шейле гыз отурса сениң дулунда...»

Өе гелип, ятжак болды. Болмады.
Багдагүле хат язмага сынанды.
Эмма келлэ хич бир пикир гелмеди,
Мырат бу ягдая өрэн гынанды.

Соңра көчэ чыкып, айланды хер ян,
Серховузлы жайың янына барды.
Багдагүл гидипдир ука биреййэм,
Диңе ховлудакы чыра янярды.

Сөзле, дурмуш! Сениң болшуң нэхили.
Бири рахат ятыр, бири янып йөр.
Бири гача дурса, бейлеки бири
Онуң чала йылгырышына интизар.

Ене бир совал бар, эй, дурмуш, саңа:
Жогап бер, сен гөвни нэхили яратдың?
Хич ким жогап тапып биленок муңа,
Не себэпден оны юка дөретдиң?

...Мырат гижесини гечирди гезип,
Эхли ягдайлары өлчерип гөрди.
Дийжек затларыны йүрегне язып,
Гүн догманка Ораз почтаңка барды.

М ы р а т:

— Меңки болсун диерлик дэл ягдайым,
Белки, Ораз, маңа көмегиң етер?

О р а з:

— Ханы, отур, гөк чай уралы илки,
Йигит болсаң, гайгы-гамдан эл гөтер.

М ы р а т:

— Элден гидип баряр түкенмез байлык,
Дагдан-да улуды арзувым, Ораз.
Нирден гелип чыкдыка бу нэсазлык?

О р а з:

— Хеммеси дүзелер, гысылма бираз.

Мырат:

— Өтен агшам мыхман болдум олара,
Чаңлы хакда бир агыз сөз диймеди.
Бир зат диисең, тутяр башга ёллара,
Мени диңе гүррүң билен гүймеди.

Ораз:

— Утанандыр саңа гүррүң этмәге...

Мырат:

— Утанар ялы дәл онуң болушы.
Вагтың бармы Шабибиңкә гитмәге?
Гүйжүң бармы дүзетмәге бу иши?

Ораз:

— Ханы, Мырат, сынап гөрели багты...

Ораз почта гитди гүжүмли җая.
Дөрт мөхүр басылан ене бир хаты
Шу гүн ирден элтмелиди о тая.

Җән ялбарды Шабибиниң өзүне:
«Гызыңы ыр, гөни ёла сал» диййп.
«Мырадам бай яшамагы халаяр,
Дайза, онуң ислегини бил» диййп.

Шабиби бу сөзе тисгинип гитди:
«Шейледир диййәрдим онуң хыялы...»
«Тоба! Тоба!» диййп, якасын тутды,
«Маңа ярамаяр Мырадың пәли...»

ГӨК «ВОЛГА»

Гүнорталар кеселханаң өңүнде
Бир гөк «Волга» аяк чекди, сакланды.
Сыратлы бир йигит чыкды-да ондан,
Гуршан беденини язып, дикленди.

Докторам ёк, сестра-да, кеселлем,
Гөчүп гиден ялы бары бу ерден.
Йигит гаранжаклап дурды бир селлем,
Ахыры бир гелин чыкды ичерден.

Оны хайран этди йигидиң гөрки,
Гейнишинде чигит ялы кеми ёк.
«Ашгабатдан-затдан гелендир, белки?»
Дийип, гелин өз яныңдан этди чак.

Хүнәр эдип чекен ялы сураткеш,
Гүр гашларын гара гөзүң үстүне.
Йигит сынланяның аңды-да бирден,
Кыпам болса, дилленди ол дессине:

Йигит

— Саглыкмы, гыз? Хич ким ёк-да бу ерде?
Бимахал чак болдумыка гелшим?

Гелин:

— Докторларың бары палаталарда,
Обход эдип йөрлер. Бир аз гарашың.

Йигит

— Баш докторыңыз бармы? Кабул эдйәрми?

Гелин:

— Кабул эдйәр. Эмма иши кән онуң.

Йигит

— Бир гайрат эдиң-де, оңа дуйдурың,
Узакдан бир адам гелипдир дийиң.

Гелин:

— Боляр, Сиз бу ерде азажык дуруң.

Й и г и т

— Сизе зерур иш дүшүпдир дийин...

Гелин ене гирип гитди ичери,
Йигит галагоплы ягдая дүшди.
«Акыл-хушум алды мениң бу пери»,
Өз гелишин акламага чалышды.

«Сандырар аягым, титрәр элим,
Илки билен гөрен бадыма оны.
Геплэп билмэн, хөкман тутулар дилим,
Ярадыпдыр шейле тебигат мени».

Чагырдылар оны, гапыны ачып,
Инди йигит сүннүн саклап биленок.
Гайдыберсем дийди, барындан гечип,
Өңе этжек болды, асла боланок.

«Баш врач». Бу язга дүшенде гөзи,
Гара харплар гуш дек учуп гондулар.
Бир агарды, бир-де гызарды йүзи,
Гөзлери-де чыра болуп яндылар.

Услып дэлди бейдип дурмак гапыда.
Йигит өзүн дүрсэп, ичери гирди.
Кинода гөренин гөрди тэзеден.
Ол гиренден гыз хем еринден турды.

Гөзи дүшди онуң галам гашлара,
Овадан гөзлери сынлады йигит.
Гүйч герекди инди гүррүң башлара,
Ханы, гүйжи нирден алжак бу вагт?

— Отуруң — дийип, ер гөркезди янындан.
Йигит отурансоң, гечди ерине.
Хабар алып бир-бириниң халындан,
Месавы гүррүңлер этдилер ене.

Б а г д а г ү л:

— Гөрйэн вели, сиз-э бизиң ерлериң
Йигиди дэл. Хайсы ерден гелдиңиз?
Гуллугыңыза тайын. Ханы, гүр бериң,
Не себэпли бизе сала салдыңыз?

Й и г и т:

— Ёлдаш доктор, гаты догры диендиңиз,
Сынчы экениңиз. Башга ерден гелйән мен,
Илки башдан шуны билип гоюң сиз,
Хыва тарап гоюн алып барян мен.

Гумуң этегинде дүшледик шу гүн,
Бир чопанымыз ятыр, от билен ялын.
Йүзүне бакмага ысмаяр богун,
Сизи салгы берди яңы бир гелин.

Йүрегим дийип, ики бүкүлип ятыр.
Не зат дадып билйәр, не-де сув ичип.
Бейлекилер онуң янында отыр,
Гелдим мен нәтаныш ёллары гечип.

Б а г д а г ү л:

— Гетирсеңиз болжак экен бу ере?

Й и г и т:

— Гозгалып биленок ятан еринде.

Б а г д а г ү л:

— Хелэк болар, деррев гөрмесек чәре,
(Чемоданын алды, туруп еринден).

Й и г и т:

— Мен өрән миннетдар, доктор, сағ болуң,

Б а г д а г ү л:

— Өдейәрин мен өзүмиң боржумы...

Илердәки гума тарап гуш ялы
Машын учуп баряр, сайланып илден.
Машындан тиз учяр йигидиң хыялы,
Еди гат гөкдәки эртеки ёлдан.

Багдагүл:

— Нәсаг яш адаммы? Гаррымы я-да?..

Йигит бу совала йылгыряр чала,
Багдагүли гең галдырып шо бада,
Деррев жогап берйәр ол бу совала:

Йигит:

— Яш дийсеңем болжак, гарры дийсеңем,
Дерди агыр. Башга нәме дийейин?
Мени-хә шу ягдай ховсала саляр,
Ругсат болса, сизе сораг берейин:

Йүрек кеселиниң әхли гөрнүши
Бир меңзешми я-да башга-башгамы?
Багрың дилйәр дөрт тарапа урнушы,
Тапылайса ягшы дердиниң эми?..

Машын уч-гыраксыз дүзлүге чыкды.
Хайран этди Багдагүли бу совал.
Икисинден башга бир адам ёкды,
Гидип отыр, гидип отыр текиз ёл.

Сынлаяр ол гөз астындан йигиди,
Үнс берйәр хер бир айдан сөзүне.
Дүрли пикир гелйәр гызың гөвнүне,
Кәте бакяр онуң гара гөзүне.

Еди гулпуң аңырсында гизленен
Хазынады бу гөзлериң манысы.
«Нәме, бейле деррев гайдыбердим мен?
Бошды ахыр докторларың кәниси».

Деррев диле гелди мунуң жогабы,
Йигит онуң акыл-хушун алыпды.
Боюн алмаса-да Багдагүл муны,
Оны отдан алып, сува салыпды.

Машын сакга дурды, ёлдан чыкды-да,

Йигит:

— Сувы гызяр, бираз дуралың мунда.

Багдагүл:

— Кеселли гарашып ятандыр онда?

Йигит:

— Деррев совар. Соңра сүрерис гаты.
Шундан башга алажымыз ёк биздиң.
(Машындан дүшди-де ачды капотын.)
Мен исләмок бейдип дурмагыңыз сизиң...

Багажникден ики стул чыкарды,
Үстлерине непис халы чекилен.
Соңра бир десссе гүл гетирип берди.
— Говы гүлдүр, мес ерлерде экилен!

Багдагүл гең галып, ачяр агзыны,
Хер хил сораг гелип гечйәр серине.
«Жадыламак ислейәрми бу мени?»
Гүл дессесини сынлап башлаяр ене.

Багдагүл:

— Дийиң йигит, гең галдырмаң сиз мени,
Нирели борсуңыз, нирден гелдиңиз?
Жогап бериң маңа. Айыдың гөни
Сиз бу гүли хайсы багдан алдыңыз?

Йигит дыза чөкди өңүнде гызың,
Гара гөзлер зарын бакдылар оңа.

Багдагүл:

— Туруң. Бу болшуңыз боланок сизиң!

Йигит:

— Багдагүл, гең гөрме, ругсат бер маңа —
Йүрекдәки сырым беян эдейин,
Багрым пара-пара сениң ышкыңда.

Илки башдан Чаңлыдыгым айдайын,
Мен сени беслейән гөвүн көшгүмде.

Гоюнам ёк, чопанам ёк, нәсагам,
Узак ерден сениң үчин гелдим мен.
Инди бир ай оңлы дадамок тагам,
Сен дийип, дәли Межнун болдум мен...

Гөзүн гинден ачып, гашын галдырып,
Бу сөзлере хайран галды Багдагүл.

Б а г д а г ү л:

— Нәмүчин бу чөле гетирдиң мени?
Өйде-де бу сөзүң айдып билердиң.
Чаңлыдыр дийип, чаклаярдым мен сени...
Өе барып, бизе мыхман болардың.

Ч а ң л ы:

— Перизат, айтсам мен саңа гөни,
Чола ерде ичим дөкмек иследим.
Эжеңденем габанярын мен сени,
Сениң адың йүрегимде бесследим.

Еке хатыма-да жогап бермедиң,
Йүрегиң дашданмы, демирден я-да?
Мени адам хасабында гөрмедиң,
«Вах!» диймедиң, янып-бишемде ода.

Б а г д а г ү л:

— Чаңлы, бейле дийип, дүшүнме муңа.
Гызың халы кындыр шейле вагтда.
Башдан улы баха бердим мен саңа,
Йүрегиң гөрйәрдим хер гелен хатда.

Йөне велин айдаайын өңүнден.
Дурмуша чыкмагы яда саламок.
Ондан соңам сизиң илде нәме бар?
Беледиме чыкжак. Сени танамок.

— Гулак сал сөзүме, гызларың ханы,
Бизиң илиң бакжасы бар, багы бар.
Белент байырлары, отлук мейданы,
Үсти ала гарлы Гарадагы бар.

Багларында элван гүллер ачылар,
Дерялары сувдан долар бахарда.
Той боланда, гүлгүн шерап ичилер,
Гушлар овааз эдер сергин сәхерде.

Колхозлармыз бардыр мульти миллионер,
Гөге етйәр харманларың депеси.
Гижелерне гөвнүң ачяр обалар,
Алтын сепилен дек беленди-песи.

Клубларымыз бардыр шарпылдап дуран,
Гижеси-гүндизи айдым-сазлыдыр.
Мыдам гөрсең диер оны бир гөрен,
Адамларымыз бол чөрекли-дузлудыр.

Иллермизиң ажайыпдыр хер гүни,
Эртекиң хакыкат болан еридир.
Әкитмәге гелдим ол ере сени,
Бир гөренде, доң йүрегем эредер.

Бизиң иллермизиң беяны шейле.
Энтегем мен өрән бәрден гайтдым.
Мәхрибан Багдагүл, бир пикир эйле,
Яны бир нәдогры гүррүң айтдыңм:

Бир саңа баглы дәл дурмуш кануны,
Дурмуша чыкмаклык, чыкмазлык я-да.
Сен бейдип, айлама башымы мениң,
Якма янып дуран жанымы ода!..

Чаңлының дәл, гызың башы айланды,
Бу энайы гүррүңлери эшидип.
Богул ойнап, ашак бакып ойланды,
Дүйпсүз дениз ялы пикире гидип.

«Бейле-де дилевар адам бор экен.
Әжиз болсаң, гойжак дәл бу угруңа,

Вагт болды, мен ызыма гайдайын,
Йене нәме жогап бермели муна?»

Багдагүл:

— Чаңлы, саг бол, ягшы сөзлериң үчин,
Мен өңки пикирде. Үйтгетмен оны.
Докторлык ишини язянлыгым чын.
Ягшы борды, гойсаң угрума мени.

Тежрибе гечирйән, нетиже алян.
Эсбапларым үпжүн, ерли-еринде.
Кәте Ашгабат гитмели болян.
Елбашчым яшаяр мениң о янда.

Чаңлы:

— Багдагүл, бей дийме, гынама мени,
Хеммесиниң тапмак болар тәрини.
Тежрибәңе жай бар. Долдур оны сен
Нәме герек болса, топлап барыны...

...Бу вакадан бәш гүн гечип-гечмәнкә,
Гөк «Волга» яңлатды жайың өңүни.
Шабиби гапыны ачып-ачманка,
Чаңлы дийди, деррев тапып чемини.

Чаңлы:

— Эссалавмалейким, Шабиби эже!
Саглык-гургунлыкмы? Багдагүл нирде?

Шабиби:

— Деррев гелер. Жаң этди ол яңыжа.

Чаңлы:

— Мыхман болмак болармыка бу ерде?
Мен еке дәл. Эжемем бар машында.

Шабиби:

— Гелиң. Душуң. Онуң гүррүни болмаз!

Чаңлының эжеси мылайым Солмаз
Салыхатлы этләп, машындан дүшди.
Шабибиниң янна гелип йылгырып.
Ики гарры ики элләп гөрүшди.
Чаңлы гуванярды, бир четде дуруп.

Эдил шу вагт Ораз почта-да гелди,
Дөрт мөхүр басылан букжаны алып,
Чаңлы бир тарапа бакып йылгырды.
Багдагүлем гелди Ай ялы болуп...

Ики гарры гиң отагың төрүнде
Агыз-агза берип, гүррүңе гирди..
Шейле отагларың башга бдовинде
Багдагүл отырды, Чаңлы дик дурды.

Дүнйәң эдебияты, медицинасы,
Магарыфы хакда гүррүң гитсе-де...
Сынлаярды олар бири-бирини.
Сөзүң соңы нирә барып етсе-де...

ЭНЕЛИ ГЫЗ

Шабибиниң соңкы бәш-он гүн бәри
Аяклары енләп, дикелди били.
Йитирип тапан дек болды хоссарын,
Өйүң ичем үйтгешәйди бир хили.

Айналар «улалып», ягтысы артды
Беземен жайларың, гиң отагларың
Суратларын йүзүн Гүн нуры ертди.
Голчакдакы гүллере бир сер салың —

Үч эссе көпелди оларың саны.
Говудан говусы сайлап алынды.
Йүпек тутуларың боюдыр-яны
Тәзеден өлчелип, угра салынды.

Хер гүн үч сүпүрйәр ховлының ичин,
Гүжүмлериң ашагыны аклаяр.
Серховузың сувун тәзеләп хер гүн,
Балыкларың иң оңадын саклаяр.

Гелен гайтмаяр чайсыз, нахарсыз,
Хер бабатдан гүррүң ачяр Шабиби.
Сәхел зада шат я гамгын боляс биз.
Шейле бир гең затдыр дурмушың дүйби.

Нәхили тәзелик болды бу ерде?
Энәниң йүрегин эрсдирер ялы?
Гызын гөвнетдими соңкы гүнлерде?
Гелин, оны барлап гөрелиң долы.

Нәче гүндүр, сынлаяр ол гызыны,
Багдагүли айнаң өңүнде гөрйәр.
Гыз айдым динлейәр, кесмән ызыны,
Сөйги киноларна кән үнс берйәр.

Чаңлының геленин гөренден соңра,
Гахарланшың айдыпды ол Мырадың.
Шонда эне гызын сынлап дурупды:
«Дүшүпдир бу арасына ики одун».

Дийип, эне бегенипди бир кемсиз.
«Доң чөзүлер. Хөкман дүзелер бары.
Инди ил дециндe той тутарыс биз,
Гой, өзи сайласын өзүне яры...»

Хер нахарда, чай башында хер гүнде
Чаңлының, Солмазың тутулар ады.
Харасат гопупды гызың гөвнүнде,
Шуды Шабибиниң иң герек зады!

Гыз ише гиденсоң, Шабиби барып,
Онуң столуна назарын салды.
Ики сурат дурды. Ятдан чыкарып,
Гиден экен. Деррев элине алды.

Бири Мырат, бири Чаңлыды онуң.
Гыз гижеси биле элде саклапдыр.
Чаңлың суратының укың ичинде
«Билмезликден» гырасыны эпләпдир...

Ине, Шабибиниң билин дикелден,
Өкжесин еңледен шу затлар болды.
Хениз дөремедик, догмадык агтык
Мамасындан сегсен дүрли ат алды.

Вакалар жемленип, үйшди бир ере,
Дөрт мөхүрли хатлар дыман ягярды.
Мырат болса сөз тапанок диере,
Гахар оны рехимсиз богярды.

Бир гүн ишден гелип, отагна гирип,
Багдагүл бир салым дымып отурды.
Йүрекдәки әхли сырларын дөрүп,
Гыссанман, барыны өлчерип гөрди.

«Мен бу ёлуң хайсысына гидейин?
Эжем өз утрума гойжак дәл мени.
Өзүм-ә исләмок, нәдейин, йөне:
«Агтык... Агтык...» дийип, отыр хер гүни.

Диййәр ил ичинде шейледир адат,
Гыз чене баравсоң чыкмалы әре.
Адат гаршысына башга бир адат
Тапып болмазмыка, агтарып чәре?

Барды-гелди, хөкман чыкмалы болса,
Икисиниң хайсысыны сайлайын?
Чаңлы назаркерде бир йигит болса,
Мырадам эрбет дәл. Ничик эйләйин?»

Инди бир хепделәп дүйпсүз пикирлер
Багдагүли өз утруна гоянок.
Өзи бир карара гелмекчи ялы,
Шабибә-дә бир агыз сөз диенок.

Бу гүн ишден агшам онларда гелди.
Гөрнүши ядавды, эмма шадыян.

Б а г д а г ү л:

— Эже жан, ишден соң митинг болды.
Кән тәзе затлары этдилер беян.

Ш а б и б и:

— Ханы, ювуп, ардын. Нахар иели.

Б а г д а г ү л:

— Боляр, эже, тайярлабер чөрегиң.
Иш гүррүңиң башга вагта гоялы.
Шу гүн мен сең йүрегиңден турмакчы!..

Эне гужаклады барып гызыны,
Гөзлериңден боюр-боюр яш акды.
Ахыр соңы расланы өзүни,
Гызының йүзүне бегенип бакды.

Ш а б и б и:

— Буларың хайсыны сайладың, гызым?

Б а г д а г ү л:

— Васдан топа тутуп ятаны, эже!..

Ш а б и б и:

— Багтың ачык болсун, мениң эзизим,
Дөвран сүрүң, гүлүп-ойнаң билеже!..

ИШЧИ ТӘЧГУЛЫ ХАКЫНДА ПОЭМА

Бир яшулы хер гүн сагат алтыда
Гечйәр көчәмизден элин бычгылы.
Июнда гөрүпдим оны Ялтада,
Заводың ишчиси, ады Тәчгулы.

Гара деңиз кенарында отурып,
Гүнүң батышыны сынлардык хер гүн,
Пляжа середип, мысал гетирип,
Гүлкүли сөз билен ачардык гөвүн.

Деңиз сувы симап ялы титирәп,
Көпүгин ойнадып гая урарды.
Моторлы гәмилер гуш дек пытырап,
Шапагың нуруны хер ян сүрерди.

Гөйә алтын гупба гирен дек тута
Гүн деңиз гөвсүнде өзүн гизләрди,
Бакмаздым мен онда гиң тебигата,
Яшулының гөрки пикрим чөзләрди.

Гөзъетимиң аңырсына бакарды
Бүргүдиңки ялы алгыр гөзлери.
Бу гарашлар гөйә нагыш чекерди
Долап алып даг, деңизи, дүзлери.

Йүпек көйнек шыг-шыг эдип сес эдйәр
Мылайым ел ак сакгалы ойнанда.
Пикрим асырларың чуңлугна гидйәр.
Белки, болан дәлдир гадым Юнанда —

Мунуң дек гөрмегей сыратлы киши.
Дине оңа бизиң дөвүр гөрк берди.
Гөврүми гиң, белент онуң чал башы,
Ватан оңа бай дурмуша эрк берди.

Шол яшулы сагат алтыда хер гүн
Гечйәр көчәмизден элин бычгылы.
Гар-ягыш ягса-да, болса-да сыргын
Ёлуны кесмейәр ишчи Тәчгулы.

Бир гүн сагат алта голай чыкдым-да,
Мен онуң гелерине гарашып дурдум.
Йөрүшине гуванч билен бакдым-да,
Нурана яшула элими бердим.

— Өзүң ой салындың. Заводың йөрйәр.
Еке хер гүн нирә ише барярсың?
Жогабындан өң ол мылайым йылгырар,
(Яза чыкан ялы лезет алярсың!)

Голтугымдан тутуп уграды алып.
Бир минут сакламан барян ёлундан,
Өңүнден чыкана бакяр ол гүлүп,
Гепләнинде дүр дөкүлйәр дилинден.

Гарры бегенч билен башлады сөзе:
— Догры, ой эдиндим. Завод йөрейәр.
Эмма шол Ашгабат долянча гезе,
Хер гөвүнде мүңләп арзув дөрейәр.

Арзув ганатыдыр, оглум, ынсаның,
Арзув эден етмелидир мырада.
Гайтам гынамалы болса-да жаның,
Көмек берйәр әхли ил Ашгабада!..

Ине, кечәп ортасындан йөрйәрис,
Хей, бу ашгабатла гелишйән затмы?
Хер ерде хүтдүжик чатма гөрйәрис,
Бу нәме, шол өңки таң Ашгабатмы?

Отурып карарың етерми, оглум,
Дикелмесе музей, битмесе жайлар?
Театрсыз гүнүң өтерми, оглум,
Сахнада догмаса шол өңки айлар?

Көчелер хыялы айна дөнерди,
Ьахар ягыш ягып, соң гүн чыканда.
Айланып гайтсаң мәхрин ганарды,
Яплар долуп, сырча сувлар аканда...

Шу сөзлер чыканда агзындан онуң,
Гара гөзлер немден долуп ялдыряр.
Йыкылан шәхериң керпичлериниң
Хер бөлегне онуң сүңңи галдыряр.

— Мен шунда догулдым, шу ерде өсдүм,
Огул эклэп, гыз сакладым хем-де мен
Елдаш Калининиң элини гысдым,
Ятласаң кән, оглум, мунда шанлы гүн...

— Нусайда хем болан экен шейле зат... —
Дийип, мен гаррының болдум пикрини.
— Оглум, Нусай дәлдир бизиң Ашгабат!
Биз хер әдимимизде гөрйәрис муны.

Яшажык огланкам бабам ядамап
Гызыклы эртеки айдып берерди.
Нусай хакда гүрләнинде хер заман,
Хер сөзүнде ах-вах эдип дурарды.

Хава, эпет бетбагтлык болупдыр,
Йыкылыпдыр онда гөзел биналар...
Хем-де сан-сажаксыз адам өлүпдир.
Көп гүнләп чыкыпдыр зарын сесалар.

Дат гүнүне дири галан ынсаның,
Ызларын гөзлемән гачыпдыр олар.
Ашагында гызгын тамдыр дек Гүнүң:
«Сув! Сув!» дийип, өлүпдир көп чагалар.

Яка йыртып, сач яйыпдыр энелер
Чөл-беевандыга уруп башларын.
Шонда харай ислэп аглапдыр олар
Межнун ялы ёлушдырып сачларын.

Бириси Эйрана, бири Турана,
Бири Васа тарап салыпдыр ёлы.
Хич бириси етип билмән о яна,
Я өлүпмиш, я-да болупмыш дәли.

Нусай шейдип байгушхана болупдыр,
Ягыш ягып, ел өвсүпдир үстүнден.
Оң тарыхы эртекиде галыпдыр,
Зордан тапдык оны ериң астындан.

Ине, оглум, Нусай дәлдир Ашгабат,
Биз хер әдимизде гөрйәрис муны.
Доганлык ылмындан алярыс кувват,
Депеде парлаяр Кремль гүни.

Шол гүн ганат яйып, парлап гелдилер
Рус лачынлары гужагын ачып.
Агыр дердимизе мелхем болдулар,
Яралы түркмени багрына гучуп.

Москвалы тебип чермәп элини
Гиже-гүндиз аяк үстүнде болды.
Дивар басан хер бир ашгабатлыны
Өлүмиң элинден гайтарып алды.

Бакувың чырасы бизе нур берди,
Дашкент гызгын чөрек иберди бизе.
Ким дүнйәде бейле хеззети гөрди,
Хей-де яш айламан болармы гөзе?

Баша иш дүшенде билинйәр бу зат,
Бир мылайым сөз хем хемаят боляр.
Ене парлар бизиң шанлы Ашгабат!
Ол доганлык ылмындан гүйч аляр...

Етип гелдик биз байырың голайна,
Ачылды гин сахна, яйрады ягты.
Бир бейик гурлушык жош уряр, ине,
Ишчиниң ылхамы хем нурлы багты!

— Ине, оглум, ене дикелйәр шәхер,
Бу шол гатбар-гатбар тамларың башы.
Гүн билен чакнышар бу там, шу бахар
Гең галып гуваняр муңа хер киши!

Даг ярылып, ер чөврүлсе хем дурар,
Ылым билен тутдук мунуң дүйбүни.
Көпетдагың аңырларна нур берер,
Гүне көмек эдер, ягтылдар түни!

Сердарың хейкели артдырар гөркүн,
Диварларна халылары какарыс.
Ховлусында гүллер барк урар эркин,
Бар ерине безег-нагыш чекерис.

Чүнки гөзеллиги сөййәр Ашгабат,
Гөзел дурмуш өмри узак эдйәндир.
Шәхер гүлләр, ашгабатлы алар бат,
Арзув эден мырадына етйәндир!

Гөзел шәхер гүнүң доглы дек болуп,
Барха галар, чар тарапа нур салар.
Шу бахар утанман бу жая долуп,
Халкара йыгнагын гечирмек болар!..

Хошлашып мең билен, элими гысып,
Гурлушык ичине бегенчли этди.
Шол демде бейлеки сеслери басып,
Яңкы бычгың сеси әлеми тутды...

Шол яшулы хер гүн сагат алтыда
Гечйәр көчәмизден элн бычгалы.
Июнда гөрүпдим оны Ялтада.
Заводың ишчиси, ады Тәчгулы.

1949 й.

1

Компартия тутуп сениң элиңден
Дурмушың лайындан согурып алды.
Эден гөрешлерни эшдип дилинден,
Рус халкы саңа хемаят болды.

Илкинжи гүнлери бейик өзгеришиң,
Дагдан улы кән ишлериң өңүнде,
Сениң йыллар бойы эден гөрешиң
Жош уруп янланды Неваң боюнда.

Гелип революцияның иберенлери
Хуммет берип, голтугындан гөтерди.
Гужак ачып гаршылады олары,
Доганлар элиңе бир перман берди.

Ол перманда язылыпды гелжегиң,
Түкенiксиз багтың, йөрежек ёлуң.
Язылыпды сениң ер-сув алжагың,
Эеси болжагың дерәниң, голуң.

Ол перман гайтарды сениң өзүңе
Элиңден алынан хемме затларың.
Ол перман тутдурды гүйчли голуңа
Гадым адыгәрлик ымаратларың.

Шондан бәри сениң багтың ачылды,
Сен шол гүнден башлап чыкяргын дага.
Ерлериңе гызыл гүллер сачылды,
Ругсат бер, бехишдиңе язмага.

2

Гөзел илим, Хорезмиңим, әзизим,
Нирде болсам пикиримде сен мениң.
Саңа багышлаян иң гызгын сөзүм,
Кемал тапдым гужагыңда мен сениң.

Илки сенде дүнйә инип, дил ачдым,
Илки сенде дуйдум эне мәхрини.

Башлангыч ве орта мекдебиң гечдим,
Хей ятдан чыкарып болармы муны?

Аладасыз яшлык гүллерим гечди
Алтын реңк нурлы гүнүң астында.
Илкинжи хыялым ганатын ачды
Бедиркендиң галасының үстүнде.

Мал бакардым отлаг яйлаларында,
Чемензарларында гүллерин тердим.
Емут атларының шат тойларында
Йылдыз дек сүйнүшин мен илки гөрдүм.

Сенди утрукдыран мениң хөвесим
Асмана, гүнеше, Ая, йылдыза.
Илкинжи сен чекдиң чага үнүсим
Ватан диен бейик, мәхрибан сөзе.

Яшажык огланкам ак эшек мүнүп,
Диреглиңи гездим, Васында болдум.
Гөйә билбил гүллен-гүллере гонуп
Дүнйәниң гиңлигин мен шонда билдим.

Зәхметсөер узын бойлы гызларың
Гупбалары өпүшенде гүн билен,
Яңы доган Ай дек йүзи оларың
Беян этмек аңсат дәлдир дил билен.

«Гаррыгыз», «Гүлабы», «Ширинпечегиң»
Эне сүйди билен гошуп иййпдим.
Меле мыссык нандан долы сачагың
Ачан гүнүм мен леззетин дуюпдым.

Гиңишлигиң, гөзеллигиң, сунгатың
Мен сенден өвренлим гизлин сырларын.
«Пыланың гырында» дерледип атым,
Айландым Гарыбың гезен ерлерин.

Ол ерлер дилленип дийдилер маңа
Гаранкы гечмишиң, гөрен гүнлериң.
Душманларың яра салып багрыңа,
Депелэпдир сениң назик тенлериң.

Сечме деген ялы эдипдир ери
Чет юртлы атлаң аяк ызлары,
Гөрүпдир гэррылаң йити гөзлери
Ган гошантлы чаңап ятан тозлары.

Бу ерлер дилленип, дийәрлер, ине
Чингизханың газап билен гелишин,
Огулбостан чыкып онуң өңүне,
Оңа агыр йитги, яра салышын.

Бу ерден — дийәрлер — узакды ара
Марылы, ахаллы доганларымыздан.
Дүели гитмесек ёкды хич чәре,
Хабарсыз яшардык бир-биримизден.

Учуп, хыялларымың душүп ызына,
Вагтал-вагтал Губадага чыкардым.
Мелул болуп Назарбагаң сазына,
Гөвүн галкып, Үргенч тая бакардым

Гөрердим мен Сарыгамышың үстүнден
Башын булут бүрән ол минараны.
Мен асырлар бойы эгилмән гелен
Сениң мерт башыңа деңейән оны.

Сең дериңден өнен Төребег ханым
Беяныны эдйәр дегре-дашыңа.
Тарыпыңа сөзүм етмейәр жаным,
Доян ёк мәхриңден яз-у-гышыңа.

Илки сенде атды өмрүмиң даңы,
Чаган гөвни ялы тәмизди ол даң.
Шол гүнден башлады багтымың өңи,
Инди мениң гүнүм ай-йылдыза дең.

Шонуң үчин хер еңишиң, хер ишиң
Яш гөвнүме ганат беклэп учуряр.
Еңе бейик шат гүнлере барышың
Маңа түкеникисиз бегенчлер берйәр.

Ачлар нан тапдылар совет дөврүнде,
Етимлер аталы-энели болды.
Инди ылым, сунгат гүллейәр сенде,
Сенагатың улы геримлер алды.

Бай хүнәриң, чепер элиң ачдың сен,
Тавус ялы безенйәрсиң гүн-гүнден.

Улы сынаглардан ягшы гечдиң сен,
Ватан, мунуң үчин разы мен сенден.

Аннагылжың душман билен урушып,
Сениң салкын багларыны горады.
Тылда она Оразгелдиң сес гошуп,
Өчмез шөхрат билен сени бүреди.

Өз оглуң тарыхың гат-гатлап язды,
Адың арша чыкды, дабараң жошды.
Тәзе Шабенделең ганатын язды,
Олаң сеси дагдан-дереден ашды.

Гахрыманлаң шахырана үлкеси,
Сен бир чынар, барха гөге галярсың.
Жошгунлы Жейхуның хайбатлы сеси
Сениң сазың чаляр, гүн дек гүлйәрсиң.

Шатлан, эзиз үлкәм, ене-де шатлан,
Огул-гызың өмри болды багта бай.
Хош хабар айтжак, гыр ата атлан,
Түркмен Худайберди, өзбек Балтабай!

Сениң үчин ене бир перман гелди,
Гужагың гинден ач, кабул эт оны,
Гадымы арзувың хакыкат болды,
Бер элиңи, илим, гутлайын сени!

Гужагың гинден ач, кабул эт оны,
Саңа бейик совгат, бир асыр гелди.
Сөз тапмаян деңешдирмәге сени,
Шат башың дагдан-да беленде галды!

Зәхмет билен етдиң сен бу гүнлере,
Йылдыз бойлы салмалардан лай атып,
Зәхмет билен ягты салдың түнлере,
«Зәхмет оглы» адың тарыха гатып.

Ене чык мейдана, сынла, бак ене,
Гоша багтың шекилини чекдиң сен.
Той тут гарындашым, ата хем эне,
Илки гезек отлы ёла чыкдың сен.

Эй обадаш, хорезминли гоч йигит,
Гиң мейданда гөркездиң сен гүйжүңи!

Хер кимиң тәлейне душмез бу багт,
Безежекдир бакы дирилик сени.

Гөзел илим, Хорезминим, эзизим,
Билбиле дил болдуң, шахыра — гошгы.
Бир гүнүң хакында башлайын сөзүм.
Ондан ягты аляр гөвнүмиң көшги.

3

Гүн хениз доганок, гүндогар тарап
Гызыл элван гейип, сув дек толкуняр.
Ал кетени геен гөзеле меңзәп,
Дүрли реңкде бир ажайып галкыняр.

Бүтин әлем шатлык билен баш эгйәр
Догуп гелйән Гүнүң бейик шанына,
Гөзел сәхер хер дем сайын безенйәр,
Гымматлы дерман ол адам жанына.

Гызың алын шайы ялы ялдыряр
Гиже дүшен чыгың күмүш дамжасы.
Гөвнүң ачяр, рухуны галдыряр
Баглардан эшдилйән билбилиң сеси.

Башы гөге етйән сырдам агачлар
Гөйә шайлы гелин яра гарашяр.
Гүнүң догушыны гөрмәге гушлар
Талдан-тала, гүлден-гүле дырмашяр.

Дашховузың «Свобода» көчеси
Толкун атяр, адам дерясы жошуп.
Байдак тутуп, айдым айдып нәчеси,
Йигит-гыз танс эдйәр аягын гошуп.

Бу нә жошгун, бу нәхили дабара?
Чыкылярмы доган Гүнүң өнүнден?
Я гарашярлармы бейик хабара,
Я кервен гечйәрми шәхер деңинден?

Ине, хынзап чыкды түкенмез топар,
Шәхериң дашына — ачык мейдана.
Ким-кими йитирсе бу ерден тапар,
Йыгнанаң мәхелле сыгмаяр сана.

Шу гөзел гүллерин ыныгына жошуп,
Гарагумда гылыч сырып, ат салан
Хорматлы гаррылар бу гүн безенишип,
Гелипдирлер улы топары билен.

Ине, хорезминли байры ишчилер,
Йүзлери йылгыряр, гөвүнлери шат.
Бу бейик бегенжи пайлашяр олар,
Дийишип: «Хорезмин, иш болсун кушат!..»

Ине, аспирантлар, ине, алымлар,
Ине, шахыр, багшы, сазчы, языжы.
Ол тарапда колхозчылар дурярлар,
Ине, инспектор, ине, гезижи.

Гөйә гүл базары гызыпдыр мунда,
Ак, гызыл гүл толкун атяр эллерде.
Назбайгүлүң ысы орнап гөвүнде,
Шат айдымлар яңланып дур диллерде.

Хорезмин гарашяр бир бейик зада,
Дабаралы минут якынлап гелди.
Гүн хем догуп баряр. Достлар, бу бада
Гиң әлем безенип, эл чарпып гүлди.

Бирден дым-дырыслык болды бар ерде
Билбиллер-де сайрамасын кесдилер.
Гөйә гиң сахнадан сырылды перде,
Әхли жандар дымып, гулак асдылар.

Газават тарапдан гелди бир оваз,
Жахан гүлди, Гүн хем догды бу сесе.
Өмүрбойы арзув эдилен бу саз
Яйрады чөллере, беленде-песе.

Ол сес чыкан бада дурмуша гирди,
Ол орнады хер йүрекде, хер өйде.
Ол бу ере тәзе бир сөз гетирди
Хем шатлыга шатлык гошды ол тойда.

Улы түссе илди хеммәң гөзүне,
Семафор ачылды, чыкды бакы яз.
Гүн билен чакнашып гөрүнди, ине,
Хорезминде полат беден паровоз!

Хорезминли батыр чыкды ичинден,
Дерин сырып дийди: — Эй, эзиз халкым,
Бу бейик совгады кабул эт менден,
Ине гүлле, мениң гүлүстан мүлкүм!

Муны бизе бейик партия берди,
Өмри узак болсун, дөвлети артсын!
Түркмен ондан диңе ягшылык гөрди.
Айдым оңа хер гүн алкышлар эртсин..

4

Көп аландан талап-да көп болярдыр,
Обадашым, шуны ятдан чыкарма.
Әхли халк ишиңе назар саляндыр,
Бүргүт дек ганат гер, бир минут дурма!

Гүнде бир тәзелик газан, обадаш,
Яшасын тәзелик, ады эзайы.
Хер бир кынчылыга ыглан эт сөвеш,
Эртеки әлемне өвүр бу жайы.

Сен асырлар бойы хорланып гелдиң
Киши гапысында билиңи бүкүп,
Партиядан адам диен ат алдың
Яңы доган Гүн дек әлеме чыкып.

Диңе өңе йөре, диңе бейге чык,
Берджай эт дөвлетиң хер бир ишини.
Адыңа гуванып оглуң Меретжик
Ол.а мүнсүн белент тутуп башыны.

1950 й.

ГАХРЫМАН

Совет Союзының Гахрыманы Аннагылыч Атаеве багышланяр.

1

Уч, сен, шөхрат айдымы, ганатыңы яйып уч!
Ёлуң узакдыр сениң, полат донуң гейип уч.
Өңдәки мүң йылларың дынчлыгыны яңлат сен,

Гечен бедиркейтлилен гулакларын шанлаг сен.
Тарып эйле достуны, өз яшлык ёлдашыны,
Оны беян эденде гөге гөтер башыны.
Чүнки бу бейик ишлер хакында айдыланда,
Ганлар гүйчли булак дек толкун атар бедендe.

Ол достун, обадашың Европаны айланды,
Гөйә булут ичинден чыкан Ай дек сайланды.
Дабарасы Кавказын белент дагларна дүшди,
Рус токайларының үстүнде ганат ачды.
Мәплайындакы йылдыз гөйә тәзе доган гүн,
Париж минараларна сепди түкенмез нуруң.

Аласармык ичинде гечди яшлык гүнлери,
Она денемек болар йылдырымлы түнлери.
Шекспири, Байроны танамаздык биз илки,
Пушкини, Толстойы билмән гечердик, белки,
Етгинжек дөврүмизде совет тутмаса элден.
Сайланмазды бизиң-де орнумыз гара күлден.

«Ровнакыл Ысламы», Саадиниң «Боссачыны»
«Сопы Аллаяр» хем-де, Мухаммет «Гурханыны»
Окамалы болардык дүшүнмән бир сөзүне,
Селлели көпе моллаң зарын бакып йүзүне.
Бедиркендиң галасы борды узак еримиз,
Тагта я Газавада барып гелсе биримиз,
Гиже-гүндиз ол хакда дынман гүррүң берердик,
Багдады я Румы гөрен ялы болардык.
Гүнде малың ызында, гүнде жеңңел жайымыз,
Шейле гамлы гечерди йылларымыз, айымыз.
Ойнап-ойнап ядансоң, кәте гүррүң эдердик.

Хыял атына мүнүп, гөк йүзүне гидердик.
Аннагылыч айдарды: «Эгер диеним болса,
Ислегим бержай болуп, хакыкат эле гелсе,
Ат мүнүп, яраг ойнап, сейл эдердим иллери,
Мени тарып эдерди гелин-гызлаң диллери.
Сен хем дессан дүзердиң мениң хакымда белки,
Шонда говы боларды, гуваңдырардык халкы...»

2

Шекерден-де сүйжүди чагалык хыяллары,
Агшамларына гетирип габандан соң маллары,
Еди гат гөк үстүнде дуярдык өзүмизи.
Бу арзувлар гижелер юмдурман гөзүмизи,
Укламан атырардык күмүш ялы даңлары,
Укласак-да даңа чен совардык кән жеңлери.
Яшасын, достлар, арзув! Арзув дүнйә малыдыр.
Арзувсыз дурмуш болса ышыксыз өй ялыдыр.
Хыяллар ганат бекләп, ене-де гөге учды.
Совет етишди хала, Совет багтымыз ачды.
Тагта интернадында иң ажайып үч йылы
Гечирдик биз шатлыкда гөйә багың билбили.
Бу үч йылы соң-соңам ятлардык хөвес билен,
Чүнки бу йыллар бизе багтың ачары болан.
Интернады гутарып, Жейхун боюна гитди.
Шәхри Чәржевде окап, Керкиде гуллук этди.
Чәржевлиң, керкилиниң огланларна-гызларна,
Гижелерне ликбезе йыгнашдырып өзлерне,
Ылым берди ядаман, бәхбиди үчин халкың,
Максады өне сүрмек медениетини мүлкүң.
Ак йүзли, узын бойлы өнуң даяв гөвреси.
Акыллы сөзлерини, өрән арасса сесии
Жейхуның сап шемалы сыпалады, өсдүрди,
Китапдан баш гөтермән, үнсүн окува берди.
Гелди йигитлик чагы, жошды йүрек сесленди.
Гейнмеги сөерди, йүпек билен бесленди.
Жейхун кенарындакы көп санлы обаларың
Биринде бир өй барды, бу өйүди Дөвраның.
Айың бөлеги ялы бир гыз яшарды онда,
Өсерди гүнүн санап бу деряның боюнда.
«Орта бойлы, хош гылык, гүлүп дуран йүзи бар,
Гиже дек гара сачы, гарамык дек гөзи бар,
Аклымы хайран этди керешмели нәзлери,

Гөзмүң өнүнде сурат, онуң хер бир сөзлери...»
Диймек билен Атаев гүррүң берерди хер гүн.
Акпабадың элинден тутуп гелди ол бир гүн.
Гелди ол обамыза, гелди гелинли болуп,
Гелди деря дек дашып, гелди билимли болуп.
Ене ише башлады, гужур билен, гүйч билен.
Соватсызлыга гаршы хүжүм этди өч билен.

Ишини уссадыды, сөерди өз ишини,
Гутармаздан башланыны гөтермезди башыны,
Тутанъерли, мертди ол, нусга берерди, бизе,
Хер ишимде сураты гөрүнип дуряр гөзе.

3

Эгер-де яш вагтында бир хыял тутса сени,
Гөвнүниң сап еринде бесләп бежерйәң оны.
Дурмуш денизин бойлап, йүзүп гезсең-де онда,
Ол хыялың көнелмән, барха жошяр гөвүнде.
Сокабакга гоймаяр ыгтыярыңа сени,
Белки, укың тутмаяр бержай этмесең оны.
Бир гүн ол маңа дийди: «Мугаллымлыгы сөййән,
Онуң бейик ишдигин ,деркардыгыны дуйян.
Эмма гөвнүм ислейәр харбы ише гитмеги,
Батыр билен ойнап, ат мүнүп машк этмеги...»
Гызыл йүзли гоч йигит болупды ол асуда,
Гуллук эдип башлады Дашховузда ОСО-да,
Өвренип хүнәрини арам берйәнчә жана,
Көчеде гөрүнмезди, аз чыкарды мейдана.
Харбы ише берилди, берилди ол бүтинлей,
Эхли китапханаяы тапды ол гөзлей-гөзлей.
Коленкур язгыларын, мешхур Наполеон хакда,
Тарле хакында дийди: «Языпдыр ондан өкде».
Искендери өвренди, танап Гаррибалдини,
Көп багтлы гижелер долап алдылар оны.
Өвренди Суворовың Альпдан гечишини,
Кутузовың несилден-несиле учушыны.

Соң шейле бир ишледи, гижесин гүндиз эдип,
Атлы, пыяда дийман, узак ерлере гидип,
Бир гүн Үргенчден чыкды, бир гүн Гарайылгындан,
Керпичлиде дынч алып, Тагта уграды ондан.
Бу гүн Елхараздадыр, эртир чыкар Гызылдан,
Нирде нәме этжеги белли оңа озалдан.

Гадымы Хорезмине шейдип сачарды ылым.
Ялтанман гарра, яша берерди харбы билим.
Яшлыгың айдымы дек Хорезминде оң ады,
Гүн гечдигиче гүйжәп, артдыряр ишде бады.
Дашховуздан, Тагтадан фронта баран йигит,
Көп хүжүмлерде енди ядa салып бир вагт

Атаевиң окадан затлары эсасында.
Шонуң үчин, элбетде, асырларың сесинде
Онуң ады яңланар, көплере ёлдаш болар.
Шөхрат, Хорезмин саңа, адың диллере долар.

4

Сыратына бакаңда гөзүң-гашың доярды,
Бугдайреңк шат йүзе Ай-да сыныш саларды.
Уллакан гара гөзлер мыдам гүлүп бакарды,
Гап гара гүр гашлары бир үйсүңи чекерди.
Полатдан гуйлан ялы, сүңклек даяв гөвреси,
Ол гүлеңде билбилиң басыларды шат сеси.
Доган дек мәхрибандыр яшлык, мекдеп ёлдашы,
Муны сынап гөрендир хем билйәндир хер киши.
Гөз өңүмден гитмейәр оглуң алып элине,
Сыпалап келлесини хем гуваныш дилине,
Өйлериниң өңүнде болуп дурушы онуң,
Бейле багтлы адам гуванжы айың, гүнүң.
Бу бөлүмиң гиришин, гел, шу ерде кесейин,
Ёгса йүрек дөзмейәр, оңа гулак асайын.

Собук хабар яйраңда йылдырым дек хер ере,
Атаев газапланды хем-де батды ган дере.
Отуз яшлы гоч йигит дөнди алгыр бүргүде,
Газап билен учды-да, узак ёла шо бада
Гечип пейда болды ол өңдәки хатарларда.
Жан үчин — жан, ган үчин — ган алыняң ерлерде.
Ол өз батыр йүреги, шир дек хайбаты билен
Түкениксиз хыжувлы, гүйжи-гурбаты билен
Барып гирди мейдана душмана бадак салды.
Ватана болан сөйги түкениксиз гүйч болды.

Сөвеш билен гечдилер энче гижелер, гүнлер.
Ватана сөйги артып, гөтерилди гөвүнлер,
Лейтенант Аннагылыч бир бөлүме баш болуп.
«Ыза чекилмек болмаз» диен буйругы алып,

Бир бейиги гораяр бирнәче гүнден бәри,
Дынч алмак ёк, ятма ёк, гечйәр гүнүниң бары
Ганлы сөвешлер билен өлүм ховпы ичинде,
Гөренлер дийди маңа: «Ак гөрүнди сачында...»
Гахар-газабы хәзир шу дережә етипди.

Ган сыргыны ичинде ол ган дере батыпды.
Тенини кесип барян гышың совук шемалы
Дуюларды бу вагт одун ховуры ялы.
Ёлдашларна йүзленип диййэр: «Ватан адына,
Адымыз хормат билен хер гүн тутан адына,
«Кака, гөресим гелйэр» дийип, язянлар үчин,
Ёлумыза гарашып, гөзүн сүзйэнлер үчин,
Бу бейиги горалың, олар гүйже гүйч гошар,
Өлсек-де шөхратымыз белент даглардан ашар...»
Депеде даг ялы дур өң тарапа середип,
Душманың йүрегинде гахар-газап дөредип.
Партиядан өврениди хер ишде берк дурмагы,
Гечене баха берип, гелжеги-де гөрмеги.
Шонуң үчин ынамлы хер әдими, хер сөзи,
Сүйшүп гелйэн душмана бакды бүргүт дей гөзи.
— От эч!.. — дийип гыгырды, якын гелйэнлер тая,
Гүлле ягыш дек ягды душман үстүне — оя.

Ягдай барха кынлашды, немецлер сүйшүп гелйэр.
Өлүм, мерги йыгнанып, дөрт тайдан үйшүп гелйэр.
Хошлашдылар өпүшип, гужаклашып эзизлер.
Яш нереде, гам нирде от дек янярды гөзлер.
Аннагылыч гыгырды: «Йөриң мен ызым билен,
Атасының оглы дәл, бу ерде намарт болан...»
Өңе сүйшдүлер достлар, өлүм дөшден итерди.
Агзы ганлы нежислер эдил шу ерде гөрди
Хер бир совет адамының гүйч эеси эрдигин,
Оларың аркасында полат галаң бардыгын.
Сан тайындан көп эссе артык душмана гаршы,
Бир кичижик бөлүмиң дөшүн гайшардып баршы
Эртекиде айдылса ынанмазды хич киши,
Эмма Атаев этди шейле бейик бир иши.
Ол йөрйэрди, атярды, хер гезекде урярды.
Хер окунда душманың бир лэшини серйэрди.
Асман-земин гапышды, ики гүйч душды, ине,
Ажал элин етирди Атаевиң элине.
Деген окуң азарын дуймады чеп элинден,
— Гырың, эзиз достларым!.. — диен сөзлер дилинден.

Соңкы гезек эшдилди. Ене бәш саны гүлле
Газап билен санжылды бедениңе шо пилле.
Гужагын гинден ачып, ере берди дөшүни,
Өнүп-өсен ериниң топрагыны-дашыны

Иң соңкы гезек өпди, ганын сачып агзындан.
Эзиз Ватан, элбетде, разы болды ондан.

5

Рахат ят еринде, эй, сен мәхрибан достум,
Яшлык, мекдеп ёлдашым, эй, сен, жана-жан достум,
Сен түркмениң адыны әлеме яйып гитдиң.
Гөроглы дек урушып, шан-шөхрат гоюп гитдиң.
Етмиш дүрли диллерде яңланяр сениң адың.
Сен бир гүйчли сил болдуң, бар-ха гүйжейэр бадың.
Гарры латыш огланы тарып эдйэр сең ишиң,
Тувалылар үйшүшип, сениң гахрыман болшуң
Китапдан өврейэрлер сең гүйжүңиң дүйбүни.
Ненец, нанайлар-да инди таняр̧лар сени.
Мыхманымыз Куратов болан болсады дири:
«Бедиркентли Атаев Комының гүйчли шири»
Дийип, сениң хакында поэмалар язарды,
Хер сөзи бүргүт болуп, оң илинде гезерди.
Айдярын мен шуны әхли халкың адындан:
— Хич бир совет адамың чыкмарсың сен ядындан.
Хер гүн ише барамда я-да өе гелемде,
Гызым билен гүлүшип, оглум эле аламда,
Гөз өңүмден гитмейэң, барха эзиз дуюлян,
Гижелерне ёлума ягты болуп яйылян.
Сен Ватан үчин өлдүң, сен бизиң үчин өлдүң,
Шонуң үчин дири сен, дири болуп хем галдың.
Бедиркендиң адына дакдык сениң адыңы,
Асырлара экидер тарых сең шөхратыңы...

1946 ӥ.

АЯЗХАН

Эртеки-поэма

I.

Халк энедир — гахрыманлар догуряр.
Халк шахырдыр — гөзел айдымлар берйэр.

Халк гүррүңчи — чепер сөзе әрән бай,
Олар йөпекейдир — боляр гөвне жай.

Ынха, эртекиде халкың эсери,
Гайдувсыз гахрыман эрлерин ери

Көрден йити гөзли батыр дөредйәр,
Денизи доңдурып, дашы эредйәр.

Чолаклары өврүйәр-де елмая,
Иберйәр багтлы яшаляна жая.

Бир гахрыман бүтин галаны еңйәр,
Лешгерин өлдүрип, шасыны даңяр.

Эжизлер дөнйәрлер арслана, шире,
Чөл бееван дөнйәр гүллейән ере.

Еңиёлук гарып өврүлйәр бирден
Бир дөвлетли бая хич зат ёк ерден.

Магшуга берилен ваданың гүни
Долан вагты ашык тапып ёлуны,

Гүлли хала мүнүп асмана учяр,
Еди йыллык ёлы сагатда гечйәр.

Я-да бири өлүм халында галса,
Галканлы душманлар дашыны алса,

Озал өлдүрмезден гыл алан дөвүн,
Бирден яда салса жош уряр гөвүн,

Бу халатда гылың бир тарын якяр,
Дөв гелйәр-де онуң элинден чекйәр.

Шондан соңра азат боляр гахрыман,
Диңлейжи бегенйәр тенде жошуп ган.

Шу мысалда эзиз халкым узак йыл,
Гүйч йыгнап гөреше чыкды баглап бил,

Нетижеде бу гүлүстан дөреди,
Оң шөхрады бүтин ере яйрады.

Ене-де гахрыман батырлар бизе
Герекми диен совал чыкайса йүзе

Олар бизе өңкүден-де көп герек,
Чүнки гөреш өңде аңламак герек —

Диййп, оңа догры жогап бермели,
Болжак чозушлара тайын дурмалы.

Йигиде мүң дурли хүнәр хем аздыр,
Бу-да халк тарапдан айдылан сөздүр.

Ынха, бирден душман Ватана чозса,
Уруш башлап, гөкде гүллелер гезсе,

Атгыр мерген болмак билен бирликде,
Машынам сүрмәге болмалы өкде.

Эртекилең гахрыманлары ялы
Болалың ел аяк, эли хүнәрли.

2.

Узак шәхерлериң бириндең бир гүн,
Бир мыхман чагырдым ачмага гөвүн.

Орта бойлы, шат гөвүнли бир адам,
Душман гаршысына уршупдыр мыдам.

Гөрешде гайдувсыз пәлван болупдыр,
Ол гахрыманлардан тәлим алыпдыр.

Советлер угрунда чекипдир жаны,
Инди ол бир кемсиз сүрйәр дөвраны.

Чүнки онуң инди гиң Ватаны бар,
Ватан оңа хер дем хемаят берйәр.

Хәзир болса бир мекдебиң мүдири,
Йөнекей бир совет адамның бири.

Дийди: — Саңа бир эртеки айдайын,
Бир билгич хакында беян эдейин.

Дөредеп халк. Сөзи болса онуңкы,
Чеперчилик ясамасы мениңки.

3.

— Бир бар экен, бир ёк экен бир вагт,
Бир патыша бар экен, алтындан тагт

Салдырыпдыр. Бейик шөхратлы экен,
Шонлук билен көпүң пикирни чекен.

Оң юрдуна узак-узак иллерден,
Өрэн узак, алтмыш йыллык ёллардан

Гөрмек үчин көп адамлар гелипдир,
Юрды алым, шахырлардан долупдыр.

Шахырлар шөхратлы айдымлар гошан,
Алымлар элинден көп ере ашан,

Аяз диен бир гарып хем бар экен,
Эли майып, ики гөзем көр экен.

Билгичликде ондан өкде ёк экен,
Өкде адам экен, гөвни ак экен.

Патышадан оңа көмек болмандыр,
Хич ким оң халындан хабар алмандыр.

Донун ёрган эдип япынян экен,
Ийжегин ил гезип тапынян экен.

Эмма хер хил пикирлере бай экен,
Хер бир айдан сөзи гөвне жай экен.

Ахыр бир гүн өз-өзүне дийипдир:
«Алтындан тагт саляр, или энтэп йөр.

Тагты бир йөнекей затдан салдырса,
Алтын билен ил овкадын галдырса,

Башга юртлардан тебип гетирсе,
Болмаямы, шейдип, илини сөйсе...»

Пикирин эдипдир гөзүн ачмагың,
Халк бәхбиди үчин жандан гечмегиң.

Гиже-гүндиз өвлйәлери дүйнэп,
Худайың мүң-де бир адыны санап,

Гөзүни ачмагың арзувын эдеп,
Шу зерарлы узак ерлере гидеп.

Ахырында душупдыр бир кемпире,
Яздырмандыр оны, гөренден сыра.

Соңра бу кемпире гарап дийипдир:
«Алтындан тагт саляр, или энтэп йөр.

Тагты бир йөнекей затдан салдырса,
Алтын билен ил овкадын галдырса,

Башга юртлардан тебип гетирсе,
Болмаямы, шейдип, илини сөйсе.

Ол вагтда сен хем энтэп йөрмездиң,
Чөлде еке өзүң өйүң гурмаздың.

Көмек эт, гөзүми ачмага мениң,
Женнете өврейин тейин асманың...»

Кемпир шатлык билен гаршылап оны,
Барлап башлап дүшегиниң тейини.

Аяз болса худайыны чагырып,
Кә ичинден кәте гаты гыгырып:

«Көмек эт, гөзүми ачмага мениң,
Женнете өврейин тейин асманың...»

Дийип, бойнун буруп, көмек сорапдыр,
Кемпир оңа бир гысым күл берипдир.

Хем дийипдир: «Ал оглум, сен шу эми,
Гөзүңе гуянсоң ики гүн жеми

Ятсаң гутуларсың, оңсоң гөзлериң
Шамчыраг дек янар. Муны дүзлериң

Анырсында болан бир бай дөвлетден,
Гезип йөркәм алып гелдим ол юртдан.

Бир чынар бар экен асмана етйәр,
Көлегеси әлем-жаханы тутяр.

Бир япрагын ал диййдилер барамда,
Көре гөз бийр, бага гүл бийр эремде.

Ынха, бу эм шол япрагың кули,
Гөзүң ачандан соң бу гарып или,

Ачлык, гедайчылык, гуллукдан гутар,
Мен дек юртда галанлара көмек бер.

Белки, сен боларсың шанлы эмелдар,
Хүммет берсин әхли гечен ылымдар.

Гарамаяклара рехим эт, шонда,
Ёгса халлармыз тең, дурмушлар генде.

Бу патыша диңе өзүни билйәр,
Зерден лыбас гейип, алтын көшк саляр.

Арыны ал әхли илиң сен ондан,
Ал бу несихатым ачык гөвүнден...»

Кемпириң өйүнде, ятан еринде,
Көп пикирлер айлапдыр ол серинде.

Гутулжагына ынаныпдыр ол башдан,
Арзувлы бедени душмәндир гүйчден.

Этмели ишлерин эдипдир кемсиз,
Инди хекаяны довам эдйәс биз.

Шейдип, Аяз ол чынарың кулүни
Гөзүне гуюпдыр, дишләп дилини.

Рухундан бир зат учан дек болуп,
Кул авысы жандан гечен дек болуп,

Ики гүнләп дилег эдип ятыпдыр,
Ики гүнем хә диймәнкә өтүпдир.

Гөзи ачылыпдыр, шамчыраг гөйә,
Нур берипдир бүтин бейиге, ой.

4.

Саг бол айдып ак йүрекли кемпире,
Өйүне гайданда асмана, ере,

Хөвес билен назар салып гелипдир,
Дүнйә яңы инен ялы болупдыр.

Дүнйә арзув ялы гөзел экени,
Гижәң нурлы Айы, гүндизиң Гүни,

Аяза түкенмез кувват берипдир,
Эмма Аяз эйменч затлар гөрүпдир.

Ол хем болса: хорлук үстүне хорлук,
Аягың хер басан еринде зорлук.

Чүл-чагалар торба дакып бойнуна,
Дөз гелйәрлер залым дурмуш ойнуна.

Аял-эркеклерин эшиги сал-сал.
Еке бир дәл, әхли илде шейле хал.

Муны гөрүп, гамлавыпдыр бирбада,
Гөйә басан ялы болупдыр ода.

Дашына үйшүрип дост ве ярларын,
Чызыпдырлар гележек ишиң ёлларын.

Бириси диййпдир: «Гүйч йыгна илки,
Душүндирип топла, дашына халкы.

Ондан соңра патышаны гүйч билен
Йыкмак болар жошуп дуран өч билен...»

Ене бири онуң сөзүне гаршы
Чыкып, диенмишин: «Бу ишиң баршы

Хәзирликче мениң гөвнүме жай дәл,
Ойлап гөрүң, теклип эдйән шейле ёл:

— Билгичликде Аязханың өңүне
Етҗек ёкдур бу дүнйәде деңине.

Шалар халкы жеделпараз болармыш,
Эгер енсе, бойна күнде салармыш.

Еңилсе өз ерне — тагта чыкарып,
Патыша эдермиш дөвлетин берип,

Шонуң үчин Аязханың-да шейле
Этмеклиги герек, ол дүшсүн ёла...»

Хемме макул билип онуң сөзүни,
Гүлүстан этмәге ериң йүзүни,

Патышаны акыл билен еңмәге,
Гурплы болмага хем ягшы оңмага,

Умыт эдип, оны ёла салыпмыш.
Аязхан гайдувсыз, батыр болупмыш.

Билгичлик барада онуң шөхрады
Хайран эден экен якыны, яды.

Эгер-де өзүниң гөвни етмесе,
Билгичлериң барын еңин өтмесе,

Ишиң өлүм билен гутаржакдыгын,
Биленсоң Аязхан хем гитжекдигин,

Онуң гүйжи он мүң эссе артыпдыр,
Арзувлар гүйч берип, үстүн өртүпдир.

Ондан соңра уграпдыр ол ёлуна,
Көп вадалар берип доган илине.

Хемме халкы умыдыгәр боланмыш,
Дилег эдип, оны ёла саланмыш.

Халкың ынанжыны газанан Аяз,
Көне дон, чарыгын гейинен Аяз,

Хыруч эдип, белент ниетлер билен,
Алтын көшк ёлунуң кессүни алан.

5.

Барха артып алтын көшкүң шөхрады,
Дүнйәниң йүзүне патышаң ады

Долупмышын. Бейик дабара билен,
Гелипмишлер оңа араба билен.

Дийәрлер салныпмыш ол тагт энайы,
Той билен гечйәмиш хепдеси, айы...

Душман гирип билмез улы ордада,
Гүн доган дек болуп эдил ортада,

Ер йүзүне ягты берип дурапмыш,
Гөрен, гөрмедиклер арманда бормуш.

Гүн доганда онуң шөхлеси илки
Оңа дүшүп, нура безйәмиш мүлки.

Айсыз, гап-гараңкы гиже дүшенде,
Шамчыраглар якылямыш башында.

Гүн батандан башлаямыш айдым, саз,
Ша өңүнде ойнаямыш гелин-гыз.

Ша гүберлип, белент ерде отурып,
Ышарат эденде гуллар гетирип,

Оң өңүнде гүлгүн шерап гоярмыш,
Кенизлери кәселере гуярмыш.

Кейпи-сапа дурмаз экен чен-чакда,
Эртекилер яйран экен бу хакда.

Гүнлериң биринде гүн батан вагты,
Йылдырым дек гелен бир хабар, тагты

Пикир этмеклиге межбур эдипдир,
Бир везири гелип, шага айдыпдыр:

— Чемче ганым гечсең, эй, мениң шахым,
Бир хабар эшитдим, айдайын бахым.

— Айдыбер тизрәк, гечйәрин ганың,
Не хабар ховсала салыпдыр жаның.

— Патышахым, сениң сорян ериңден,
Бир билгич дөрәпмиш, якын ериңден.

Не сорасаң дессин айдып берермиш,
Ички-дашкы бар сырыны билермиш...

Хеммелер бегенчи тутярлар адын,
Билгичликде алан ёкмушын дадын.

Улы-кичи онуң гүррүнин эдйәр,
Дабарасы илден-иллере етйәр.

— Ол не заннар, деррев гетириң оны,
Гөрмәнкәм ховсала салмаң сиз мени.

Гер ол, асылзада, көшкүмде болсун,
Гер бир ени ёлук, найзамдан өлсүн...

Патыша газаба мүнүпдир шонда,
Билгижи гөрмеклик гүйжәп гөвүнде.

Аязын ызындан адам ёллапмыш,
Ша везирлер билен шуны белләпмиш:

— Илки, шамчырагың ичинде не бар —
— Дийип, соралың биз, жогабы не бор?...

Шамчырагың нуры барха гачямыш,
Бейдип уграндан соң бахым өчйәмиш.

Дине шаның өзи сызян экени,
Бу хакда гамланып гезйән экени.

Дүнйәде бар гамы шу экен шаның,
Чүнки дабарасы бу шамчырагың,

Узак ёллар гечип, дүнйә яйрапдыр,
Тотулар хем оң хакында сайрапдыр.

Эхли шалаң үшбу шамчыраг хакда
Эдйән пикирлери дурмандыр чакда.

Гүйчли экен шаның дады-перяды,
Ол өчәйсе, өчмелимиш шөхраты.

Шаның газабына дүшен Аязхан,
Бейик иш угрунда ойланып, пынхан

Ятан вагты оны гелйәрлер алып,
Гарып боландан соң, өнлерне салып.

Кәте сөгүп, кә масгара эдйәрлер,
Мес нөкерлер хер хил сөзлер айдярлар.

Ахыр соны көшкүң янына гелип,
Шу ерде аз салым дурярлар гүлүп.

Шадан жогап алып, көшке салярлар,
Бүтин көшк болуп ера алярлар.

Беллән соваллары берйәрлер оңа,
Аязхан айдяр: — Бир вада маңа

Бериң, ондан соңра ойлап гөрейин,
Ганымы гечсеңиз айдып берейин.

— Бар гечдим, бир чемче ганыны сениң,
Не бар, шамчырагмың ичинде мениң?

— Патышахым, дийсем онуң ичинде
Бир улы гурчук бар, ятыр ол онда,

Хол, гурчуклы йылда гирип галыпдыр,
Белки, от-ийм ёклугындан өлүпдир.

Онуң шамчырага зыяны етйәр,
Нурана ягтының өңүни тутяр.

Тиз вагтда өмри зая йылдыз дек,
Шамчырагың сөнер, шахым, сөзүм хак.

Галанынам өзүң билйәң, акылдар,
Нәме дийсең Аяз атлы гулуң бар.

Шейле дийип, өңе тутуп дөшүни,
Аязхан дурупдыр эгмән башыны.

Патышаның муңа гахары гелйәр,
Гызаряр, бөртйәр хем билжек боляр.

Ондан соңра вадасындан дөнйәр-де:
«Шамчырага бейле дийип бу ерде,

Ничик гүйжүң етйәр дурмага, мениң
Өңүмде эй иблис, жаныңы сениң.

Хәзир чыкарарын, ганың дөкерин,
Маслыгыңы болса ода якарын.

Шаларын шасыны танапокмы сен,
Шөхрадым дийип билйән шамчырагы мен».

— Газап этме, шахым, сөзүм бир сөздүр,
Гурчук улы, иң азындан бир гездир...

Гыммат баха, лаглы-гөвхерден өнен,
Көпден бәри ягсыз, пелтесиз янан

Шамчырагы дөвмелими я-да ёк?
Диен совал орта дүшүпмиш шо чак.

Газаплы патыша дөвмәге оны
Буйрук берйәр, везирлер болса муны

Кабул этмән энче вагт дуруптдыр,
Ша ене-де газап билен буйрупдыр.

Везирлер аглашып, батып силлере,
Шамчыраг гечипдир элден-эллере.

Дөвмек бейле дурсун, тутмаклык оны
Улы дөвлет экен диййәрлер гени.

Хич бириниң гөзи гыймандыр оны
Дөвмеклиге. Аязхан дуюп муны:

— Әбер бәри... дийип, ики бүкүпдир,
Оң ичинден улы гурчук чыкыпдыр.

Хемме хайран галып, ачылып агзы,
Өзүнден гиденлер боланмыш багзы.

— Гечйәрини гүнәңи билгич доң йүрек,
Сылаг үчин гетирип бериң бир чөрек —

Дийип, газаплы ша хөкүм эдипдир,
Аязхан хакында оя гидипдир.

Дийипдир: «Нириден чыкды бу билгич,
Я ол адам сыпатында жан алгыч.

Гой, бу гиже ятсын, ковмайын оны,
Белки, эртир ирден шат эйләр мени».

Аязханы ятырыпмыш галада,
Гарын мыхман үчин этмән алада.

6.

Эртеси ша Аязханы чагырып:
«Бир гунан атым бар, гөрели барып.

Хич кеми ёк-дийип, өвйәр гөренлер,
Сенден кем дәл бу баханы беренлер» —

Дийип, гахар билен оңа бакыпдыр,
Йүзүне газапдан перде чекипдир.

Пәхимли Аязхан йитирмән өзүн,
Аркайынлык билен дийипдир сөзүн:

— Боляр, шахым, онам гөрели барып,
Сын салалы онуң янында дуруп.

Шейдип, булар ат ятагна барярлар,
Ине, бир овадан гунан гөрйәрлер.

Пылан дамагындан чыкарлан ялы,
Аяклары ёгын, инчемиш били.

Танапың боюна зыңып дурярмыш,
Гөриуши көшке хем безег берйәрмиш.

Аязхан айланып онуң дашындан,
Бар пикири учан ялы башындан,

Илки башармандыр кемин тапмагы,
Соң сорапдыр элтип сува якмагы.

Ша табшырып өз оглуна яш аты,
Яп боюна эртдирипдир шо вагты.

Сувдан гачып, япдан чыканда бирден,
Арт аягын силкип алыпдыр ерден.

Аязхан дийипдир: «Шахым, гөрдүңми,
Сувдан чыкышына үнс бердиңми?

Бу-ха сыгыр гошавунтлы бир гунан,
Өвмәге зады ёк, сен муңа ынан».

Ша газапдан яна чишипдир, гызып,
Ики яна эдим урупдыр гезип.

Халайык алыпдыр булаң дашыны,
Ша хем утанжындан гашап башыны,

Ат бакары алып гелмеги буйран,
Ол геленсоң ишбу совалы берен:

— Өверлиги ёкмушын бу гунаның,
Сыгыр гошавунды бармышын онуң.

Айдып бер сен маңа, чынмы бу хабар?
— Шахым, ганым гечжегиңе вада бер.

— Гечйәрин, жогап бер, сөзүме мениң.
— Сыгыр гошавунды бардыр гунаның.

Яш вагтында онуң энеси өлди,
Бу-да аррыклады хем өлжек болды.

Шонуң үчин он гүн сыгыр эмдирдим,
Соңра ене күлте билен оңдурдым.

Саңа дуйдурмадым, чекдим азабы,
Мәлим зат, гүйчлүдир шаның газабы.

Муны менден башга хич кес биленок.
Соран соң догрусын диймән боланок».

Енилипдир, гачып шаның рухы,
Аяза йүзлениш чекен соң ахы:

— Гечйәрин гүнәни билгич доң йүрек,
Сылаг үчин гетирип бериң бир чөрек —

Дийип, газаплы ша хөкүм эдипдир,
Аязхан хакында оя гидипдир.

7.

Патышалар тарыхында бир зат бар,
Жеделде еңилсе, соны шейле бор:

Еңен адам тагта чыкып отурар,
Чар тарапа өз хөкмүн етирер.

Бу көнеден гелйән дессур экени,
Эмма бу ша дуйпден бозупдыр оны.

Ики гезек еңип, онуң дерегне
Эе болуп шаның гоша чөрегне,

Гахары гелипдир ол Аязханың,
Халкының гуванжы ол гахрыманың.

Оны улы пикир долап алыпдыр,
Гиже-гүндиз хыялында болупдыр.

Көп гезек бу сыры ачмакчы болуп,
Сынанып дыр, ахыр йүрегне салып,

Адамларың ортасына барыпдыр,
Шол вагт ол говы пурсат гөрүпдир.

Халайыга бакып, ша дуран вагты,
Саг элини узадып, гөркезип тагты:

— Шаларың шалыгы асыла баглы,
Шаның шазада дәл, нанбайың оглы.

— Муны нирден тапдың, билгич доң йүрек!
Эгер ялан болса аслындан дерек

Галдырмарын. Мени масгара этдиң,
Бозук сөзлер билен халка йүз тутдуң,

Желлат, кесиң бу иблисиң башыны,
Шу хәзирден соңра гөрмәйин муны.

Инди тохум-тижем галмасын мунуң,
Ер ёк муңа сорян еримде мениң.

Халайык гыгырып белент сес билен,
Ол бейик билгижиң янына гелен.

— Эй, шөхратлы билгич, дий себәбини,
Шаның иресинден билдиң сен оны.

— Ша еңилсе хөкман тагтын бермели,
Гол говшурып, гуллугында дурмалы.

Эмма ики еңдим, оң берен зады
Ики саны чөрек нанбай зүряды.

Шейле дийип, Аяз шага бакыпдыр,
Халайыгың бар үнсүни чекипдир.

Ша газаба мүнүп, өзүн йитирип,
Халайыга ики элин гөтерип:

— Диңләң, халайыклар, шу догры болса,
Бу гезек-де мунуң сөзи ёл алса,

Онда мен шалыкдан дүшйәрин шу гүн,
Алтын тагтым муңа жошярын шу гүн.

Эгер, бу нәдогры, төхмет болайса,
Онуң эркин маңа бериң сиз эйсе.

Гөзлерини оюп, ләшин серейин,
Чагырың энеми, сорап гөрейин.

Энеси гелипдир: «Оглум, нә юмуш?»
Ша дийипдир: «Баша дүшендир бир иш,

Догры сөзле, ёгса ынха, шу ерден,
Әдим әтмән билгич гечжекдир серден.

Догрусын айт, сөзүм ...
Атам шазадамы я-да нанбаймы?»

— Бир чемче ганымы багышла, шахым,
Бу сорага жогап берейин бахым.

— Гечйәрин. Догрумы, сен шуны айыт,
Тиз бол эне, оны маңа беян эт.

Гарры илки сөзе шейле башлапдыр,
(Утанжындан додагыны дишләпдир.):

— Догры, шахым, шазада дәл сен аслың,
Гулак гой сен, беян эдейин неслиң.

Сенден өңки шаның — мениң әримиң,
Эшидйәмиң, ол сөйгүли ярымың,

Огулы болманды кыркына ченли,
Гечйәрди гижеси-гүндизи гамлы.

Гиже-гүндиз гөкден дилег эдерди,
Узак вагт зыярата гидерди.

Иши ёкды айдым билен, саз билен,
Той-томаша, оюн билен баз билен.

Шикәре чыкса-да дилеги шолды,
Огулың ызында ол межнун болды.

Ынха, худай ялкап бир ажап гүнде,
Бир хамла галыпды мениң бойнумда.

Ай гечди, гүн гечди, докуз ай болды,
Мениң догурмагма докуз гүн галды.

Ша туруп еринден дийди бизлере,
Сейран этжек дерялара, дүзлере.

Доганда болмайын янында сениң,
Бегенип, йүрегим ярылар мениң.

Огул болса, бушлаң деррев сиз маңа,
Гыз болса гойбериң бир беянама.

Огул болса, долуп-дашып гелерин,
Ене-де юртда мен ша боларын

Гыз болайса, шол ерлерде ёк болжак,
Межнун кимин ташга башымны уржак».

Белент рух билен шейле дийди-де,
Ол гитди сейрана бизи гойды-да.

Ынха, бир гүн ярым гиже чагында,
Гызым болды гоюп, гамың дагында.

Яныма чагырып ики кенизим,
Олара гахарлы тутдум-да йүзүм:

«Айланып чыкың сиз бүтин галаны,
Өйме-өй гиринде барлаң сиз оны.

Шу гүн агшам кимиң оглы болупдыр,
Киме ол сөйгүли мыхман гелипдир.

Деррев гетириң сиз оны шу тая,
Гызы болан бейик дөвлетли жая».

Ондан соңра олар чыкып гитдилер,
Даңа голай маңа хабар этдилер:

Бир улы нанбайың оглы болупдыр,
Олэр оны биле алып гелипдир.

Чагырдым нанбайы мен өз яныма,
Беян этмек агыр дүшди жаныма.

Дийдим: «Эй, бичәре, багтлы борсуң,
Эгер шу гүн болан оглуңы берсең.

Ёгса шаның көшки харап болжакдыр.
Шаңыз Межнун ялы дэли болжакдыр.

Боюңа барабар алтын берейин,
Элмыдама көмек эдип дурайын.

Гызымы ал, оглуңы бер сен маңа.
Разылыгын аландан соң мен оңа

Шаның газнасындан сылаглар бердим.
Алтын, күмүш, лаглы-гөвхерлер бердим.

Шол огул сен, догры дийсем сөзүми,
Ак сүйт берип, айырмадым гөзүми.

Сырым ачылар дийип, горкуп өлүнден,
Ол ики кенизи ериң йүзүнден

Шол гиже ёк этдим мен билдирмән,
Шага хабар этдим даңа галдырман.

Нанбай гөз яш эдип гитди шол бада,
Мең газабым якды багрыны ода.

Шаның шатлыгыны беян этмәге,
Мен сөзүм етжек дәл оны айтмага.

Кырк гиже, кырк гүндиз той этди кемсиз,
Бегенжи пайлашдык бизиң хеммэмиз.

Ынха, сениң аслың шулара баглы,
Сен шазада дәлсиң, нанбайың оглы...»

Дуран халайыклар эшидип муны,
— Аязхан ша болсун, диңләлиң оны.

Дүшсүн бу көшкден нанбайың оглы,
Бизиң гележегимиз Аяза баглы...

8.

Салымын гечирмән түйс шол вагтдан,
Өңки шаны зыңыпдырлар тагтдан.

Ондан соңра Аязхан баш болупдыр,
Ериң-юрдун эркин эле алыпдыр.

Илки билен алтын көшки йыкдырып,
Пайлапмыш халкына янында дуруп.

Оң шәхрады бүтин ере долупдыр,
Гаррылар, яшлар-да адын билипдир.

Гарып-гасар еңйлук илини,
Доюрыпдыр хем сүйжелдип дилини.

Баш болса-да өңки хетдинде дуруп,
Эшидип сөзлерин, маслахат берип,

Өзүне беллэпдир тәзе везирлер,
Шол гарры кемпирем ятлалың бизлер.

Оң ызындан деррев адам ёллапдыр,
Геленден соң везир эдип беллэпдир.

Хем дийипдир: «Гөзүм ачдың сен мениң,
Ерин тутмалысың эзиз энемиң».

Аязханың иши барха ёл алан,
Янына ылымлы адамлар гелен.

Халкы баяп, оң шәхрады артыпдыр,
Аязхан илини багта эртипдир.

Бир минар салдырып көшкүң янында,
Эдил маңлайында, гөзүң алнында,

Көне чарыгыны асып гоюпдыр,
Өзи болса зерден лыбас гейипдир.

Сорапдырлар ондан: — Нәме үчин сен
Бу йыртык чарыгы хорматлаярсың?

Халайыгың гулүп бакып йүзүне,
Башлапдыр Аязхан илки сөзүне:

— Нанбайың оглы дек азмайын дийип,
Өңки гарып гөвнүм бозмайын дийип!

Хер вагтда гөзләп дурайын оңа,
Азды дийип айтмасынлар маңа.

Бегенипдир онуң сөзүне халкы,
Гутарманкам шунам диейин илки.

Шондан бәри бир сөз яшапдыр узак:
«Аязхан, сен чарыгыңа бакарак...»

Сентябрь, 1950 ä.

ЯТЛАМАЛАР

ДОСТЛАРЫМ, ЕЛДАШЛАРЫМ, ТАНЫШЛАРЫМ

Мениң бу язгыларым мемуар дәл. Мемуары гаррап-
соңлар улы дөвлет ишгәрлери, гошун серкерделери
ве башгалар язярлар. Башдан гечирен узак йыллары-
мың ичинде маңа көп адамлар билен дост болмак, та-
ныш болмак, ёлдаш болмак миессер болды. Шол
душушыклардан алнан тәсирлериң, ол адамларың гы-
лык-хәсиетлериниң бирнәче тарапларының ядымда
галанларыны беллешдирип гечмеги макул билдим. Мен
бу ерде көпленч языжылар, республиканың таңымал
адамлары барада сөхбет ачмакчы болярын. Бу язгы-
лар ол адамларың ыжтымагы чыкышыны беян этмеги
өз үстүне алмаяр дийип беллэп гечмеги макул гөрйәрин.
«Достумың досты бар» диен ялы, мениң бу ерде
адыны тутян адамларымы танаянлар башга-да кәндир.
Ине, бу язгылары окамак олар үчин гызыклы болса
герек. Икинжиден, языжылар барада окыжылар мы-
дама кән зады билмек ислейәрлер. Белки, бу язгыла-
рың бу угурдан хем пейдалы болуп чыкмагы мүмкин.
Мениң бу язгыларым окыжыларда азда-кәнде тәсир
галдырып билсе, мен чекен зәхметим ерине дүшди
дийип хасапләрдым.

УМУМЫ МАГЛУМАТ

Хыва ханлыгының әхли обаларыныңкы ялы Бедир-
кент обасының дурмушы-да гәзгынлыды. Адамлар дог-
ярдылар. Агыр дурмуш билен гөреше-гөреше, элли-алт-

мыш яшап өлүп гидердилер. Эгинлери салланышып дуран, гамлы гөрнүшли дайханлары ханлар, беглер хорлардылар. Оларың икинжи бир ганым душманы хем социал кеселлерди. Мама, гызамык, трохома, гарахассылык, дүвүнме... кеселлери гезек-гезегине, нобата гарашып диен ялы гелердилер. Шонда көп өйлер бошап галарды. Көп адамлар майып-мужрүп болуп агыр ягдая дүшердилер. Бу ягдайда өнүп-өсүп кемала гелмеклигиң өзи гахрыманчылыкды.

Адамлар узаклы гүн өзлериниң, бир, ики, үч танап ерлеринде ишләрдилер. Ери дырнак билен дырмалап диен ялы бежерердилер, ондан өлмез-өди хасыл алардылар. Алнан бу хасыл зор этсе гышың орталарына ченли етерди. Ондан соңра айылганч ачлык, етмезчилик гүнлери башланарды. Гүн батып-батманка, обаның әхли херекети кесилерди. Кә өйлерде чыра якардылар. Онуң ышыгы мазарыстанлыкда, гараңкы гижелерде гөзе гөрүнйән фосфор ышыкларындан говы дәлди. Гыш айларында ятылян жайың ортасындакы ожакда өл одун янарды. Онуң ажы түссеси ере ченли гелип етерди. Тамларың диварларына гөйә гара лак чалнан ялы боларды. Гараңкы дүшен бадына шагаллар оба эелик эдерди. Оларың совук, иниңи тикенеклендирижи сеслери тә даң атянча ятмазды.

Эмма велин адам-адамды. Яшлык хем яшлыкды. Шейле агыр дурмушда хем яшлык гөвүн ачмагың ёлларыны агтарарды. Хыва ханлыгының әхли овнук-ирили шәхерлеринде хепдеде ики гезек базар боларды. Оңа узак базар ве гысга базар диердилер. Узак гыш айларында обаның йигитлери он-он бәшден топарлара бөлүнип, хер узак базар агшамы деңңене (гүррүң-яран) гурардылар. Бейле деңңенелер агшамара башланып, кәвагтларда даңа ченли довам эдерди. Гатлама, богурсак, яглы чөрек... билен чай ичердилер. Даң атыберенде хем палав ийлерди Меселе мунда дәл, меселе бу отурышмаларың манысындады.

Мурты гаралып угран йигитлериң арасында гызыклы гүррүңлер башланарды. Бу гүррүңлер көпленч аял-гызлар барада боларды. Оба гелинлериниң оваданлыгы, гызларың гөрмегейлиги барада йигитлер агызларыны сувжардып сөзләрдилер. Соңра печизойны башланарды.

Бу ойнуң хәзирки заман оюнларының хич бирине меңземейәндигини белләп гечесим гелйәр. Эл ялы галың матаның йүзүне дөрт бурчлук өйжагазлар чекилипдир. Ол өйжагазларың төверек лери непис нагышлар билен безелипдир. Бу печизиң дүшеги. Ыланың гурадылан келле сүңкүне меңзейән еди санжак дашжагаз. Оларың йүзлери ве аркалары бири-бирине меңземейәр. Бу ойны дөрт адам болуп, бир-икибир ойнаярлар. Яңкы матаның йүзүндәки өйжүклере дашжагазлары гоюп чыкярлар.

Утулан ики адамың дат гүнүне!

Утанларың эмри билен утуланлар «жеза» чекмели. Бу эмирлер яш келлелериң ынсабына баглы боляр. Утуланлар аял геймини гейип, чай гетирердилер. Гөзлерини-гашларыны ойнадардылар. Я болмаса сыгыр болуп молардылар, эшек болуп аңырардылар, ат болуп кишңәрдилер ит болуп үйрердилер. Отуранлар хезил эдишип гүлшердилер.

Бу «жезаларың», «эмирлериң» нетижесиниң трагики ягдайлара ченли барып етйән вагтлары-да болярды. Шейле бир ваканы язып беян эдесим гелйәр. Йөне бу ваканы Түркменистаның хайсы ерине барсаң-да эшитмек боляр. Шейле бир ваканың Бедиркентде боланлыгының вели, мен шаяды.

Бизиң обамызда әхли адамлар тарапындан говы гөрүлйән, гүлер йүзли, ачык гөвүнли, гөрмегей бир йигит барды. Бизиң яшымыздакы әхли чагалар оны говы гөрйәрдилер. Ол батырды. Дилеварды. Ине, шол йигит шейле деңңенелериң биринде, даңа голай печизде утулды. Утан адамларың келлери гызыпды. Олардан бири яңкы йигиде середип:

— Сен, ишан гүммезине барып, мазарлыкларың арасында газык какып гелмели. Даң атансоң биз барып, сениң какан газыгыны гөржек — дийип буйрук берди.

Йигит динден, дине багланышыклы болан затлардан горкарды. Өвлүйә гидип, газык какып гелмек! Бейле зат онуң келлесине сыгмады. Эмма вели оюн-оюнды, шерт хем шертди. Бу буйрукдан боюн товламак намартлык болжакды. Онун яшындакылар өлселер-де намарт, горкак диен ады алмажак болярдылар. Шонуң үчин-де йигит гитмели болды.

Ол ожагың башында ятан билек ялы бир агажы алды-да, онуң ужуны чишледи. Йигидиң эллери сан-

дыраярды. Соңра палтаны, яңкы ясан газыгыны алып, өйден чыкып гитди. Ураҗак вагты хеммәниң йүзүне өмүрлик хошлашан ялы болуп, найынҗар серетди. Онуң йүзи үч ювлан ак эсги ялыды.

Ол гелер вагты гелмеди. Отуранларың арасына ховсала аралашды. Вагтың гечмеги билен ховсала гүйҗәп башлады. Даң атып, җахан ягтыландан соң, хемме туруп, өвлүйә тарап ылгады. Бизем, бәш-алты оглан болуп, йигитлериң ызына дүшдүк. Барсак эййәм сув сеприкден аган экен.

Йигит сөзүнде дурмак үчин мазарыстанлыгың ичине ягшы аралашан экен. Ики саны тәзеже мазарың ортасына гелип, бир салым о яна, бу яна гезмеләпдир. Арасса гарың йүзүнде онуң аяк ызлары месе-мәлим гөрүнйәрди. Соңра гары аягы билен пешеләп, текиз ере газыгы какып башланда, донунуң бир сыйы газыгың ашагында галыпдыр. Газыгы какып боландон соң, сычрап туруп, ызына ураҗак боланда газык онуң сыйының бир янына «гойбермәндир». Шол бада йигидиң хыялына: «Ашагындан чыкып болмаҗак гүнә этдим. Шонуң үчин-де өвлүйә мени гойбермеди, сыйымдан тутды» диен пикир гелипдир. Горкунҗына йүреги ярылып, дуран еринде хем җан берипдир. Муны соңра обаның яшулулары бизе шейле дийип дүшүндирдилер.

Ине, шол вагткы оба ягдайы шейледи. Обада шатлыкдан, гүлкүден, оюндан, томашадан башга нәме дийсең барды. Бу вакадан соң оба, яшулулары йигитлериң деннеслерини пугта контроллыгың ашагына алдылар.

Бәш билен он яшың аралыгындакы чагаларың гүнлери мениңки болсун диер ялы дәлди. Хер ким гүйҗүниң етдигинден даң атандан гүн батана ченли зәхмет чекерди. Томус айларында, гүн батандан соң, өлер ялы ядан хем болсак, гиҗәниң бир вагтларына ченли ойнардык. Гыш айлары аякяланач, баш ачык боланымыз үчин, өйден чыкармасалар бегенердим. Томус айлары гич агшама ченли кән ойнанымыз үчин укымызы алып билмездик. Шонуң үчин-де эртир ирден эҗелеримиз ояранда, бизе өрән ёкуш дегерди. Догрусы, бизи укудан оярмак олара-да аңсат дүшмейәрди. Эмма бизиң зәхметимиз машгала үчин зерурды.

Бедиркент улы обады. Онуң демиргазыгыны Гурбанмәммет сердарың (Җүнейит ханың) мүлки ве галасы тутуп отырды. Обаның гүндогарыны Ханав ишаның тамы, ери, гүммези тутярды. Халылла ишан, Өвез ишан диен улы ишанларың мүлклери обаның ортарасындады. Соңра оба илерки гумуң этегини сырып, гүнбатарлыгына узалып гидйәрди. Гүнбатарда, илерки гум билен, гайракы шорлугың арасында Бедиркент базары барды. Базарың голайында Гурбан додак диен жувазчы яшаярды. Онуң иниси Какабай Җүнейит ханың саг голы хөкмүнде «Доганлар» ве «Бедиркент» романларында ве шол романларың эсасында язылан «Доганлар» пьесасында суратландырыляр.

Ханав ишаның өйүниң янында көне мекдеп барды. Оңа обаның огланларындан он бәш, йигримиси гатнашярды. Буларың хеммеси барлыларың, көп санлы ишан-моллаларың чагаларыды. Оларың ата-энелери огланларыны мекдебе элтенлеринде: «Эти сеңки, сүңки меңки» дийип, молла айдып гайдардылар. Моллалар олардан пейдаланярдылар. Ягны, сәхел бахана тапсалар чагалары чыгар чыбык билен енчйәрдилер. Муны биз мекдебе гатнаян огланлардан эшидердик. Бириндиден-ә, бизиң дереҗәмиздәки чагалары ол мекдебе алмаярдылар. Алаянларында-да, бизиң көпимиз оңа гитмездик. Себәби отурян еримиз күлүң үсти болса-да, гөвнүмиз кап дагындады. Биз өзүмизи чыгар чыбык билен урдурмак ислемейәрдик.

Шейлелик билен, бу барадакы гүррүңи жемләп айданымызда, обаның улудан кичисине ченли бар адамсы соватсызды. Китап окап, хат язмак диен зат дүйбүнден ятды. Бедиркентлилер Тагта галасының сораян ериниң аңырсында ил, гүн, оба-гара бардыр дийип, чак этмейәрди. Атлантики океан, Гара деңиз, Гималай даглары... диен дүшүнҗе ёкды. Догры, «Ахал», «Теҗен» диен ерлериң атлары ил ичинде тутулярды. Эмма булары-да биз «Чынмачын», «Мүсүр» диен сөзлер ялы, эртеки юртлары дийип хасап эдердик.

САПАР ВЕКИЛ АГА ВЕКИЛ ОГЛЫ

Бедиркент шу ягдайда 1924-нжи йыла ченли етди. Бу йыл обаның тарыхына аҗайып йыл болуп гирди. Яш Совет хәкимиети ганлы, агыр сөвешлерде беркишип, кемала гелди. Ол аякларыны ере гүнсайын пугта басып башлады. Адамлар өзлерини тутдулар. Тәзе

гурлушыга хызмат эдип митрадылар. Шу ерде бир Бедиркентли барада гүррүң пересим гелйәр.

— Сапар векил улы болупмыш.

— Онуң айданы айдан, диени диенмиш.

— Ол орсуң саг дызында отурярмыш... диен ялы сөзлер ил ичине долды.

Биз чагалар Сапар векили танаярдык. Эмма онуң хакында айдылян бу тәзе сөзлериң манысына дүшүнмейәрдик. Я-да, умумы дүшүнйәрдик. Гараз, Сапар векилиң нәме-де болса өңкүлиги дәлдигине, онуң хайсы-да болса бир улы дережә гөтерилендигине чак билен гөз етирйәрдик.

Бедиркентде орсукчы диен тире яшаярды. Бу ёмудың улы тирелериниң бириди. Векиллер, җүнейитлер болса, орсукчы тиресиниң шахаларыды. Векиллер тиресиниң яшулусына Ага векил диердилер. Онуң Анна векил, Сапар векил, Сейил векил, Халмет векил диен огуллары барды. (Халмет векил хәзир Дашховуз областында магарыф системасында ишлейәр). Буларың ичинде иң агызлысы, арап элипбийсинден соватлысы Сапар векилди. Ол турувбашдан обаның, Тагта галасының ишине гатышып уградыды. Өзи-де дийсең гөдек адамды.

Сапар векил өрән даявды. Чалаҗа мама дишән йүзи тегелекден гелен улуды. Гөзлери бир геңси ялдырап, ойнаклап дурарды. Уллакан сакгалы ве мурты сарымтылды.

Җүнейит хан гума гачандан соң, онуң әгирт улы галасыны йыкдылар. Сапар векил бу ягдайдан пейдаланып, йыкылан галаның бишен керпичлерини обаның илерсине, гумуң этегине чекдирди. Шол ерде хем уллакан күңрели ховлы салдырды, диварларыны цемент билен суватдырды. Шейле улы, хенизе ченли бу обада гүрүлмедик җай салдырмагы обада Сапар векилиң әхмиетини хас артдырды.

Бу өрән гең адамды. Ёкарда айдышымыз ялы ол дашындан середениңде өрән гөдекди. Эмма онуң гөдеклигинде бирхили юмшаклык, адам сөйүҗилик барды. Ол улы диймән, кичи диймән, аял диймән, эркек диймән, адамларың үстүне гыгырыбермеги, сөгүбермеги я-да гыңралыбермеги хич затча гөрмезди. Эмма хич вагт хетден гечмезди. Шонуң үчин-де адамлар бу затлары ондан гаты гөрмездилер. Гала ялы улы җай салдырандан соң, ондан адамлар горкуп хем башладылар. Онуң дине сары телпеги, гара әдиги, меле чәкмени бизе таныш гейимлерди. Чәкмениң ашагындакы гар ялы ак көйнек, сув ялы толкуныл ятан гара матадан тикилен гейимлер оңа хем гөрк берйәрди, хем онуң хайбатыны артдырярды. Ол гейимлер бизе таныш дәлди. Сапар векил бәшатар гөтермезди. Ялдырап дуран агач гаплы маузери дызындан ашакда салланып ятарды.

Ол вагтларың ягдайында шейле адам хайсы дережә етипдир дийселер ынанаймалыды. Чүнки ол ёкарда айдып гечишим ялы соватлыды. Бу затларың үстесине-де батырды. Соң билип отурсак Сапар векил Ага векил оглы Дашховуз округ халк магарыф бөлүминиң мүдири болан экен. Бу өз вагтында өрән улы везипеди.

Ине, шол Сапар Агаевиң буйругы билен 1924-нҗи йылың томус айларының биринде Тагтадан Бедиркенде керпич чекилип башланды, муртлы-муртлы рус уссалары гелип уграды. Дөрт-бәш айың ичинде дөрт саны уллакан отагдан ыбарат мекдеп җайы салнып гутарды. Хүтдүҗек чатмаларың, үстүне яндак басылан пессеҗик тамларың, елиң зарбына йыкылан әпет агач ялы гара өйлериң арасында агарып гөрүнйән бу овадан там, гөрениң аклыны хайран этди. Бедиркентлилер оңа деррев «ак там» дийип ат бердилер. (Умуман айданда, Бедиркентде лакамсыз бир адам, тәзече ат берилмедик бир ер хем ёкды. Меселем: Гурбан җувазчының додагы галыңды. Шонуң үчин-де оңа Гурбан додак диердилер. Җүнейит ханың-да «байтал» диен лакамы барды. Ерлериң-де шейле атлары боларды. Шонуң үчин-де тәзе мекдебе ак там дийип ат берилмеги тебигы бир зат болуп, деррев ил ичине орнашды).

Сапар векил барада ене-де бир зады беллэп гечесим гелйәр. Догрусы, мен муны белли бир документе эсасланып айдып билҗек дәл. Бу эшитмиш. Сапар векил Хыва ханы Сейит Исфендияр Бахадур ханы өлдүрмеклиге гатнашыпдыр диен гүррүң ил ичинде хенизем довам эдйәр. Бири маңа: «Мен Чәрҗевиң музейинде Сапар Агаевиң суратыны гөрдүм. Ол суратың ашагында Хыва ханыны өлдүрмеклиге гатнашан Сапар векил Ага векил оглы дийлип язылыпдыр» дийип, гүррүң берди. Бу гүррүңи мен 1937-нҗи йылдан өң эшидипдим. Хәзир менде Сапар векилиң сураты бар. Бу сурат Хыва архивиниң материалы болмалы. Ол ерде

диссертациясының үстүнде ишлән бир адам ол сураты фотоаппараты билен гөчүрип алыпдыр. Бу суратың хем ашагында: «Сапар векил Ага оглы, ёмудың орсукчы тиресинден, Бедиркент обасындан, Хыва ханы Исфендияры өлдүрен адам» диен язгы бар. Бу затлара эсасланып айтсак, мениң Сапар Агаев барада эшиденим догры гүррүң болмалы.

Бир гүн эжем мени Гурбан додагың худайёлусына алып барярды. Биз аралыкдакы шорлугың четине барып етипдик. Бирден ызымыздан гаты сүрлүп гелйән атың аяк сеси эшидилди. Эжем бирден, ызына өврүлип:

— *Хих... —* дийип, ичини чекди: — Ёлдан совул. Сапар векил гелйәр — дийип, мени бир чете чекди.

Сапар векил бизиң деңимизе гелди-де, ёрга ябының жылавыны чекди. Салам-хелик ёк:

— Хей, хелей, оглуңы нирә алып барярсың? — дийип абайланды.

Эжем оңа баш эгип салам берди. Мениң гулагыма:

— Гурбан додаклара худайёла барярыс дийип айт — дийди.

Эмма Сапар векил эжемиң пышырдысыны эшитди. Эжеме гарап азгырылды:

— Худайыңам билемок, өвүлйәңем, Сейтек гара айт: эртириң өзүнде бу оглуны галадакы интернада элтип, өз эли билен окува табшырып гайтсын. Болмаса сен хелейиңем, Сейтек гараныңам гөзүңизи еңсәңизден чекерин!

Эжем якасыны чәкләп, гөзяш эдип, пышырдап уграды:

— Вай, огулҗыгымдан айырмавери, Сапар. Дирилигине элимден алып гитмәвери!

Сапар векил:

— Кес, сесиңи! Эгер шу оглан эртир гала элтилмесе, мен сени онсоң агладарын — дийип, гара ёрганың жылавыны говшатды. Түйлери ялдырап дуран семиз ёрга йүпек юмак ялы тогаланып гитди.

Шунча кәесе-де, гыгырса-да, мен Сапар векилиң әхеңинде хич хили душманчылык, гөвнүетмезчилик, яманлык диен затлары сызмадым. Онуң болшы, тебигаты, ил ичинде дийлиши ялы ясалашы шейледи. Себәби онуң какасы Ага векилиң, агасы Анна векилиң, иниси Халмәт векилиң агзындан хич вагт эрбет сөз эшиден адам ёкды.

Сапар векил хич киме саламам бермезди, хич киминң саламынам алмазды. Адамлар билен душушан вагтлары я оларың үстүне гыгырарды, я-да башга бир сөз тапып, саглык-аманлык сорашмакдан оларың үнсүни бөлерди. Умуман, мекдебе гатнап, соватлы боланлыклары үчин хәзирки вагтда, орта ве ёкары билим алып, дөвлет эдараларында ишләп йөрендиклери үчин, мениң яшытдаш илдешлеримиң хеммеси Сапар векиле миннетдардылар.

Мен 1937-нҗи йылың январында Ашгабада, «Яш коммунист» газетине ише гелдим. Геленимден ики-үч ай геченден соң мен Сапар векили иң сońкы гезек гөрдүм. Бу шейле болды. Ашгабадың Крупская ве Калинин көчелериниң бурчунда языҗыларың агачдан жайы барды. Амандурды Аламышов бир себәп билен гөчди-де, өзүниң кичиҗик, бир отаглы жайыны маңа ташлап гитди. Ине, шол жайда, март айы болса герек, ирден туруп чай ичип отырдым. Шол вагт гапы какылды. Бир салымдан өрән даяв, узын бойлы, сары чәкменли, сары телпекли, сары сакгал-мурты өз угруна гойберилен бир адам гапының ич йүзүнде пейда болды. Мен оны шо бада танадым. Ол муны дуйды:

— Мен Сапар векил, иним, маңа бир чәйнек чай берип билермиң? Азаҗык гүррүң эдишмәге вагт тапып билермиң?

Мен бу сөзи эшиден бадыма гоп берлен ялы, сычрап еримден турдум. Яшулының әпет эллерини тутуп, онуң билен ичгин гөрүшдим. Онуң уллакан гоюн гөзлериниң окаралары немленди.

Чайың башында шейле гүррүң берди:

— Инди бизиң иң соңкы гөршүмиз болса герек, Беки. Мени агтарярмышлар. Хәзирем сениң гапыңы тыркыңдадып геләймеклери мүмкин. Ашгабатлы көп санлы дост-ярлар билен, хошлашып йөрүн. Мен хәзир Мәхеминкә (онуң иң кичи иниси Халмәт векиле Мәхем дийилйәрди. Халмет Агаев шол вагтлар Недирбай Айтаковың кабулханасында ишлейәрди) барярын. Онуң билен хошлашмага. Мен нәме этмишимиң бардыгыны билемок. Элбетде, өзлери билйәндир. Йөне саңа-да, Мәхеме-де бир табшырыгым бар: тертипли болуң. Табшырылан юмшы гиже диймән, гүндиз диймән ерине етириң. Бала-чагаларыңызы окадың. Инди диңе окан

енер. Адам мыдама еңмелидир, аяк астына дүшмели дәлдир.

Бизден чыкып, Мәхемиң өйүне голайлашанда Сапар векили тутярлар. Мен шундан соң оңа душмандым.

ЧЕПЕР СӨЗҮҢ ЫШКЫНДА

Бедиркендиң ак тамында бир йыл окап, арап элипбийсинден оңат соватлы болдук. Эмма бу соватлылык илки бада нәме үчиндир мени бегендирмейәрди. Йөне мен бу хакда хич киме хич зат диймейәрдим. Мунуң өз себәби барды: Ак тамда окап йөркәк, оба адамлары бизи өз янларына чагырып:

— Ханы, кичижик моллалар, китабыңызы бизе-де окап бериң. Ханы, бизем гөрели, ол китапларда нәхили гең-энайы затлар барка? — дийип, турувбашдан янса алып уградылар.

Ине, иң агыр ери-де шуды.

Биз китабымызы ынамсыз ачып, утана-утана окап башлардык:

— Ат...

— Ата...

— Аба...

— Баба...

Дайханлар гөзлерини яшардып гүлердилер:

— Тоба, тоба, хей, шейле-де бир окув болармы?

— Сизи алдап йөрен болаймасынлар? Ата, баба, аба... диен затлар окув дәл ахыры.

— Бейдип йөрениңизден-ә, гидиң-де, эшеклериңизе от йыгың.

Ене-де гүлки.

Мениң адамлара гахарым гелйәрди. Өз ичимден хачан-да болса обадашларыма гөз гөркезмеги йүрегиме дүвдүм.

1925—1926-нжы окув йылында Балыш Өвезов иккимиз Тагтаның район меркезинде ачылан интернада окува гелдик. Сапар векил Балышың какасы Өвез усса-да, эгер ол оглуны Тагта галасына әкитмесе, гөзүни енсесинден чекмәге бада берен экен. Балыш оны маңа Тагта геленден соң гүррүң берди.

Тагта галасы... Тагта галасы... диен сөзлери обада хер гүн диен ялы эшидердик. Бу сөз оба адамларының

агзындан дүшмезди. Эмма мен хениз оны гөрмәндим. Ол вагтларда бу гең зат дәлди. Етмиш, сегсен яшан бедиркентлилериң арасында-да Тагтаны гөрмедиги барды.

(Шу ерде мениң яй ичинде бир мысал гөркезип гечесим гелйәр. 1950-нжи йылда мен Баш түркмен каналының гечжек угруна самолётлы айланып чыкдым. Шонда «Гелинөлен» диен бир гуюда гонуп, бир агшам ятмалы болдум. Бизиң мыхман болан өйүмизиң эеси, етмиш яшларындакы яшулы, гөк чайыны гутарып, келлесини тәриме уруп отуран экен. Мениң янымда чай барды. Яшулы гөк чайдан кейпини көкләнди соң билбил ялы сайрап башлады. Дерләп, ялдырап дуран маңлайыны телпеги билен сүпүрип, шейле гүррүң берди:

— Иним, үч-дөрт йыллыкда мен Дервезе диен ере барып гелдим. Эйт, онуң жайларыны бир гөрседиң! Бири-бириндең белент, бири-бириндең овадан, Дервезәниң бир четинден гирен бадына башың айланяр. Өзүңе эрк этмек кын дүшйәр. Нәбилейин, сизиң болян Ашгабадыңыз Дервезече ёк болса герек.

Диймек бу яшулы Гелинөленде доглупдыр. Башга хич ери гөрмәндир. Ики саны тамлы Дервезе болса дүнйәниң иң улы шәхерлериниң бири ялы болуп, тәсир галдырыпдыр. Шейле адамлар боляр.)

Тагта галасының маңа эден тәсири-де эдил шуның ялы болды. Мен эшегиң үстүнде какамың гушагындан япышып отырдым. Поласолтаның шорлугыны орталаберенимизде какам:

— Ана, оглум, Тагтаның галасы гөрүнйәр — дийди.

Догрудан-да әпет улы галаның диварлары гөрүнди. Белент диварларың дөрт бурчунда дөрт саны гаравулханаларың гөзаралары-да месе-мәлим гөрнүп башлады. Гала гирен бадымыза бишен керпичден салнан ики саны улы жай бар үнсүми өзүне чекди. Эгрем-буграм даражык көчелериң ики тарапындакы жайлар, оларың айналары, хеммесиниң дашының агардыландыгы гең галдырып, агзымы açдырды.

Бу жайларың айналары, янкы ики даш жайынкы ялы дәлдилер, бири улуды, бири юмрук сыгар ялжак кичижикди. Эмма шейле-де болса олар өзлериниң көплүги билен оба огланыны гең галдырярды.

Биз галаның гүнорта дервезесинден гирип, гөни гайралыгына сүрдүк. Уллакан ховуз ерине гелип етдик.

Кака́м шу ерде Аннамырат диен милиционере душ гелип, өзүни эшекден ере оклады. Барып, йитирип тапан ялы, Аннамырады гужаклады:

— Вах, доган, сени-де гөрмек бар экен-ов! — дийип, саглык-аманлык сорашып башлады.

Аннамырат йылгырярды. Ол бизиң обамызданды, шонуң үчин-де мениң какамың дегишгендигини билйәрди.

Шундан соң олар чынлакай геплешип башладылар.

— Сейтек гара, еке өзүң ёла чыкмага горкуп, яның билен оглуңы алып гайтдыңмы?

— Ёк, Сапар векил муны интирнат диен окува элт дийди. Ханы, ол окув ниреде боляр? Сен бу галаның ичине етиксиң.

— Интернат диен окув хон-ха! — дийип, Аннамырат бәшатар ялы узын, агач эт элини гайрасындакы дашы агардылан көне тамың төверегинде мениң яшымдакы огланлар гарга сүрүси ялы болуп, кә үйшүп, кә даргашып йөрдүлер. Оларың хеммесиниң гейимлери гарады.

Бизиң өмрүмизиң интернатда гечен иң ажайып ики йылы шейдип башланды. Бу ики йыл бизе дүнйәде Бедиркентденем башга ериң бардыгыны, дүнйәниң өрән гиңдигини, говгалыдыгыны өвретди. Шонуң үчин-де интернада болан шол миннетдарлык хениз-де көнеленок.

Догры, юрдуң сыясы ягдайына, сыясы акымына гөз етирмәге бизиң акылымыз чатмаярды. Эмма вели, юрдуң ягдайының өверлик дәлдигини биз чалажа аңшырярдык.

Сынпы гөреш гүнсайын гүйжейәрди.

Жүнейит хан Бедиркент галасыны ташлап, гума гачыпды. Онуң атлысы кәнди. Гумда диңе ол хем дәлди. Улулы-кичили басмачы топарлары гижелерине ве гүндизлерине ач мөжек сүрүси ялы болуп, гум геришлериниң арасында гезйәрдилер. Тәзе дурмуша яңы башлан парахат обалара чозярдылар, мекдеплери отлаярдылар, кооператив дүканларыны талаярдылар. Бу ягдайлар мениң «Ягтылыга» диен поэмамда, «Илкинжи гүн» диен повестимде, «Шахыр» романымда, башга-да кән эсерлеримде беян эдилени үчин мен бу ерде бу затлар хакында узак гүррүң берип отуржак дәл.

Йөне вели, башга бир зат барада айдасым гелйәр. Ол хем шол вагтларкы район гуллукчыларының дурмушы барада. Район гуллукчылары жанларыны аяман, вагт билен хасаплашман ишлейәрдилер. Эмма оларың шахсы дурмушлары ёк диен ялыды. Гижелерине оларың хич бириси өз өйлеринде ятып билмейәрдилер. Топар-топар болуп үйшүп гаравул гоюп, бир ерде ятярдылар я-да екеликде, ташланды тамларың ичинде ятярдылар. Чүнки басмачылар олары гиже-гүндиз аңтаярдылар. Эллерине дүшенлерини өлдүрйәрдилер. Шонуң үчин-де Ашгабатдан иберилен гуллукчылар машгаласыз барярдылар

1926-нжы йылың башында Тагта ревкомының башлыгы болуп, Байры кары Абаев диен бир говы адам гелди. Элбетде, ол галаның ичиндәки улы жайларың бирини эелэп, өрән гурплы ве говы яшап билжекди. (Бу хакда бизиң мугаллымларымыз шейле гүррүң эдйәрдилер). Эмма басмачылардан горкусына ол бейдип билмеди.

Бизиң ятакханамызда он бәше голай кроват барды. Бир гүн интернадың мүдири Захидулла Эзизов (Биз оңа Сейдилла эфенди диердик) ятакхана гелип, шейле дийди:

— Чагалар, кроватларыңызы бири-бирине якын гоюң. Ине, шу бурчы бошадың. Бу ерде ревкомың башлыгы Абаев ёлдаш яшажак. Өзүңизем тертипли болуң. Ол гаты улы адам. Тагтада шондан улы ёк. Бизи онуң янында масгара эдәймәң. Онсоң ол бизе гейимем бермез, нахарам...

Байры кары Абаев бизиң ятакханамыза гелип, онат ерлешди. Бу адам барада мен ашакда гүррүң берерин.

Хава, интернат бизе көп зат берди. Биз инди элимизде дүшен китабы сув ялы окап билйәрдик.

Окувларымыза говы етишердик. Мунуң ики себәби барды. Биринжиден, бизиң билдигимизсайы билесимиз гелйәрди. Икинжиден, болса, Юлин диен татар мугаллымымыз сапагыңы чала биширсең, ёгын галамы билен бурнуңа урярды. Элбетде, хич кимиң класдан бурнуны кәшир ялы гызардып чыкасы гелмейәрди. Булардан хем башга говы окаянлара депдер, галам, китап сылаг берердилер. Тәзеже депдер, галам алып, өз гөвнүңе гелен затлары язмак, сурат чекмек бизиң гөкдәки дилегимизди.

Хожагулы бир чопан,
Топар гоюн бакарды.
«Мөжек гелди, хав!» дийип,
Ялан сөзи чыкарды.
«Хай, етишиң хараймa,
Гойны мөжек апарды...»
Дайханлары бидерек —
Алдапдыр Хожагулы...

диен сетирлери ятлап, оңат эдип класда айдып береним үчин сары галам ве говы кагызлы депдер аландыгым эдил шу гүнки ялы ядымда.

Окув китабындакы шулар ялы гошгулары ятламак, айдым сапакларындан өвредилйән айдымларың маныcына бейлекилерден кән үнс бермек соңкы вагтларда мени бир геңси ягдайлара сезевар эдип башлады. Сада, дүшнүкли, адаты сөзлериң бир галыпа салнандан соң оларың маныларының ве әхмиетлериниң хас гүйжемеги мени хайран галдырярды. Мениң чага акылының етишине гөрә, галыпа гирен сөзлер йөне айдылан сөзлере гаранда хас тәсирлидилер. Олар йөнекей айдылан сөзлере гаранда бейниңе пугта ерлешйәрдилер.

Бу нәмеденкә? Бу нәме болдугы? Шу сораглар мени өз ыгтыярыма гоймаярдылар. Мен бу сораглара кимиң җогап берип билҗекдигини билмейәрдим. Мугаллымлара йүзленмекден чекинйәрдим. Онсоң мен мыдама шу ашакдакы дөрт сетире йүзленйәрдим:

Мугаллымлар айдарлар:
Галам бизиң ярагмыз.
Байлар бизе герек дәл,
Ишчи-дайхан герегмиз...

Бу сетирлериң маныcы дүшнүклиди. Эмма җадысы мениң үчин гараңкыды. Элъетмез белентликдеди.

Гарыпҗа китапхана гатнап, гошгулы китаплары окап башладым. Эмма ол вагтлар бейле китаплар азды. Кәвагтлар зат тапман хырчымы дишләп, ятакхана гайтмалы болярдым.

Гошгы, чепер сөз барадакы шол вагтлардакы дүшүнҗәм гүлкүнчди. Гошгы язянлар адамлар ялы дәлдир, олар башга хили адамлардыр, я-да гошгы ёкардан, перишделер тарапындан дүзүлип, ашак ташландыр диен дүшүнҗә мени бүтинлейин ынанырдым.

Бу дүшүнҗе маңа бир тарапдан улы көмек этди. Гошгы дөрейшиниң, онуң җадысының сырыны ачмалыды. Онуң үчин болса окамалы болярды. Айда-йылда бир гезек гелйән «Түркменистан» газетине сабырсызлык билен гарашярдым. Кәвагтлар онда бирнәче гошгы бирден чыкярды. Шейле номерлери аланымда эдил гыммат баха совгат алан ялы болярдым. Кә номерлерде бир сетир хем гошгы чыкмаярды. Лапым кеч болярды. Җанлы шахыры гөрерин диен тамам ёкды. Эмма җанлы шахыр бизиң ятакханамызда яшаяр экен.

Байры кары Абаевиң үч-дөрт гүнләп, хепделәп ятакхана гелмейән вагтлары болярды. Биз болсак онуң хакында кән гүрлешердик. Бизиң нахарымызың ве гейим-гежимимизиң дүйп меркезинде отуран, умуман, Тагта районының ыкбалыны өз элинде жемлән, шунуң билен бир хатарда-да басмачыдан горкунҗына интернат огланларының ятакханасында яшаян адам — бизиң чага дүшүнҗәмизиң өңүнде өрән белентди. Онуң гоша-гоша атлары барды. Наганы, бәшатары, Сапар векилиңки ялы маузери барды. Элбетде, шунча яраглы адам бизиң пикиримизче-де йөне-йөне адам болмалы дәлди.

Ол орта бойлы, семиз, бугдайреңк йүзли, гара муртлуды. Херекетлери орта хәлды. Өрән гөрмегей, хер демде гүлмәге мейил эдип дуран йүзи өзүне чекиҗиди. Дили дийсең сүйҗүди. Биз онуң билен гаты өврениш-дик. Соңабака Байры кары Абаев ятакхана доланып гелмедик агшамлары бизиң оны гөресимиз гелерди, басмачылар оңа бир зат эдәйдилермикә дийип, гара җанымыз галмазды.

Бир агшам ол ир гелди. Овадан гара гөзлери гүлйәрди, өзүне чекиҗи йүзүне нур чайылан ялыды. Руxы белентди. Ол бу гүн агыр бир везипәни иш йүзүне чыкарып гелен болмалыды. Аслында хем шейле экен.

Байры кары Абаев кровадында җайлашып отурандан соң бизе йүзленди:

— Ханы, огланлар, бәррәк гелиң. Эртир базар. Окувыңыз ёк, шонуң үчинем бир азрак гич ятайсаңыз-да хич зат болмаз. Сейдилла эфенди-де хич зат дийип дурмаз. Мен сизе саз чалып берейин, өз дүзен гошгуларымдан биркисини саза гошуп, санап берейин — дийди.

Онуң соңкы сөзүни эшиденимде мениң хушум башымдан учды. Мен эдил онуң дишини алжак ялы өзүмден бийгтыяр бөкүп алкымына дыкылып бардым. Оняңча хемме онуң дашына үйшди.

Байры кары маңа йүзленди:

— Баллым, мен көпден бәри ашаклык билен сени сынлаярын. Сениң чепер сөзе, эдебията хөвесиң гаты гүйчли ялы. Бу говы зат. Өвгә мынасып зат.

Байры карыдан бейле сөз эшитмек интернат окувчысына нәхили тәсир эдендигини сиз гөз өңүне гетирип билерсиңиз.

Мен утанжымдан чым-гызыл болуп, башымы ашак салдым.

Байры кары довам этди:

— Бизиң халкымыз багтсыз экен. Ол инди өз багтының эеси болды. Мысал үчин, өзүңизи алып гөрүң. Сиз Тагтада көпчүлик болуп сават өвренен илкинжи чагалар. Инди хемме чага окар. Ревком гүндизине ишлейән улы адамлары-да агшамына окатмалы дийип карар этди. Оларам окарлар. Ине, багт диен зат шудур. Гайрат эдип окаң! Тиз вагтда бириң мениң ериме ревком боларсыңыз. Ене бириң башга бир эдараны йөредип отурарсыңыз...

Биз онуң айдян сөзлериниң хеммесине долы дүшүнмейәрдик. Эмма шейле мылайым, мәхрибан адамың агзындан чыкян якымлы, хошниетли сөзлер эне хувдүси ялы болуп эшидилйәрди. Онуң: «Бир вагт бириң мениң ериме ревком боларсыңыз» диен сөзи мениң йүрегими дилип гитди. Мен мыдама интернадын шу ятакханасында Байры кары Абаев билен яшамагымы, онуң гең-энайы гүррүңлерини диңлемегими ислейәрдим. Хемме задың шу гүнки етен дережесинде үйтгемезлигини арзув эдйәрдим. Бу чагалык арзувларыды.

Байры карының говы дутары барды. Ол оны кроватың башужунда дивардан асып гоярды. Байры кары ёк вагты биз дутары ойнамаг-а бейледе дурсун, она тарап середип хем билмездик. Себәби биз онун эесини ченденаша хорматлардык. Ол бир ере гиденде ики хатарыны-да гушанарды, наганыны голтугына саларды, маузерини бойнундан асарды, бәшатарыны элине аларды. Онуң чагаларың арасында яраг гоюп гитмекден этияч эдйәндигини биз соңра билип галдык.

Ажайып адам шол агшам гелжек гүнлер барада

көп гүрледи. Соңра дутарыны элине алып, оны оңатжак дүзди-де, шейле дийди:

— Бизиң халкымыза бу түкениксиз багты Ленин берди. Мен ол бейик адамың шаныңа бир гошгы яздым. Ине, диңлэң, мен оны саза гошуп айдып берейин...

Биз бүтин дурмушымыз билен әгирт улы гулага өврүлип, Байры карының айдымыны диңледик:

Муң докуз йүз он единжи йылда болды ынкылап,
Ынкылабын башлыгы ёлдаш Ленин алы женап,
Чекди көп жебр-у жепаны, хызмат этди бихасап,
Әхли дайхана гоюп гитди бу ёлун, бейле сап,
Ол улуг ёлдаш Ленини ят эден байрам бу гүн...

Саза гошулып, хош оваз билен айдылян бу сөзлери толгунман диңлемек кынды. Бу гошгудакы бизе дүшүниксиз сөзлери өкде сазанданың ёгын, эмма диен эдижи бармаклары дүшүндирйәрди.

Гиң, ягты отагың ичинде Байры карының мылайым сеси чалажа шемала толкун атян деря сувы ялы болуп узак вагтлап толкун атды.

Байры карының өзи-де гошгының хер ойнамындан соң бир гез ёкары галян ялыды. Бизиң яшажык йүреклеримиз болса яңы ганат чыкан бүргүт ялы болуп, ховаңың йүзүнде бегенжине ойнаярды, пел-пеллейәрди.

Шахыр өзүниң бейик Ленине багышлан узын гошгусыны күмшүң сеси ялы арасса дутар сесине гошуп санап гутарды. Бу гошгының бизе эден тәсирини шейле жемлемек мүмкин: гошгы бизиң өңүмизде тәзе бир дүнйәни ачды.

Онуң ене бир гошгусы Тагта районының шол вагтки дурмушы барадады. Ол гошгы:

Поласолтан обасында көп түпеңлер атдылар...

диен сетирлер билен башланярды. Бу гошгы бизе хас дүшнүкли ве якын гөрүнди.

Шу агшамдан соң Байлы кары Абаев вагт тапса бизиң билен гүрлешмәге, бизе саз чалып, айдым айдып бермәге ялтанмады. Себәби сунгат адамсы өз хүнәрине муштак тапса ялтанмагы, ядамагы билмез экен.

Байры кары бир гүн бир күти китабы элинде тутуп дуршуна, мени янына чагырды:

— Баллым, ине, бу бизиң шахырларымызың атасы Магтымгулының китабы. Мен сениң гошгы окамагы халаяндыгың үчин шу китабы саңа совгат берйәрин. Хер сөзүне, хер бир дийҗек болян задына долы дүшүнмәге чалыш.

Башга бир гүн ол маңа «Саятлы-Хемра» дессаныны берди. Ики-үч айың ичинде мен бу китаплары дөрт-бәш гезек окап чыкдым. Инди мен бу китаплары сакынман, сәгинмән ятдан диен ялы окап билйәрдим. Шундан соң мен Бедиркенде барып, обадашларымдан «ар алдым». Инди мен олара: «ат, ата, баба, Аба...» сөзлериниң дерегине Магтымгулының дүрдәне сөзлерини, Саядың, Хемраның җошгунлы гошгуларыны улы тәтерим билен окап берйәрдим. Инди мениң окан затларыма хич ким гүлмейәрди, гайтам җадылы сөзлериң тәсирине дүшүп аглаярдылар.

Чепер сөзе, эдебията болан сөйги шейле башланды... Байры кары Абаев барада тәзе маглуматлар йыгнамак максады билен мен оны танаян адамлары агтарып башладым. Шахыр Анна Ковусов бу ишде маңа улы көмек этди:

— Байры карының бир оглы Красноводскиниң «Загитживсырье» диен эдарасында баш бухгалтер болуп ишлейәндир. Шоңа йүзленсең, ол саңа өз какасы барада маглумат берер.

Мен шейле хем этдим. Халымберди Абаеве хат яздым. Тиз вагтда Халымберди Абаев мениң хатыма хормат билен җогап берди. Мен ол хатдан шу ашакдакылары аныкладым.

Байры кары Абаев 1891-нжи йылда Эсенгулы районында балыкчының машгаласында энеден догуляр. Ол илки балыкчы, соң болса мугаллым болуп ишләпдир. Өз халкының хал-ягдайыны, тарыхыны оңат билйәндиги, соватлылыгы, рус дилини билйәнлиги себәпли ил ичинде онуң абрайы улы болупдыр. Шонуң үчин-де ерли партия ве совет гурамалары оны ёкары ишлере чекипдирлер. Байры кары өзүниң өмрүниң иң говы йылларыны басмачылара гаршы гөрешмек, яш Совет хәкимиетиниң ишлерини беркитмек ялы мукаддес максада багышлапдыр.

Байры карының Халымбердиден башга Рахым диен хем бир оглы болупдыр. Ол өз фамилиясыны Байрыев дийип яздыран экен. Рахым Байрыев Ватанчылык урушунда гурбан боляр.

Яш алым Аллаберди Оразтагановың тассыкламагына гөрә, Байры карының какасы Ягшымәммет хем шахыр болупдыр. Ол көпленч дини шөхратландырян гошгулар языпдыр. «Ягшымәммедиң кәбир гошгуларыны Красноводск шәхеринде яшаян Хаҗар Непесова, Берди Багшыев ятдан билйәрлер» дийип, Оразтаганов тассыкляр.

Өмрүнде илкинҗи гезек җанлы шахырың агзындан эшиденим «Байрам бу гүн» диен гошгыны шу ерде ене-де бирнәче ойнамыны гетиресим гелйәр. Биз бу гошгыны окамак билен өз дөврүнде Байры карының оңат шахыр боландыгыны аныклаярыс.

Әлеме мешхур олуп, сейран эден байрам бу гүн,
Чар хөкүмет тагтыны вейран эден байрам бу гүн,
Ган ичен залымлары гирян эден байрам бу гүн,
Еңбасар дөвлетлери хайран эден байрам бу гүн,
Пәле дайхан халкыны көп шат эден байрам бу гүн.

Бу мүбәрек байрама иззат-хормат этмели,
Әхли дайхан бирлешип, хер ерде байрам тутмалы,
Гырмызы гандан боялан байдак алып гитмели,
Шаркдакы мазлумлары хорлукдан азат этмели,
Хеммәге дөнлик берип, ёл геркезен байрам бу гүн.

Ушбу байрам гелмегинден ган ичениер аглаяр,
Гөйә «шахсей-вахсей» дек гурсакларыны даглаяр,
Ишчи-дайхандан горкуп, хиле тесвир эйлейәр,
Ахыры вейран эдер дийип, башларына гайлаяр,
Шулары гызгырма дек титреден байрам бу гүн.

Октябрь байрамының нәме этдигин билмек герек,
Түркменистан хөкүметиниң бердигин гөрмек герек,
Агзыбир доган болуп, эл-эле бермек герек,
Шадыян шовкун гурап, гулдарлары гырмак герек,
Эзилен миллетлери азат эден байрам бу гүн.

Байры кары Абаевиң булардан хем башга «Токмак» журналының 1925-нжи йылда чыкан 18-нжи номеринде чап эдилен: «Бер иди», Алышбег Алыевиң 1925-нжи йылда Ашгабатда чап эдилен окув китабында ерлешдирилен «Мекдеп», 1924-нжи йылда «Түркменистан» газетинде чыкарылан «Ягтылыга гелиң» диен гошгулары-да өзлерине пикир чекмәге мынасыпдырлар. Элбетде, түркмен алымлары бу затлара үнс берерлер дийип умыт эдйәрис.

18 Заказ № 753.

ДУРДЫ ГЫЛЫЧ ШАХЫР

Бедиркендиң депесинден метеорит ялы ялдырап гечип гиден бу адам хакында толгунман гүрлемек мүмкин дәл. Обаның ёкарда язылып беян эдилен ягдайында доглан, дурмуш билен болан агыр сөвешлерде еңип үстүн чыкан, өз вагтында ве ягдайына гөрә халкың ыкбалы барада белли бир нетижә гелен Дурды Гылыч өрән ажайып адамды, сөзүң долы манысында бейик шахырды.

Бейик шахыр диен дережә етмек үчин ёкары билим хем башга-да хер хили шертлер герексе герекдир. Эмма Дурды Гылыжың совады-да ёкды, онуң ады тә Советлер хәкимети аягыны ере пугта дирейәнчә кагызада язылманды. Йөне вели, биз «Чатма», «Эшекли», «Беглер», «Жан доганлар, гөрен задым айдайын», «Жыкыр», «Съездден», «Тумарлы»... диен ялы йүзлерче ажайып гошгулары дөреден адама гызарман, чекинмән бейик шахыр дийип билерис. Онуң бу гошгулары ил ичинде мүдимилик яшамак хукугыны газандылар. Бу хукугы газанмак өрән кын, өрән агырды. Бу хукугың «вагт» диен өрән эржел бир шерти бардыр. Мүдимилик яшамак хукугыны газанмак ислейән гошгулар (умуман эсерлер), вагтың өз өңлерине чыкарып гойян әхли бөветлерини бөвсүп гечмеги башармалыдыр. Ине, шу нукдай назардан серетсек, ёкарда атлары тутулан гошгуларың өңүнде хич хили бөвет дуруп билмеди. Оларын көпүси 1920-нжи йылларың башында дөредилер. Оларың сеси, дөрән бадына яңы болан чаганың сеси ялы болуп чар тарапа ынамлы яңланып гитди. Күмшүң арасса, сап сеси ялы болуп, хениз хем русча, түркменче китапларын гатларындан, колхоз клубларының сахналарындан яңланып дур. Олар гелжек йүз йыллыкларда-да яңланарлар дийип, шу ерде ынам билен айтмак болар.

Дурды Гылыч шахыр хакында бизиң языжыларымыз-да, алымларымыз-да кән яздылар. Онун гошгулары-да гүнделик метбугатда кән чыкды. Өзбашына бирры-да гүнделик метбугатда кән чыкды. Өзбашына бирнәче йыгындылары түркменче хем-де русча чап эдилди. Мениң өзүм онун барасында «Шахыр» ады билен роман яздым. Бу роман Ашгабатда хем Москвада чыкды. Шонуң үчин-де бу ерде мениң везипәм еңиллешйәр. Мен онун билен болан көп санлы душушыкларымыздан ядымда галан кәбир эпизодлары гүррүң берсем етерлик болса герек.

* * *

Дурды Гылыжың гәвни ерде узак отурмакдан яңа хыжувлап, гөге гөтерилен бүргүт ялы еңил хем-де хыжувлы. Эмма вели, дурмушы агырды, төверекдәки дурмуш өзүниңкиден-де агырды. Дурды Гылыч муны бейлекилере гаранда хас оңат билйәрди. Себәби көплер руханыларың: «Гарыбыңкы о дүнйәдир» диен әкмак пелсепесине ынанярдылар. «Баша гелениңи чекибермелидир» дийип душүнйәрдилер. (Бу, әлбетде, алачсызлыкдан хем гелип чыкярды). Дурды Гылыч вели бейле дәлди. Ол нәмәниң нәмедигине душүнйәрди. Эмма тарыхың чархыны терсине товлап, дурмушы дүйпгөтер өзгердип отурыбермәге онуң гүйжи етмейәрди. Етжек хем дәлди. Шонуң үчин-де ол өз янындан янярды, көййәрди. Гарыбың гүнүне сессиз аглаярды.

Дашындан середениңде ол аладасыз, гайгы-гамсыз, дүнйәни сув алса-да топугына чыкмаян адам болуп гөрүнмәге чалышярды. Агыр дурмушың лайының ичине батман, гайтам ол дурмушың депесине чыкып, ашак середйәрди. Бейле этмеги башармак үчин улы гүйч, пәхим герекди. Бу затлар онда барды. Ол өз гүйжүниң етәйжек ишлерини аныклап, өз өңүнде ачык ве айдың везипе гойды: илиң гөвнүни гөтермек, шейдип хем адамларың йүрегинде ягты гелжеге (совагсыз шахыр үчин бу дине умытды) ынам дөретмек, адамларда адамчылык мертебесини горамак... ялы затлар онуң программасыды. Ол өзүниң бүтин дөредижилигинде шу максада хызмат эдип гечди. Бу, әлбетде, догры программады. Чүнки ол иле черек пайлап билжек дәлди, агыр социал кеселлери дүйби-дамары билен ил ичинден гырчап зыңып билжек дәлди.

Ак эшекли, гырмыз доңлы, гара телпекли, гара әдикли бу адам, бу затларың үстүне онуң шадыян рухы дүнйәсини-де гошсаң бегенч хем шатлык аламаты ялы болуп, Тагта иллериниң хер еринде гөрүнйәрди.

Мениң дайым Ата Гурбан оглы күмүшчи уссады. Ол Дурды Гылычдан бәш-он яш улуды. Шуңа гарамаздан, шахыр билен мениң дайым өрән достдулар. Олары якынлашдыран, таныш ве дост эден задың дайымың өкде күмүшчи болмагы билен бирликде өрән өкде са-

зэндалыгының болмагы-да әхтимал. Дайымың сазандалыгы хакында обада: «Ата усса сәхер вагтлары дутары гепледип хем билйәрмиш» диен гүррүң барды. Эмма мен бейле зада душмадым. Дайымың оглы-гызы ёкды. Ол мени кичижиклигимден огуллыга алыпды. Ине, мениң шахыр билен өрән ир танышлыгым шундан гелип чыкяр.

Дайым Дирегли обасында (Тагта районының хәзирки Ленин адындакы колхозы) яшаярды. Ол гепленмезек, эмма өрән юка йүрекли адамды.

Дайым бир гүн дүканында билезик ясап отырды. Ол тайяр болан билезиге гаш гоюп отурышына Магтымгулының гошгуларының бирини хиңленип сanaярды. Мен эдил шол вагт күрсәп уссахана гирдим. Дайым мени башдан-аягыма ченли сынлады-да, чалажа йылгырды:

— Депәңденем бирнеме гар совурсаң болжак экен...

Мен онуң бу сөзүне әхмиет бермедим, демим ичиме сыгман, зордан гепими дүшүндирдим:

— Дайы, дайы, гүндогаркы шорлугың ортасындан шахыр гелйәр. Эдил өзи-дә...

Дайым элиндәки билезиги эмай билен бир четде гойды-да:

— Ылга дайзаңы чагыр! — дийип, өзи-де ериңден турды.

Дайзам геленсоң дайым шейле дийди:

— Жайы сүпүр. Чай гой. Мен гоюн гетирейин.

Соңра маңа йүзленди:

— Бекже, сенем обаның яшулы, яш кичилерине хабар эт! Агшам шу ере гелсинлер. Бизе шахыр гелди дийип айт.

Дайзам:

— Ол башга оба гечип барян болаймасын? Шейле болса яланчы боларсың-да — дийип жаныны барлады.

Дайым гушагыны гушанып дуршуна оңа шейле жогап берди:

— Шахыр бу өйүң душундан гечип б...

Гүн батып гараңкы дүшенден соң, улы уссахананың ичи ясы телпек, сакгаллы, сакгалсыз адамлардан хырын-дыкын долды. Чөп атсаң ере гачжак дәлди.

Шахыр ортарада гырмыз донуны эгнине атып, догуп гелйән Гүн ялы гызарып отырды. Мен ондан гөзүми айрып билмейәрдим. Онуң болшы беззат чаганың болшуна меңзейәрди. Екеже минут гозганман, херекет этмән отурып билмейәрди. Я башындакы тахясыны дүзедйәндир, я сыйыны дызының ашагына йыгнаяндыр, я чәйнек-кәсе билен мешгулланяндыр, я сейрежик гысга сакгалыны сыпалаяндыр, гараз, дек-хә отурмаярды. Өзем дынман гүрлейәрди. Гөйә шахырың агзындан гуш учуп чыкайжак ялы, адамларың хеммесиниң гөзи шахырың агзындады. Чай ичилйәрди. Ортадакы ожакда янян гуры одуның ягтысы адамларың йүзүне дүшүп, оларың маңлайларыны антрацит ялы ягтылдярды.

Шахырың шу болуп отурышының, төверегиндәки дайханларың шол агшамкы отурышларының сураты хенизем гөз өңүмден гитмейәр. Бу гәрчүш өмүр өчмежек реңклер билен мениң бейниме язылды.

Оба яшулуларындан бири:

— Шахыр, гулагың гарны ёк дийишлери ялы, биз сениң сөзлериңден хич вагт доймаярыс. Шейле-де болса сен бу сөзлериң арасына гошгы-да сал — дийип, шахыра йүзленди.

— Герегиң гошгы болсун, халк! — дийип, шахыр гуш ялы хас ыкжамланды.

Дурды Гылыч саг элини гулагына етирди. Сүем бармагы билен орта бармагының арасындан гулагының ужы гөрүнйәрди. Бирнәче гезек үсгүринди. Соңра диңе өзүне — Дурды Гылыч шахыра лайык болан сес ве әхең билен гарры, готур дүе барада бир гошгы окап берди. Бу гошгудан дайханлар шейле бир леззет алдылар вели, оны хич хили сөз билен дүшүндирер ялы болмады. Көп адамың бирден гошулып чыкян гүлкүлери күмүш дүканыны сарсдырара гетирйәрди.

Бөвет йыкылан ялы болуп, гошгы ызындан гошгы яңланып уграды. Гүлкини ве бегенжи билдирйән бейлеки аламатларың ызы үзүлмейәрди. Эмма вели:

Ойланышмадылар ызыны,
Хорлап гарыбың өзүни,
Сыртындан сатып гызыны,
Бәшатара берди беглер.
Гечип тамың ыгасына,
«Түпең ал» дийип агасына,
Яңжа доган чагасына,
Яшлыкда бат берди беглер.
Палан бай түпең сатар дийип,

Өйде биздерек ятар диййп,
«Вах, маңа бэшатар!» диййп,
Гурсагына урды беглер.
Байлар алды бэшден-ондан,
Гарыпларымыз гечди жандан
Горкмадылар нәхак гандан,
Пукараны гырды беглер.
Бир бичәре кесел болса,
Бир гүн оңа ажал гелсе,
Гынанмазлар окдан өлсе,
«Армансыз» диййп дурды беглер
Хер ким бир алаша таңды,
Атланып бир-бирин чапды,
Улуларгна серпай япды,
«Шыралга!» диййп дурды беглер...

диен сетирлер жайың ичинде яңлананда, хич ким гүлмейәрди. Гаррылар ашак бакып хырчларыны дишлейәрдилер, агыр, ясы телпекли келлелерини яйкаярдылар. Көне дурмушың шарпыгыны дадан яшлар гашларыны чытярдылар.

Шейле, көне дурмушы элиң аясындакы ялы эдип гөркезйән гошгуларың «Жан доганлар, гөрен задым айдайын», «Тумарлы», «Жыкыр» ялы бәш-алтысы айдыланда жайың ичини гара булут гаплап алан ялы болярды. Булуды даргатмак герекди.. Дайханың гөвнүни гөтерип, рухуны шатландырмак герекди.

Шонуң үчин-де шахыр лирики, дегишме, шорта сөзли гошгуларыны окап, диңлейжилери тәзеден шатландырарды. Уссатлык билен өз өңүнде гоян программасыны иш йүзүне гечирерди.

Шейле агшамлар дайымың уссаханасында я-да шол вагтың айдыжы багшысы Өре шыхың өйүнде ики-үч айдан бир гезек гайталанарды. Шахыр гайдандан соң бир айлап, ики айлап, дайханлар шол гижәниң тәсири билен яшаярдылар. Яшлар шахырың окан гошгуларындан ятларында галанларыны хиңленип гайталаярдылар. Улы адамлар шахырың шорта сөзлерини гайталап хезил эдишип гүлйәрдилер.

Бейик Ватанчылык уршуның өң янларында Дурды Гылыч Ашгабада йыгы-йыгыдан гелерди. Ол йылларда Языжылар союзының иши шовхунлы гечйәрди. Союзың пленумлары, умумы йыгнаклары, хер хили юбилейлер вагтал-вагтал гечирилип дурулярды. Онсоңам, дөредижилигиниң иң жошгунлы вагты боланы үчин шахырың …и-де келлеси гызыберен вагтлары Ашгабат диерди-де

гайдыберерди. Оны әхли редакцияларда, нешириятда гужак ачып гаршылардылар, говы гөрердилер. Ол хем адамлары диййсен говы гөрерди.

Шол йылларда Ашгабадың Крупская билен Калининиң көчелериниң бурчунда языжылар үчин йөрите салнан яшайыш жайы барды. (Бу жай хенизем дур, эмма 1948-нжи йылың октябрь айында болан ер титремесинден соң, языжыларың хеммеси бу жайдан тәзе жайлара гөчүп гитдилер). Шол вагтларда Ашгабатда вагты шахыр бу жая көп гелерди. Хер гүн бир языжының өйүнде мыхманчылыкда боларды.

Шахыр бизиң өйүмизде мыхманчылыкда болан вагтлары отурышма гижәниң бир вагтларына ченли чекерди. Нахар хем гич ийлерди. Нәче гич ятса-да, Дурды Гылыч ир сагат алтыда оянарды.

— Ханы, Беки, шу улы чәйнеге ажы чай демле — диййп оянан бадына табшырарды.

Улы чәйнеклериң икисини бир отурышына ичердиде, эдил үчжак гуш ялы еңләрди. Бәлчирәп, чая чәйнеге багышлап гошгы хем гошуберерди.

1925-нжи йылдан бәри нормалы ийип-ичип гелйәнлигим үчин Дурды Гылыжың даң атан бадына, агзына бир дөвүм чөрек алман шунча чай ичишине догрусы, мен geң галардым. Эмма велин, бу ерде гең галар ялы хич зат ёк экен. Муны мен 1942-нжи йылда шахыр бизе мыхман боланда аңыкладым.

Ол ирден туруп, өңкүлери ялы:

— Ханы, Беки, иң гочак чәйнеге ажы чай демле! — диййп, маңа буйрук бермеди.

Мен ондан:

— Шахыр, чай демләйинми? — диййп сораңымда ол:

— Өзүңе демлесең, маңа-да бир кәсежик берәй — дийди.

Уруш йылларының агшамкы нахары эртир турандыңда чай күйсетмейәрди...

Уруш йылларының гыш айларының бир гүни москвалы языжы Дмитрий Константинович Дудкин икимиз Дурды Гылыжыңка гөрме-гөрше бардык. Дурды Гылыч бизи ниреде отурдып, ниреде турузжагыны билмейәрди. Ол оба Советиниң исполкомының, колхоз башлыгының, оба яшулуларының бәш-онусының өйлерине оглан иберди. Олары бизиң билен отурышмага, танышмага чагырды.

Шу аралыкда менден:

— Беки, жайлыжа гелдиңизми? — дийип сорады.

— Биз эртир Ызмыкшир галасыны, Ысмамыт ата өвлүйәсини, Бедиркент галасыны гөрмели. Соңра Тагтаның район меркезинде бирки сагат дынч алып, Дашховза етмели. Бизиң программамыз-а шейле.

Шахыр ожагың башыны чөп билен дырмалап, бирнәче минут дымып отурандан соң шейле дийди:

— Онда гелмесеңиз болжак экен...

Ол өрән аграс гепледи. Йүзи-де өңки болшуны үйтгетди.

Дмитрий Константинович алада билен:

— Беки, гөниден гел, шахырың гөвнүне дегер ялы бир зат дийдиңми? Йөне догрыны айт — дийди.

— Хава, Дмитрий Константинович, мен онуң гөвнүне дегдим, оны өйкелетдим — дийдим.

Түркмен иллерине илкинжи гезек гелен рус языжысы өрән агыр ягдая дүшди. Менден нәгиле болды. Онуң сеси гахарлы чыкды:

— Бейтмесең болжак экен. Ханы, себәбини бир дүшүндир. Белки, мен онуң өйкесини язарын?

— Себәби сен, Дмитрий Константинович...

— Мен?!

— Хава, сен. Сениң дүзен программаң билен гезсек, шу ики гүнүң ичинде икимиз әхли тагталыларың гөвнүне дегерис. Бу икучлы дәл, Дмитрий Константинович.

— Мен-ә хич зада дүшүнйән дәлдирин.

Шундан соң мен оңа түркменлериң мыхмансөерликлери барада, Дурды Гылыч шахырың хас хем мыхмансөерлиги барада гүррүң бердим. Онуң эртир гайтжак диениме өйкеләндигини дүшүндирдим.

Мен озалам Д. К. Дудкине Дурды Гылыч барада кән гүррүң берипдим. Шу ере гелип дүшйәнчәк ол шахырың гылык-хәсиетлерине, болуш-гоюшларына, адамкәрчилигине долы етик болупды. Гелип дүшенимизден бәри гечен бир чәйнек чай ичеси салымың ичинде Д. К. Дудкин Дурды Гылыжы өрән халады. Чүнки шахыр онуң ичине-дашына гирип барярды.

— Бе, Беки, Москвалы языжының мениң өйүме мыхман болмагы мени хетденаша бегендирйәр. Өмрүм өтйәнчә миннетдар болжакдыгымы сен оңа пугта дүшүндир. Сенем онуң өңүне дүшүп гелипсиң. Өрән саг бол.

Бу ягшылыгың хич вагт ядымдан чыкмаз — дийип, шахыр йигрими яшлы йигит ялы сенил гопярды.

Мен шахырың бу сөзүниң биринжи бөлүмини Д. К. Дудкине терҗиме эдип бердим. Ол ягшы сөз эшиден чага ялы бегенди. Соңра мен оңа көп мыхман гелйән өйүң ил ичинде абрайының улы болярдыгыны дүшүндирдим. Дмитрий Константинович бу сөзлере бегенди.

Биз чай ичип, дашары чыкдык. Тамың гүнбатар тарапында ики саны әгирт улы ит басалашып йөрди. Мен чилим отлап олары сынлаярдым.

Бирден Дмитрий Константинович чигнимден тутуп, мени өзүне бакдырды-да, алада билен:

— Беки, дорогой, что это такое? — дийип ховсалалы сорады.

Мен онуң гөркезйән тарапына серетдим. Тамың гүндогарында, шахырың агасы (Ата ага— Атахан) гоюн союп дуран экен.

Бу, әлбетде, уруш вагты чөреги грамлап ийип йөрен Дмитрий Константиновиче гең гөрүнен болса герек. Мен оңа:

— Шахыр сени хорматлап гоюн сойяр — дийдим.

Д. К. Дудкиниң йүзи үйтгеди:

— Хей, бейле-де бир зат болармы? Уруш вагты. Мунча чыкдажы этмек акыла сыгжак затмы? Муны гадаган этмек герек. Бу дүйбүнден болмаяр!

— Болмаса-да алажын ёк, Дмитрий Константинович...

— Беки, сен мениң абрайымы гачырярсың.

— Терсине, Дмитрий Константинович, мен сениң абрайыңы гөтерйәрин.

Ол бир салым пикир эдип дурды-да:

— Янына кән пул алдыңмы? — дийип сорады.

— Мүң манат бар болса герек...

Ол ынжалан ялы болды.

Агшамара обаның ёлбашчылары, яшулулары гелип башладылар. Гиң мыхманжайың ичи гызыпды, чәйнеклер ызлы-ызындан демленйәрди. Хеммәниң үнси Дмитрий Константиновичдеди. Оба адамлары ондан «Уруш хачан гутарар, урушдан соңкы ягдайлар нәхили болар?» дийип, ызлы-ызына сораярдылар. Д. К. Дудкин бу темадан узак вагтлап гүррүң берди. Онуң гүррүңи ынамлыды, йүрегиңе орнаярды. Шонуң үчин-де сәхел вагтың ичинде оба адамлары бу узын, даяв, мылайым

сеслн адамы өз доган-гарындашлары ялы халадылар.
Онун гүррүңи болса адамларың йүрегине енше болан
ынамы хас беркитди.
Сагат гиже үчден ишләнде мыхманлар турарман
болдулар. Оларың арасында башланан җедел ене ярым
сагада чекди. Бу җедел шахырың мыхманларының ха-
чан киминкә бармалыдыгы хакындады. Бу җедели мен
Дмитрий Константиновиче дүшүндиренимде онуң сач-
лары дим-дик болды.

Биз дөрдүнҗи гүн шахырдан зордан җогап алдык.
Уграмазымызың өң янында Дмитрий Константинович
кроватда отурып бир затлары кагыза язярды.

— Беки, шахырың машгаласында нәче адам бар?

— Секиз.

Ол:

— Бизем ики — дийип, язмагыны довам этдирди.

Мен онуң гелшиксиз бир зат этҗек боляныны дер-
рев аңшырдым.

Онянча Дмитрий Константинович:

— Ханы, ики йүз манат бер, — дийди.

Мен оңа пул узатдым. Соңра: «инди нәдеркә?»
дийип, середип дурдум. Бирселлемден Дмитрий Кон-
стантиновичиң өзи-де гапҗыгындан ики йүз манат чы-
карып, дөрт йүз манады маңа узатды:

— Шол гоюндан бизе, дүшйәни шу дөрт йүз манат.
Булары шахыра бер...

Инди мениң сачларым дим-дик болды.

Эгер шейле эдәйсек бизиң шахыры масгара эдйән-
дигимизи, бейле зады түркмениң сыгдырып билмейән-
дигини Дмитрий Константиновиче дүшүндирмек маңа
кын дүшди. Эмма мен оны ынандырдым.

Шахыр:

— Сизиң гүррүңиңиз нәме? — дийип, бир зат аңан
ялы болуп менден сорады.

Мен оңа:

— Дмитрий Константинович саңа уллакан миннет-
дарлык билдирйәр, эден хызматың үчин саг болсун дий-
йәр — дийдим.

— Маңа саг болсун герек дәл. Мени ятлап геле-
ни үчин онуң өзи саг болсун — дийип, шахыр бегенч
билен айтды.

Ёлда Дмитрий Константинович маңа шейле дийди:
— Шахыр өрән бейик гөвүнли адам экен. Бу адам,

онуң машгаласы, обадашлары хич вагт мениң ядымдан
чыкмаз. Гөр, нәхили мәхрибан адамлар! Обадашлары-
ның шахыра болан сөйгүсини дийсене! Аз гезйәнлигим-
денми-нәмемикә, мен бейле зада, шахыра болан шейле
улы сөйгә хич хачан душ гелмәндим...

Шахырың аялы өлди. Машгаланың агыр болашлы-
гы үчин, өзүниң-де мыдама чагырылып экидилйәнлиги
үчин (ил ичинде боляныгы үчин) өйде аял болмаса
болҗак дәлди. Шол зерарлы-да ол бир йыл гечендеи
соң тәзеден өйленди. Ол бир гезек Ашгабада геленде
маңа:

— Беки, мен өйлендим. Йөрите барып, тәзе гелне-
җени гутлап гайт — дийди. Эгер шу якынларда барсаң
говы болжарды. Гумда мениң бир достум бар, оңа Непес
Гарахан диййәрлер. Олам шу голайда барҗак. Мен
сени онуң билен таныштырайын.

— Ол ким болмалы?

— Ашгабат-Москва атлы йөришине гатнашан. Өзи-
-де дийсең дегишген адам. Бир гиже онуң билен гүр-
рүңдеш болсаң, йүрегиң мыдама Непес Гарахана күй-
сәр дурар.

Мен шахырың беллән вагты онуңка бардым. Өе ги-
рип, яңы чилим отланымам шолды, шахырың огулҗы-
гы ылгап гелип:

— Дәде, Непес ага гелди — дийип хабар берди.

Шахыр ылгап дашарык чыкды. Шу вагтың өзүнде-
-де бир гуҗак одун гөтерип, тәзе гелнеҗемиз ичерик
гирди. Пеҗиң күлүни арассалап, от салып башлады.

Огулҗан кырка голайлаң, орта бойлы, өрән гөрме-
гей аял экен. Онуң пеҗе от якышы, чәйнек-кәселери
ювуп арассалайшы, әхли херекетлери гөвнеҗай ве
якымлыды.

Чекгеси чапык, келте бойлы, депип дыкылан ялы
семиз аяклы, гарпыз бир адам пекги ялы тогаланып
ичерик гирди. Онуң ялдыравук гаплы маузери аякла-
рының арасында ере дегип диен ялы салланып дурды.
Ол Непес Гарахан дийилйән адамды.

Непес Гарахан гөрүшүп, саглык-саламатлык сора-
шып, төре гечип отурды. Шахыр онуң билен дегишйәр-
ди. эййәмден шорта сөзлер билен «кесеклешип» баш-
лапдылар.

Мен шу ерде улуларың гөдек оюнларының шаяды
болдум.

Непес Гарахан пежиң янында чәйнек-кәсе билен мешгулланып отуран Огулҗаны уллакан, ала гөзлери билен сынлап чыкандан соң:

— Шахыр, хелей дийип аланың шу отуранмайт? — дийди.

— Онун сесинде дегишме, оюн әхеңи ёкды. Мунуң дине ойнун башлангыҗыдыгыны билйән шахыр дерледн. Огулҗан бозар өйдүп горкуп, өзүни йитирер дереҗә гелип етди. Мен хем агыр ягдайда галдым.

Непес Гарахан өңки әхеңинде довам этди:

— Әй, хелей дийип алып йөрениңи гөрсеңизләң!! Әллери кесеви ялы, йүзи репиде ялы, бөлүп отурышыны-задыны гөрсеңиз-ле, эдил арвахың бар-да... Шахыр, өйленҗек болсаң, оңлурагыны алсаң болмаярмы?

Мен ашаклык билен Огулҗаның йүзүне серетдим. Онда хич хили үйтгешиклик, гахар-газап аламатларыны гөрмәним үчин йүрегим арам тапды. Ол өңкүси ялы өз иши билен башагайды.

Шахыр вели гара дере батыпды. Ол нәме дийҗегини билмән:

— Сениң хелейиңден-ә кем дәлдир бизиң Огулҗан! — дийди.

Шахырың агыр ягдая дүшенине мениң гүлким тутды. Себәби мен әййәм, Огулҗаның бозмаҗагына гөз етирипдим.

Непес Гарахан бир салым отурды-да, чалаҗа йылгырды:

— Шахыр!

— Хә? — диенде Дурды Гылыҗың сеси гырылҗык чыкды.

Непес Гарахан довам этди:

— Шахыр, түвелеме, гөз дегмесин. Огулҗан тапдыргысыз аял экен. Ол сынагдан әр ялы гечди. Агзыбир яшаң. Багтлы болуң.

Шахырың йүзи ачылды. Ол каддыны дикледи.

Улуларың гөдек оюнларының соңы шейле говы гутарды.

СССР Языҗыларының өңде барян топарының орденлер ве медаллар билен сылагланмагы совет эдебиятының эгирт улы әдимлер билен өңе гитмегине уллакан голтгы берди. Шол өңде барян языҗыларың арасында Ата Салых «Зәхмет Гызыл Байдак» ордени билен, Дурды Гылыч хем «Хормат Нышаны» ордени билен сылагландылар. Мен орденли ики халк шахырымызы гутлап кичиҗик бир гошгы яздым. Ол «Совет Түркменистаны» газетинде чап эдилди. Шахырлар орденлерини Москва гидип алып гелдилер. Шундан соңра болан бир отурышмада Дурды Гылыч маңа шейле дийди:

— Мен бейле дережә етерин дийип, пикир хем этмейәрдим. Бу карары эшиденимден соң, бирхили гөкден дүшен ялы болдум. Мен инди җанымы аяман ишләрин. Сен гошгыңда: «Көп берленден көпем талап эдилйәр» дийип говы белләпсиң. Мен галан өмрүми партияның айдың ёлуны васп этмәге багышларын...

Түркменистаның орденли халк шахыры Дурды Гылыч гелҗек несиллер үчин бахасына етип болмаҗак аҗайып гошгулар галдырып, 1950-нҗи йылың 14-нҗи декабрында дүвнүкме кеселинден өлди. Онуң Ашыр диен оглы ЛКСМТ Тагта райкомында, Аман диен оглы ЛКСМТ Меркези комитетинде ишлейәр. Аразтәч диен гызы Тагта районының Ленин адындакы колхозының башлыгының медениет барадакы орунбасарыдыр. Онуң бейлеки чагалары-да ёкары ве орта билим алып, дегерли ерлерде ишлейәрлер.

БЕЙИК СЕНЕТКӘР

Чувал багшы, Алили багшы диен атлар билен күлли Хорезмине (дине Хорезмиң хем дәл) мешхур болан Магтымгулы Гарлыеви мен илкинҗи гезек Дашховуз базарында гөрдүм. Совук гыш гүнүди. Көне шәхериң ортасыны бөлүп гечйән даш дүшелен көче илерлигине ве гайралыгына барян базарчылардан долуды.

Гечи сакгал, инче мурт, инче йүзли, инче бурунлы, орта бойлы, ясы телпек бу адам шол даш көчеден батлы йөрәп, базара тарап барярды. Янында гыҗакчысы Сапар Беки оглы ве ене-де бирнәче адам барды. Гургун гейнүвли, бармаклары инчеден гелен узын, сакгал-мурты оңат беҗерилен, херекетлери нәзик адама гөзүм дүшенден мениң келләмде: «бу дайхан-а дәл» диен пикир дөреди. Биз оңа үнс бермән, дениңден гечибермекчи болдук. Эмма вели, көчеден сув ялы акып барян адамлар:

— А-на, Алили багшы баряр...

— Бе-е, ол барян Чувал багшы ялы-ла... — дийшип, агызларыны ачышып, оңа тарап серетдилер.

Шу сөзлер гулагыма иленден мен эдил гүндизиң гүнортаны Ай гөрен ялы бир ягдая душдум-де, сакга дуруп, ызыма өврүлдим. Бир гөрсем адамлар оны саклапдырлар. Дашына өврүлишипдирлер. Ол адамлар билен етишибилдигинден гөрүшйәрди. Саглык-аманлык сорашярды. Онуң гепи-сөзи-де мылайымды, йылгырышы-да. Мен бу үйшмелениң голайына барып, ады арша чыкан бейик сенеткәри сынлап башладым. Шейле адамы гөрмек, оны шулар ялы голайдан сынламак багтына етеним үчин мен өзүми еди гат асманың ёкарсына гөтерилен ялы дуйярдым.

Хорезминде әгирт улы багшылар яшап гечипдирлер. Назар бага, Гурбан човдур, Пәлван хоҗа, Өре шых (Өре шых ол гүнлер дириди). Оларың хеммеси-де айдым айданларында бири-бирине меңземейәрдилер. Херсиниң өз айдыш усулы, говы гөрйән айдымлары ве дессанлары барды. Меселем, халк Нежеп оглан дессаныны эшитмек иселесе, Өре шыхы нirede-де болса тапып, тоя гетирмеги обаның агызлы адамларындан бирине табшырып, ёла салардылар. Багшының ызындан гиден адам оны хөкман тапып геләймелиди. Бу — язылмадык кануныды. Эгер-де халк Гөроглының шахаларындан бирини диңлемек иселесе, онда Назар баганы агтарардылар. Тапып, тоя гетирердилер.

Чувал багшы хас белентде дурярды. Оны тапмак, белленен гүни тоя гетирмек аңсат дәлди. Чүнки онуң ислеги башга багшылара гаранда хас көпди, мыдама чакылыклыды. Онуң билмейән айдымы, билмейән дессаны ёкды. Айдым айдыш усулы-да, бейлеки багшыларыңкыдан дүйбүнден үйтгешикди. Буларың үстесине-де онуң шорта сөзлүлигини гошсаң, онда онуң тапылгысыз адамдыгына ынанмак аңсатдыр. Себәби әҗайып айдымларың, рух гөтериҗи дессанларың арасында орта атылян шорта сөзлери халк өрән халаярды.

Өре шыхың айдымыны диңләниңде онуң сазындан, хеңинден лезет алмак болярды. Онуң айдымларының сөзүне дүшүнмек өрән кынды. Ол айдып отырка сөзлери я-да сөзлериң соңкы ярымыны ювудярды. Назар багшы-да шейлерәкдир. Ол айдым айданда җук-җукы хас кән пейдаланарды ве айдымың сөзлери шол җук-җукларың арасына гарышып, йитип гидйәрди. Магтымгулы Гарлыев бу барада әлъетмез белентликде дурярды. Ол айдымың, дессаның хер бир сөзүни төверегини гаплап отуран агыр мәрекәниң иң ызындакылара-да долы етер ялы эдип, айыл-сайыл айдарды. Ол гызып уграндан соң айдымың хер бир сөзүни элине алып, мәрекәниң үстүне кесек оклан ялы оклар отурарды. Онуң эли-де өрән чеперди. Җук-җукы-да еринде герегиче барды. Шу затларың хеммесини бир ере җемлесең, Магтымгулы Гарлыевиң айдым айдыш сенединиң нәхили дереҗеде белент боланлыгыны гөз өңүне гетирмек аңсатдыр.

Диңлейҗини тапмак, диңлейҗиниң рухы дүнйәсине долы гөз етирмек, бүтин бир гиҗеләп ол үнси элиңде пугта сакламак — багшы үчин өрән улы везипедир, агыр ишдир, кын ишдир. Шуны оңарып билмедик багшының төверегинде диңлейҗи галмаз, турар-турар өтәгидерлер.

Бир гелеңи үчин мен бир зады белләп гечмек ислейәрин. Ылайта-да Хорезминде багшылык кәри өрән агыр кәрдир. Хер кишиниң гүйҗи чатар ялы кәр дәлдир. Себәби ол вагтларда-да, хәзир-де улы тойлар шейле тутулярды. Илки билен генеш тойы эдилйәр. Бу тоя обаның яшулулары үйшйәрлер. Олар улы тоюң тутулҗак гүнүни, кимлериң мыхман алмалыдыкларыны беллейәрлер. Пәлванлара, чапыксуварлара тутулмалы байракларың мукдарыны беллейәрлер. Генеш тоюң эсасы максады хайсы багшыны чагырмагы аныкламакдыр. Багшының ызындан кимиң иберилмелидигини беллемекдир. Багшының ызындан гитмели адам ил өңүнде улы иши бойнуна аляндыгына дүшүнйән адам болмалыдыр. Чүнки улы тоюң гүни белленен соң, оны үйтгетмеклик мүмкин дәл. Багшы хем шоңа хөкман геләймели.

Багшы улы тойдан бир гүн өңинчә той җайына гелмели. Шол агшам обаның «мен» диен адамлары хем бу ере йыгнанярлар. Багшы шол гүн гиҗе сагат ика-үче ченли айдым айтмалы. Агшам сагат еди секизлерден башлап, хич хили аракесмесиз гиҗе сагат үче ченли айдым айтмак үчин нәче гүйч герек. Эртеси, ягны той гүни ирден башлап, ене-де гүнортана ченли айтмалы. Соңра гөреш, ат чапышыгы башланяр. Соңра узак обалардан гелен мыхманлары оба адамлары пайлашып алып гидйәрлер. Багшыны-да яның адамлары

билен бири мыхманчылыга әкидйәр. Мыхманлар, шол сагда багшы-да гүн батыберен вагтлары той жайына гелмели. Багшының эсасан айтмалы вагты шу гиже-дир. Ол агшам сагат едиде айдыма башлар. Үч-дөрт сагат айдар. Ондан соң яшулулардан бириси мәрекә йүзленер:

— Миллет, багшы инди дессана башлаберсе нәхили боларка?

— Бәлар?

— Болар? — дийшип, мәреке яшулының теклибини голдар. Онсоң илиң маслахатына гөрә, багшының өзүниң ислегине гөрә, (Бу ерде багшының ислеги эсасы ер тутяр, себәби онуң үрч эдип айдян дессанлары болар), багшы дессана башлаяр. Илиң гөвнүне етмек үчин, ил ичинде абрайыны ве ислегини артдырмак үчин багшы элинде, дилинде, гүйжүнде барыны эдер. Гиже ярым болуберенде багшы түйдүк ялы болар. Онуң билен бир сукум болуп, эгремчеден гечәер ялы дережә барып етер. Боюнларының өңденем сых-сых дамарлары ики эссе ёгнар. Реңки агарар. Дутарың ве гыжагың йүпек киришлери демир сим ялы дартылар. Эмма бу тәрлерын-да, багшының-да гелип етен ахыркы дережеси дәлдир. Олар барха беленде галмалыдыр, гүйжемелидир. Дессан Гүн догуп башлан вагтлары тамам болар. Багшы бошан мешик ялы бир тарапа гышарып, тирсегини ере берер. Шейле ягдайы илкинжи гезек гөренинде өз янындан: «Багшы-ха инди он гүнләп дагы ериндеи галып билмез» диен нетижә гелйәрсиң. Эмма шол багшы эртеси ене бир тойда айдып отурандыр.

Эндик бейик зат болар экен.

...Бейик сенеткәриң айдымыны онуң эдил алкымында отурып диңлемек маңа 1933-нжи йылың гыш айларының биринде миессер болды.

Шол йыл Йыланлы райисполкомының жогапкәр секретары болуп ишлейән Режеп Бабаев икимиз, Йыланлы посёлогындакы чагалар бағының мүдири Марфуга Мухина диен аялың бир отагында яшаярдык. Бу аял түркмениң урп-адатларына улы хормат гойян татар аялыды. Шонуң үчин-де ол бизе мыдама көмек этмәге мейиллиди.

Бир гүн Режеп Бабаев:

— Шу голайлара Аллыли багшы гелипдир. Шоны

чагырып айтдырайсак, Мухина апа нәхили гөрерка? — дийип, маңа маслахат салды.

Бу хабар гулагына етен Мухина апа кинели сөзледи:

— Нәме үчин чекинйәңиз? Бейтмек билен сиз мениң гөвнүме дегйәрсиңиз. Өз отагыңыз кичи болар. Шонуң үчин-де мен улы жайы бошадайын. Халы, кече дүшәйин. Багшыны шонда айтдырың.

Мухина апа татар кухнясының уссадыды. Эмма ол палавы-да чеденаша әкделик билен биширерди.

Шол гүнүң эртеси Магтымгулы Гарлыев гелди. Отурышмамыза чагырылан еди-секиз адам хем вагтында гелдилер. Бәш-он адам болуп, кичижик бир жайың ичинде багшы диңлемек говы боляр экен. Тойларда адам көп болир, вагырды көп боляр. Шонуң үчин багшының айдымындан долы манысында лезет алмак кын боляр.

Бу ере гелен бизиң танышларымыз, достларымыз тоя гелмәндирлер. Олар айдым-сазың, Магтымгулы Гарлыевиң есириндлер. Багшы-да муны билйәрди. Эгер шейле диймек мүмкин болса: булар сайлантгы диңлейжилерди. Багша гереги-де шуды.

Мен ене-де Магтымгулы Гарлыевиң узын, инче бармакларыны сынладым. Эмма бу бармакларын жадысының нәмеден ыбаратдыгына акыл етирип билмейәрдим. Ол хәзир шол бармаклар билен кичижик чын кәсәни тутуп, гөк чай ичйәрди. Мениң гөвнүме болмаса ол бармакларың дегйән кәсесинден-де ажайып, мелул эдижи овазлар чыкыбержек ялыды. Онуң ичйән гөк чайы-да эдил лөдере ялыды. Чай чәйнегиң жүрүнингинден акман, дамжа-дамжа болуп, дамяна мензейәрди. Мен болсам Магтымгулы Гарлыеви биринжи гезек диңлежегим үчин өзүми толгуиман саклап билмейәрдим. Мениң йүрегим сөйгүлиси билен душушыга ховлугяның йүреги ялы гүрсүлдейәрди. Мен онуң хич бир херекетини сындырман сынлаярдым. Багшы болса төверегинде отуранлара, гыжакчысы Сапар Беки оглуна дегйәрди. Онуң сөзлери шейле бир йитиди велин, биз ызыны кесмән гүлйәрдик.

Багшы чайдан кейпини көкледи. Гыжак, дутар эле алынды. Мәммет Шириев диен бир ёлдашымыз Магтымгулы үчин демленен бир чәйнек чайы алып, онуң янына гечди. Чәйнегиң үстүни Мухина апаның түйлек полотенцасы билен япды.

Дутар билен гыжак чалажа оваз эдип башладылар. Олары бири-бирине дүзйәнчәлер бирнәче вагт гечди.

Эмай билен, ховлукман, кә үсгүринип, кәте маңлайының дерини сүпүрип, Магтымгулы Гарлыев мухаммесе башлады. Гыжагың, дутарың, Магтымгулының күмшүң сеси ялы арасса сесиниң овазлары гошулып чыкып башлады. Жайың ичине салкынжак бахар шемалы аралашан ялы болды. Отуранларың рухы гөтерилди, сүңңи еңледи, гөзлери учганаклап гитди. Оларың йүзлери ачылды. Ол йүзлерде болса шейле маны барды: «Шу сагатлар бизиң өмрүмизиң иң ажайып сагатларының биридир...»

Хер айдымы айдып гутаран бадына, Мәммет Шириев ики ювдум чайлы кәсәни Магтымгулының элине берйәрди. Багшы чайы шол гызгынлыгына овуртлаянча Сапар Бекиев тәзе ёла башлаярды. Магтымгулы бошадан кәсесини чалтлык билен ерде гоюп, Сапары ковалаярды. Сәхел вагтың ичинде инициативаны өз элине алярды ве инди Сапар оны ковалаярды. Магтымгулының уссатлыгының айратын бир белләп гечмели тарапы, ол кәбир багшылар ялы дутар билен гыжагың сеси гошулан бадына айдыма гыгырыбермезди. Айдымың ики-үч өврүмини леззет алмак билен чаларды. Шейдип диңлейжилере-де леззет берерди. Оларың әхли үнсүни шу айдылжак айдыма чекерди.

Багшы барха гызярды. Хер үч-дөрт айдымдан соң дутарыны ерде гоюп, гушагыны чекйәрди. Тәзеден зәхер ялы ики ювдум гөк чайы башына чекип, Сапар гыжакчының үстүне хүжүме гечйәрди. Кичижик отагың ичинде түркмениң иң ажайып, иң белент, иң гүйчли айдымлары яңланып башлаярды.

«Йигитлик чагының» сазы гамлы башланяр. Сөзлери сазынданам гамлы. Бир вагтлар гарралмалыдыр диен пикир шол вагтлар келләмизе-де гелмейән биз, айдымың манысына дәл-де, онуң уссатлык билен ерине етирилишине үнс берйәрдик. Эмма бизиң ики-үч саны яшулы мыхманымызың халы перишанды. Олар хырчларыны дишләп, башларыны яйкардылар.

Бахар ели урды өмрүм гүлүне,
Дөшүм ачып чыксам гышың елине,
Огрың-догрың баксам гыза, гелине,
Шонда гелмезмикәң йигитлик чагы...

диен сөзлери Магтымгулы Гарлыев шол гаррыларың үстүне оклаян ялыды. Оларың болса гөзлери немленипди. Режеп Бабаев, Мәммет Шириев дагымызың болса бу сөзлер бир гулагымыздан гирип, бейлеки гулагымыздан чыкярды. Биз уссатдан гөзүмизи айрып билмейәрдик.

Киришлер чекилйәрди. Гушак хем чекилйәрди. Ажы чай овуртланярды. Белент айдымлар кервенсарая дүшүп гечен агыр кервен ялы болуп, бу жайың ичинде яңланып, онуң гапысындан, айналарындан чыкып гидйәрдилер. Ыланлының парахат, совук көчелериниң депесинде гуш болуп учярдылар.

Сапар Бекиев «Гүммүрленди» хенине башлан бадына багшы ыкжамланды. Гушагыны чекип данды. Чай овуртлады.

Магтымгулы Гарлыевиң гулагыңы дешип барян, йити, якымлы сеси, гыжагың күмүш сеси, дутарың ер сарсдырып барян гүңлеч сеси гошулды. Биз акыла сыгмаян бир белент гүйжүң эмри билен сөвеш мейданына пейда болана дөндүк.

Ат деминден Гүв тутулар
Даглар гүмүр-гүммүрленди.

Голайда бәш-он топ бизе гарадылып атылып башлан ялы бир ягдай дөреди. Биз өзүмизи белли бир дережеде саклап билмейәрдик. Айдым гүйжесе биз хем галкынярдык, песелсе-де, басганчакдан бир диш ашак дүшене дөнйәрдик.

Багшының эгниндәки гызылымтал хыва донуның ягырнысы гап-гара болды. Көйнеги өл-сувды. «Биби», «Ак мая герек», «Эй дал», «Нәзли байрам» айдымлары айдылды. Магтымгулы шу айдымлары айдып отырка, долы манысында жадыгөе өврүлипди. Ол өзүниң мейлине гөрә, бир чәйнек чай ичим салымда бизи отдан алып, сува салярды, чыкарып, ене ода атып билйәрди.

Сагат гиже үче голайлаберенде, багшы бир айдымы гутарып, долы бир кәсе чай ичди. Маңлайының, йүзүниң дерлерини сүпүришдирди. Үсгүринди. Ясы телпегини чыкарып, гапдалына атды. Мен бу арада бир заты сынладым: Сапар гыжакчы бу гезек алып гачмады. Ол өзи билен мешгулланып отуран багша умыт билен, гуванч билен, ынам билен чалажа йылгырып середйәрди ве буйруга гарашян ялыды. Багшы ене бир үсгүринип, кирши чекиле-чекиле үзүлере гелен дута-

рыны тәзеден чекип уграды. Хениз онуң хайсы айдыма башлажагыны аныкламадык Сапар хем гыжагың тарларыны чекип, дутарың тарларының дережесине етирмек билен мешгулды. Догры, ол багшының йүрегине дүвен айдымыны сызярды. Эмма өзи шол хеңе башлабермәге милт эдип билмейәрди.

Багшы хас ыкжамланды-да «Бал Саяда» тутды. Гыжагың хайсы тарапа баш уржагыны билмән, бир ере жемленип дуран гүйжүниң өңүндәки бөвет йыкылды. Эййәмлен жайың ичи ал-элван гүлли мейдана өврүлди. Жайың диварларының йүзи кино гөркезилйән ак мата дәнүп, онуң йүзүнде кенизлери билен баг сейлине чыкан Саятхан пейда болды. Биз хәзир түркмен айдым сунгатының иң белент депесине чыкыпдык. Магтымгулы Гарлыев бизи — бәш-он диңлейжини — шу белент депеде гөни секиз минутлап саклады.

Бу айдымы Магтымгулының ерине етиришине мен хич хили баха берип болжак дәл. Муңа баха бермеги башармак үчин саз сунгатының академиги болмак герек. Йөне мен бир зады долы айдып билжек: шу гижеден соң мен он гүнләп дагы өңки чыгрыма гирип билмедим.

Шу ерде, ери гелени үчин, ядыма дүшени үчин бир зады айдып гечесим гелйәр. 1938-нжи йылда, Ашгабат шәхеринде чепер хөвесженлериң улы байрамчылыгы болды. Ол байрамчылыга Түркменистан республикасының айдыжы багшылары, сазандалары гатнашдылар. Москвадан векиллер гелдилер.

Багшыларың концерти ирден, Түркмен дөвлет драма театрында башланды. Гүнортана голай Магтымгулы Гарлыеве нобат етди. Мен залда, москвалы композитор Шехтериң янында отырдым. (Мен онуң адыны-да атасының адыны-да унудыпдырын). Композитор төверек дашына серетмән, башга хич бир зада үнс бермән, бүтин дуркы билен гулага өврүлип диңлейәрди. Магтымгулы бәш-алты айдым айтды. Композитор бу айдымларың хеммесини отуран отургыжына чүйленен ялы болуп, зордан демини алып диңледи. «Бал Саяды» эшидип болнандан соң, залың ичини гөчүрәйжек болян элчарпышмаларың арасында Шехтер:

— Бу бейик! Бу ерән бейик! Хенизе ченли гөрүлмедик уссатлык!... — дийип, өз-өзи билен гүрлешди.

Мен Шехтериң бу сөзлерини хут өз гулагым билен эшитдим.

Инди өңки гүррүңимизи довам эделиң.

Мухина апаның жайындакы отурышмадан соң, мен Магтымгулы Гарлыев билен йыгы-йыгыдан душушып башладым. Биз онуң билен достлук дережесине ченли барып етдик. Мен шол йылларда улы шахырлара өйкүнип, гошгы язып башлапдым. Магтымгулы Гарлыев мундан хабарлыды. Соңра болан душушыкларың биринде ол маңа:

— Беки, шахырчылык эдйәниңиң дийип гулагыма дегйәр. Гыз-гелинлер хакында язан гошгың болса айдып бер. Маңа өврет. Мен айдым эдип айдайын — дийди.

— Багшы ага, хөкман гыз-гелин хакында болмалымы? Башгарак боланда болмаярмы? — дийип, мен оңа йүзлендим.

Магтымгулы ага:

— Вах, оларсыз айдым-саз болярмы, нәме! — дийип гүлди.

Мениң оңа окап берен гошгымың екеже куплети ядымда галыпдыр:

Социализм элерменн гызларың,
Саны өсйән Ватанымызда бизлериң.
Шахыр башың жемләп нәче сөзлериң,
Тарыпыны этди колхозчы гызың.

Магтымгулы Гарлыев «Колхозчы гызың» диен айдымы бирнәче йыллап үрч эдип айтды.

Бейик сенеткәриң той томашаларда абрайыны гөтерйән ене бир зат онуң шорта сөзлеридир. Ол муңа гаты өкдеди. Бир ерде бирини сөзде басан болса, башга бир ерде ол барада хезил эдип гүррүң берерди. Өзи сөзде басылан болса, оны-да болшы ялы эдип айдып берерди. Еңлиши-де онуң абрайына шикес етирмезди. Гайтам диңлейжилериң өңүнде онуң абрайыны гөтерерди.

Бир гүн отурышмада ол шейле гүррүң берди:

— Бир гезек Тагта районының Хожакүммет обасында айдым айдып отырдым. Мәреке кәнди. Адамларың бир четинде бир яшулы газак адамсы гөзүни айырман мениң айдым айдышыма середйәрди. Бир саламдан онуң гөзлери немленип башлады. Ене бирки

айдым айдашымдан соң, якны яшулының гөзлериңден бөюр-бөюр яш дөкүлиберди. Бу болуш мени хас жошдурды. «Мениң айдымыма газак хем дүшүнйәр-ов! Дияп багшы болса-да, ол мениң айдымларымы говы гөрйәр-оп» дийип, өз яңымдан хондан бәрси болдум. Өңкүден бетер жошгун билен айдып башладым. Айдым гутарды. Мен якны яшулы газагың янына барып саламлашдым. Онсоң оңа:

— Мениң айдымларымы халадың өйдйән, яшулы? Тә гутаринчам гөзяш эдип диңледиң — дийип йүзлендим.

Яшулы газак сыпайчылыгы элден бермән:

— Хава, хава, багшы. Халадым. Говы айтдың — дийди.

Сонра болса:

— Өтен йыл мениң бир овлагым гуя гечып өлди. Сениң чекирейшини эшиденимде, гечи сакгалыны гөремде, шол овлагым ядыма дүшүп, әжизледим-де, гөз яшымы саклап билмедим — дийип маңа дүшүндирди.

Бир отурышмада шейле ажайып дегишмелериң йигрими-отузысыны Магтымгулы аганың агзындан эшитмек болярды. Бу гүррүңлер ятдан чыкмазды.

Бейик сенеткәр барада ил ичинде онуң өзи дирикә ажайып роваятлар дөрәпди.

Маңа бир обадашым шейле гүррүң берди:

— Бир гүн мен базара гитдим. Базарың четинде радио айдым айдярды. Бирден радио: «Яр гырмызы гейинпдир» диен халк айдымыны республиканың ат газанан багшысы Магтымгулы Гарлыев ерине етирйәр — дийип, ыглан этди. Мен бар зады хушумдан чыкардым. Тә Чувал багшы шол айдымы айдып гутарянча, эдил жадыланан ялы болуп, шол дуршума гозганман дурупдырын. Бирвагтлардан соң хушума гелдим. Гөрсем, үсти бугдай йүкли эшегим ёк. Эшегими ве бугдайымы ики сагат агтарып, зордан тапдым...

Мениң үчин Магтымгулы Гарлыевиң сырлы тараплары-да барды. Бу затлар барада оңа сораг бермәге мениң-де, башга ёлдашларың-да богнумыз ысмады. Бейик уссадың янында мыдама бизиң суссумыз песди.

Өзүңизе мәлим болшы ялы, түркмен халкының бейик шахыры Магтымгулы-Пырагының сөзлерине айдым айтмаян багшы ёкдур. Багшы улы болсун, кичи болсун, бейик болсун, пес болсун хөкман Пырагының сөзлерине дөредилен айдымлары айдяндыр. Эмма нәме үчиндир, Магтымгулы Гарлыевиң репертуарында Магтымгулы-Пырагының сөзлерине айдылян айдымларың екежесине-де душ гелмек болмаяр. Ол мунуң нәме үчиндигини айтман, бу сыры өзи билен әкитди.

1958-нжи йылың томсы болса герек. Биз Д. Халдурды Н. Помма дагымыз Дашховуз этрапларына дөредижилик командировкасына гитдик. Бир гүн көне шәхердәки базара айланып, мыхманханамыза доланып гелйәркәк, Шабадың демир көпрүсиниң үстүнде Магтымгулы Гарлыевиң гыжакчысы Сапар Беки оглуна душдук. Онуң элинде уллакан дүвүнчеги барды. Саглык-аманлык сорашанымыздан соң, Сапар Бекиев шейле дийди:

— Беки, яшулы шу тайда. Яшковың кеселханасында ятыр. Ягдайы өверлик дәл. Өзүңе мәлим болшы ялы, онуң билен шол сеңе-мене эдишелимиз бәри геплешемзок. Сен хәзир ёлдашларың билен онуң янына бар. Халыны сорашың. Маңа-да халыны сорап гайтмага ондан ругсат алып бериң. Егсам мениң гиже ятып, гүндиз отурып ынжалыгым ёк. Биринжиден-ә, мен өмрүмде шейле уссат, шейле белент багшы гөремок. Бейле багшы боландыр хем өйдемок. Икинжиден, хер хили болса-да мен кән йылларың довамында онуң билен биле ишледим. Гепиң гысгасы мен онуң билен ярашмак ислейәрин. Оны гаты гөресим гелди.

Д. Халдурды, Н. Помма үчимиз Сапары кеселхананың өңүнде отурдып, Анатолий Михайлович Яшковың янына бардык. А. М. Яшков Дашховуз этрапларында якасыны танадан докторды. Ол соң республиканың Саглыгы Саклайыш министрлигинде бөлүм начальниги болуп ишледи. А. М. Яшков бизи хорматлы гаршылады-да өңүртиледи:

— Сизиң кими сорамага гелениңизи билйәрин. Оны сорап гелйәнлериң хетди-хасабы ёк. Мен, догрусы, геленлери онуң палатасына гойбермейәрин. Онуң ягдайы агыр. Өзи-де бозуляр, гөреилерем. Йөне сиз Ашгабатдан геленңиз үчин мен сизи онуң янына элтейин.

Биз палата гирдик. Догрусы, геленимизе пушман этдик. Себәби биз кроваты долдурып ятан бейик адамы гөржекдик. Эмма кровадың үстүнде ятан, дабарасы даг ашан бейик сенеткәр Магтымгулы Гарлыеве

менземейәрди-де, уклап ятан, үсти простынлы үч яшлы чага мензейәрди. Онуң бedенинде дери билен сүңкден башга галан зат ёкды. Шол ажайып, жадылы сүңкмаклары хәзирки болшуны гөренимде мен өзүми саклап билмедим.

Онуң акылы-хушы ериндеди. Пикири айдыңды.

Саглык-аманлык сорашандан соң:

— Беки, бу янындакы ёлдашларың ким? — дийип, Магтымгулы ага сорады.

Мен Д. Халдурды билен Н. Помма барада оңа гысгача гүррүң бердим.

— *Билйәрин*, *билйәрин*... Мен языжы-шахырларымызың хеммесиниң атларыны билйәрин. Берекелла, берекелла, гайрат эдиң, инерлерим.

Ол бирсалым бөврүни диңләп ятды-да:

— Хич вагт башыңыз яссыга етмесин — дийип, улудан демини алды.

Көшешдик. Гүрлешип башладык. Сапарлы гүррүңе етмәнкәк ондан:

— Герек-яраг задың бармы, яшулы? — дийип сорадык.

— Ёк, саг болуң, инерлерим. Саг болуң — дийип, Магтымгулы ага гамлы айтды: — Маңа хич зат герек дәл. Йөне өе иберселер говы боларды. Өе барып, чагаларың арасында бәш-он гүн ятсам туруп гидибержек ялы болуп дурун. Белкем, Яшков билен гүрлешип гөрерсиңиз...

Гөвни үчин биз оңа вада бердик. Соңра Сапар Бекиевиң хайышыны мен оңа мәлим этдим. Халдурды билен Помма-да өрән усуллык билен мениң сөзүме арка дурдулар. Бейик адам бу хайышың өңүнде дуруп билмеди:

— Мениң өзүминем оны гаты гөресим гелди — диенде, онуң сеси титирәп гитди.

Бу душушыкдан азажык вагт геченден соң Ашгабада, Магтымгулы аганың өлди хабары гелди.

Бейик сенеткәр өзи билен ажайып айдымлары, диңледигиңче диңләсиң гелйән дессанлары, түкенйксиз шорта сөзлери, акыла сыгмажак саз уссатлыгыны алып гитди. Эмма ол өзүниң бир гезегем болса диңләп гөрен адамларың хеммесиниң йүрегинде гайталанмагы мүмкин дәл образыны-да ерлешдирип гитди.

Мен «Чувал багшы» ады билен хекая язып, онуң шовхунлы өмрүниң кичижик бир эпизодыны тесвир этдим.

Республиканың ат газанан артисти Магтымгулы Гарлыев бизиң йүреклеримизде мыдама яшар.

РЕХМЕТ СЕЙИДОВ

Ажайып дөредижилер өлмейәрлер, мыдама адамларың йүрегинде яшаярлар.

Рехмет Сейидов хем шейле адамларың бири болды. Онуң өленине эп-эсли вагт гечен-де болса, ол хениз хем бизиң билен яшап, дурмушда дең әдим уруп гелйәр. Диймек, онуң дөредип гиден эсерлери бизиң шу гүнки гөрешимизде бизе рух берйәр. Өңде дурян бөветлери бөвсүп гечмәге көмек эдйәр.

Эдебиятың көп реңкли, гең-энайы, шунуң билен бирликде ховгалы жайының гапысыны биз Рехмет Сейидов билен биле ачдык, бу ажайып жайың ичине бир әдим уруп гирдик. Гиренимизден соң херимиз өз еримизи эсләп, элимизи чермап зәхмет чекип уградык.

...Түркменистан Языжылар союзының Энгельс ве Гоголь көчелериниң бурчундакы жайында Халлы Шахбердиев эдебията яңы гелип гирен яшлар билен кружок гечйәрди. Ол Амандурды Аламышовың:

Жүлгели гара дагълар
Булут бүрәп башыны.
Гадым эййәмден галан
Билип болмаз яшыны.

диен сетирлериниң жошгун билен окап беренде, Рехмет икимиз агзымызы ачып диңләрдик. Көчә чыкып чилим отланымызда болса:

— Бизем шейле затлар дөредип билермикәк... — дийип арзув эдердик.

Арзувсыз яшап болмаяныны биз эййәм дүшүнйәрдик.

Улы хем пәхимли шахыр Рехмет Сейидов дири болан болса, шу гүн өзүниң алтмыш яшыны дабара билен белләрди. Биз онуң мейлисинде отурып:

— Саңа ене-де алтмыш яш арзув эдйәрис! — дийип, оны гутлардык. Сүңклек, гужурлы Рехмеди багрымыза басардык.

Оны дирилигинде алтмыш яшының долмагы билен гутламак бизе миессер болмады. Ажайып адам, түркмениң әгирт шахыры Рехмет Сейидов узага чекен агыр кеселден соң, 1955-нжи йылда өзүниң хем талантының гүллэп өсйән дөврүнде дүнйәден өтди.

Онуң мәхрибан достлары бу хакыкат билен өвренишип билмән гелйәрлер. Неширята барсаң-да, редакциялара барсаң-да хенизем Рехмет Сейидов әйнегини гүне я-да электрик ышыгына ялдырадып, гүлүмжирәп өңүнден чыкайжак ялы болуп дур.

Диңе ягшы адамлар, диңе дүйпли дөредижилер адамларың пикирине шейле чуң орнашярлар.

Оңат хем улы шахыр, языжы болмак үчин илки билен, оңат, пәк йүрекли адам болмак герекдир. Рехмет Сейидов шейле адамды.

Дурмуш, мыдама болшы ялы, ол йылларда хем чылшырымлыды. Адамың башындан хер хили сагатлар ве гүнлер гечйәрди. Эмма мен Рехмет Сейидовың рухдан дүшенине, башыны ашак салып гамлананыңа хич вагт душ гелмедим. Ол хемме задың, хемме ваканың, хемме ягдайың диңе ягшылык тарапыны гөрйәрди я-да шоны гөрмәге чалышярды.

Улы шахыр өзүниң шахсы дурмушында эдил чага ялыды. Мыдама бегенйәрди, мыдама гүлйәрди. Хич бир сагады дегишмесиз гечмейәрди.

...Бир агшам Рехмет Сейидов, Кемал Ишанов үчүмиз 1-нжи Май көчеси билен гүнбатара тарап барярдык. 2-нжи колхоз базарының деңине етенимизде, Рехмет бирден сакланды-да:

— Ине, адамлар, шу ере пугта үнс бериң! — дийип, гүлмәге башлады.

1-нжи Май билен шиндики Шаумян көчесиниң бурчы. Хич хили үйтгешик зат ёк. Шонуң үчин-де биз онуп гүлшүне гең галып, дүшүндирмегини сорадык. Рехмет өңки эхеңинде довам этди:

— Дүйн шу ерде өрән гызыклы бир вака болды. Терҗимечи Мухаммет Бердиеви-хә хеммәң танаянсыңыз?

— Хава, танаярыс.

— Танаян болсаңыз шейле: ол бир отурышмада маңа сибарит дийипдир. Онуң шейле диенини эшиден адамларың бириси маңа гелип айтды. Дүйн Мухаммет ичгили гелйәркә, шу ерде мениң өңүмден чыкды. Мен магазинден оглума оюнжак сапанча алып гелйәрдим.

Мен сапачаны оюнжак ок билен оклап җүбиме салыпдым. Мухаммеди гөрен бадыма:

— Сен маңа сибарит дийдиңми? — дийип, дегишмә салып гашымы чытып сорадым.

Ол бирхили болды. Эмма ялан сөзләп билмеди:

— Дийдим. Мен саңа сибарит дийдим, Рехмет...

— Ине, сибарит диен болсаң! — дийип, оюнжак сапачыны дөшүне дирәп, атып гойбердим. Бир гөрсем, Мухаммет ере йыкылып, реңкини ак там эдип ятыр. Оны хушуна гетирип, ёла салып гойбермек маңа аңсат дүшмеди...

Рехмедиң шейле оюнлары хер гүн диен ялы болуп дурарды. Оюнда еңерди, еңилйән вагтлары-да болярды. Эмма еңлени онуң бахасыны кемелтмезди.

...Мен «Совет Түркменистаны» газетиниң эдебият ве сунгат бөлүминиң мүдири болуп ишлейәрдим. 1946-нжы йылың ноябрь байрамчылыгына тайярлык гөрүлйән гүнлериди. Шол вагтки редакторымыз Шамырат Тәшлиев байрамчылык номерине бир очерк ве говы гошгы герек дийди. Мен Рехмет Сейидовың бир очерк тайярлап гояндыгыны, эмма гошгының хениз ёкдугыны айтдым. Гошгыны шу гүн я-да эртир тапмагы бойнума алдым.

Кабинетиме гелип отуранымам шолды, Рехмет Сейидов әйнегини ялдырадып, йылгырып гапыдан гирди.

— Рехмет, Октябрь байрамчылыгына багышланан гошгы герек. Өзи-де өрән тиз герек. Кимде барка? Кime йүзленсемкәм? — дийип сорадым.

—Мениң очеркими хачан берҗек?

— Байрамчылык номеринде.

— Мен Конституция барада бир гошгы гетирдим. Белки, шоны номере берерсиң? Октябрың бизе берен багты хакында...

— Бир номерде бир авторың ики задыны бермек болмаяр.

— Онда бир чыкалга бар.

— Айдып дур.

— Шу гошгыны чыкар. Очерки-де чыкар. Йөне гошгының ашагына өз голуңы гояй.

—?

— Хава, хава! Өз голуны гояй. Гошгы тизрәк ил ичине яйраса маңа бесдир... Икимизем бир союзың члени ахыры...

Ол өрән сахыды. Эгер шол вагт мен разы болан болсам бегенжекди. Шол гошгы оңа-Рехмет Сейидова өрән улы шөхрат гетирди.

Шейле ажайып, шейле мәхрибан, чага гөвүнли, әгирт улы шахырың дөредижилик ёлуны ызарласак, биз хер әдимде бегенчли фактлара душ гелйәрис.

Рехмет Сейидовың:

Жаным, теним,
Гөз рәшеним
Ватаным хем халкымдыр!
Хер бир заман
Гуйч аяман,
Оңа айдым дүзерин.
Гүн нура бай,
Гижелер Ай,
Дурмуш долы ялкымдыр,
Гүнде-гүнде
Багт ичинде
Мен гулачлап йүзерин...

диен сетирлери 1948-нжи йылда өзүниң жошгунлы талантының мөвч урян вагтында кагыз йүзүне гечди. Эмма ол бу сетирлериң манысыны Халлы Шахбердиевиң лекцияларының илкинжи сагадына гиренде йүрегинде беслэп гирипди.

Рехмет Сейидов сөзүң долы манысында халкларың достлук-доганлыгының жарчысы болды.

Саңа шөхрат болсун, бейик рус халкы,
Сең көмегиң бизи багтыяр этди.
Доганлык окашдың эл берип илки,
Сениң мәхриң халкы досты-яр этди.
Он алты доганың улусы сенсиң,
Ел башладың өңде енише сары.
Гулак салып, Гүндогардан эшдерсиң,
Сениң васпың эдйәр түркмен дутары.

«Кремлден совгат гелен китабым» диен гошгы шахырың иң гүйчли, иң говы гошгуларының биридир:

Сорасалар — арман бармы? — дийп сенде,
Диерин арман ёк, мен армандан сап,
Чүнки элимдедир мукаддес китап.

Бу сетирлери диңе бизиң хакыкатымызы жаны-тени билен сөййән шахыр язып билер.

Рехмет Сейидов халкың сөййән, халкың гөвнүнден турян, халка рух берйән әхли задың суратыны чекерди. Ол хер сетири билен адам йүрегиниң тарына какмагы башарярды, кичижик бир штрих билен тебигатың улы хадысаларыны гөркезмегиң хетдесинден гелип билйәрди. Онуң «Япжагаз» диен гошгусындакы шу сетирлере сын салып гөрүң:

Сен боюна гелдим, сув хениз чалды,
Сениң дуры сувуң суратым алды.
Гой, ол галсын ядыгәр болуп...

Шахыр гаты догры айдяр. Гошгы сөйүжилер япжагазларың дуры сувунда-да, гапыны ачып ичерик гирен шемалда-да, Амыдеряның гомларының арасында-да, Гарагумуң гериш-гериш байырларында-да синесин эдип ажайып шахыр Рехмет Сейидовы гөрйәр, онуң сесини эшидйәр. Бу шахырың өзүне дикен улы хейкелидир.

Рехмет Сейидовы Гарагум каналының гурлушыгы хасам жоша гетирди. Онуң шу темадан язан гошгулары түркмен совет поэзиясында улы бир вака болды дийсем мениң өте гечдигим болмаз. Шу циклден «Авчы, атма жерени!» диен гошгының шу сетирлерини тәзеден окап гөрелиң:

Авчы, атма жерени!
Онда улы арзув бар
Интизар ол, гөр оны,
Ол канала гарашяр.
Гөр, инжиги инчежик,
Сув дийип көп бермекден,
Махрум этжек сен ничик,
Оны канал гөрмекден?
Канал гумы бейик эдип,
Гечсин, чөли сувар сын!
Овлакларын ойнадып,
Жерен-де сува барсын.

Йүрекден гайнап чыкан бу сетирлердәки дуйгуларың, суратларың хетди-хасабы бармы?!

Рехмет Сейидов кичи лирики гошгуларың чын усады болуп етишипди. Шонуң үчин-де онуң гошгулары клубларың сахналарында яшларың йүрегинде янланып дурярды. Олар хениз хем янланяр.

Ол кичи гошгуларың үстүнде кән дөвүэп, улы поэзия эсерлерине гечди. Бу угурда аз ишләни үчин илкинжи поэмалар агыр язылды. Соңра шахырың «әли өвренишди». Эдил шу гүнки ялы ядымда: 1953-нжи йылда ол «Багтлылар» поэмасыны язып гутарды. Ол

поэманың илки диңлейжилериниң бириси мен болдум. Онат дынч алып гелен Рехмет гапдалында бир чәйнек гөк чайы гойды-да, жошгун билен окап уграды.

Эллерини херекетлендирип, гахрыманларының дурмушына чуңңур аралашып окамагы Рехмет говы башарярды. Бу поэмада шол гүнлерин колхозларының дурмушы, адамларың рухы байлыклары пәхим билен суратландырылыяр.

> Бир пикир хорласа Гүлнәры гаты,
> Эмма мүңләп пикир эдйәр шадыман,
> Колхоз мейданының жанлы сураты
> Онуң гам-гуссасын басяр шол заман...

диен сетир ине, он еди йыллап мениң келләмден чыкман гелйәр. Чүнки бу сетирлер бол хасыл гетирен алма агажының шахаларына меңзейәрлер, буларың херси пикир йүкүни гөтерип билмән, егшерип отуран шекилдедир.

Рехмет Сейидовың гүйчлүдигине ене бир мысал гетирмек герек: Онуң сөзлериниң эсасында көп санлы, хәзирки заман түркмен айдымлары дөреди. Ол айдымлар хениз хем радиода ве чепер хөвесжеңлериң коллективлеринде өңкүси ялы ерине етирилйәр. Радиодан Рехмет Сейидовың адыны эшитмейән гүнүмиз ёк болса герек.

Хакыкы шахыр, хакыкы язычы өз гуллук эдйән эдебиятының иң бир кичижик үстүнлигине-де түйс йүрекден бегенйәр. Рехмет Сейидов бу барада гөрелде алмалы адамларың бириди. Ол Язычылар союзында консультант болуп ишлейәрди. Яшларың элязмаларыны гыссанман, үнс билен окаярды. Соңра элязмаларың авторларыны янына чагырып, олар билен гүррүң геçирерди. Олара дегерли маслахатлар берерди. Шол элязмаларың ичинде гөвнүне яранларыны газетде я-да журналда чыкардянча рахатланмазды. Өз деӊ-душларының говы китапларына я-да газет-журналларда чыкан гошгуларына, хекаяларына гуванярды. Шол гүн олары тапып гутлаярды я-да телефон үсти билен гутлаярды.

Калинин көчеси билен Крупская көчесиниң бурчунда язычылар үчин йөрите салнан жайда яшаярдык. Ол биринжи этаждакы, менем икинжи этаждакы жайда яшаярдык. Биз гиже ишлейәрдик. Бу каркас тамды. Шонуң үчин-де бири-биримизиң үсгүришимиз, кабинетиң ичинде гезмелейшимиз эшидилер дурарды. Биз шейдип ярышып ишлейәрдик. Ол машинкада ишлейәрди. Машынканың сеси болса узакдан чыкян саз овазы ялы болуп, бирсыхлы эшидилип дурярды. Гиже сагат ики-үч боланда машынканың сеси ятярды. Менем иши гутарып, эртирки гижә чепли гойболсун эдйәрдим. Мен «Арслан» диен повестими, «Аязхан» диен поэмамы ве башга-да кән эсерлерими Рехмет Сейидовың «Сазының» астында яздым.

Кәбир язычыларың «эсерлери» авторларындан өң өлйәрлер. Кәбир язычыларың эсерлери болса авторлары өленден соң хем яшаярлар. Авторларың рухларыны өзлеринде саклап, олары бизиң арамызда гезип йөрен ялы эдйәрлер. Рехмедиң дөреден эсерлери шу соңкы топара гирйәрлер. Бу эсерлер говгалы йылларың ичинден башларыны дик тутуп гечйәр, барха гүйжейәр.

...1955-нжи йылың башлары болса герек, мен «Москва» мыхманханасындадым, янымa гелен адамлардан Рехмет Сейидовың кеселханадан чыкандыгыны эшитдим. Деррев Арбат площадына ылгадым. Аксаков көчесинде ерлешйән Түркменистаның векилханасына бардым. Үчүнжи этажа чыкып, ачык гапының өңүнде аяк сакладым. Коридордакы телефонда бири геплешйәрди. Рехмедиң сесини деррев танадым. Эмма онуң телефонда сөзлейшини халамадым. Ол ызлы-ызына ики сөзи айдып билмейәрди. Деми етмейәрди. Мен күрсәп коридора гирдим. Догрудан-да телефонда геплешип дуран Рехмет экен. Өңки чөп ялы хор Рехмет кеселханадан гызыл йүзли, он-он бәш килограм агралан адам болуп чыкыпдыр. Трубканы асан бадына биз гужаклашып гөрүшдик.

— Рехмет, түвелеме, гөз дегмесин, асла танар ялы болмансың, диймек, кеселден бүтинлей гутулыпсың-ов?

Ол юмшак креслоның үстүне өзүни гойберди. Үсгүрип башлады. Соңра:

— Хава, гөршүң ялы, Беки, семремегиме-хә семредим вели, дем алмагым гаты кынлашяр.

— Ёк-ла, дем алшыңам яман дәл...

— Достум, ягдай агыр. Сениң гөвүнлик бермек ислейәндигиңе дүшүнйәрин, эмма ягдай агыр...

Мен Ашгабатдан яңы гелипдим. Ол болса көпден

бәри Москвада кеселханадады. Шонуң үчин-де ол Ашгабатдакы дост-ярлар, ишлер барада, соңкы вагтларда дөрән говы эсерлер барада екән-екән сорады. Мен оңа гөвнүнден турайжак сөзлер билен жогап бердим.

Ол бирсалым дымып отурды. Соңра аграслык билен башыны гөтерип:

— Хачан гайтжак? — дийип сорады.

— Бир хепдеден.

— Биле гиделн.

— Хөкман биле гидерис, Рехмет.

— Онда нәме дийсеңе — дийип, бир зат диймәге чекинйән ялы, юващлык билен теклип этди: — Арбат көчесиниң угрунда Смоленский площадына етмәнкәң, чеп тарапында «Восток» диен кафе бар. Ол кафеде дүнйәде иң говы чишлик биширилйәр. Ичгиниңем хайсындан герек болса бар... Шона барып, мениң кеселханадан чыканымы, сениң геленини, бир хепдеден биле гитжекдигимизи «ювалы».

Мен өр-гөкден гелдим. Ичмег-э бейледе дурсун, «ичги» диен сөзи агзына алмага-да онуң дераматы ёкды.

Оны бу пикиринден ырмак аңсат дүшмеди.

Ол ахырсоны:

— Инди хемме задың аңырсы гөрнүп дур, ахыры — дийип, янбермезлик этди.

— Хемме задың аңырсындан гөк чай гөрүнйәр. Рехмет — дийип, оны жайына алып гирдим. Гөк чайың башында гижәниң бирвагтларына ченли гүррүңлешип отурдык.

Шол бизиң аркайын отурып гүрлешишимизиң иң соңкусы болды.

Ол ажайып, мәхрибан ёлдашды. Өрән улы шахырды. Ол энтек-энтеклер өлмели дәлди...

ОРАЗ ТӘЧНАЗАРОВ

Ораз Тәчназаровың газет-журналларда чыкан эсерлериниң хеммесини окапдым. «Батрак» поэмасыны ятдан диен ялы билйәрдим. Түркмен языжысы тарапындан дөредилен илкинҗи улы эсерлериң бири болан бу поэма мениң яш, хыжувлы пикирими бүтинлейин өзүне есир эдипди. Ол отуран столумың үстүнде, ятсам

яссыгымың ашагында боларды. «Хей, бу эсери дөреден адамыны еке гезек хем болса гөрмек миессер болармыка?» диен арзув мени өз угрума гоймаярды. Мунуң үстесине-де интеллигенцияның ичинде онуң ады хормат билен тутулярды. «Ораз Тәчназаров эйле адаммыш, Ораз Тәчназаров шейле адаммыш» диен сөзлер яшларың арасына бир кемсиз яйрапды.

— Ораз Тәчназаров түркмен эдебиятыны бүтинсоюз мейданына чыкармакда иң дегерли роль ойнан илкинҗи адамдыр — дийлип, ил ичине яйран гүррүң, эдебията чалажа илтешиги болан адамларың арасында бу улы шахыра хормат дөредйәрди.

Эсерлериңден хем башга онуң: «Чатрыкда» диен ики томдан ыбарат улы макаласы (түркмен эдебиятының шол гүнки ягдайына берлен анализ) Ораз Тәчназаров улы шөхрат гетирди. Автор бу китабында түркмен совет эдебиятының өсүш ёлуна долы анализ берди, онуң кемчиликлерини, ялңышлыкларыны элиң аясындакы ялы эдип гөркезди. Кәбир языжыларың эсерлерини анализләп, оларың етмез ерлерини алада билен ачып берди. Ол бу макаласында кемчиликлери ве ялңышлыклары дүзедип, эдебияты нәхили өсдүрмегиң ёлларыны гөркезди.

Иңгитлик чагымызды. Бизиң эдебията болан хөвесимизи ве арзувымызы хич зат билен деңемек мүмкин дәлди. Онсоң Ораз Тәчназаровың ажайып эсерлериниң, бу макаласының бизе нәхили тәсир эдендигини диңе гөз өңүне гетирмек мүмкиндир. Ораз Тәчназаровың бизиң гөзүмизиң өңүнде гүнсайын барха бейгелйәндигини гөз өңүне гетирмек мүмкиндир.

Булардан хем башга «Батрак» поэмасы эсасында «Мен гайдып гелерин» диен фильмиң дөремеги, ол фильмиң томашачылар тарапындан өрән гызгын гаршыланмагы — Ораз Тәчназаровы улы дережә гөтерди.

Ине, шейле адамы хич болмаса бир гезек гөрмек арзувы менде гүнсайын гүйжейәрди.

Мен бу арзувыма 1937-нжи йылда, бахар айларының биринде етдим.

Мен 1937-нжи йылың январында «Яш коммунист» газетиниң медениет бөлүмининиң мүдири везипесине белленди. Дашховуздан Ашгабада гөчүп гелдим. Аманлурды Аламышов шол вагт яшаян кичиҗик бир ота-

гыны маңа берди. Җай өрән дарлык эдйәрди. Нәхили-де болса бир чыкалга тапмалыды. Пайтагта биринжи гезек гелип, ялы ише ерлешен яш, тежрибесиз адам үчин бейле чыкалга тапмак мүмкин дәл диен ялыды. Ил эсасысы-да мениң таньшым гаты азды.

Мен бир гүн ирден ише гелип, бир кабинетде ишлейән ишдеш ёлдашым Мухамметнур Сейүнова өзүмиң җай проблемам барада гүррүң бердим.

— Газетден-ә җая гарашма. Умуман, Ашгабатда җай меселеси агыр. Йөне оңарып билсең бир ёл бар.

— Шол ёлы өвретсене, бир сынанышып гөрейин, багт ышдир.

— Сен яш шахыр. Языжылар союзына йүз тут. Оларың көмек эдәймеклери мүмкин.

— Киме йүзленмели?

— Элбетде, Ораз Тәчназарова йүзленмели. Йөне ол хер гүн союзда болян дәлдир. Ханы, мен бир җаң эдип гөрейин, ол хачан союза гелжеккә?

Ол союза җаң эдип, Элла диен бир гыз билен геплешди. Соң трубканы гояндан соң маңа:

— Ёлдаш Тәчназаров эртир, ир сагат 10-да союзда болжак. Сен гөни шоңа йүзлен.

— Мен утанярын. Ораз Тәчназаров билен мен нәхили гүрлешип билерин? Ол гаты улы адам ахыры... Ол мени кабул этмез.

— Ол улы билен улудыр, кичи билен кичидир. Өрән онат, дегишген, ичиңе-багрыңа гирип барян адамдыр. Асла утанма. Кабулам эдер, гүрлешерем.

Мен шол гүнүми, шол гүнүң агшамыны, эртирки душушык барада пикир эдип геçердим. Эртеси онатжа гейимлеримп гейип, сагат он болуберенде союза бардым.

Элла дийилйән йигрими, йигрими ики яшлы, долмач, овадан эрмени гызы союзың секретарь-машинисткасы экен. Ол мени өрән говы гаршылады. Мылайым сөзлешди.

Биз онуң билен ол-бу затлар барада геплешип уграп бадымыза гапы җыгылдап ачылды ве эли улы папкалы, гиң маңлайлы, ачык йүзли, уллакан гара гөзлери гүлүп ве ойнаклап дуран келте, семиз бир адам гирди. Мен онуң газет-журналларда чыкан суратларыны гаты кән сынланым үчин оны деррев танадым.

Бу — шахыр Ораз Тәчназаровды.

Ол мениң билен ыхласлы гөрүшүп, мени кабинетине алып гирди.

Гүрлешип уграның ыздан соң мен улы шахыр билен отурандыгымы унутдым. Якын ёлдашым билен гүрлешйән ялы бир ягдая дүшдүм.

Бәш минутың ичинде ол мениң бүтин дурмушым, ягдайым билен таныш ды. Соңра атам ялы болуп, өзүми нәхили алып бармалыдыгымы, ядаман-ялтанман окамалыдыгым барада түйс йүрегинден сыздырып маслахат берди.

— Рус дилини гаты говы өврен. Әхли ылымларың, әхли билимлериң, әхли задың ачары шу дилдир. Горькиии, Пушкини өз дилинде окамак, оларың дүрдәне эсерлеринден лезет хем нуса алмак хер адама етдирйән багт дәлдир. Бу багт ве бу мүмкинчилик сенде бар. Биз якын гүнлерде языжылары рус дилинден окатмак меселесини чөзмек ислейәрис. Ол окува гатнашарсың герек?

— Гүррүңсиз гатнашарын, Ораз ага.

— Гаты говы.

Ораз Тәчназаров довам этди:

— Мен сениң газетлерде чыкян гошгуларыны окаярын. Хәзирликче башлангыч довур үчин яман дәл. Эмма шу гүнки язан гошгыңдан эртирки язжагың говы болмалыдыр. Муны ядаман окамагың, иргинсиз өвренмегиң, ядаман зәхмет чекмегиң нетижесинде газанмак болар. Ресторанларда ишиң ёк, башга затлара ковалашма. Мыдама окув билен, өвренмек билен бол.

Ол сәгинен ялы этди-де:

— Халлы Шахбердиевиң лекцияларына гатнашярмың? — дийип сорады.

— Биринем сыпдырамок, Ораз ага.

— Гаты говы. Шахбердиев танкытчыдыр. Эдебият теориясыны-да билйән адамдыр. Онуң лекцияларыны сыпдырма. Көп пейда эдер.

— Боляр, Ораз ага.

Соңра ол мениң йүзүме гүлүп бакды-да:

— Сениң йөрите мени гөрмәге гелмәндигиң-ә белли. Нәме юмуш билен гелен болсаң айт. Элимизден гелен көмеги аямарыс — дийип сорады.

— Мениң яшайыш җай меселәмиң угры ёк, Ораз ага. Газетиң-ә берип билҗек зады ёк. Бу меселе билен хут сизиң өзүңизе йүзленмеги маслахат бердилер.

Ол бирнәче минут Гоголь көчесине тарап ачылян әйнагапа середип, пикирленип отурды. Соңра бирден маңа серетди-де:

— Беки, мен саңа көшк берерин дийиб-э вада берип билмерин. Йөне яшамагыңа, ишлемегиңе мүмкинчилик дөретҗек боларын.

— Саг болуң, Ораз ага...

Мен онуң янындан яңы ганат беклән гуш ялы болуп, чыкып гайтдым.

Арадан ики гүн гечди. Үчүнҗи гүн редакцияның коридорында бир адамың сеси эшидилди. Ол мени агтарярды. Ылгап коридора чыкдым. Языҗыларың Крупская ве Калинин көчелериниң бурчундакы яшаййыш җайының коменданты мени гөрен бадына:

— Йөр, җайыңы кабул эдип ал — дийди.

Баран бадымыза комендант маңа үч отаглы, кухнялы, балконлы җайың ачарыны берди. Элбетде, Ораз Тәчназаров маңа җай бермедик болса, меселе мунда дәл. Меселе, онуң мени хормат билен, алада билен гуршап алмагында. Онсоңам эдебията яңы гелип гирен адам үчин онуң берен весъетлери хер затдан гымматлыды. Бу весъетлер мениң гечен бүтин өмрүмде маңа голтгы берип гелдилер. Бу весъетлер мениң үчин хенизем өз әхмиетини йитиренок.

— Ораз Тәчназаров эртир өзүниң «Байрамалы» поэмасыны окаҗакмыш. Бизи-де чагырды. Хөкман баралы — дийип, Мухамметнур Сейүнов ише гелен бадына хабар берди.

Мухамметнур Сейүнов языҗы-да дәлди, шахырам дәлди. Эмма ол өрән талантлы, билимли, теҗрибели журналистди. Эдебиятда тәзе дөрән затлары хөвес билен окаярды. «Яш коммунистден» соң ол «Совет Түркменистаны» газетинде ишледи. 1948-нҗи йылын ер титремесиниң өң янында түркмен дөвлет нешириятына ише гечди. Ер титремеде вепат болды.

Шол гүнүң эртеси, ир сагат он боланда, биз, Лабинский көчесиниң 4-нҗи җайында ерлешйән «Совет Түркменистаны» газетиниң җайына, газетиң редакторы Ораз Тәчназаровың кабинетине гирдик. Ол геленлери гүлер йүз билен гаршылап, дегишйәрди, гүлдүрйәрди.

Адамлар йыгнанансоң Тәчназаров өз отуран столуның башына гечди-де, шейле дийди:

— Ёлдашлар, «Байрамалының» бирнәче бөлүми «Совет эдебияты» журналында ве газетлерде чыкды. Белки, окансыңыз. Бу гүн мен сизе поэманы долы окап берҗек. Өңүңизде кагыз, галам дур. Мен окарын вели, сиз рехимсиз суратда танкыды гөз билен диңләң. Тапан кемчилигиңизи улулыгына-кичилигине гарaман белләң. Соңра айдың. Бу эсер хәзирликче мениңки. Китап болуп чыкандан соң болса хеммәңки, халкыңкы боляр. Шонуң үчин-де биз халка хөдүрлейән задымыза өрән җогапкәрли чемелешмелидирис. Улы шахыр Ораз Тәчназаров поэмасыны окап башлады. Ол поэманың керпич ялы аграс, чуңңур манылы, поэтики образлардан долы сетирлерини окыҗа (хәзир өз янында отуран диңлейҗилере) долы етер ялы эдип, батлы, сайхаллы, уссатлык билен окаярды. Бир салымдан шахыр аудиторияны долусы билен өз ыгтыярына гечирди. Бизиң бүтин үнсүмизи өзүнде җемледи.

Обамызда бир дул аял отырды,
Әри онуң пычакланып өлүпдир.
Едисинде оглы Өвез ойнап йөр,
Гөвресинде ене бири галыпдыр...

диен сетирлериң окалышы, Ораз Тәчназаровың сеси хенизем гулагымдан гиденок.

Говы китап окап отуран вагтым «Вах, тиз гутарайҗаг-ов» дийип, мен китабың галан сахыпаларыны хасаплаярын ве гынанярын. Хәзир хем шейледи. Окалып башланалы бәри 3 сагада голай вагт гечипди, эмма бизиң хич биримиз ядамандык, гайтсам сувсап гелен вагтың гөк чайдан леззет алян ялы болуп, рухланярдык, хер бап гутарандан соң индики бабы диңлемәге хыҗувланярдык, ховлугярдык.

О. Тәчназаров «Байрамалы» поэмасыны окап гутарды. Диңлейҗилер тарапындан улы баха алды.

Кәбир ёлбашчылар (ылайта-да дөредиҗилик гурамаларында) дирикәлер өлйәрлер, кәбир ёлбашчылар дирикә эден хызматлары үчин өленсоңлар дирелйәрлер. Ораз Тәчназаров соңкы топара гирйәр. Ол яшлар барада, шол вагтың улы языҗылары барада аталык аладасыны эдйәрди. Түркмен совет эдебиятының дөреденлерини союз аренасына көпрәк чыкармак барада алададанярды. Булардан хем башга ол өзүниң зәхметсөерлиги, аҗайып дөредиҗилиги билен бизе гөрелде болярды.

Шейлеликде, Ораз Тәчназаров мениң йүрегимде аладалы ёлбашчы, улы шахыр, өрән говы адам болуп галды.

БОРИС АЛЕКСАНДРОВИЧ ВАДЕЦКИЙ

Рус язычысы Борис Александрович Вадецкий билен мен бирнәче йылың довамында иш салшып гелдим. Ол мениң «Москваның ялкымы» диен повестими, онларча хекаямы рус дилине терҗиме этди.

Дурмушда шейле боляр: Тәзе таныш сениң пикириңи өзүне чекйәр. Сен онуң хер бир херекетини, болшуны, дүшүнҗесиниң нәхили дереҗеделигини өврениәрсиң я-да бу затлары тизрәк өвренесиң гелйәр. Тәзе танышдакы шу затлар гөвнүңе ярса, онуң билен дост боласың гелйәр. Тәзе танышың гылыгы, хәсиети, болушлары гөвнүңе җай болмаса, онда ондан тизрәк чекиленини кем гөреңок.

Дурмушда ене бир зат боляр: язычы билен танша-ныңдан соң, оны хас чуңңур өвренмек үчин деррев онуң дөреден эсерлерини окаярсың. Бу — язычыны тас йүз процент ченли танамага көмек эдйәр. Мен Борис Александрович Вадецкий билен илки таныш боланымда онуң нәхили эсерлер дөредендиги барада сорадым. Ол маңа Шевченко барада, Новайы барада, русларың гечен асырлардакы бейик деңизчилери барада романлар язандыгыны айтды. Мен бу романлары деррев тапып окадым. Б. А. Вадецкий барада менде белли бир пикир эмеле гелди, ягны мен оны говулык тайындан танадым.

Б. А. Вадецкий өрән окумыш, көп зады билйән адамды. Деңизчилер барадакы романыны оканыңда оңа деңизчимикә дийәрсиң. Тарас Григорьевич Шевченко барадакы романыны оканыңда ол сениң өңүнде дүйп-ли ылым алан эдебиятчы ве өрән өкде язычы болуп гөрүнйәр. 120 сахыпалык, кичиҗик форматлы «Новайы» («Простой смертный») романыны оканымда мен Б. А. Вадецкиниң өрән чуңңур адамдыгына, сөзе өрән хусыт язычыдыгына, романың хер җүмлесине пәхимли дарашян уссатдыгына долы суратда ене-де бир гезек гөз етирдим. Мениң «Новайы» романымы оканыма он бәш йылдан-да көп вагт гечди. Эмма ол романда беян эдилйән сахналар, вакалар, деталлар хенизем гөз өңүмден гиденок. Соңра, романың көп вакаларының гечйән ерине, Овганыстаның Хырат шәхерине сыяхат эденимде Вадецкиниң өзи, Новайы, Хүсейин Байкара дагы билен душушан ялы болдум. Бу онуң уссатлыгына, өзүнден өрән талап эдиҗи язычыдыгына шаятлык эдйәрди. Онуң эсерлеринде артыкмач эпизод-ха бейледе дурсун, хич бир артыкмач сөзе хем душ гелмек болмаз.

Бу өкде, дүйпли язычы билен узак гүррүңдеш болуп гайданыңдан соң: «Хич бир зат бу адамы канагатландырмаяр-ов» диен нетиҗә гелйәрсиң. Ол дурмушдакы әхли говы затларың өңкүден-де говы болмагыны ислейәрди. Диймек, ол хакыкы язычы, хакыкы ягшы ниетли адамларың бириди.

Повризәниң салкын агшамларында мениң повестимиң, хекаяларымың ичиндәки деталлар барада узак җеделлешйән вагтларымыз көп болярды.

Эсериң баш гахрыманының нәхили болмалыдыгы барада көп гүрлешердик. Ол:

— Баш гахрыман барха бейгелмелидир, барха гүйчленмелидир — дийип, кагызың ашакы чеп бурчундан, ёкаркы саг бурчуна ченли гызыл галам билен чызык чекерди: — Ине, баш гахрыман шейле өсмелидир. Элбетде, баш гахрыманың ёлы текиз болмалы дәлдир. Онуң ёлы чаркандаклы болмалыдыр, эмма өсүши ине, шу чекилен чызык ялы болмалыдыр. Баш гахрыманы чаркандаклы ёллар билен шейле эдип өсдүрмек үчин уссатлык талап эдилйәр. Сизде «иңңе билен гуйы газмак» диен аҗайып бир сөз бар. Уссат язычы болмак — иңңе билен гуйы газмакдан аңсат дәлдир. Язычы өмүрбойы агтармалыдыр, тапмалыдыр, чалышмалыдыр.

— Борис Александрович, гахрыман китабың сахыпасына илкинҗи гезек чыкяр. Ине, сиз шу барада өз теҗрибәңизден гүррүң берсеңиз говы боларды. Мен сизиң эсерлериңизде шу меселә үнс бердим. Кәбир тәзеликлер ачдым. Инди болса гахрыманы илкинҗи гезек китап сахыпасына чыкармак барада сизиң пикириңизи өз агзыңыздан эшитмек ислейәрин. Кын гөрмәң.

Борис Александрович өсгүн сачыны бәш бармагы билен ызына серпип гүррүңе башлаярды:

— Тәзе гахрыманы эсере салмак, ягны китап сахы-

пасына илкинжи гезек гахрыман чыкармак — языжы үчин өрән жогапкәрли ве әхмиетли ишдир. Тәзе гахрыман эсере өзүниң иң кичижик херекети билен-де өң шол романда, повестде я-да хекаяда херекет эдип гелйән гахрыманлардан дүйпгөтер тапавутланып гирмелидир. Меселем, көп вагтдан бәри дарак дегмедик узын сачлы, гөзлериниң үстүни япып дуран өсгүн гашлы, гиң, тегелек йүзи бүдүр-сүдүр, сакгалы сырылмадык, ала гөзли, даяв, эгинлек адам ёлуң гапдалындан чыкып, эсериң баш гахрыманы, ак йүзли, инчемик, гөрмегей йигидиң мүнүп гелйән атының жылавындан тутяр...

Ине, шужагаз эпизоды чинтгәп гөрели. Эсериң баш гахрыманы билен тәзе гахрыманың даш сыпатлары-да бири-бирине меңземейәр. Тәзеден китап сахыпасына чыкан гахрыман положител гахрыманмы, отрицатель гахрыманмы, бу-да окыжы үчин энтек белли дәл, шонуң үчин-де ол окыжыны гызыкландыряр, онуң пыглы, ниети, херекетлери барада окыжының тизрәк билеси гелйәр. Диймек, тәзе гахрыман өзүниң бүтин болшы билен эййәм окыжының үнсүни өзүне чекди, онуң ыгтыярыны элинден алды...

Борис Александрович шуна меңзеш бирнәче мысаллары гетирди.

Бу мысаллар, Борис Александровичиң алада билен булары гетиришши, мени көп затлар барада пикирленмәге, ойланмага межбур этди.

Ене бир гезек Борис Александрович билен деталлар, эпизодлар барада гүррүң этдик. Ол өз иш тежрибеси барада, деталлардан, эпизодлардан пейдаланышы барада хөвес билен гүррүң берди:

— Мысал үчин, романы алалы. онда хич хили артыкмач зат болмалы дәлдир. Оңа гатнашян адамлар, онда васп эдилйән вакалар эриш-аргач болуп, бири-бириниң ичинден гечмелидир. Мен Ашгабадың халы фабригинде болуп, гелин-гызларын халы докайшыны өрән үнс билен сынладым. Мени багышлаң, мен ол ерде алан тәсиримиң ашагындан хенизем чыкып билемок. Мениң гөзүмиң өңүнде түркмен гызлары халы докаман роман язярдылар. Ине, бир гыз гөл читйәр. Онуң әхли читимлери хасаплы. Онуң екеже читими-де артыкмач читжек гүманы ёк. Себәби артыкмач читим халының бүтин дуркуна шикес етирйәр, онуң гөзеллигиниң, гымматыны пуҗа чыкаряр. Эдил шунуң ялы, романдакы бирже артыкмач, ерликсиз эпизод я-да детал романың бүтин болшуна шикес етирйәр, говшадяр.

Деталлары ве эпизодлары мыдамалык ятда галар ялы эдип, өрән акыллы, усуллы, пәхимли сайлап алмалы. Мен бир эсеримде патыша фамилиясындан болан бейик князларың бириниң өрән гаррандыгыны, онуң жан саглыгыны берк горяндыкларыны гөркезмели болдум. Муны шейле диййп, язып гечибермек хем болжакды. Эгер мен шейле эдип, гуры сөз билен язып гечиберен болсам, онда, мениң ишиң аңсадына бакдыгым боларды. Мен бейтмедим. Бейик князың өрән гаррандыгыны, онуң саглыгыны горяндыкларыны бирже деталжыгың үсти билен бермелиди. Мен көп ойландым. Кән вагт сарп этдим. Ахыры хем тапдым. Озал беян эдилиш гелиниши ялы бейик князың хер гүн ирден Петербургда чыкян газетлере гөз айлап чыкмак хәсиети барды. Мен эсериң бүтин довамында оны шейле суратландырыпдым. Шонуң үчин-де айылганч совук гүнлериң биринде, көчеден гетирилен газети пугта үтүклэп, ондан соңра бейик княза элтип берйәрлер. Газети көчеден гетиришлери ялы элтип берселер, онда бейик князы совук урар диййп горкярлар. Гөрйәңизми, кичижик, ынандырыжы хем-де түйс ерине дүшен детал! Шейле деталлар языжының өз гөвнүне жай болса, окыжының хем гөвнүнден түрар.

«Алымың янында сөхбет ягшыдыр» дийлиши ялы, Борис Александрович Вадецкий билен сөхбетлешмек өрән гызыклы ве пейдалы. Ол мыдама маслахат берерди, адамлара мыдама ягшылык ислейәрди. Хеммәниң-де өзи ялы билмегини ислэрди.

Бир гезек мен ондан:

— Хәзирки заман рус языжыларындан сиз кими халаярсыңыз? — диййп, сорадым. Ол:

— Фёдор Гладковы... Шоны көпрәк окаң — диййп жогап берди.

КЕМАЛ ИШАНОВ

Хеммә мәлим бир хакыкат бар: өлени дирелтмек мүмкин дәл. Өлен адамың диңе ягшы тараплары барада гүррүң этмели...

Шу затлара эсасланып, нәче язсаң-да Кемал Иша-

новы диредип болмаз. Йөне вели, онуң барасында яман зат айдайын дийсең-де айтмак мүмкин дәл. Бу сап йүрекли, ачык гөвүнли, хер тараплайын арасса адам дирикә ,өлендeн соңкы гүнлеринин аладасыны эдйәне меңзейәрди. Өзи хакда ызында говы тәсир, говы пикир галдырып гитмек ислейән адама меңзейәрди. Эмма бу дашындан шейледи. Шейлемикә дийдирйәрди.

Ол диңе: окамак, язмак, табшырылан иши ак йүрекден берҗай этмек, ёлдашларының гөвнүни тапмак, элинден гелен көмегини илден аямазлык ялы иң говы хәсиетлерин эесиди. Ол бүтин өмрүнде өзүнин шу хәсиетлерини тербиелемек, беркитмек ялы ажайып максада хызмат эдип гелди.

Кемал Ишанов 1948-нжи йылда, Ашгабатда ер титрәнде хеләк болды. Эмма онуң таңышлары, ёлдашлары, достлары хениз-де оны өз араларында ялы, бир ере командировка гидип, ене бирки гүнден доланып гелҗек ялы дуйярлар. Кемалың бүтин болушларыны гөз өңүне гетирйәрлер.

Хемме адам шейле хорматы газанып билмейәр.

Кемал Ишанов болса бу хорматы газанайын дийип газанмады. Ол муны өзүнин ажайып адамдыгы билен газанды. Өзүнден бихыгтыяр газанды. Шонуң үчин-де бу хормат гымматлыдыр. Тебигылыгы үчин-де бу хормат гымматлыдыр.

Нәме үчин биз оны шейле говы гөрйәрдик?

Мен шу очеркимде бу сорага мүмкин болдугыча долы җогап бермәге сынанышайын. Себәби Кемал Ишановың нәхили адамдыгы барада мугаллымлар-да, студентлер-де, оны дирикә гөрмедик адамлар-да гызыкланярлар. Бу болса очеркиң авторының җогапкәрчилигини артдыряр.

Кемал Ишанов Дашховуз областының Көнеүргенч районында догулды. Мен, элбетде, онуң чагалыгының нәхили шертлерде гечендигини билемок. Йөне бир зады долы суратда айдып билҗек: мен онуң адыны я интернат, я педучилище, я-да пединститут билен багланыкда эшидйәрдим. Диймек, ол тә 1935-нжи йыла ченли болан бүтин өмрүни окап гечирди. Соңра мен онуң адына Марыда чыкян «Гызыл гошун» газетинде душ гелип башладым. 1937-нжи йылда болса Ашгабатда, газет эдараларының биринде онуң билен илкинҗи гезек душушдым.

Эдебията яңы гиришип уграп яшлар газет-журналларда душ гелйән языжылар барада өрән улы пикирде болярлар. Олара башга бир планетадан гелен ялы середйәрлер. Мен хем Кемал Ишанов барада шейле пикирдедим. Мен оны даш сыпатынданам Пилмахмыт ялымыка өйдердим. Эмма бейле дәл экен. Мең газет эдарасында орта бойлы, хортаң, йүзүни мама дишән, столуң гапдалында кепкасыны мынчгалап ойнап дуран адамы илки гөренимде оңа кән үнс хем бермедим. Өзүм ялы, гошгы гетирен бир яш шахырдыр өйтдүм. Йөне Ширли Дурдыев:

— Кемал, сен шу гошгулара середип чык. Болар ялысы болса ал, бейлекилерине-де җогап бер — диенде, мен үстүмден сув гуйлан ялы хопугып гитдим. Эдил сегүндизиң гүни Ай гөрен ялы болуп, онуң тарапына серетдим. Мен Кемал Ишановы бу ерлерде, көпчүлигиң гелйән ерлеринде гөрерин өйтмейәрдим. Ол мыдама гараңкы, салкын кабинетлериң биринде отуряндыр, онуң янына бармак аңсат хем дәлдир дийип пикир эдйәрдим.

Ол мени өз кабинетине алып гитди. «Ынсан сораша-сораша» диен ялы биз бир салымдан өрән гызыклы гүррүңе гиришдик. Өз таңышларымыз барада бири-биримизе сораг бердик. Мен 1930—1931-нжи окув йылында Дашховуз педучилищесини 5—6 саны көнеүргенчли оглан билен биле гутарыпдым. Олар барада Кемалдан еке-еке сорадым. Кемал оларың хеммесини танаян экен. Соңра маңа Кемал бирнәче умумы таңышларымыз барада сораг берди. Мен хем билйән адамларым хакында оңа долы маглумат бердим.

Ине, биз онуң билен шейле таңышдык.

Бизиң бу таңышлыгымыз тиз вагтың ичинде достлуга өврүлип гитди. Мен бу достлуга бүтин өмрүмде улы баха берип гелдим.

Бу вагтлара ченли Кемал Ишановың көп эсерлери китап болуп чыкыпды. Хепдеде бирки гезек болса газет-журналларда гошгулары, очерклери, хекаялары чыкып дурярды. Шонуң үчин-де онуң хер бир айдан сөзи мениң үчин мугаллымың айдан сөзи ялыды. Онуң хер бир херекети мениң үчин гөреледи.

Дашындан середениңде Кемал Ишанов говшакмыка дийдирйәрди. Ол өрән юваш ве утанҗаң адамды. Говшаклыгы-да шундан гелип чыкярды. Эмма вели,

йыгнакларда, эсерлер ара алнып маслахатлашылян вагтларында ол өз гезегинде мыдама чыкып гепләрди. Онуң гиризйән теклиплери, кәбир эсерлер барада орта атян пикирлери көп ойландырярды, себәби олар дүйплүдилер. Пикирленмәге мынасыпдылар. Мен хич вагт онуң агзындан: «Шу эсер өрән говы язылыпдыр» диен сөзи эшитмедим. Себәби ол говудан говыны күйсейәрди.

Мен бир гүн янына баранымда ол:

— Эртир Ораз «Байрамалы» поэмасыны окажак. Хөкман гел, оны диңләли — дийди.

Бизиң герегимиз шулар ялы зат боланы үчин мен оңа өрән дөвталап жогап бердим. Хем-де:

— Тәчназаровың поэмасыны өз агзындан диңлемек мениң үчин-ә улы багт, Кемал. Бейле адамларың гөрмегиң, сынламагың өзи-де улы багт — дийдим.

Кемал элиндәки галамының херекетини чалтландырды, мениң бу сөзүмден ынжан ялы болды. Соңра:

— Поэма хениз долы гутаранок. Ораз бизе окап бермек билен жаныны барламакчы боляр. Шонуң үчин-де оны танкыды назар билен диңлемели. Ораза герегиде шол. Чыкып гепләп, поэманы арша чыкарып дурсаң, Оразың өзи-де халамаз — дийди.

Бирсалым отурандан соң шейле дийди:

— Элбетде, говы ерини говы диймели. Кем ерлерини-де долы гөркезмели. Шейтсек бизиң оңа көмек этдигимиз болар...

Шейле серетсең бу сөзлер улы әхмиете эе-де дәл ялы. Эмма мен бүтин өмрүмде шу сөзлери өз практикамда пейдаланып гелдим. Бу пикирлер маңа кән ерде көмек этдилер. Ол говы чыкан эсерлере бегенйәрди. Эмма бу бегенжини дашына чыкармага хусытды. Говшак чыкан эсере гыңанярды. Мүмкин болдугыча оны дүзетмәге автора көмек эдйәрди. Бу ишин ахырына ченли алып чыкянча ынжалмазды.

Мен онуң бу хәсиетини бир мысалың үсти билен гөркезейин.

Бир топар түркмен шахырлары болуп, Украинаның
классык шахыры Тарас Григорьевич Шевченконың
эсерлерини тежриме эдип башладык. Шол йылларда
онуң юбилейи голайлашып гелйәрди. Бизе онуң эсерле-
рини пайлап бердилер. Тержимәниң гутарылмалы вагтыны-да айтдылар. Биз ише гиришдик. Маңа Шевченковың «Батрак аял» диен поэмасы дүшди. Элбетде, педучилищәни голайда гутаран, языжылыга яңы гиришип угран, бу угурда хениз хич хили тежрибеси болмадык адам үчин «Батрак аялы» тержиме этмек ише билен гуйы газмакдан аңсат дәлди. Эмма яшлыгың гүйжи гайдувсызды. Ол өңүмде бөвет бар-ов диен пикири этмезди.

— Кемал, көмек берсең-ә мен ише башлажак. Болмаса-да поэманы башга бирине берәй. Мен оңармарын — дийдим.

— Сен шуны оңармалы. Оңармарын дийип япышсаң хич вагт хем оңармарсың. Оңарарын дийип япышсаң оңарарсың.

Бу сөзден соң ыза чекилмек мүмкин дәлди.

Мен ише гиришдим.

Ол вагтлар узаклы гиҗәни ишләп гечирип, эртеси «Яш коммунист» газетине өз вагтында ише бармак хычди. Ядавлык, ялталык диен ялы затлар яда-да дүшмейәрди. Шейдип, башымы галдырман он гиҗе ишледим. Ене бәш гиҗеләп тержимәниң үстүнде дүмтүнип отурдым. Ахырсоңы-да машынкадан чыкарып, «Батрак аялы» Кемал Ишанова табшырдым. Ол өрән говы печат эдилен поэманы элине алып:

— Биригүн Аламышов икиңизиң тержимәңизи ара алып маслахатлашжак. Чыкып геплемәге, тержимәңи горамага тайярлан. Мен муны шу гиҗе окайын. Белки, говы чыкандыр — дийди.

Мен шол гүнүң эртеси сагат оңа ченли болан вагтымы нәхили гечиренимни билемок. Келләмде диңе Шевченко, онуң «Батрак аялы» поэмасы, Кемал Ишановдан башга пикир ёкды. Гөйә мен окувчыдым. Экзамен үчин дүзме языпдым. Эртир хем мениң тәлейим чөзүлмелиди. Көп гүнлериң укусызлыгы үстүн чыкды. Уклапдырын. Дүйшүмде Шевченко, батрак аял, Кемал Ишанов үчүси эл-эле берип, мениң дашымдан айланып йөрдүлер.

Ише ирден гелдим. Папкаларымы ачышдырып, яңы ишлемәге башлапдым вели, телефон жыңңырдады. Мен Кемалы шо бада сесинден танамадым.

— Беки, мениң яныма бир гелип гит...

Кемалын йүзи салыкды. Озал гапыдан гиренимден йылгырып середйән адам, бу гезек мениң йүзүме гөнүләп хем серетмеди.

Отурдым. Кемал мениң элиме дүйнки овадан эдилип печатланан терҗимәни узатды. Кагызың йүзи тикечлепен чөрегиң йүзүнден энайы дәлди. Мен эллерими сандырадып бейлеки сахыпалары аггарышдырдым. Олар ондан-ам бетерди. Башга-да бир диймәге зат тапмадым-да:

— Хай, болмандыр-ов... — дийдим.

Кемал юваш хем-де мылайым гепледи:

— Болмандыр. Нәне болдурса болҗак. Мениң эден белликлериме үнс билен гарап чык. Сен рус дилине-де өкде дәл экениң... Мен бейледир өйтмейәрдим.

Ол мениң гөвнүме дегендирин өйтди-де:

— Хич кимем биринҗи терҗимесини отлично эден дәлдир. Шонуң үчин-де рухдан дүшме, ишле. Эртир Амандурды Аламышовың поэмасыны ара алып маслахатлашарыс. Сениңкини болса соңра. Мен сениң гөркезилен кемчиликлери дүзетҗекдигиңе ынанярын — дийди.

Мениң дүзмәм эрбет чыкды. Мен шейдип, экзаменден гечип билмедим. Мугаллымың гөркезен кемчиликлерини бирнәче гүнләп өврендим. Рус дилини говшак билйәндигиме өрән гахарым гелди. Рифмаларың-да говшак ерлери кәнди. Мензетмелериң-де дүйп оригиналдакы ажайыплыгыны йитирйән ерлери месе-мәлим гөрнүп дурды. Яшлыгың әхли жошгунлы гүйҗүни шу тараплара угрукдырдым. Ене-де кән гиҗелери гүндизе өврүмели болды.

Нетиҗеде «Батрак аялың» түркменчеси эмеле гелди. Ол «Түркменистан» дөвлет неширяты тарапындан ики гезек нешир эдилди.

Шу ерде бир зады ныгтап айтмак герек: Эгер-де Кемал Ишанов йүз гөрүп, ол-бу ерлерине какышдырып, шол терҗимәни набора иберен болса, ол маңа ве бизиң эдебиятымыза пейда этмезди. Ол ише чын йүрекден, әхли жогапкәрчилиги билен япышярды.

...Кемал өзүниң өрән көп билйәнлиги билен мени мыдама хайран галдырарды. Хасаба өкдеди. Тебигат ылмыны хер тараплайын билйәрди. Бир зат оканында душ гелйән затлар, ерлер барада ондан чекинмән сорап билсең бесди. Ол шол бада долы, догры жогап берйәрди. Айратын бир белләп гечмели зат, ол Хытайың географиясыны өзүниң бәш бармагы ялы билйәрди. Чәнду билен Уханың, Ухань билен Чунсиниң арасының нәче километрлиги, Янцзи дерясының нәче голунуң бардыгы, Хытайың хайсы провинциясында нәче оба бардыгы, ол обаларың атлары мыдама онуң келлесиндеди. Мен кәвагтлар элимдәки маглуматлардан пейдаланып, Кемалың берен жогапларыны барлап хем гөрйәрдим. Шейдип онуң чигит ялжак-да болса ялңышмаяндыгына гөз етирердим. Шу затлардан соң мениң өңүмде онуң нәхили абрая эе боландыгыны гөз өңүне гетирмек болар.

Ол мыдама окаярды. Гиҗе-де, гүндиз-де, иш сагатларында бош вагты болса шол ерде-де окаярды. Биз онуң билен гоңшудык. Крупская билен Калинин көчесиниң бурчундакы агач жайда яшаярдык. Бу жай языҗылар үчин йөрите салнан жайды. Биз үч отаглы бир квартираның ики отагында, Кемал болса балкона чыкылян кичи отагында яшаярды. Шол улы жайдакы әхли хожалыкларда балкона чыкылян отага «Кемал там» дийилйәрди. Мен йыгы-йыгыдан онуң янына барардым. Онуң жайында илки билен гөзе илйән зат китапды. Иш столуның үсти, балкона чыкян айнаның өңлери, отургычлар, кроватың үсти, кроватда ятыркаң полуң әл етер ялы ерлериниң хеммеси китапдан долы боларды. Китапларың гатларының аралары кагыз гойлуп япылыпды.

— Кемал, сениң дынч алян вагтларың хем болармы?

— Ынха, мениң дынч алян вагтларым — дийип, ол шол китаплара элини узадарды.

— Дынч аланыңда окамаян вагтларыңам болармы?

— Окамасаң дынч алып болмаз...

Онуң улы байлыгы китапды, өйүнде говы гөрйән зады хат столуды. Ол янына баранында өвүт-несихатыны гайгырмазды. Языҗының нәхили болмалыдыгы, онуң көп окамалы, көп билмелидиги хакында гүрләрди. Башга зат барада гүрләп отуран-да болса, гүррүңиниң соңуны шуңа ядырарды.

— Языҗы илки билен хат столуның башында көп отуруп билмеги башармалыдыр. Шуны башармадык адамың языҗы болмагы кындыр.

Гаты догры сөз. Ашгабадың баглары, говы ресторанлары, музейлери, башга говы ерлери барка, өзүңиң-де йигрими яшың барка, хат столуның аркасында отурмак аңсат дәлди.

Бир гөрсем ол мениң бу етмез ерими йүзүме догры

айдып билмән, мени ашаклык билен шейле тербиелейән экен. Мен муны соң дуюп галдым. Мен соңра ене бир зады дуйдум. Ол маңа көп окамагы өвредйән экен. Ол муны хер хили ёл билен эдйәрди. Бир гүн:

— Ставскиниң соңкы очеркини сен окан дәл болсаң герек? — дийди.

— Ёк, мен Ставскиниң хич задыны окамок.

Ол маңа газети я-да журналы берди-де:

— Ханы, онда шуны бир окап гөр... — диерди.

Башга бир гүн болса:

— Бу гүн элиң бошмы? — дийип сорарды.

— Хава, бу гиҗе ишлеҗек дәл.

— Онда икимиз шу гиҗе «Граф Нулини» хетҗикләп окалы. Өрән говы зат.

Биз өңүмиз чай демләп алып, «Граф Нулини» окап башлардык. Хер сетириң, хер ойнамың үстүнде сагатларча дурардык. Кемалынам кәбир дүшүнмейән сөзлери догры гелйәрди. Шонда биз Ушакова — «Улы совет энциклопедиясына» йүзленердик. Гүн догандан соң ене-де чай ичип, ишли-ишимизе гидердик.

Вагтың гечмеги билен мен онуң шонуң ялы әхли говы гылыкларыны өзлешдирдим.

Мен мунуң үчин Кемала бүтин өмрүме миннетдардырын.

«Анна Каренинаны» билеликде окамак мениң үчин тәзе мекдеп гутаран ялы әхмиете эе болды. Мен бу китабы соң-соңларам энче гезек окап чыкдым. Эмма илкинҗи гезек Кемал билен биле оканымдакы ялы леззет алып билмедим.

Кемал Ишанов мыдама:

— Рус классыкларыны диңе өз диллеринде ока. Бир гезек оканыңда дүшүнмесең, он гезек ока. Йөне түркменче пикир эт — дийип, маслахат берйәрди.

...Кемал Ишанов 1934-нжи йылда СССР Языҗылар союзының хатарына гечди. Шундан бәш-алты йыл гечендеп соңра болса Түркменистан хөкүмети оңа «Республиканың ат газанан шахыры» диен хорматлы ады берди. Ол 1938-нжи йылдан ССКП-ниң члениди. Ол Көнеүргенҗиң этегиндәки «Гызыл йылдыз» колхозында гарып өзбек дайханының машгаласында 1911-нҗи йылда энеден догулды. Яшлыкдан етим галды. Якын доган-гарындашы болманы үчин 1925-нҗи йыла ченли кишиниң өйүнде яшады. 1925-нҗи йылда оны интерната кабул этдилер. Соңра 1930-нҗы йылда Чәрҗев педучилищесини гутарды. Гошунда Дурды Халдурды, Ч. Аннарежебов, Гурбанмырат Эйиәмбердиев, Нурмырат Сарыханов, Көрже Мириев дагы билен Марыда гуллук этди. Онуң биографиясы шейле.

Мен ёкарда Кемал Ишановың язан эсерлериниң үстүнде дуруп гечҗек дәлдигими айдыпдым. Бу мениң өңүмде гоян везипәме гирмейәр.

Йөне мен бу ерде онуң нәхили ишлейши барада бирнәче сөз айтмагы өзүме борч билйәрин. Кемал гөршүмиз ялы өзбекди. Өзбек дили эне сүйди билен билеликде онуң жаныңа яйрапды. Эмма ол интернатдан башлап түркмен дилинде окады. Педучилищәни-де түркменче гутарды. Шейле-де болса оңа түркмен дилинде язмак кын дүшйәрди. Элбетде, дил языҗының эсасы ярагы. Бу белли зат. Нәме дийсең-де, эне сүйди билен жаныңа яйрамадык дилде язмак аңсат дәл. Ол языҗылык ишинде шу тарапдан эзъет чекйәрди. Эмма ол ювашдыгына, говшакдыгына гарамаздан, өзүниң бу кемчилигини дүзетмек үчин элинде барыны эдерди. эртекилери, көне дессанлары, бейлеки затлары көп окарды. Багшы диңләрди, халк шахырлары билен көп гүррүңдеш боларды. Дайханларың, ишчилериң арасында болуп, олар билен узак гүрлешерди. Бу оңа әгирт улы көмек эдйәрди. Галыберсе-де редакторлар, өз ёлдашлары бу барада ондан көмеклерини аямаздылар.

Ол бир гошгы я-да хекая язса, мүйнли ялы болуп яныңа гелерди. Илки билен өтүнч сорарды:

— Багышла, мен сениң бирнәче вагтыны алмалы боларын. Гаты говшак чыкды. Шейле-де болса ока. Кем ерлерини айт. Кемчилиги болса кын гөрме-де дүзет. Йөне говуя гөрүҗилик этме. Бу дөредиҗилик иши. Бу ерде диңе догручыл болмалы...

Онуң ёлдашларындан көмегини аямайшы ялы, ёлдашлары-да ондан көмеклерини аямардылар.

Кемалың эсерлери пикир чуңлугы билен өзүне чекйәрди. Онуң дөредиҗилиги барада мекдеплерде сапак гечйән мугаллымлар мунуң шейледигини тассыкласалар герек.

Пес гөвүнлилик Кемалы безейәрди. «Агач көп гетирсе, башы пес болар» диен түркмен накылы бар. Кемал көп билйәрди, говы язарды. Эмма өзүнҗеңлилигиң, улумсылыгың нәмедигини-де билмейәрди.

Биз ол вагтлар яшдык. Гужурлыдык. Кәбир ара алнып маслахатлашыляи эсерлере шейле бир дарардык вели, авторлары дерлемек дережесине ченли етирердик. Шейле вагтларда Кемал маслахатың иң соңунда сөзе чыкарды. Парасатлы гепләрди. Эдилен гыкылыклары, танкытлары ювмарларды. Авторы эсериң үстүнде тәзеден ишлемек герекдигине ынандырарды. Ол дөредижилик ишине белент баха берйәрди. Олара усуллык билен чемелешйәрди. Ол өзүнден хем бейлекилерден шейле болмаклыгы талап эдерди.

...Мен ёкарда Кемал Ишанов ювашды, утанжаңды, говшакды диййп белләп гечипдим. Бу затларың үстесине-де ол адамың йүзүнден гечип билмезди. Яшырып отурасы иш ёк. Кә гүнлерде яшларың башы жемленерди. Ичилерди. Кемал болса ичмеги халамаярды. Үйшүшип, онуң дашына гечердилер. «Бейтме. Бир азажык ичениң билен хич зат болмаз» диердик. Шонда ол элини салгарды-да, ёлдашларының ызына дүшерди. Нәче ичсе-де, серхош болмазды. Эмма шол ичилен гүнүң эртеси болса агыр кеселе душан адам ялы болуп гезерди. Ичмек ислемейән адамлар нәче адам дашына үйшсе-де, эл бермән сыпмагы башарярлар. Дүйпли бир бахана тапып, гачмагы оңарярлар. Кемал болса шуны-да оңарып билмейәрди.

Биз оны Түркменистан ССР Язычылар союзының башлыгы эдип сайладык. Ол шол йыгнакда бу хабары эшиденде:

— Ёк, ёк, бу гүррүңиңиз асла болмаяр. Мен башлык болуп билмерин. Бу иши башга адама табшырың. Хей, менденем башлык болармы? — диййп, өр-гөкден гелди. Биз болсак онуң дадына-перядына гарамадык. Ол ики-үч гүнләп утаныл, чекинип эдара-да гелмеди. Ахырсоны оны дегишли эдараларың бирине чагырдылар ве ол ылгап диен ялы гелип, башлыгың столуна эелик этди.

Шейле юваш, говшак адама ёлбашчы болмаклык кын дүшйәрди. Эмма онуң ёлдашлары оны сылаяндыкларындан ... Бир айдаларыны ики айтдырман, табшыран ишлерини ерине етирердилер.

Ол вагтлар Язычылар союзы билен «Совет эдебияты» журналы «Степная» диен көчеде, бир жайда ерлешйәрди. Кемал өз кабинетинде аз отурарды. Мыдама бизиң арамыза гелерди. Ол ажайып Нурмырат Сарыхановың, дили шеребели Агахан Дурдыевиң, шорта сөзде ондан галышмаян Дурды Агамәммедовың, жошгунлы Помма Нурбердиевиң сөзлерини, бири-бирлерине урушян жогапларыны эшидип, гөзлерини яшардып гүлерди. Кә гүнлерде болса иш гүнүни эдебият барада жеделлешип, кәбир меселелериң үстүнде давалашып, кәбир эсерлериң ягшы-яман тарапларыны агзашып гечирердик. Шейле гүнлер гызыклы болярдылар. Бизиң дүшүнжәмиз гиңелйәрдилер.

Эмма вели, Кемал кепкасыны элинде ойнадып, бириңден гөвни галан ялы ынжалыкдан гачып гелсе, онда онуң хайсымыза-да болса биримизе юмуш буюрмак үчин гелдигиди. Ол табшыржак юмшуны айдянча көп меселелериң үстүнден барарды. Ахырсоңы табшыржак задыны айдып:

— Сен нәме-де болса кын гөрме. Шу иши эт. Мениң өзүм эдәйжек велин, элим дегенок — диерди.

Онуң бу юмуш табшырышы газаплы командириң буйругындан-да гүйчлүди.

...Кемал Ишанов Бейик Ватанчылык уршы башлананда 30 яшыны долдурыпды. Ол илкинжилериң хатарында урша гитди. Ватаныны жаны-дили билен сөййән шахыр әр ялы сөвешди. «Мылайым Кемал урша бармак билен бүтинлейин өзгерди. Оны сәхел вагтың ичинде танар ялы болмады...» диййп, онуң билен биле сөвешен ёлдашлары гүррүң бердилер. «Өвренсең гылык өрклесеңем галмаз» диен ялы, ол агыр сөвешлериң арасында вагт тапып, дынч алян вагтларында сөвешжең ёлдашларының гөвнүни гөтерйән, тылдакылара рух берйән ве хеммеде енше ынам дөредйән ажайып гошгулар, очерклер, хекаялар язды. Онуң эсерлери фронт газетлеринде Түркменистаның гүнделик метбугатында ызы үзүлмән чыкып дурды.

Ол урушдан геленден соң ядавлык билен улудан демини алып, маңлайыны сыпалады. Жайының ичини гөресигелижилик билен сынлап чыкды.

— Бейик сынагдан-а абрай билен гечдим. Ине, палав ийййәрис, чай ичйәрис. Бу затлары ене-де гөрерин диен умыдымың үзүлен вагтлары-да болупды. Чөрегим битин экен... Мен өзүмден гаты-разы.

Мен онуң дөшүнде үч орден, бирнәче медаль гөрдүм. Оны тәзеден гутладым.

...Урушдан соңкы жошгунлы, дөредижиликли йыллар башланды. Кемал Ишанов хыжув билен ишледи.

Яш гечип барярды. Өйли-ишикли болмалыды. Гызыклы ишлерин арасында Кемал бу меселәниң-де угруна чыкды. Тиз вагтың ичинде Мәтшерипова диен өзбек гызына өйленди. Ашгабадың «Возрождение» диен көчесинден жай алды. Шейдип яшап хем ишләп башлады. 1947-нжи йылың аягында я-да 1948-нжи башында онуң гызы болды. Хемме киши-де аялыны, чагаларыны сөййәндир велин, Кемалың гызы билен аялыны сөйши өрән үйтгешикди. Ол аялының я-да гызының элине тикен урса оны кирпиги билен согруп алмага тайынды.

1948-нжи йылда редакцияларың хеммеси Лабинский көчесиниң башланан еринде ерлешйәрди. Кемал ол вагтлар «Совет Түркменистаны» газетиниң медениет ве дурмуш бөлүминиң мүдири болуп ишлейәрди.

...1948-нжи йылың 5-нжи октябрь гүни, гүндиз сагат он икилерде мен Кемал билен Языжылар союзында душушдым. Биз бирсалым ондан мундан гүррүң эдип дурдук. Соңра Кемал сагадына серетди-де:

— Сен ажыганокмы? Бир зат иййләйсе-хә кем болмажак ялы — дийди.

Мениң дөвталапдыгымы аңандан соң:

— Йөр, онда, шу голайдакы ресторана баралы — дийип карара гелди.

Хәзирки «Интурист» мыхманханасының еринде «Ашгабат» мыхманханасы ерлешйәрди. Онуң ашагында говы ресторан барды. Биз шоңа бардык. Өңүмизе нахар аланымыздан соң мен:

— Сениң ватаныңа айланып гайтмарысмы? Мениң-ә гадымы ядыгәрликлери, таныш-билишлери гөресим гелипдир. Онсонам, көпден бәри хич ере чыкыланок, шемаллап гайдайсак говы боларды — дийдим.

Ол агзындакы чөрегини тиз аңры гечирди-де:

— Түйс гөвнүмден турдуң — дийди. — Айланып гайтсак говы болар. Менинем ол ерлери, танышлары гөресим гелди. Йөне ене он гүнден гидели. Мениң эдип отуран ишим гутарып баряр. Шоны долы гутарып машинка берейин. Онсоң гидели. Биз доланып гелйәнчәк материал машинкадан чыкар. Соңра окарыс. Хөкман гидели. Говы айтдың — дийип, өз бегенжини бирнәче гезек гайталады.

— Онда, шу теклип үчин ене бир йүзлешәйсек ничик болар?

Кемал есир эдижи мылайымлык билен йылгырды:

— Олам болман дурмаз...

Инди гарап отурсам биз мәхрибан Кемал билен иң соңкы гезек отурып, иң соңкы гезек хошлашан экенимиз.

Языжылар үчин гурлан агач жай ер титремесинде көп языжының жаныны халас этди. Октябрың бәшинден алтысына гечилйән гиже бизиң ол жайымыз бар дуркы билен жакырдап, хиңкиллик ялы бат алды. Гиже сагат икиниң ярында языжыларың хеммеси бала-чагалары билен саг-аман ховла чыкдылар. Жахан ягтылып, Гүн догуберенде мен «Возрождение» көчесиниң 50-нжи жайына ылгадым. Мен бараныма пушман этдим. Кемалың жайы шол дуршуна чөкүпдир. Кемалың мейди болса ховлының ортасында эрик агажының ашагында ятырды. Мен шейле нетиже чыкардым: Кемал ер титремесиниң өңүсырасы ховла чыкыпдыр, ер титрәп, жайының чөкенини, мәхрибанларының диварың ашагында галаныны гөрүп, онуң йүреги ярылыпдыр...

Чүнки Кемалың тенинде чигит ялыжак-да яра ёкды.

УССАДЫҢ ХЫЗМАТЛАРЫ

Ата-бабаларымызың «Йүврүк ярышда белли» диен ажайып сөзи бар. Беки Сейтәковың дөредижилиги догрусында гүррүң эдиленде хем шу сөз биыгтыяр ядыңа дүшйәр. Себәби Беки Сейтәков ялы чепер эдебият мейданында шейле улы ыхлас билен ишләп, оңа хызмат этмегиң өзболушлы нусгасыны гөркезен языжыны гөз өңүне гетирмек аңсат дәл. Беки Сейтәковың бу угурда галамыны нәхили агаяна ишледендигини, шейдибем дүрли жанрлара дегишли эсерлери, чеперчилик гөзлеглери, дөреден кәмил образлары билен эдебиятымызы нәхили байлашдырандыгыны, эдебиятчылар, деңдушлары тарапындан онуң иң бир язгыр языжы дийлип ыкрар эдилендигини гөз өңүнде тутсак, биз шонча-да мамла боларыс.

Беки Сейтәков дөредижиликли зәхметден леззет алмагы башарян языжыды. Бир эсери журналда нешир эдилип йөр, икинжиси китап гөрнүшинде окыжылара хөдүрленип йөр, үчүнжиси язылып, тамамланып йөр, дөрдүнжиси бейнинде тимарланып йөр... Шахыр Бердиназар Худайназаровың оңа багышлан дегишме хәсиетли гошгусында «Ядан вагты повесть язар, дынч алапда роман» диймесем хут шонуң үчин. Шо затларың хеммесиниң бир вагтың өзүнде болуп гечйәндиги, талантың дынгысыз херекети оны эдебиятымызың әгирт улы векилине өврди. Өзем ол эсерлер хәки бир элужы эсерлер дәлди. Хатда онуң ирки дөвүр дөредижилигинде хем языжының ишженлиги месе-мәлим йүзе чыкыпды.

Талант зәхметде тапланяр. Исленддик адамың укы-

бып артдырып, кәмиллиге тарап аляп угры, хайсы хүнәр болса болсун, барыбир, зәхметиң үстүнден гечйәр. Ылайта-да дөредижилик талантыны тапламак үчин галамыны ядавсыз ишлетмек герек. «Инне билен гуйы газан ялы» дийлен халк пайхасыны языжылык зәхметине тутушлыгына дахыллы этмек болар. Беки Сейтәков мунуң шейле болмалыдыгына чундан дүшүнйәрди. Шонданам угур алыпды. Зәхмет агырам болса, яйданчлык этмәнди. Онуң «Гыз салгыды» повести языжының шахсы дөредижилигинде, таланты тапламак меселесинде, улы өврүлишик дөретди. Ол түркмен совет эдебиятының шол дөврүндәки иң говы эсерлериниң бири болды. «Гыз салгыды» окыжылар тарапындан шовхунлы гаршыланды. Тарыхы-революцион темада язылан шовлы, өзболушлы эсер хөкмүнде көпчүлигиң гөвнүнден турды. Элден-эле гечип окалян арзылы эсере өврүлди. Бу повесть халк ичинде языжының абрайыны артдырды, оңа окыжыларың әхлумумы ыкрарыны багышлады. Халкың ыкрар этмеги языжы үчин хемме затдан леззетлиди, хемме затдан илерили.

Мен бу ерде «Доганлар» трилогиясы ве онуң гөс-гөни довамы болан «Бедиркент» романы хакында гүррүң эдип отурмакчы хем дәл. Себәби булар догрусында шу вагта ченли эйчеме макалалар, ылмы ишлер язылды. Йөне ол полотноның тамамланмагының түркмен совет милли эдебиятымызың орта чыкаран ятда галыжы хадысасы боландыгыны велин, йүзүгра болса-да, ятлап гечсем диййәрин. Тарыхы-революцион темадакы шейле шовлы эсерлер Беки Сейтәковы бүтинсоюз аренасына чыкарды.

Элбетде, улы сөз уссадының — Түркменистаның халк языжысының шу томлуклара гирен бейлеки эсерлери бабатда хем бу ерде йөрите гүррүң этмерис. Себәби, эдил «Доганлар» романы барада болшы ялы, ол эсерлер догрудан-да өз вагтында эдеби танкытда хем, эдебияты өврениш ылмында-да етерлик гүррүң эдилди. Олара, ылайта-да, М. Никитин, С. Борузин, Асхат Мухтар, Г. Мәликов, А. Мырадов, Ө. Абдыллаев, К. Салых, Б. Худайназаров, Н. Хожагелдиев ве бейлеки гөрнүкли эдебиятчылар тарапындан ёкары бахалар берилди. «Доганлар» романының, «Гыз салгыды» ве «Шахыр» повестлериниң хәли — бу гүне ченли доганлык халкларың (рус, украин, тәжик, гарагалпак) дил-

лерине терҗиме эдилип гелинмеги шол эсерлериң чеперчилик гыйматы барадакы айдыланлары шүбхесиз делилլендирйәр. Мысал үчин, «Доганлар» эпопеясы Ю. Герасименко ве Л. Чубасованың терҗиме этмеги билен 1981-нжи йылда украин дилинде чыкарылан болса, «Гыз салгыды» повести 1988-нжи йылда түркмен дилини җуда оңат билйән яш языжы Абылкасым Өтепбергеновың терҗимесинде гарагалпак окыҗыларына етирилди.

Беки Сейтәковың чепер эсерлеринде гойян ве чөзйән проблемалары дөврдешлеримизи толгундырян, заманамыз үчин важып хем дүйпли проблемалар болды. Шол проблемалары оба дурмушы — зәхмет адамсының гылык-хәсиети, дайханың ере-топрага гарайшы, СССР халкларының интернационал-достлук гатнашыклары, зәхмет ве коллективлейин тербие, чуңңур ватанчылык ве гуманизм, тарыхы ве шу гүни денешдирмек аркалы социалистик дурмушымызың багтыяр кешбини беян этмек ялы энчеме топарлара бөлмек хем боларды. Эмма, бейлеки совет языҗылары ялы, оны гызыкландырян эсасы меселе — коммунистик дүшүнҗели адамың кемала гелшини яшайшың социал өзгеришлери билен бирликде хер тараплы ызарламакдан ыбарат болупды.

Шум аҗал сөйгүли языҗымызы 1979-нжы йылда арамыздан алып гитди. «Иң соңкы сөвеш» романы онуң иң соңкы дүйпли эсерлериниң биридир. Бу романың хатда журнал нешрини-де гөрмек онуң өзүне миессер этмеди. Ол «Совет эдебияты» журналының 1980-нжи йылдакы 11—12-нжи санлардан чап болуп чыкды. Эдил шонуң ялы-да, онуң «Тылла, сениң ышкыңда», «Текепбир гыз» повестлери языҗының өмрүниң соңкы йылларында язылды. Шоңа гөрә бу эсерлер барада хенизе ченли йөрите гүррүң эдиленок. Гүррүң этмек велин герек. Себәби буларда хем языҗы өңки эсерлеринде болшы ялы, дүйпли проблемалары гөзледи, тапды ве олары чеперчилик тайдан өзболушлы стилде чөзди. Тәзе, ятда галыҗы образлар дөретди. Шонуң үчинем биз өз гүррүңимизи диңе ёкардакы эсерлере сырыкдырмакчы. Мунуң өзи томлукларың окыҗыларына языҗының, Анна Пайтык айтмышлайын, «язмакда өзгурдыгына», онуң көпгыраңлы дөредиҗилигине ене-де бир гезек гөз етирмәге мүмкинчилик берер.

«Иң соңкы сөвеш» романы Совет хәкимиетиниң илкинжи йылларындакы кынчылыклы дөврлери суратландыряр. Биз бу ерде-де такмындан язычының өңки тарыхы-революцион эсерлериндәки вакалар ялы вакалара, тәзе дурмуш угрунда жаны-тени билен гөрешйән типлере, феодал гурлушы саклап галҗак болуп дырышян образлара габат гелйәрис. Пәне ол вакаларың яйбаңландырылышы, чөзгүтлери, гаршылыкларың өсүши, гахрыманларың гылык-хәсиетлериниң йүзе чыкарылышы бүтинлей өзболушлы өвүшгинлере эедир.

Беллэп гечишимиз ялы, чепер эсериң гызыклылыгы, тәсири дурмуш гаршылыкларының берлишине баглы. М. Горькиниң сөзлери билен айдыланда Беки Сейтәков «хәсиетлери бири-бириниң гаршысына гоймагы» башарярды. Бу болса онуң гахрыманларының «эдил шол вагтың өзүнде херекет эдип, яшап башламагыны» үпҗүн эдйәр. Типлериң яшап башламагы билен окыҗы хем шол яшайшың җуммушине аралашяр: кимдир бирини голдаяр, кимдир бирини инкәр эдйәр, кимдир бирине сөйүнч билен гараяр, бейлекисини өзүниң йигренҗине сезевар эдйәр. Эгер-де тип, хәсиет окыҗының өзүне бипарх гарамагына ёл бермейән болса, онуң хакыкы чепер образа чолананлыгыдыр.

Гүррүңи эдилйән романда-да шолар ялы типлериң, образларың энчемеси бар. Аразмәт район милициясының начальниги. Гөрәймәге ол Совет хәкимиетини галтаманлардан горамага хемме кишиден чыилакай япышаймалы ялы. Эелейән везипеси оны шонуң ялы херекете борчлы эдйәр. Эмма ол бейтмейәр. Онуң хәсиетлери революцияның идеяларына, Совет хәкимиетиниң кадa-кануиларына асла лайык геленок. Ол гөдек, морал тайдан дурнуксыз, шөхратпараз, небисҗең, шахсы бәхбидиң есири. Хәсиети бүтинлей башга болан арасса ахлаклы, ынсаплы, халк ишине берлен, догручыл Аман Дурды оглуны языҗы Аразмәдиң элинде ишледип, онуң хут алкымында гойяр. Я-да «Лениниң оглы» повестине йүзленсек, бу тайда хем гаршылыкларың өзболушлы гуралышына йүзбе-йүз болярыс. Орлов — гызыл эсгерлериң командири. Тежрибели, көпи гөрен харбы ишгәр. Семендер ишан болса революцияның, тәзе социалистик дүзгүн-тертибиң гөрнетин душманы. Шуңа гарамаздан ол Орловың чайчысы хөкмүнде, ичкигарасыны йүзүне чыкарман, онуң билен биле бир ара-

чала ятып-туруп йөр. Вакаларың турувбашдан шейле
тертипде ябаңланмагы Б. Сейтәковың эсерлерини дур-
муш хакыкатына хас голайлашдыряр, олары эмоционал
тәсирлер билен безейәр, гызыклы эдйәр.
«Иң соңкы сөвешде» Язмырат хем Гелди атлы
яшулуларың херекетлерини-де сынлаярыс. Шу ики об-
разың язычының дөредижилигинде тәзе образларды-
гыны беллемек герек. Олар, асыл, түркмен эдебиятын-
да дөредилен бейлеки көп санлы яшулы образлары
билен деңешдириленде-де тәзе образ ялы болуп дуюл-
яр. Нәме үчин? Яшулы типлери дийленде сайхаллы,
дана, акылгөй гожалар гөз өңүне гелйәр. Эмма Б. Сей-
тәков бу образларда шонуң ялы гожа типлериниң ленч
эдилен галыбындан чыкмага сынанышяр. Язмырат би-
лен Гелди хачан гөрсең бири-бири билен утгашыклы
херекет эдйәр. Оларын образларында язычы шол
дөвруң йүзлерче сада дайханының хәсиетини, адамлара
ве хадысалара гарайшыны умумылашдыряр. Оларың
рухы белент, бири-бириниң, шейле хем бейлеки оба
адамларының гөвүнлерини гөтерип, «яшаяндыклары-
на» сөз диер ялы дәл. Олар сада, вәши, ынанжаң. Шей-
ле середиленде оларың гыбатларының адамлара-да,
жемгыете-де хич хили зыянлы тараплары ёк. Гепи-гүр-
рүңлери-де дурмушың хер бир тәзелигине оларың жу-
да йүзлей, эмма өзлериче дүшүнйәндиклерине, баха
берйәндиклерине шаятлык эдйәр. Шол бир вагтың
өзүнде хер бир тәзелик оларың шахсы ыкбаллары би-
лен бадашяр ве гарры гөвүнлерине эртирки гүнлере
болан ынамы багышлаяр.

Ганлы чакнышмалардан, дүрли сынпы идеялар би-
лен баглы барлышыксыз гөреш сахналарындан долы
роман окыжыны көпленч, галагоплы пикирленмелериң
үстүнден элтйәр. Оны гамгын дуйгуларың, агыр ойлан-
маларың гужагына ташлаяр. Язычы окыжысының
аңындакы шейле дартгынлылыгы соңуна ченли саклап
галдырып билжек хем болса, ол өз тәрини башгача
усуллар билен гезеклешдирйәр. Шейле ягдайларда
окыжы улудан дем аляр, еңлейәр, дынч алмага пур-
сат тапяр, хатда онуң гамгынлык дуйгулары хошсулх
дуйгулар билен өзара чалшып дуряр.
Романың Билбил, Батман йүзбашы, Гаммар усса
ялы гахрыманлары билен багланышыклы вакалары-да,
галтаманлар билен гызыл эсгерлериң чакнышыклары-

ның гөркезилишини-де макулласың гелйәр. Олар тә-
сирлилиге югрулындыр ве ынандырыжылыклы чыкып-
дыр.
Б. Сейтәков «Тылла, сениң ышкыңда...» диен по-
вестини тарыхы тема багышлаяр. Ол өзүниң бу жуда
трагики мазмунлы эсерини түркмен поэзиясының тәзе-
ликчи оглы Гурбанназар Эзизов яшап йөркә, хут шоңа
багышлап дөредипди. Онда көне заманда яшап гечен
ата-бабаларымызың тәлейи догрудакы меселе гозгаляр.
Бу эсер Газан атлы яш егигижегиң, Тылла диен гыза
болан мәхир-мухаббетиниң трагики беяны. Язычы шол
дөвре махсус ёвузлыгы, дини дессурларың агыр нетиже-
лерини повестде айдың беян эдип билипдир. Феодал
жемгыетчилик гурлушының ынсаның көңүл ниетлерине,
арзув ислеглерине бап гелмезлигини Б. Сейтәков жанлы
образларың, йити, реал вакаларың үсти билен текрарлап
гөркезйәр. Говы, заддыр, повестде Абдылназарың (Шабен-
дәниң) дурмуш беянына хем эсли орун берилйәр. Түрк-
мен классыкы эдебиятының дессанчы векилиниң обра-
зыны ол илкинжи гезек жанландырды дийсек ялңыш-
марыс.
Повестде херекет эдйән Шабендәниң, Газаның, Ке-
минәниң, Тылланың ве бейлекилериң яшайшы, эстетик
ымтылышы ве социал позициясы хер тараплы анализ-
ленйәр. Газан билен Тылланың сөйги гатнашыклары
бу эсериң эсасында гоюляр. Дагбашының дини ынанч-
лары яш жуванларың максатларының баша бармаз-
лыгына себәп боляр. Хожалардан боланым себәпли
гызым башга тирәниң векилине дурмуша чыкып бил-
мез диен терс гарайышдан угурланян Дагбашының
ыкбалы-да мукаддес сөйгиниң хатырасына жанларыны
гурбан эден яшларың шум ыкбалындан эңайы бол-
маяр.
Повестиң эсасы гахрыманлары хөкмүнде классык
шахырларымызың орта чыкарылмагы башга-да бир
дүйпли меселәни айдынлашдыряр. Ол хем сөз сенет-
кәрлериниң халк билен гатнашыклары меселеси. Му-
ны язычы дийсең ынандырыжы шекиллендирипдир.
Абдылназар билен Газаның достлуклы дуйгулары шо-
нуң гөзли-башлы шаяды. Атасы ёгаланда Абдылназар-
ларың машгаласы Газана хоссарлык эдипдир. Гарып
йигиди бу машгала ислендик пурсатда голдаяр. Ша-
хырың Газан үчин Тылла багышлап йериге гошгы

язып бермеги, соңра саза гечирип, айдыма айландырмагы олары хас ысնышдыряр. Сөйгүли гызына етип билмедик Газан баш алып чыкып гиденден соң, онуң еке галан эжеси Абдылназарлардан пена тапяр. Шахыр достуны Үргенч (Көнеүргенч), Хыва ве бейлеки галалардан (шәхерлерден) икүч гезек идег-сораг эдип агтаряр, иң соңунда болса, халыс гарранда-да, оны деректәп, Ахал этрапларына аралашяр. Онуң Кемине, Талыбы дагы билен Газаны дардан асылгы ягдайда тапышлары повестде җуда гынандырыҗы тесвирленилйәр.

«Текепбир гыз» повестинде Б. Сейтәков ахлак меселесиниң үстүнде дөвнейәр. Бир яңы студент дурмушына гелип дирейәндиги себәпли бу эсердәки вакалар яш окыҗыларың арасында гызыкланма дөретди. Онда бизиң шу гүнлеримизиң хадысалары беян эдилйәр. Догрусы, ол «1973-нҗи йылың июль айының 25-и гүни Ашгабадың ховасы гаты ыссы болды» диен сөзлем билен башланяр. Вакалар окыҗыны өзүне гитдигиче имриндирйәр. Бу ерде языҗы чепер гаршылык бабатда онуң хут өзүне махсус болан тәрлери гинден уланяр. Башга-башга хәсиетли типлер бири-бириниң голайҗыгында гоюляр. Олар Мейлис билен Гызылгүл, Гызылгүл билен Гандым дагыдыр. Мейлис-ә Сапаргүлүң иң бир якын гарындашы хөкмүнде окува гайдып, Гызылгүллерде яшаяр. Оларың икиси-де университетде окаяр. Гызылгүл Гандымың пиримлерине чолашяр, оны сөййәр. Эсериң ахырында олар гош хем бирикдирйәрлер.

Гандым җалатай. Онуң өңем аялы, чагалары бар. Гандымың пис гылык-хәсиетлери онуң өңки аялына болан гатнашыкларында месаңа-мәлим эдилйәр. Ол сөвдада ишләп, халкың гөзүне чөп атып, ломайлап урмагы өвренен адам. Харам газанҗың есири, пулуң гулы. Диңе пулуң гүйҗи хемме зады онуң өз ислейши ялы алып гитмәге оңа мүмкинчилик берйәр. «Җигули» автомашыны, делҗе-делҗе эгин-эшиклер, оны Гызылгүлүң гөзүне эдил перишде ялы эдип гөркезйәр. Буларың үстүне Гандымың «дилеварлыгыны-да» гошсаң, бу адамың яш гызың энтер-пелегини өврүп йөрмеси тебигы бир зат ялы болуп гөрүнйәр.

Гызылгүл велин, ахлаксыз гыз дәл. Ол элпе-шелпе яшмага хөвесек. Бу бир. Икинҗиден, ол хич зат ба-

рада чыплакай, ымыклы отурып ойланмаяр. Онуң чага-
лык тербиеси муңа ёл хем беренок. Багтлы дурмуша,
ынсанара гатнашыклара ол дар маныда «Хер ким дине
өзүни билмели. Икинҗи адамың ишине, шахсы дур-
мушына хич ким гатышмалы дәл» дийип дүшүнйәр.
Гызылгүл адамың адама тәсирини инкәр эдйәр. Ың-
дарма, овадан, дашы яглы сөзлере ынанҗаң гыз хатда
өзүниң телек әдимлер эдйәндигини-де, эне-атасыны ал-
даяндыгыны-да билсе, барыбир, ялңышыны боюн ал-
мага гурбат тапмаяр. Себәби ол «Мениңки догры!»
диен еке-тәк пелсепеден угур аляр.

Языҗы Гызылгүлдәки шейле хәсиетлери онуң маш-
галада алан тербиеси, ата-эне гөрелдеси билен утгаш-
дыряр. Ёлбарс ага билен Сапаргүлүң Гызылгүлден
башга чагасы болмаяр. Екеҗе гызы боланы себәпли,
олар оңа огул хөкмүнде гарапдылар. Онуң бир диени-
ни ики гайталатдырмандырлар. Нәме нейин-гейин
дийсе, онуң үчин тайын эдилипдир. Чагалык гылав ал-
малары ол өзүни билип уграндан соңам довам эдйәр.
Айратынам онуң зәхметден дашдалыгы, энесиңиң өй-эл
ишлерини өвретмезлиги оңа ярамаз тәсирини етирип-
дир.

Обалылыгы себәпли Гызылгүл тарапындан «колхоз-
чы» дийлип, әсгермезлик эдилен Мейлисде социалистик
җемгыетде адама зерур болан гылык-хәсиетлери гөр-
йәрис. Ол дүшүнҗели, мылакатлы, ак йүрекли йигит.
Гызылгүли гадам уран хатарлы ёлундан дөндерҗек
болуп, ол азар ямаңыны гөрйәр. Онуң херекетлери —
доганлык, достлук, ёлдашлык йөрелгелерине лайык
гелйәр. Дине бир Гызылгүле дәл, онуң Ёлбарс ага,
Сапаргүл эҗә (дайзасына) гарайышлары-да маңзына
батяр.

Беки Сейтәковың ахлак меселесини гозгаян эсерле-
ри («Бекмырат Дурдыев», «Первана», «Текепбир гыз»)
бизи ене-де бир хакыкатың үстүнден элтйәр. Бу язы-
җының яшан дөврүнин (дургунлык дөври) ярамаз ха-
дысаларыны, онуң социалистик йөрелгә, умуман, уму-
мыахлак кадаларына бап гелмейән тарапларыны ай-
дың дуюп билендиги билен бағланышыклы. Шондан
өтри ол окыҗыларыны харам кейпе, пьянчылыга, мугт-
хорлуга, алып сатыҗылыга, халкың хасабына яшамага
эндик эдейлере, ынсабың хер хили бозулмаларына,
бюрократия гаршы айгытлы гөреше чагыряр. Бу ягдай

болса онуң эсерлериниң жемгыети үйтгедип гурмак ве демократиялашдырмак, аңлылыгы гиңелтмек дүшүнҗелериниң хызматында гойяр.

Гөрүп гечишимиз ялы, Б. Сейтәков важып меселелери гозгап, дүрли темаларда эсерлер дөретди. Шоларда суратландырылян дөвүрлер хем башга-башга. Шейле-де болса, языжы чекен чепер шекиллери аркалы бизиң гүнлеримизиң окыжыларының дүшүнҗесини артдырмага, гечмишиң агыр дурмуш шертлерине оларың гөз етирип билмегине ярдам эдйәр. Тәзе заманың асмандан дүшен зат дәл-де, гөреш, ган билен бина боландыгына, шол бинаны дикелтмек угрунда ата-бабаларымызың амала ашыран гахрыманчылыклы ишине, багтлы дөврүң гадырының билинмелидигине, хәзирки вагтда өзүни жемгыетиң умумы ислеглерине, талапларына лайык алып бармага әхли шертлериң бардыгына үнси чекйәр. Шу затларың хеммеси биригип, еке-тәк, эмма өрән мазмунлы бир хакыкаты орта атяр: өз топрагыңы сөй, Лениниң ёлы билен гит, халка, Ватана, достлуга сарпа гой. Мениң үчинем, сениң үчинем, түтүш неслимиз үчинем шондан белент багт ёкдур...

Беки Сейтәковың дөредижилик чыгрының хайсыдыр бир айратын алнан жанрың я-да теманың чәгинде сакланмандыгыны ёкарда яңзыдып гечипдик. Ол жуда гиң: очерклер, хекаялар, пьесалар, повестлер, романлар, поэмалар, шыгырлар, ёл язгылары, ятламалар, эдеби-танкыды макалалар, терҗимелер, махласы, ол алтмыш дөрт яшың довамында шейле чуң хем шейле бичәк эдеби мирасың эеси болуп билди. Хут шонуң үчинем түркмен халкы өз сөйгүли языжысының гадырыны билйәр, оңа гуваняр ве онуң сарпасыны саклаяр.

Б. Сейтәковың элиңиздәки алты томлугы языжының эсерлериниң такмындан дөртден бир бөлегини өз ичине аляр. Оңа хатда «Доганлар» трилогиясының башы болан «Гыз салгыды» повести ве довамы болан «Бедиркент» романы хем гиризилмеди. Эмма биз томлара онуң дүрли темада, дүрли жанрда ишләндигине гүвә гечйән эсерлерини сайлап алдык. Түркмен совет эдебиятының классыкларының бири болан белли языжының эсерлериниң хас долы йыгындыларыны чыкармак, элбетде, гелҗегиң иши.

Ахмет МӘММЕДОВ,
филология ылымларының кандидаты.

МАЗМУНЫ

Гошгулар

Яшлык 5
Сәхер 7
Гүйының башында 8
Мырат 9
Амыдеряның кенарында 9
Багтымызың горагы 11
Чагажык 13
Лениниң сураты 16
Гүнорта чай башында 17
Айдым хакында айдым 20
Бир гарры гыжакчы хакында айдым 22
Байырда бир гиже 24
Фронт ве тыл 27
Ызчы 27
Арслан хакында айдым 29
Колхоз митинги 32
Комсомол хакында сөз 34
Калининиң ядыгәрлигине 36
Кераматлы гүйч 36
«Совет Түркменистаны» 37
Мен ганатлы адам 38
Агитатор гыз 39
Оглума 39
Түркмен гызына 39
Арзув 40
Бу ким? 41
Умыт 41
Гөвүн 43
Доцым эт 44
Хайыш 44
Токтогулуң юбилейинде 45
Эдермен гыз 46

Поэмалар

Ягтылыга 47
Сенемиң сөйгүси 138
Багдагүл 183
Ишчи Тәчгулы хакда поэма 218
Хорезмин 223
Гахрыман 229
Аязхан 235

Ятламалар

Достларым, ёлдашларым, танышларым 255
Уссадың хызматлары 326